T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

21. YÜZYIL'DA TÜRKİYE CUMHURİYETİ DENİZ POLİTİKASININ JEOSTRATEJİK DEĞERLENDİRMESİ: LİBYA POLİTİKASI AÇMAZ VE AÇILIMLARI

Doktora Tezi

Bahri Sarp YILMAZ

İSTANBUL, 2023

T.C.
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER DOKTORA PROGRAMI

21. YÜZYIL'DA TÜRKİYE CUMHURİYETİ DENİZ POLİTİKASININ JEOSTRATEJİK DEĞERLENDİRMESİ: LİBYA POLİTİKASI AÇMAZ VE AÇILIMLARI

Doktora Tezi

Bahri Sarp YILMAZ
100025838

Danışman: Prof. Dr. Mim Kemal Bülent ÖKE

İSTANBUL, 2023

ETİK BEYAN SAYFASI

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İstanbul Ticaret Üniversitesi Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamıyla uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

Bahri Sarp YILMAZ

ÖZET

21. yüzyılın küreselleşen dünyasında Akdeniz havzasında ortaya çıkan ve nedenleri hala tartışılmakta olan Arap Baharı Libya üzerinde de ciddi sarsıntılara sebep olmuştur. 2011'in Ekim ayında içsel dinamiklerle ülkenin yıllanmış diktatörü Kaddafi tepe taklak edilmiş ve kaosa sürüklenen ülkede bölgesel ve uluslararası güçler bu gelişme karşısında kendi dış politikaları uyarınca çeşitli tepkiler ortaya koymuşlardır. Bu çerçevede meydana çıkan Libya krizine NATO, Batılı güçlerin inisiyatifiyle R2P ilkesi doğrultusunda askeri müdahalede bulunmuştur. Söz konusu müdahale Libya'daki mevcut durumu daha da karmaşıklaştırmış, bunun ötesinde fırsattan yararlanmak isteyen güçlerce Türkiye'nin güvenliğini tehdit edecek boyutlara varmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti neorealist dış politikası gereğince meşru haklarını savunmak üzere çok boyutlu girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimler Türkiye'nin Akdeniz'deki jeostratejik güvenliğini sağlamak üzere kapsamlı bir denizcilik politikası üretmek zorunluluğunda olduğunu göstermiştir. Bu tez, 21. Yüzyıl'da Türkiye Cumhuriyeti Deniz Politikasının Jeostratejik Değerlendirmesi: Libya Açılımı ve Açmazları üzerine odaklanmıştır.

Tezde, deniz gücüne ilişkin nicel verilerden ve uluslararası ilişkiler disiplininde egemen metodolojik yaklaşımlardan yararlanılmıştır. Bu itibarla, ilkin birinci bölümde bir kavramsal ve kuramsal çerçeve sunulmaktadır. Neorealist paradigmadan hareketle öncelikle savunmacı ve saldırgan realizm ihtilafı üzerinde durulmuştur. Ardından Güç Geçiş Teorisi ile Çoklu Hiyerarşiler Modeli kısaca özetlenmiştir. Çalışma açısından Deniz Hakimiyeti'nin tarihsel perspektiften günümüze evrilişi irdelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü ise Akdeniz ölçeğinde bir tarihsel arka plana yer vermektedir. Burada medeniyet tarihinde Akdeniz, Akdeniz'de güç mücadeleleri tarihi, Akdeniz'de Türk deniz hakimiyeti ve çağımızda Akdeniz'deki yeni güçler ve güç geçişlilikleri anlatılmıştır. Günümüz Akdeniz'inde karşımıza çıkan paydaş devletlerin strateji ve politikalarına yer vermek kaçınılmazdı. Bu bağlamda üçüncü bölümde genel itibarıyla küreselleşmeyi takip eden zaman diliminde Akdeniz havzasındaki denizcilik stratejilerine değinilmiş ve bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti'nin deniz politikalarının altı çizilmiştir. Dördüncü bölümde ise tezin birinci derecede teksif olduğu Libya'daki siyasi gelişmeler

özetlenmiştir. Libya krizine yol açan nedenler ve onu takip eden süreç ayrıntılandırılmıştır. Devamla Libya sorunsalının çözümüne ilişkin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin açılımları elimizdeki bilgi ve belgelerin ışığında aktarılmıştır. Sonuç bölümünde ise Türkiye'nin Libya politikası temelinde Akdeniz'deki egemenlik haklarını korumaya yönelik stratejisinin bir değerlendirmesi yapılmış ve bu kapsamda izlenecek denizcileşme politikasına ilişkin bir model önerisi sunulmuştur. Son derece kapsamlı olan bu model ile çalışma, Libya kriziyle ilintilendirilerek genel geçer bir kurama yönelik bilimsel bir çabayı tez olarak sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Libya Krizi, Denizcilik Politikası, Güç Geçişi, Neorealist Paradigma, Jeostrateji*

ABSTRACT

In the globalizing world of the 21st century emerged in the Mediterranean terrain a phenomenon called the 'Arab Spring' which caused tremendous turbulences in North Africa even in Libyan. The lifelong leader/dictator Qaddafi was toppled with the street rises in the country. Moreover, the country recoiled into a state of chaos and anarchy which led the regional and international actors specially in the West to assemble their own reactions in line with their respective foreign policies. Under the initiative of the Western powers NATO intervened militarily to Libyan, in accordance with the R2P regulations. Such an intervention caused more chaotic developments. Parallel with these developments, some powers used the circumstances to encircle Türkiye, jeopardizing Ankara's security. Thus, the Republic of Türkiye had no option but to defend its legitimate rights with multiple policies it administered towards Libyan. These endeavours led to the expediency of formulating a comprehensive maritime policy for Türkiye. This thesis is concentrating on the geostrategic analysis of the Turkish Republic's maritime openings with special respect to the Libyan Crisis.

This thesis is a study of international relations based upon quantitative data. In the first chapter, a theoretical (and conceptual) framework based upon the Neorealist paradigm is presented. Topics like defensive, offensive/assertive approaches will be covered alongside with power transfers, and multi hierarchies models. Maritime Security models are elaborated, with their evolution from historical times to our days. In the second chapter, the thesis gives an overview of Mediterranean studies. Power struggles in the Mediterranean Sea will be summarized to give a contemporary basis for power rivalries. The Maritime policies of the regional Powers, with special emphasis on of Turkish Republic's naval power will follow the further discussions. Fourth chapter elaborates the Libyan Question, the reasons for its outbreak. The entire process, in detail, will be the narrative of this chapter. Ankara's policies towards Libyan will also be coverEd.The final section, as a conclusion, will present a maritime/naval strategy as a model for academic discussion.

Keywords: *Libya Crisis, Maritime Policy, Transition of Power, Neorealist Paradigm, Geostrategy*

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iv**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **vii**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **viii**
KISALTMALAR ..... **ix**
GİRİŞ **1**
1. ATILGAN JEOSTRATEJİK DENİZCİLİK POLİTİKALARININ KURAMSAL MİMARİSİ **16**
1.1. Klasik Realist Model Çerçevesinde Güç Kavramı ve Güç Mücadelesi 16
1.2. Neorealist Perspektiften Güç Kavramı ve Güç Mücadelesi 21
1.3. Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm İhtilafı 25
1.4. Güç Geçişi Teorisi 30
1.5. Çoklu Hiyerarşiler Modeli 40
1.6. Deniz Hakimiyeti Teorisi 42
2. TARİHSEL ARKA PLAN **47**
2.1. Medeniyet Tarihinde Akdeniz 47
2.2. Akdeniz'de Güç Mücadeleleri Tarihi 54
2.3. Akdeniz'de Türk Deniz Hakimiyeti 61
2.4. Akdeniz'de Yeni Güçler ve Güç Geçişlilikleri 74
3. GÜNÜMÜZ AKDENİZ'İNDE STRATEJİ VE POLİTİKALAR **81**
3.1. Küreselleşme, Deniz Çağı ve Akdeniz Havzası 81
3.2. Paydaş Güçlerin Deniz(cilik) Stratejileri ve Akdeniz Politikaları 89
3.3. Türkiye Cumhuriyeti'nin Deniz Politikaları ve Akdeniz 97
3.4. Türkiye Cumhuriyeti'nin Deniz Gücü 105
4. TARİHTE LİBYA VE TÜRKİYE LİBYA İLİŞKİLERİ **137**
4.1. Başlangıçtan Osmanlı Yönetimine Kadar 137
4.2. Libya'daki Osmanlı Asırları 139
4.3. Libya'da İki Devir: Monarşi ve Cemahiriye 143

4.4. 17 Şubat Devrimi Sonrası Libya 149
4.5. Libya'daki Mevcut Siyasi Durum 170
SONUÇ 191
KAYNAKÇA 210

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Güç Dengesi Teorisine Göre Güç Dengesi ve Güç Üstünlüğü Durumlarının Çatışma İlişkisi....36
Şekil 2. Hegemonik İstikrar Teorisine Göre Güç Dengesi ve Güç Üstünlüğü Durumlarının Çatışma İlişkisi....37
Şekil 3. Organski'nin Güç Pramidi ve Uluslararası Hiyerarşi....38
Şekil 4. Lemke'nin Çoklu Hiyerarşi Modeli....41
Şekil 5. Osmanlıların Denizlerde Yayılması 1480-1580....71
Şekil 6. Tam Bir Su İmparatorluğu....72
Şekil 7. İlan Edilmiş ve İlan Edilmesi Öngörülen Türk Deniz Yetki Alanları (Mavi Vatan) Haritası....104
Şekil 8. Değer Bazında Dış Ticaretin Taşıma Türlerine Göre Dağılımı (2022)....120
Şekil 9. İllere Göre Türkiye'de Bulunan Tersane Sayıları (Adet)....126
Şekil 10. Yıllara Göre Türkiye'de Bulunan Tersane Sayıları (Adet), 2003-2023....126
Şekil 11. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Tersanelerin Toplam Kapasitesi (Milyon DWT), 2003-2023....127
Şekil 12. Dünya Su Ürünleri Avcılık-Yetiştiricilik Üretim Miktarı (Ton)....128
Şekil 13. Denizlerde ve İç Sularda Yetiştiricilik Yapılan Önemli İller, 2022....131
Şekil 14. 2010-2023 Türkiye Cumhuriyeti Turizm Geliri (1000 $)....134
Şekil 15. NATO Birleşik Koruyucu Harekatı Komuta ve Kontrol....156
Şekil 16. Birleşik Koruyucu Harekâtı (İngilizce: Operation Unified Protector)....158
Şekil 17. Libya'daki Sivil Can Kayıpları....162
Şekil 18: Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Kıta Sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Sınırlarını Gösteren Harita....167
Şekil 19. Denizcileşme Karar Verme Modeli....196
Şekil 20. Güvenlik Döngüsü....199

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Türk Deniz Kuvvetleri Donanma Platformları 109
Tablo 2: Türk Deniz Kuvvetleri Donanma Yardımcı Araçları 111
Tablo 3: 21. Yüzyıl Türk Deniz Kuvvetleri Modernizasyon Projeleri 117
Tablo 4: Türkiye'de İthalat ve İhracatta Taşıma Türlerinin Yıllara Göre Yüzdesel Payları (Değer Bazında) 119
Tablo 5: Türkiye'nin ve Komşu Ülkelerin Deniz Ticaret Filoları (300 GT ve Üzeri) 121
Tablo 6: Akdeniz Ülkeleri Deniz Ticaret Filo Büyüklükleri 121
Tablo 7: Türkiye Limanlarında Elleçlenen Dış Ticarete Konu Yük Miktarları, 2021-2022 122
Tablo 8: Türkiye Limanlarında Elleçlenen Dış Ticarete Konu Konteyner Miktarları, 2021-2022 122
Tablo 9: Türk Armatörlerinin Milli ve Yabancı Bayraktaki Gemileri (1000 GT ve Üzeri) 123
Tablo 10: Türkiye'de En Fazla Yük Elleçleyen İlk 10 Liman Başkanlığı (Ton), 2012-2022 124
Tablo 11: Türkiye'de En Fazla Konteyner Elleçleyen İlk 10 Liman Başkanlığı (TEU), 2012-2022 125
Tablo 12: Ülkelere Göre Dünya Su Ürünleri Üretimi (Ton) 129
Tablo 13: Türkiye Su Ürünleri Üretim Miktarı 130
Tablo 14: Türkiye'nin Su Ürünleri İthalat ve İhracatı 132

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
ADKG : Açık Deniz Karakol Gemisi
ADKG : Açık Deniz Karakol Gemisi
AWACS : Airborne Warning And Control System
BAE : Birleşik Arap Emirlikleri
BMDHS : Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi
BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenli Konseyi
CIA : Central Intelligence Agency
DİMDEG : Denizde İkmal Muharebe Destek Gemisi
DSH : Denizaltı Savunma Harbi
DWT : Dead Weight Ton
FAO : Food and Agriculture Organization
GENESİS : Gemi Entegre Savaş İdare Sistemi
GKRY : Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GT : Gros Ton
HSH : Hava Savunma Harbi
ICISS : International Commission on Intervention and State Sovereignty
ISA : Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi
IŞİD : Irak ve Şam İslam Devleti
KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
LCT : Süratli Amfibi Gemi
LDG : Lojistik Destek Gemisi
LHD : Çok Maksatlı Amfibi Gemi
LOU : Libya Ulusal Ordusu
LST : Amfibi Gemi
M.Ö. : Milattan Önce
MARSEC COE : NATO Maritime Security Centre of Excellence
MEB : Münhasır Ekonomik Bölge

MENA	**:** Middle East and North Africa
MİLGEM	**:** Milli Gemi
MOSHIP	**:** Denizaltı Kurtarma Ana Gemisi
NATO	**:** North Atlantic Treaty Organization
R2P	**:** Responsibility to Protect
SSCB	**:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STM	**:** Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret A.Ş.
SUH	**:** Suüstü Harbi
T.C.	**:** Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	**:** Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCG	**:** Türkiye Cumhuriyeti Gemisi
TEU	**:** Twenty-Foot Equivalent Unit
UCM	**:** Uluslararası Ceza Mahkemesi
UGK	**:** Ulusal Geçiş Konseyi
UMH	**:** Ulusal Mutabakat Hükümeti
UNWTO	**:** World Tourism Organization
WDMMW	**:** World Directory of Modern Military Warships

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin ilk zamanlarından bu yana önemli kırılma noktalarında deniz ve denizciliğin izlerini ve etkisini görmek mümkündür. Denizler her zaman uygarlıkların kültürel ve ekonomik etkileşim alanlarının başında gelmiştir. Deniz bu özelliğiyle insanlık için bir yaşam ve refah kaynağı olmuş ve bu kaynaklar üzerinde kontrol sağlamak amacıyla yola çıkan medeniyetlerin mücadele alanı olarak ön planda yer almıştır. Tarihten günümüze uzanan süreçte, devletlerin askeri, ekonomik ve siyasi çıkarları açısından denizlerin rolü giderek önem kazanmaya devam etmektedir. Günümüzde artan dünya nüfusuna paralel olarak ortaya çıkan kaynak ihtiyacı, alternatif kaynaklar arayışına giren devletleri denizlere yöneltmektedir. Bununla beraber, 21. yüzyılda küresel ve bölgesel çapta yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmelerin beraberinde getirdiği yeni güvenlik tehditleri, devletlerin denizler üzerindeki hakimiyet mücadelesini de alevlendirmiştir. Başta yasadışı göç ve terör gibi tehditlere karşı devletler, sınır hatlarını karadan denize doğru genişletmeye ve bunun yanında ekonomik çıkarları doğrultusunda deniz üzerindeki faaliyetlerine hız vermeye başlamışlardır. Bu amaçlara paralel olarak denizlerin yükselen stratejik değeri, devletlerin deniz gücünü artırmaya yönelik yeni politika ve stratejiler üretmesini gerekli kılmıştır. Bu kapsamda, üç tarafı denizlerle çevrili bir ülke olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Akdeniz coğrafyasında meydana gelen siyasi ve ekonomik gelişmelerle denizlerdeki menfaatlerine sahip çıkmak adına yeni bir açılımda bulunması zorunlu bir hal almıştır. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Doğu Akdeniz'de keşfedilen enerji kaynakları ve Arap Baharı'nın etkisiyle bölge ülkelerinde oluşan kriz ortamının yarattığı güvenlik çıkmazı çok taraflı bir çekişme döneminin kapısını aralamıştır. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti, Akdeniz'deki rekabet ortamında kendi hak ve menfaatlerini korumak adına atmış olduğu stratejik adımlarla ve Libya açılımıyla bölge dinamiklerini değiştirebilen bir güç olarak sahnede yer almaktadır.

Bu çalışma, 21. yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti deniz politikasının jeostratejik değerlendirmesi kapsamında Libya politikasının açmaz ve açılımlarına ilişkindir. Bu kapsamda tezin amacı, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdeniz politikasına ilişkin jeostratejik bir değerlendirme ortaya koyarak hem Türkiye

Cumhuriyeti Devleti'nin hem de aynı ölçekteki devletlerin denizcileşme politikalarına ilişkin bir yol haritası çizmektir.

21. yüzyılda jeostrateji konsepti üzerine giderek artan bir akademik ilginin olduğu görülmektedir. Bu ilgi ile paralel olarak Akdeniz'in artan öneminden bahsetmek mümkündür. Jeostrateji kavramı tarihsel boyutların ötesinde günümüzde daha disiplinler arası bir metotla ele alınmakta, ekonomi politik ve enerji politikaları da içinde olmak üzere, son dönemde ekolojiyi de dahil ederek daha genel, daha kapsamlı bir tanıma kavuşmuştur. Bununla beraber jeostrateji tanımı üzerine bugüne kadar ciddi bir şekilde hemfikir olunmadığı da ortadadır. Ancak bu tezde öncelikle, küresel ekonomi politik bağlamında jeostratejinin kapsama alanı ve boyutları üzerinde bir değerlendirme yapılacaktır.

Bu tez, jeostrateji bağlamında deniz stratejisi üzerine odaklanacaktır. Deniz stratejisinin günümüzde üzerinde yeterli derecede çalışılmamış ve öneminin kavranmamış olduğu düşünülmektedir. Oysaki, 21. yüzyılda tanık olduğumuz gelişmeler ve değerlendirmeler çerçevesinde deniz stratejisinin ön plana çıktığı aşikardır. Tez, bu konudaki bir boşluğun giderilmesi adına denizin yeniden yükselen stratejik değerini arka plana alarak kurgusunu oluşturma peşindedir. Bu bağlamda, denizin jeostratejik boyutları irdelendiğinde ise Akdeniz'in ön plana çıktığı görülmektedir. Akdeniz bir medeniyetler beşiği olarak sadece tarihsel ve turistik yönleriyle değil, bunun ötesinde dünyanın adeta ekseni olabilecek boyutlar kazanmış yeni bir stratejik havza olma özelliğini taşımaktadır. Bu stratejik havzanın ilk kez burada çeşitli boyutlarıyla ele alınarak kapsamlı bir değerlendirmesinin yapılması düşünülmüştür.

Bu tezin amacı kapsamında, 16. yüzyıldan sonra ilk kez, Akdeniz'in Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasında ve jeostratejik değerlendirmelerinde yükselen rolü üzerinde durulacaktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdeniz politikası burada çeşitli boyutlarıyla irdelenecektir. Bu irdeleme, bu havzadaki diğer paydaş devletlerin, hatta Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların da buraya olan ilgileri ile kıyaslanarak yapılacaktır. Bu karşılaştırmalı analizde, Türkiye Cumhuriyeti'nin etki-tepki

mekanizmalarıyla karar verme mekanizmasında Akdeniz jeostratejisinin nasıl şekillendiği, gerekçeleri, adımları ve karşılaşmış olduğu tepkiler de irdelenecektir.

21. yüzyılda genel olarak Akdeniz ve özelde ise Doğu Akdeniz jeostratejik açıdan artan önemiyle bir rekabet alanına dönüşmüştür. Bu noktada Türkiye'nin Akdeniz politikasının, Arap Baharı'nı takip eden süreçte Libya'da meydana gelen iç karışıklıklara ilişkin politik hamlelerin üretilmesi ile tetiklendiği düşünülerek, özellikle bu tez içerisinde Türkiye'nin Libya'ya ilişkin ilgisi, beklentileri ve politikalarının şekillenişi kaydedilecektir.

Tezin kapsamı dahilinde konuya ilişkin tarihsel arka planın irdelenmesinde yarar görülmüştür. Antik çağlardan bu yana deniz, toplumların birbirleriyle kültürel, ticari, ekonomik ve siyasal etkileşimlerinde ve bu ilişkilerin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. İlk medeniyetlerin beşiği olan Akdeniz bu bağlamda bu ilişkilerin yoğun bir şekilde yürütüldüğü ve geliştirildiği yer olarak dünya tarihinde ön plana çıkmaktadır. Akdeniz, çeperini oluşturan, Anadolu, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Güney Avrupa kara parçalarında kurulmuş olan Hitit, İyonya, Fenike, Miken, Pers, Mısır ve Anadolu medeniyetleri gibi birçok eski medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bugün dahi bu medeniyetlerin izleri özellikle Akdeniz'e yakın sahil bölgelerinde rahatlıkla görülebilmektedir. Bu tarihi ipuçlarından da anlaşılacağı üzere, eski uygarlıkların denize yakın bölgelere konumlanması ve liman kentlerinin ihtişamı bir rastlantı olmanın ötesinde denizin her daim insanların ticari ve kültürel ilişkilerinde dünyaya açılan bir kapı rolünü üstlendiğine işaret etmektedir.

Denizlerin uygarlıklar arasında bir kültür ve ticaret iletkeni olmasının beraberinde getirdiği zenginleştirici rolü, birçok uygarlığın hakimiyeti altına almak istediği bir alan olmasına da sebep olmuştur. Antik çağlardan bu yana uygarlıkların denizler üzerinde hakimiyetlerini sağlamak adına giriştikleri rekabet ve çatışma hali günümüzde de devam etmektedir. Bu rekabet ortamında üstünlüğün belirleyici unsurunu, ulusların sahip olduğu denizcilik yetenekleri ve deniz gücü teşkil etmektedir. Akdeniz bu bağlamda da tüm denizler arasında antik çağlardan bu yana uygarlıkların rekabet ve çatışma alanı olarak ön plana çıkmaktadır. Akdeniz tarihine baktığımızda bugüne değin tarihe kaydedilmiş en önemli deniz savaşları yine bu havza içerisinde gerçekleşmiştir. Pers İmparatorluğu

(Akamenid İmparatorluğu) ve İyon Kent Devletleri'nin M.Ö. 494 yılında karşı karşıya geldiği Lade Savaşı, yine M.Ö. 480 tarihinde Grek Kent Devletleri İttifakı ile Pers İmparatorluğu arasında geçen Salamis Savaşı, M.Ö. 431-404 yıllarında Atina İmparatorluğu ve Sparta Konfederasyonu arasında geçen Peloponez Savaşları ve M.Ö. 31 yılında Roma güçleriyle Marcus Antonius ve Kleopatra'nın kontrolündeki güçler arasında geçen Actium Savaşı gibi tarihin kaydettiği güç mücadelelerinin arenası Akdeniz olmuştur.

Tarih boyunca denizler üzerinde hakimiyet kurmayı başaran uluslar, siyasi ve ekonomik etkinlikleri ile diğerlerinden hep daha önde olmuştur. Bu durumun en göz önünde olan örneklerinden biri 15. yüzyılın birinci yarısından 17. yüzyılın ortalarına kadar devam eden dönemde Avrupa devletlerinin Asya kıtasının zenginliğine ulaşmak için alternatif ticaret yolları arayışına girmesiyle aralarında oluşan rekabet ortamıdır. Söz konusu dönemde Avrupa kıtasının güç eksenindeki kaymalar büyük ölçüde devletlerin sahip oldukları denizcilik yetenekleri ve deniz gücü kapasitelerine göre şekillenmiştir. Avrupa devletlerinin bu zenginlik arayışı sonucunda döneme ismini veren coğrafi keşifler gerçekleşmiş, bu sayede dünyaya yayılan Avrupa kültürünün yanı sıra kıtaya taşınan zenginlikler refah seviyesini artırmıştır. Bu keşiflerin bir diğer yansıması ise etkisi günümüze kadar ulaşan sömürgecilik faaliyetlerinin kapısının açılmış olmasıdır. Bugün ise, o dönem Osmanlı İmparatorluğu kontrolünde olan Akdeniz'e alternatif deniz yolları bulmak için girişilen bu çaba, yönünü tekrardan Akdeniz'e çevirmiş durumdadır. 1869'da Süveyş Kanalı'nın da açılmasıyla yeniden dünya ticaret rotalarının ana hattı rolünü üstlenen bu havza Doğu'nun enerji kaynaklarına bağımlı olan Batı için hayati önem taşımaktadır. Bu sebeple Akdeniz hala Doğu ve Batı medeniyetleri arasındaki güç rekabetlerinin yaşandığı, dünya siyasi tarihinin merkezi olarak gösterilebilecek jeopolitik ve jeostratejik açılardan önemli bir konumda yer almaktadır.

15. yüzyılın sonlarından 17. yüzyıl ortalarına kadar olan dönem, Türk denizcilik tarihi açısından büyük önem teşkil etmektedir. Bu dönemde bir deniz imparatorluğu olarak gelişmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu denizci bir millet olma yolunda önemli adımlar atmıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Akdeniz'in neredeyse tamamında

egemenlik elde eden Osmanlı Donanması 17. yüzyılın ortalarına kadar Karadeniz ile Akdeniz'i kontrolü altında tutmayı başarmıştır. 17. yüzyıl itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun çağa ayak uydurmakta zorlanması ile Akdeniz'de azalan etkinliği Venedikliler için bu bölgede egemenliklerini sağlama adına bir fırsat olmuştur. Daha sonra Akdeniz ve Ortadoğu'ya artan ilgisi doğrultusunda İngiltere, 1713'te Cebelitarık, 1800'de Malta, 1838'de Aden'i ele geçirmiş ve 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla da bölgede etkinliğini artırma çabalarını yoğunlaştırmıştır. 1875 yılında gerçekleşen Bosna Hersek isyanı ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından 1878 yılında imzalanan Londra Antlaşması ile Kıbrıs'a bir anlamda el koymuş ve 1882'de de Mısır üzerinde kesin nüfuz sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgedeki egemenlik alanı ise denize ve denizciliğe verdiği önemin azalmasıyla daralarak 20. yüzyılın başında Anadolu kıyılarına kadar gerilemiştir.

Güncel bağlamda ise Doğu Akdeniz'in stratejik önemini hatırlatmak gerekirse, coğrafi konumu itibarıyla Avrupa'nın Güney Doğu Asya ve Afrika'ya açılan kapısı olmasının yanı sıra Doğu ve Batı dünyası arasındaki deniz ticaretinde en kısa geçiş noktası olan Süveyş Kanalı sayesinde de stratejik açıdan büyük önem arz etmektedir. Doğu Akdeniz'in merkez noktası olarak da Kıbrıs adasının önemi büyüktür. Kıbrıs, jeopolitik konumu itibarıyla Avrupa, Orta Doğu, Afrika ve Asya arasında deniz/hava ulaşım hatlarının üzerinde bulunması, Doğu Akdeniz'in ortasında bir üs niteliği taşıması ve son dönemde bölgede tespit edilen hidrokarbon kaynakları göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik, siyasi ve askeri açıdan stratejik öneme sahiptir.

Özellikle hidrokarbon yataklarının keşfiyle beraber Doğu Akdeniz, bölgesel aktörlerin yanı sıra küresel aktörlerin de dış politikasında önemi artan bir ilgi odağı olmuştur. Doğu Akdeniz'in yükselen bu jeostratejik önemi son yıllarda ABD'nin söylemlerinde de yer almış ve hidrokarbon kaynakları dahil olmak üzere bölgenin ABD için artan bir stratejik öneme sahip olduğunun altı çizilmiştir. ABD'nin yanı sıra, 2011'de başlayan Suriye iç savaşıyla beraber Rusya'da bölgede etkinlik kazanmaya vakıf olmuş ve bölgede aktif aktörler arasına girmiştir. Doğu Akdeniz'de bulunan enerji rezervleri göz önüne

alındığında Rusya gibi enerji üreten bir devlet, Avrupa ve bölgedeki diğer aktörler için çatışmanın, enerjiden çok egemenlik-güvenlik ekseninde şekillendiği aşikardır.

Akdeniz askerî açıdan gerek bölgesel aktörler gerekse dünya siyasetini yönlendirmeye çalışan küresel aktörler için göz ardı edilemeyecek bir konumdadır. Orta Doğu'nun çalkantılı siyasi durumuna ve çatışma ortamına müdahale ederek bölgede varlığını pekiştirmeye çalışan aktörler açısından Akdeniz ve özellikle Kıbrıs, üzerinde etkin bir rol üstlenmek adına rekabet edilen bir saha olma özelliğini göstermektedir. Akdeniz'de baskın bir güç olarak varlık gösteren ülkenin bölgedeki dengeleri kendi lehine değiştirme potansiyelinin bulunması, bu bölgedeki mücadelenin ana unsurunu oluşturmaktadır.

ABD'nin Körfez Savaşları sırasında bölgede bulundurduğu donanma kuvvetleri sayesinde Irak'a müdahalede bulunması, İngiltere'nin Kıbrıs'taki askeri varlığı, Rusya'nın bu bölgedeki üs edinme çabaları, Fransa'nın Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile 2007 yılında askeri çerçevede gerçekleştirilen ve 2017 yılında başta enerji güvenliği olmak üzere ticari faaliyetleri de kapsayacak şekilde genişletmiş olduğu iş birliği anlaşması bölgedeki askeri varlık mücadelesinin göstergeleridir.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) 2017 yılında yayınladığı deniz taşımacılığı inceleme raporuna göre günümüzde toplam küresel ticaret hacminin 80'inden fazlası ve değerinin %70'inden fazlası deniz taşımacılığıyla yürütülmektedir. Birleşmiş Milletler Çevre Programı verilerine göre küresel deniz trafiğinin %25'i ve dünya petrol trafiğinin %30'u Akdeniz'de yoğunlaşmaktadır.[1] Akdeniz, Avrupa ve Orta Doğu ve Asya hattının ortasında yer alan konumuyla petrol, doğalgaz gibi enerji kaynaklarının taşınması ve konteyner taşımacılığı için söz konusu hatta en uygun rota olma özelliğiyle küresel ticaretin merkezi konumundadır.

Akdeniz, küresel ticaret için önemli bir merkez olmaya devam etmektedir. Daha fazla büyüme ve gelişme için fırsatlar bulunmaktadır. Akdeniz, küresel ekonomide giderek daha önemli roller üstlenen Türkiye, Mısır ve Fas gibi birçok gelişmekte olan ekonomiye

[1] United Nations Environment Programme (UNEP/MAP), The blue economy in the Mediterranean, https://www.unep.org/unepmap/resources/factsheets/blue-economy (Erişim Tarihi: 07.02.2023).

ev sahipliği yapmaktadır. Petrol, doğal gaz ve konteyner yük dahil olmak üzere malların taşınması için önemli bir merkezdir.

Bölgenin Avrupa ve Asya'ya yakınlığı, onu bu iki kıta arasında mal transferi için ideal bir konum haline getirmektedir. Yeni liman ve terminallerin inşa edilmesi, Akdeniz'in küresel ticaret için bir merkez olma rolünü daha da arttırmaktadır. Akdeniz, Atlantik Okyanusu ile Hint Okyanusu ticaret yolları arasında çok önemli bir bağlantı sağlamaktadır. Küresel ticaretin giderek daha da büyümesi ve deniz taşımacılığının artan önemi nedeniyle daha da hayati hale gelmiştir. Akdeniz'in stratejik konumu sayesinde gemicilik hizmetlerine olan talep artmakta ve küresel ticaret büyümeye devam etmektedir. Bu veriler ışığında küresel ticaretin ayrılmaz bir parçası olan denizlerin, ekonomik kalkınma için taşımacılığın yanı sıra balıkçılık, turizm ve doğal kaynaklar yönünden de katkısının hayati önem arz ettiğinin altını çizmekte fayda vardır.

Akdeniz, hem sahip olduğu enerji kaynakları açısından hem de Orta Doğu ve Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının Avrupa'ya aktarımı açısından AB'nin Rusya merkezli enerji hattına alternatif bir rotadır. Avrupa kıtasının enerji ihtiyacını karşılayan kaynakların büyük bölümü bu bölgeden geçerek Avrupa'ya ulaşmaktadır. Tüm bu özellikleriyle Akdeniz üzerinde kontrol sahibi olan ülkelere jeostratejik açıdan şüphesiz birçok üstünlük sağlamaktadır.

Son dönemde Doğu Akdeniz'de, Kıbrıs'ın çevresinde petrol ve doğalgaz rezervlerinin tespitine yönelik gelişmeler, Akdeniz'i ulaştırma açısından öneminin yanı sıra yüksek miktarda petrol ve doğalgaz hammaddesi bulunduran kritik bir alan haline getirmiştir. ABD Jeolojik Araştırmalar Merkezi'nin 2010 yılının Mart ayında Levant Havzası ile ilgili yayınladığı raporda yer alan verilere göre; Kıbrıs, Suriye ve İsrail arasında kalan bölge olan Levant Havzası'nda 483 milyon varil ile 3,759 milyar varil aralığında ortalama 1,689 milyar varil petrol ve 50,087 milyar fit küp ile 227,430 milyar fit küp aralığında ortalama 122,378 milyar fit küp hacminde doğalgaz bulunduğu belirtilmiş ve bu alan, dünyanın en büyük doğalgaz yataklarından biri olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca 2010 Mayıs ayında yayınladığı Nil Deltası Havzası ile ilgili bir diğer raporda ise Kıbrıs, İsrail, Mısır ve Girit arasında kalan alanda ise 491 milyon varil ile 4,266 milyar varil arasında değişen yaklaşık

ortalama 1,763 milyar varil petrol, 92,614 milyar fit küp ile 425,935 milyar fit küp aralığında ortalama 223,242 milyar fit küp doğalgaz ve 2,451 milyon varil ile 11,464 milyar varil aralığında ortalama 5,974 milyar varil sıvı doğalgaz bulunduğu belirtilmiştir.

Doğu Akdeniz'den Ortadoğu'ya enerji merkezlerini kontrol eden jeostratejik konumu sayesinde Kıbrıs, Avrupa'nın Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgesinden ihtiyacı olan petrol ikmalini sağlayabileceği tek merkez olma özelliğiyle de jeostratejik açıdan önem teşkil etmektedir.

Tez kapsamında ortaya atılan savlar şu şekildedir;

- Küreselleşen uluslararası sistemde denize ilişkin yeni jeostratejik değerlendirmeler oluşmakta ve bu bağlamda Akdeniz, enerji başta olmak üzere diğer bahislerde giderek önem kazanmaktadır.

- Orta ölçekte bir küresel güç ve bölgenin önemli bir aktörü olan Türkiye Cumhuriyeti'nin genel tarihsel güvenlik politikası spektrumu içerisinde 16. yüzyıldan bu yana deniz politikaları yeterli derecede jeostratejik avantaja dönüştürülmemiştir.

- Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da bir yandan Arap Baharı yani içsel dinamiklerin, öte yandan dış müdahalelerin etkisiyle kaos ortamı hâkim olan bölgede Türkiye Cumhuriyeti daha aktif bir politika izlemek mecburiyetinde kaldı ve bu aktif politikanın yöntemi ise denizden geçmekteydi. Fakat deniz politikalarına ilişkin bir karşı muhatabının olmaması büyük bir eksiklik olarak ortaya çıkmaya başladı.

- Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti belli bir zamandan sonra denize eğilmek durumunda kaldı ve burada da çeşitli açmaz ve açılımlarla karşılaştı.

- Türkiye'nin Libya stratejisi her ne kadar jeostratejik güvenliğinin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmışsa da, aynı zamanda çok boyutlu bir Akdeniz(li)leşme sürecinin kapısını aralamıştır.

Bu savların irdelenmesi, bu tezin temel kapsamı içerisinde yer almaktadır. Bu çalışma ile cevap bulunması amaçlanan hususlar aşağıda sıralanmıştır.

- Türkiye Cumhuriyeti'nin genel bağlamda deniz politikası ve özelde bu minvaldeki önemi/ihmal edilmiş konular ile yeni stratejiler nelerdir?

- Türkiye Cumhuriyeti'nin deniz yetki alanlarında egemenlik haklarının savunulmasında izlenen ve izlenmesi gereken yol ve yöntemler nelerdir?

- Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal çıkarları için siyasi, ekonomik ve stratejik açıdan bölgede iş birliği Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) sınırlandırma anlaşmaları kapsamında sağlanabilir mi?

- Türkiye Cumhuriyeti Akdeniz'de MEB sınırlandırmalarında nasıl bir yol izlemelidir?

- Küreselleşen dünyada Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bölgesel etkili devlet olarak güçlü askeri, siyasi, ekonomik, kültürel ve insan gücü varlığını artırmak için izlenen stratejiler genel geçer bir model haline getirilebilir mi?

- Akdeniz enerji mücadelesinde Türkiye'nin konumu nedir?

- Akdeniz Ülkeleri ve Türkiye ilişkileri dahilinde tarihsel bir perspektiften hareketle geleceğe yönelik ortak kültürel kimlik inşası mümkün müdür?

- Arap Baharı'nın Akdeniz'e ve Türkiye güvenliğine yansımaları nelerdir?

- Uluslararası aktörlerin Akdeniz'e ilişkin siyasi ve ekonomik stratejileri nelerdir?

- Küresel, bölgesel ve ulusal ölçekteki ilişkileri çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti devleti Doğu Akdeniz'de denizcilik gücünü artırarak milli menfaatlerini korumak adına önemli bir bölgesel güç haline gelebilir mi?

Tez, yöntemi açısından uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde şekillenecek bir çalışma olacaktır. Akdeniz'de yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelere müdahil olan devletlerin siyasi, ekonomik, ticari ve askeri durum analizleri elde edilen nitel ve nicel veriler doğrultusunda yapılacaktır. Tezin teorik çatısı realist paradigma çerçevesinde

oluşturulmuştur. Bu kapsamda neorealizm, savunmacı realizm, saldırgan realizm, güç geçiş teorileri ve deniz hakimiyet teorisinden faydalanılacaktır.

II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden şekillenen dünya siyasetinde neorealist teori günümüze değin baskın rolünü sürdürmektedir. Neorealist teori klasik realizme bilimsel bir temel oluşturmak amacıyla ortaya çıkarak, uluslararası ilişkilere sistem düzeyinde bir analiz getirmiştir. Bu bağlamda tezin konusu çerçevesinde ele alınacak olan Arap Baharı'nın Libya'daki yansımalarıyla uluslararası bir krize dönüşen süreç ve Akdeniz'de cereyan eden enerji odaklı hakimiyet mücadelesi neorealizm merceğinden değerlendirilecektir.

Neorealizm, devletlerin dış politika stratejilerini belirleme süreçlerine ilişkin olarak güvenlik ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen güç arayışlarına vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde Akdeniz'deki rekabet ortamının altında yatan gerekçeler irdelenecektir. İlk olarak 2014 yılında yaşanan Ukrayna Devrimi sonrasında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesiyle başlayan Rusya Ukrayna geriliminin 24 Şubat 2022 tarihinde Rusya tarafından düzenlenen bir askeri operasyonla savaşa dönüşmesi kontrolsüz göç dalgası ve enerji gibi güvenlik sorunlarını Avrupa Birliği'nin gündemine getirmiştir. Bu süreçte ABD ve AB'nin Ukrayna'ya sağladığı askeri desteğe ve Rusya'ya uyguladıkları uluslararası ekonomik ambargolara Rusya, Avrupa'ya doğalgaz akışını keserek karşılık vermiştir. Bu gelişmeler Avrupa'yı enerji ikmali için Rusya'ya alternatif seçenekler aramaya itmiş ve gözünü ikinci en büyük enerji tedarik hattı olan Akdeniz'e çevirmesine neden olmuştur.

21. yüzyılda enerji ve enerji ikmal hatları konusu uluslararası ilişkilerin en önemli gündem maddeleri arasında yer almaktadır. Enerji ithal eden ve ihraç eden ülkeler olarak bakıldığında Akdeniz'i çevreleyen Asya, Afrika ve Avrupa üçgeninde Doğu-Batı ve Güney-Kuzey yönlü gerçekleşen kaynak transferinin ana hattında Akdeniz bulunmaktadır. Bu sebeple Akdeniz coğrafyasında meydana gelen olaylar küresel ve bölgesel birçok aktörün taraf olduğu bir konu haline gelmektedir. Tezin konusu dahilinde ele alınacak olan olaylar neorealizm çerçevesinde değerlendirileceğinden uluslararası ilişkilerin ana aktörleri olarak kabul edilen devletlerin yanı sıra uluslararası

organizasyonlar ve küresel şirketler gibi devlet dışı aktörlere de bu kapsamda yer verilecektir.

Neorealizmin, devletlerin güç arayışının arka planında bulunan güvenlik ihtiyacı iddiası çerçevesinde Akdeniz'deki gelişmelere taraf olan devletlerin enerji güvenliği kaygılarıyla şekillenen dış politikalarının bu havzadaki yansımaları tezin ilgili bölümlerinde detaylıca ele alınacaktır. Söz konusu devletlerin hayatta kalma ve hükmetme, savunmacı ve yayılmacı güdüleri doğrultusunda şekillenen dış politikaları, neorealizmin içerisinden doğan 'Savunmacı Realizm' ve 'Saldırgan Realizm' kuramlarının temel varsayımları çerçevesinde bir değerlendirme yapılacaktır.

Bu noktada, kuramsal çerçevedeki analizimize ilişkin temel argümanlara kısaca değinmekte fayda vardır. Savunmacı realizme göre uluslararası sistemdeki anarşi ortamında devletler, yükselen güçlere karşı dengeleme politikası izlemeye yönelmektelerdir. Bunun sebebi kısaca, sistemdeki güç dengesini bozma eğiliminde olan aktörlere karşı devletlerin silahlanma yarışı gibi çok yüksek maliyetli bir mücadeleye sebep olacak yöntemlerden ziyade, güvenlik ve maliyet kaygıları çerçevesinde bir siyaset izleyerek, ittifak oluşturulması olarak açıklanmaktadır. Savunmacı realizmin güvenlik ihtiyacı doğrultusunda şekillenen aktör davranışlarına yönelik bu tasavvura saldırgan realist görüş tarafından aksi yönde bir açıklama getirilmiştir. Saldırgan realizme göre uluslararası sistemin anarşik yapısı gereği güvenliği en üst seviyeye çıkarmanın yolu sürekli güç artırımına geçmektedir. Bunun sebebi olarak saldırıdan korunmanın en iyi yolunun saldırandan daha da güçlü olmak olduğu görüşü çerçevesinde açıklanmaktadır. Dolayısıyla devletler için güvenlik artırımı güç artırımını gerekli kılmaktadır. Küresel ve bölgesel güçlerin Akdeniz coğrafyasında gerek Arap Baharı ile yaşanan istikrarsızlık ortamına ilişkin siyasetleri gerekse bu bölgedeki enerji kaynaklarına ilişkin deniz sahasındaki kontrol mücadelesi kapsamındaki hamleleri savunmacı ve saldırgan realizm tartışmasının arka planındaki güvenlik ikilemi kavramı çerçevesinde değerlendirilecektir.

Akdeniz havzası ile ilgili politika üreten ve sahada varlık gösteren aktörlerin stratejik hamlelerinin Savunmacı ve Saldırgan realizmin temel varsayımları çerçevesinde irdelenmesinin ardından, bölgedeki güç mücadelesi Güç Geçiş Teorisi ve Çoklu

Hiyerarşiler Modeli'nin uluslararası sistem yapısına ilişkin tanımı çerçevesinde ele alınacaktır. Uluslararası sistemi hiyerarşik bir düzen olarak ortaya koyan Güç Geçiş Teorisi ve bu yapının da aynı hiyerarşik düzen özelliğini gösteren bölgesel alt sistemlerden oluştuğunu ön gören Çoklu Hiyerarşiler Modeli'nin odağı, bu hiyerarşik yapı(lar) içerisinde güç geçişinin temel motivasyonlarının açıklanmasıdır. Bu bağlamda, yapı içerisinde kapasitelerine göre farklı basamaklarda yer alan aktörlerin, bu basamaklar arasındaki geçişliliğinin koşulları ve gerçekleşme biçimleri üzerinde durulmaktadır. Tezde, Akdeniz ölçeğinde yaşanan çekişme ortamı bölgesel bir alt sistem olarak ele alınarak bir hegemon gücün var olmadığı bölgede güç kapasiteleri birbirlerine yakın aktörlerin bölgesel kontrol ve nüfuzunu artırma çabası, sistemin baskın gücü olma çekişmesiyle eş anlamlı olarak değerlendirilecektir.

Bu bağlamda, tezin odak noktasını teşkil eden Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdeniz politikası, bölgenin geleceğinde baskın bir güç olarak var olma amacı çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu noktada ise Deniz Hakimiyet Teorisi'nden faydalanılacaktır. Deniz hakimiyetinin, baskın güç olmanın öncelikli şartı olarak ileriye sürmüş olduğu deniz yollarının kontrolünün sağlanması ve bu kontrolün sağlanabilmesi için gerekli gördüğü bir ülkenin sahip olması gereken vasıflar, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu konudaki iç ve dış politikasının değerlendirilmesinde analiz araçları olarak kullanılacaktır. Bu çerçevede Türkiye'nin sahip olduğu askeri, ekonomik ve ticari kapasiteler bölgede rakip olarak ön plana çıkan diğer aktörlerle karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Tezin içerisinde bazı terimler kullanılmıştır. Önemine binaen jeopolitik, jeostrateji, jeoekonomi ve jeokültür terimlerinden ne anladığımızı aşağıda açıklamak gereği vardır.

Alman coğrafyacı ve beşerî coğrafyanın kurucusu olan Friedrich Ratzel, ilk olarak 1882 yılında yayınlanan "Beşerî Coğrafya" (Anthropogeographie) adlı eserinde, insan faaliyetlerinde fiziki çevrenin kısıtlayıcı etkisine vurgu yapmış ve bu doğrultuda belirleyici bir rol oynadığını belirtmiştir. Ratzel, 1897'de yayınlanan Politik Coğrafya (Politische Geograhie) kitabında ortaya koyduğu organik devlet teorisinde devletleri de insanlar gibi canlı birer organizma olarak tanımlamış ve onların da canlılar gibi doğma, büyüme, yaşlanma ve ölme evrelerinden geçtiklerini belirtmiştir. Ona göre, devletler

gelişim süreçlerinde mekânda yayılmaya ihtiyaç duyarlar. Bunun doğal bir sonucu olarak da yeni alan ihtiyacı biyolojik bir zaruret olarak ortaya çıkmaktadır. Gelişimini devam ettirmek için yeterli mekânı bulamayan devlet zayıflar. Ratzel'e göre devletin siyasal coğrafyası, yani beslendiği ve gücünü aldığı alan ne kadar geniş ise uluslararası arenada da etkinliği o derece artmaktadır.[2]

Jeopolitik terimi ise ilk olarak Ratzel'in görüşlerinden etkilenen İsveçli Rudolf Kjellen tarafından 1916 yılında yazdığı "Hayat Formu Olarak Devlet" (The State as a Lifeform) eserinde kavramsallaştırılmıştır. Kjellen, jeopolitik kavramını, "Coğrafi oluşum veya mekân içinde bilimsel olarak devletin incelenmesidir. Devlet varlığının tabiat kanunları ve insanların davranışları açısından incelenmesi ve kıymetlendirilmesi" olarak tanımlamaktadır.[3]

Genel bir tanım olarak jeopolitik, ülkelerin coğrafi konum, nüfus, iklim, doğal kaynak, demografi, topoğrafya, doğal kaynaklar gibi özelliklerinin sağlamış olduğu avantaj ve dezavantajları inceleyen, değerlendiren bir bilim dalı ve özellikle bu coğrafi değişkenler bakımından uluslararası politikaları anlama, açıklama, tahmin etme ve hedeflere ulaşmanın şart ve aşamalarını araştıran, ortaya koyan bir dış politika analiz metodudur.

Jeopolitiğin bir alt dalı olan jeostrateji ise, coğrafya ile strateji arasındaki bağı kurmaktadır. Bir bölge üzerine üretilen stratejilerin, o bölgenin sahip olduğu politik, ekonomik, sosyal ve fiziki unsurlar gibi coğrafi özelliklerinin gözetilerek şekillendirilmesi jeostratejinin konusudur. Başka bir deyişle jeostrateji kavramı, coğrafi unsurların etkisi doğrultusunda strateji üretimini nitelemektedir.[4]

İlk olarak Edward Luttwak'ın 1990 yılında yayınladığı *"From Geopolitics to Geo-economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce*" başlıklı makalesi ile literatüre giren jeoekonomi kavramı, üzerinde hemfikir olunmuş bir tanımı olmamasının yanında

[2] Franco Farinelli, **Friedrich Ratzel and the nature of (political) geography**, Political Geography V.19, I.8, 2000, ss. 943-955, https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0962629800000366#aep-abstract-id3 (Erişim Tarihi: 02.03.2023).
[3] Suat İlhan, Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri. BELLETEN, 1985, 49(195), ss.607-624. https://dergipark.org.tr/en/pub/ttkbelleten/issue/64952/998444 (Erişim Tarihi: 05.03.2023).
[4] Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.17.

genel olarak, jeopolitik hedeflere ulaşmak için ekonomik araçların kullanılması olarak açıklanmaktadır. Luttwak, makalesinde Soğuk Savaş sonrası döneme ilişkin olarak askeri gücün yerine jeoekonomik gücün ön plana çıktığını vurgulamıştır. Jeoekonomi kavramını, ticaret politikası, yatırım politikası, para politikası ve ticari yaptırımlar gibi ekonomi enstrümanları kullanılarak oluşturulan stratejilerin jeopolitik unsurlarla bağlantılı olarak belirlenmesi şeklinde de tanımlamak mümkündür.[5]

Luttwak'ın da üzerinde durduğu şekilde Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası ilişkilerde jeoekonomik araçların stratejik çıkarlar ve hedefler doğrultusunda bir caydırma unsuru olarak kullanımı yoğunluk kazanmıştır. ABD'nin nükleer politikası sebebiyle İran'a uyguladığı yaptırımlar ve Ukrayna-Rusya krizi sebebiyle Rusya'ya uygulanan uluslararası ekonomik yaptırımlar bunun birer örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya'nın bu yaptırımlara karşılık olarak Avrupa'ya giden doğal gaz akışını kesmesi de yine bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Jeopolitiğin bir diğer alt birimi olan jeokültür, toplumların kültürel özellikleri çerçevesinde yeryüzünde oluşturdukları coğrafi kültür desenlerini ve bu çevrelerin birbirleriyle olan ilişkilerini kapsayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, geçmişten günümüze kadar uzanıp Doğu-Batı ekseninde cereyan eden Hristiyanlık ve İslam dünyası arasındaki çatışma birçok yazar tarafından dile getirilmiştir. Arnold Toynbee, 1948 yılında yayınladığı "Medeniyet Yargılanıyor" *(Civilization on Trial)* isimli kitabında Hristiyanlık ve İslam dünyasının bugün de eskiden olduğu gibi karşı karşıya geldiğini ifade etmektedir.[6] Bu konuyu ele alan bir başka yazar Samuel P. Huntington'ın 1996 tarihli klasik eseri "Medeniyetler Çatışması" *(Clash of Civilizations),* Hristiyan Batı dünyasının hem kendi arasındaki mezhepsel bölünmelerle yaşadığı çatışmayı hem de İslam coğrafyası ile arasında uzun bir tarihe sahip olan çatışmanın bugün de var olduğunun altını çizmektedir. Huntington, gelecekte de toplumlar arasındaki çatışmaların ekonomik çıkar veya ideolojik farklılıklardan ziyade kültürel farklılıkların

[5] Marianne Schneider-Petsinger, Geoeconomics Explained, Chatham House, 2016, https://www.chathamhouse.org/2016/12/geoeconomics-explained (Erişim Tarihi: 03.05.2023).
[6] Arnold Toynbee, **Medeniyetler Yargılanıyor**, (Çev: Ufuk Uyan) (Oxford 1948) İstanbul: İşaret Yayınları, 1988, s.178-180.

güdümünde yaşanacağını öne sürmektedir.[7] Söz konusu yazarların da dile getirdiği üzere jeokültür bağlamında keskin sınırlara sahip olan bu medeniyetlerin çatışma hali, çıkar peşinde koşulan uluslararası arenadaki rekabetin güdümünde doğrudan veya dolaylı yollarla kışkırtılmaktadır.

Bu bağlamda, tezin araştırma sahasını oluşturan 21. yüzyıl Akdeniz havzasında izlenen gelişmelerin altyapısını oluşturan unsurlar incelenirken, jeopolitik ve alt varyantları olan jeostratejik, jeoekonomik, ve jeokültürel özellikleriyle ortaya konmaya çalışılacaktır. Bölge üzerindeki enerji rekabeti ve Arap Baharı süreciyle oluşan çok yönlü istikrarsızlık ortamının beraberinde getirdiği güvenlik sorunlarına karşı sahadaki aktörlerin izledikleri politika ve stratejiler söz konusu kavramların ışığında değerlendirilecektir.

[7] Samuel P. Huntington, **The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order**, New York: Simon & Schuster, 1996, ss.209-217, https://msuweb.montclair.edu/~lebelp/1993SamuelPHuntingtonTheClashOfCivilizationsAndTheRemakingofWorldOrder.pdf (Erişim Tarihi:03.04.2023).

1. ATILGAN JEOSTRATEJİK DENİZCİLİK POLİTİKALARININ KURAMSAL MİMARİSİ

Bu bölümde uluslararası ilişkilerin işleyiş mekanizmasının bilimsel yapısını tanımlamaya yönelik yaklaşımlar içinde Moralist, İdealist ve Realist modeller yarışmaktadır. Ne var ki, bir paradigma olarak genel kabul gören çözümleme çerçevesi büyük ölçüde realist model üzerinde şekillenmektedir. Realist modelin kendine özgü varyasyonları olsa da analitik aygıt güç konsepti üzerinde kurgulanmaktadır. Bu nedenle aşağıda Neorealist bağlamda güç mücadelesinin kuramsal temellerine değinilecektir. Ardından ayrı bir bahis ve yeni bir kuram olarak Güç Geçişi ve Çoklu Hiyerarşiler Modeli kısaca irdelenecektir. Tüm bu açılımların Deniz Hakimiyeti'nin arka planını ve alt yapısını oluşturduğundan hareketle bu konu aşağıda özellikle mercek altına alınmıştır. Tezde, Savunmacı/Saldırgan Neorealist kuramların keskin ayrımlarının aslında birbirinden çok da ayrı düşünülemeyeceği fikrinden hareketle her ikisinin de bazı varsayımları örnek olay çerçevesinde ele alınmış, bu bileşime de atılgan tanımlaması önerilmiştir.

1.1. Klasik Realist Model Çerçevesinde Güç Kavramı ve Güç Mücadelesi

Realizm, II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkiler disiplininin gelişim sürecinde merkezde yer alan yaklaşımlardan biri olmuştur. Bugün de disiplinin temel çalışma alanları arasında yer alan, uluslararası çatışmalar, güç ve güvenlik ikilemi gibi konularda uluslararası siyasi aktörlerin davranış ve tepkilerinin anlamlandırılmasında baskın rol oynamaktadır.

Realist teori uluslararası ilişkileri temelde güç ve çıkar mücadelesi üzerinden açıklamaktadır. Devletler arası çatışma ve rekabet durumlarının analiz sürecinde belirleyici faktör olarak güç kavramını merkeze alan modern Realist teorinin temelleri milattan önceki dönemlere kadar uzanmaktadır.

M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış olan Çinli komutan ve stratejist Sun Tzu, "Savaş Sanatı" *(The Art of War)* isimli eserinde, savaşın gücün kullanımı için ilk defa bir enstrüman olarak öne çıktığı Savaşan Devletler döneminde, silahlı ve tehlikeli komşular karşısında tehdit altında bulunan devlet yöneticilerine hayatta kalmak için ahlaki muhakeme yapmanın çok fazla

yararı olmadığını, çıkarları doğrultusunda ilerlemek ve bekalarını korumak için güçten nasıl istifade edilmesi gerektiğini anlatmıştır.[8]

Atinalı bir komutan ve tarihçi olan Tukidides, Atina ile Sparta arasındaki egemenlik mücadelesi sebebi ile M.Ö. 431-404 yılları arasında yaşanan Peloponnesos Savaşları'nı kaleme almıştır. Atina'nın yükselen bir güç olarak ortaya çıkması ile bozulan güç dengesi ve bunun Sparta üzerinde yarattığı güvenlik kaygısını savaşın başlıca sebebi olarak aktarmıştır.[9]

Realist kuram bakımından kitabın önemli bölümlerinden biri ünlü "Meloslular Diyaloğu" *(Melian Dialogue)* kısmıdır. Bu bölümde Tukidides, Atinalıların kendi güvenliklerini sağlamak adına, yine kendi güvenliklerini Atina ve Sparta arasında tarafsız kalarak sağlamak isteyen Meloslulara, egemenliklerini kabul etmeleri için yaptığı görüşmeyi aktarmaktadır. Bu görüşmede Atinalı yetkilinin, Atina egemenliği altına girmek istemeyen Meloslulara, adaletin yalnızca eşit güçler arasında var olabileceği ve boyun eğip kendi güvenliklerini sağlamanın savaşıp tehlikeye atılmaktan daha şerefli bir davranış olacağını söylemesiyle bu kavramlara kendi lehlerine yeni bir anlam yüklemeleri dikkat çekmektedir.[10] Bu bağlamda, Atinalı elçinin Meloslulara *"Sizlerin de bildiği gibi her iki taraf birbirine eşitse adalet olur. Ancak taraflardan birisi diğerinden daha güçlüyse, zayıf olana boyun eğmek yakışır."* sözü siyasi realist literatürde yerini almış ve daha sonraki realist çalışmalara da ilham kaynağı olmuştur.[11]

16. yüzyıl Rönesans İtalya'sında Floransalı yazar ve devlet adamı Niccolò Machiavelli politika öğretisinin odağında güç kavramını yerleştirmiştir. Machiavelli, "Prens" (*De Principatibus*) adlı eserinde, dönemin İtalya'sının içinde bulunduğu karışıklık ortamından çıkılarak birliğin sağlanması için yöneticilere güç edinimi ve gücün muhafazası için izlemeleri gereken yollar hakkında tavsiyelerde bulunmuştur.[12] Bu tavsiyelerin temelinde,

[8] Sun Tzu, **Savaş Sanatı,** (Çev. Pulat Otkan ve Giray Fidan), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, ss.1-3.
[9] Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Bursa: MKM Yayıncılık, 2012, s.173.
[10] Thukydides, **Peloponnessos Savaşları**, İstanbul: Belge Yayınları, 2010, s.279.
[11] **a.g.e.**, s.275.
[12] Joshua S. Goldstein ve Jon J. W. Pevehouse, **International Relations eBook**. 11.b., Boston: Pearson, 2017, s.38.

düzenin sağlanması için güçlü yasalara sahip olunması ve bu yasaların güvenliğini sağlayacak güçlü bir ordunun var olmasının gerekliliği yatmaktadır. Machiavelli, politik bir sistemde istikrarın devamlılığı için yasaların güvenliğini, gücün simgesi olarak gördüğü orduya dayandırmaktadır: *"Yeni, eski ya da karma tüm devletlerin ana temelleri, iyi yasalar ve iyi silahlardır, devletin iyi silahlanmadığı yerde iyi yasalar olamayacağı için, iyi silahlandıkları yerde iyi yasalara sahip oldukları sonucu çıkar."*[13]

17. yüzyılda İngiliz filozof Thomas Hobbes 1615 tarihli "*Leviethan"* adlı eserinde insan doğasına atıfta bulunarak, insanın özünde bencil olduğunu ve bir üst otoritenin yokluğunda insanların birbiri ile sonu gelmez bir şekilde savaş halinde olduklarını belirtmiştir. Hobbes, "doğa durumu" olarak nitelediği bu durumun ancak *Leviethan* olarak adlandırdığı güçlü bir devlet otoritesi ile kontrol edilerek çözülebileceğini savunmuştur. Hobbes'un dünya tahayyülünde yer alan insan doğası ve bununla bağlantılı olarak meydana gelen sürekli çatışma hali realist paradigmanın temelinde yer almaktadır.[14]

Klasik realizmin öncü ismi, Edward H. Carr, 1939 tarihli "20 Yıl Krizi 1919-1939" eserinde iki savaş arası dönemde egemen olan liberalizme şiddetli eleştiriler yöneltmiştir.[15] Birinci Dünya Savaşı sonrasında ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın uluslararası sistemde barış ve istikrarın tesis edilebilmesi adına ortaya atmış olduğu ve sömürge politikasının geride bırakılması (self-determinasyon), ekonomik bariyerlerin ortadan kaldırılması, devletler arası ilişkilerde diplomasinin esas alınması ve silahlanmanın önüne geçilmesi şeklinde özetlenebilecek on dört ilkesi temelinde şekillendirilen iki savaş arası dönemde uluslararası ilişkilere hakim olan Milletler Cemiyeti çatısı altındaki liberal düzen II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına engel olamamıştır.[16] Carr, kendi ifadesiyle ütopyacı bir anlayışla kurulan bu düzenin aslında güç siyasetinin terk edildiğine dair bir yanılsama olduğunu ve söz konusu düzenin sadece büyük güçlerin tek elinde bulunan mevcut statükonun korunması amacı ile bu denge

[13] Niccolò Machiavelli, **The Prince**. (Çev. J.G. Nichols), London: Alma Books (Evergreens), 2013, s.36.
[14] Jack Donnelly, **Realism and International Relations**, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, ss. 13-15.
[15] Arı, **a.g.e.**, s.179.
[16] John G. Ikenberry, "Woodrow Wilson, the Bush Administration, and the Future of Liberal Internationalism", **The Crisis of American Foreign Policy**, (Ed.John G. Ikenberry, Thomas J. Knock, Anne-Marie Slaughter ve Tony Smith), Princeton: Princeton University Press, 2009, s.11-12.

bozulana kadar devam ettirildiğini belirtmektedir.[17] Bu noktada güç mücadelesine atıfla, I. Dünya Savaşı dahil tarihteki ciddi savaşların devletlerin birbirlerine karşı üstünlük kurmak veya güçlenen bir devlete engel olmak maksadı ile meydana geldiği tespitinde bulunmaktadır.[18] Carr, uluslararası siyasette gücü, askeri güç, ekonomik güç ve kanaat oluşturma gücü olarak üç kategoride sınıflandırmaktadır. Bununla beraber bu güç unsurlarını birbiriyle bağımlı olarak ve bir ülkenin gücünü bölünmez bir bütün olarak nitelendirmektedir.[19]

Klasik realizmin bir diğer önemli ismi Hans J. Morgenthau'dur. Morgenthau, etik ve ahlak kavramlarının karar alıcılar üzerinde kısıtlayıcı etkisi olduğunu kabul ederek tamamen uluslararası siyasetin dışında bırakmamakla beraber siyasal ortamda asıl belirleyici olanın ulusal çıkar olduğunu vurgulamaktadır.[20] Bu noktada, liberalizm ile realizm arasındaki farklılığı açıklarken ütopyacılığın soyut olarak formüle etmiş olduğu evrensel ahlaki ilkelere karşın realizmin somut siyasi eylemlerin ahlaki gerekliliklerini standart olarak aldığını belirtir.[21]

Morgenthau, 1948 tarihli "Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi" (*Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace)* adlı eserinde siyasal realizmin özelliğini, evrensel soyut ilkeler doğrultusunda mutlak iyiye ulaşmaya çalışmak yerine tarih içerisinde yaşanmış olan olayların göz önüne alınarak "ehveni şer" olanın gerçekleştirilmeye çalışılması olarak tanımlamaktadır.[22]

Morgenthau, insan doğası ve tarihsel olayların gerçekte olduğu gibi ele alınması olarak tanımladığı siyasal realizmin dünya görüşüne ilişkin altı temel ilkeyi beyan etmiştir.[23]

---

[17] Edward H. Carr, **Yirmi Yıl Krizi 1919-1939**, (Çev. Can Cemgil), 2.b., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015, s.148.
[18] **a.g.e.**, s.155.
[19] **a.g.e.**, s.152-153.
[20] Hans J. Morgenthau, **Another "Great Debate": The National Interest of the United States**, The American Political Science Review, Vol.46, No.4, 1952, s.983- 987.
[21] **a.g.e.**, s.988.
[22] Hans J. Morgenthau, **Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi**, (Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay), Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği, 1970, C. I, s.2.
[23] **a.g.e.**, ss.2, 4, 9, 11-14.

1. *"Siyasal gerçekçilik, genel olarak toplum gibi, siyasetin de kökleri insan doğasında bulunan objektif yasalarca yönetildiğine inanır."*

2. *"Uluslararası politika denilen geniş alanda siyasal gerçekçiliğe yolunu bulmakta yardım eden en önemli «nirengi noktası» ise güç terimi ile ifade edilen çıkar kavramıdır."*

3. "*Gerçekçilik, en temel kavramı olan güç şeklinde tanımlanan çıkar kavramını hiç değişmeyen ve sabit bir anlam içinde hapsetme niyetinde değildir ve böyle bir görüş taşımaz. Çıkar fikri gerçekten de politikanın özüdür ve zaman ve yere bağlı değildir; onlardan etkilenmez."*

4. *"Gerçekçilik, evrensel moral ilkelerinin, evrensel soyut formüller biçimi içinde, devletlerin eylemlerine uygulanamayacağı görüşündedir ve bu ilkelerin zaman ve yer konusundaki somut şartlara göre ayıklanması gerektiğine inanır."*

5. *"Siyasal gerçekçilik, belli bir ulusun ahlaki hareket edip etmediğini belirleyip anlamakta dünya çapındaki moral yasaların ölçüt olarak alınması görüşünü kabul etmez."*

6. *"Görülüyor ki, siyasal gerçekçilik ile diğer düşünce ekolleri arasında gerçek ve önemli bir fark vardır… Entelektüel açıdan, siyasal gerçekçiler, iktisatçıların, hukukçuların ve ahlakçıların kendi konularında yaptıkları gibi siyasal alanın da kendi başına ve bağımsız bir alan olduğuna inanırlar."*

Morgenthau'nun siyasal realizmi temellendirdiği altı ilkeden anlaşılacağı üzere, siyaset köklerini insan doğasının objektif yasalarından almaktadır ve merkezinde ulus devletlerin ana aktör olarak yer aldığı dünya siyasetinde belirleyici unsur siyasal realizme göre güç olarak tanımlanan ulusal çıkarlardır. Uluslar üstü anayasal bir düzen ile kurulmaya çalışılan örgütlerin ancak bu örgütleri meydana getiren ulusların çıkar uyumu sağlandığında başarıya ulaşması mümkün olabilmektedir.[24] Siyasal gerçekçiliğin uluslararası siyaseti değerlendirme noktasında iktisatçılardan, hukukçulardan ve ahlakçılardan ayrıldığı nokta, onlar, uygulanan politikanın toplumun zenginliğine

[24] Morgenthau, **Another…**, ss.972-973.

katkısını, hukuk kurallarına ve moral ilkelere uygunluğunu göz önünde alırken, siyasal gerçekçiliğin uygulanan politikanın ulusun gücüne katkısını düşünerek hareket etmesidir.[25]

Reinhold Niebuhr, Morgenthau'ya benzer şekilde insan doğasından hareketle uluslararası politikayı devletin temel aktör olduğu güç ve çıkar mücadelesi odaklı bir alan olarak değerlendirmektedir.[26] Niebuhr'a göre insanların kolektif davranışlarında bencillik ve çıkar kavramları belirleyici rol oynamaktadır ve insan aklının önyargı ve tutkularına kolayca boyun eğmesinden ötürü sosyal çatışma durumu muhtemelen insanlık var olduğu sürece devam edecektir.[27] Niebuhr, uluslararası yapıda istikrarı güç dengesine bağlamakta ve devletin fiziksel gücünü askeri ve ekonomik güç başta olmak üzere bir bütün halinde kapasite toplamı olarak ele almaktadır. Ayrıca, fiziksel gücün yanı sıra ahlaki prensiplere sahip olma eğiliminin devlet için siyasi prestij kaynağı olduğunu ve barış dönemlerinde devletler için dikkatlice inşa edilmiş olan siyasi prestijin bir güç itibarı oluşturduğunu dile getirmiştir.[28]

Niebuhr'a göre, insanların içinde faaliyet gösterdikleri gruplar büyüdükçe ahlaki değerlerin gücü azalmakta, ahlaki ideal ile politik gerçeklik arasındaki mesafe bir o kadar açılmaktadır. Bu nedenle, en büyük sosyal gruplar olan devletlerin etkileşimde bulunduğu uluslararası ilişkiler alanı ahlaktan yoksundur.[29]

1.2. Neorealist Perspektiften Güç Kavramı ve Güç Mücadelesi

I. Dünya Savaşı sonrası, kolektif güvenlik, çıkar uyumu, küresel etik değerler kavramları ile ortaya çıkan liberalizm II. Dünya Savaşı'na engel olamamış ve uluslararası ilişkilerde istikrar ve barışı tesis etme noktasında başarısızlığa uğramıştır. Bunun sonucu olarak savaş

[25] Morgenthau, **Uluslararası…**, s.14.
[26] Arı, **a.g.e.**, s.186.
[27] Reinhold Niebuhr, **Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics, Library of Theological Ethics**, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2002 s.8.
[28] Torbjorn L. Knutsen, **A History of International Relations Theory**, Manchester: Manchester University Press, 1995, s.225.
[29] Jack Donnelly, **Realism and International Relations**, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s.27.

sonrası dönemde, klasik realizmin güç ve çıkar mücadelesini merkeze aldığı uluslararası politika görüşü dünya siyasetinde etkin bir rol almıştır.

Klasik realist açıdan bakıldığında, uluslararası alandaki çatışma durumu, kaynağını insan doğasındaki bencillik, güç arzusu ve çıkar mücadelesinden alan aktör davranışlarının bir sonucu olarak açıklanmaktadır. Bu noktada, Kenneth Waltz 1979 tarihli "Uluslararası Politika Teorisi" (*Theory of International Politics)* adlı çalışması ile bu duruma uluslararası yapının devlet davranışlarını kısıtlaması üzerinden bir açıklama getirerek yeni bir tartışmayı başlatmıştır.[30] Waltz, ulusal ve uluslararası politik yapıya ilişkin düzenleyici ilkeler olarak ileri sürmüş olduğu hiyerarşi ve anarşi kavramları ile realist ekole yeni bir bakış açısı getirerek Neorealist teorinin öncüsü olmuştur.[31]

Waltz'a göre ulusal ve uluslararası politika yapıları arasında belirgin niteliksel farklılıklar bulunmaktadır. İç siyasal sistemleri oluşturan siyasi birimler arasında emir ve itaat ilişkisinin bulunmasını sistemin hiyerarşik özelliği olarak tanımlamıştır. Buna karşın, uluslararası politik sistemin birincil aktörleri olan devletlerin şeklen eşit olmaları ve eşgüdümle hareket eden bu aktörlerin bulunduğu ortamda bir üst otorite bulunmayışını sistemin anarşik yapısı olarak tanımlamaktadır.[32] Birimlerin uzlaşılmış kurallara riayet ettikleri ve farklı işlevselliklerinin bulunduğu ulusal siyaset alanı ile hiyerarşik bir ilişkinin bulunmadığı uluslararası politik sistemde işlevsel farklılıkları bulunmayan devletlerin kendi başlarının çaresine bakabilecek konumda (self-help) olmaları gerekmektedir. Bu duruma bağlı olarak, anarşik yapıdaki uluslararası politik sistemde devletler arasındaki farklılık işlevleri ile ilgili değil, güç ve yetenekleri ile ilgilidir.[33]

Neorealist perspektiften, uluslararası politika bir sistem olarak ele alındığında ve sistemin yapısı ana parçaların etkileşimleri ile incelenmelidir. Burada, ana parçalardan kastedilen sistem içerisinde birincil aktör olarak yer alan devletlerden güç ve yetenekleri bakımından baskın olanlardır. Dolayısı ile, sistemin yapısının analiz edilmesi için sistem içerisindeki

[30] Arı, **a.g.e.**, s.187.
[31] Scott Burchill vd., **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, 6.b., İstanbul: Küre Yayınları, 2013, ss.59, 60.
[32] Kenneth N. Waltz, **Uluslararası Politika Teorisi**, (çev: Osman S. Binatlı), Ankara: Phoenix Yayınevi, 2015, s.112.
[33] Burchill, **a.g.e.**, s.60.

büyük güçlerin eylem ve etkileşimlerine bakmak gereklidir. Waltz bu durumu şöyle açıklar, *"Bir sistemdeki tüm devletlerin ve tüm firmaların kaderi büyük olanların eylemlerinden ve etkileşimlerinden, küçük olanlarınkinden çok daha fazla etkilenir…. Büyük güçlere odaklanmak daha az önemli olanları göz ardı etmek değildir. Bunların kaderiyle ilgili olmak büyük güçlere daha fazla dikkat göstermeyi gerektirir. Uluslararası politikaya bir sistem olarak ilgi göstermek en fazla fark yaratan devletlere yoğunlaşmayı gerektirir."* Bu açıklama ile Waltz, büyük güçlerin eylemlerine bakılarak oluşturulan teorinin daha az önemli devletlerin birbirleriyle olan etkileşimlerine de uygulanabileceği sonucuna varmaktadır.[34] Bu noktada uluslararası düzende büyük güçlerin sayısı sistemin yapısını belirlemektedir. Sistemdeki büyük güçler güç kutuplarını oluşturur.[35] Bu yaklaşımla, sistemdeki büyük güç veya güçlerin uluslararası politikada karşılaştıkları durumlara verdikleri tepkilerden teorinin genel prensipleri ortaya konulmuştur.

Waltz, üst otoritenin bulunmadığı uluslararası politika ortamında devletler için en önemli amacın güvenlik ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Bunun sebebi, devletlerin, refah, ekonomik kazanç ve güç gibi menfaatlerini gözetebilmeleri, öncelikle bekaları güvence altında olduğunda mümkün olabilmektedir. Bu noktada Waltz, klasik realizmden farklı olarak gücü amaç değil araç olarak tanımlamaktadır. Devletin güvenlik eğilimi sistemin anarşik yapısından kaynaklanmaktadır.[36]

Neorealizmin yukarıda bahsedilen temel hipotezleri doğrultusunda, devletlerin güvenliklerini sağlama adına güç arayışında olmaları ve sistem içerisinde güvenliklerine karşı tehdit unsuru oluşturabilecek bir güce karşı ideolojik farklılıklarını bir kenara bırakarak ittifaklar kurma, bir başka deyişle dengeleme politikasına yönelmeleri durumu açıklanmaktadır. Bu durumun sebebi, hiyerarşik siyasal düzenlerde aktörler kazançlarını artırma ve zararlarını en aza indirme niyeti ile güçlü olan aktörün peşine takılmayı *(bandwagoning)* tercih ederken, uluslararası politik sistemin anarşi durumunda, zaman

[34] Waltz, **a.g.e.**, s.92.
[35] Burchill, **a.g.e.**, s.60.
[36] Waltz**, Uluslararası Politika…**, s.58.

içerisinde güçlenerek karşılarına bir tehdit unsuru olarak çıkabilecek devletleri, bu riski en aza indirmek adına dengeleme yoluna gitmeleri olarak açıklanmaktadır.[37]

Devletlerin uluslararası politik sistemde güvenliklerine karşı bir tehdit unsuru doğduğunda, siyasal yapılarındaki farklılıkları veya geçmişten gelen düşmanlıklarını göz ardı ederek ittifak oluşturma yoluna gitmelerine bir örnek, II. Dünya Savaşı sırasındaki yükselen Almanya tehdidine karşı kurulan ABD-Sovyetler Birliği ittifakı gösterilebilir. Bu noktada iki devletin Almanya karşısında ittifak kurmasına ideolojik farklılıkları veya geçmişten gelen düşmanlıkları nasıl engel olmadı ise, savaş sonrası dönemde tekrar birbirlerine düşman olmalarındaki motivasyonları da bu farklılıklardan çok uluslararası politik sistemdeki iki büyük güç olmalarıydı. Soğuk Savaş dönemindeki düşmanlığın nedeni iki kutuplu sistem, yani yapısal bir nedenden kaynaklanmaktaydı.[38]

Neorealizmin, uluslararası politik sistemin anarşik yapısında, devletler arasındaki ilişkilere ideolojiler, yönetim şekilleri veya liderlerden ziyade güç dengesindeki konumları ve güvenlik eksenli çıkarları yön vermektedir tespiti teorinin temelini teşkil etmektedir. Neorealizm, aktörlerin var oluş kaygıları sebebi ile bekalarını korumak için gereksinim duydukları güç ihtiyacını oluşturan unsurları siyasi birimlerin ellerindeki kapasiteler olarak tanımlanmıştır. Waltz, bu kapasiteleri nüfus, toprak büyüklüğü, kaynak donanımı, ekonomik yetenek, askeri güç, siyasal istikrar ve uzmanlık olarak sınıflandırmıştır.[39]

Waltz'a göre, aktörlerin var oluş kaygısı temelinde ihtiyaç duydukları güç miktarının, ne daha güçlü bir aktörü saldırıya davet edecek kadar az, ne de diğer aktörlere tehdit oluşturacak düzeyde sınırlandırılması sistemdeki güç dengesinin bozulmaması adına önem arz etmektedir. Gereğinden fazla güç edinimi diğer aktörleri silahlanmaya ve

[37] Burchill, **a.g.e.**, ss.60-61.
[38] **a.g.e.** s.61.
[39] Waltz, **Uluslararası Politika…**, ss.164-165.

yükselen güce karşı bir araya gelmeye teşvik edeceği için, aklı başında devlet adamları uygun miktarda güce sahip olmaya çalışmalılardır. [40]

Waltz'un, anarşik ortamda güç dengesi siyasetinin önemine yaptığı vurgu ve devletlerin güçlenme arzularının sonsuz olduğu takdirde güç dengesindeki statükoyu bozarak çatışmaya neden olması şeklinde özetlenebilecek görüşleri savunmacı realizmin temellerini oluşturmaktadır. Bu görüş karşısında, savunmacı politikalar izlemenin güvenlik sağlamanın aksine devleti zayıflatacağını ve güvenlik zafiyetine neden olacağı görüşünü savunan saldırgan realizm yer almaktadır. Öncülüğünü John J. Mearsheimer'in yaptığı saldırgan realizme göre, devletler diğer devletlere rağmen sistemdeki tek büyük güç olmak ve güvenliklerini sağlamak için her zaman güçlerini maksimize etmeye çalışırlar.[41] Bu noktada, neorealizmin temel konularından güvenlik ikilemi kavramı üzerinden savunmacı ve saldırgan realizm tartışması doğmaktadır.

1.3. Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm İhtilafı

Yukarıda da bahsedildiği üzere, neorealizm, üst otoritenin bulunmadığı ve buna bağlı olarak anarşi ortamı olarak tasvir ettiği uluslararası sistemde birincil aktör olan devletlerin ilk amacının güvenliklerini sağlamak olduğu görüşündedir. Bu noktada, uluslararası politik alandaki aktörlerin güç istencini konumlandırması bakımından klasik realizmden ayrılmaktadır. Neorealizme veya yapısal realizme göre güç, klasik realizmin aksine amaç değil, güvenlik ihtiyacından kaynaklanan bir araçtır. Bu durum, güvenliğin garanti altına alınabilmesi için ne miktarda bir güç gereklidir sorusu akla getirmektedir. Neorealizminden doğan savunmacı ve saldırgan realist görüşteki ayrılığın temelini de bu soru teşkil etmektedir.

Bu konuda Waltz'un savunmacı realist bakış açısıyla yapmış olduğu değerlendirme, devletlerin güvenliklerini sağlama adına edinmeleri gereken güç miktarının diğer

[40] Kenneth N. Waltz, "The Origins of War in Neorealist Theory", **The Journal of Interdisciplinary History**, C. 18, S. 4, 1988, s.616.
[41] John J. Mearsheimer, **"The Tragedy of Great Power Politics"**, New York: W. W. Norton & Company, 2001, ss.2, 21.

devletlere bir tehdit oluşturmayacak düzeyde sınırlı kalması gerektiği yönündedir.[42] Sınırsız bir şekilde güçlenme eğilimi gösteren devletler, diğer devletler tarafından tehdit unsuru olarak algılanacak ve güvenliğinin tehdit altında olduğunu düşünen bu aktörler de silahlanma ve/ya saldırgan politikalar izlemeye yöneleceklerdir.[43] Bu duruma bağlı olarak, savunmacı ve saldırgan realizmin ayrıştığı diğer bir konu olan "güvenlik ikilemi" ile karşı karşıya gelinmektedir.

Devletlerin güvenliklerini sağlama adına güç artırımı (silahlanma) ya da ittifaklar oluşturma gibi politikalara yönelmelerinin, isteyerek veya istemeden çoğu zaman diğer devletlerin güvenliksiz hissetmesine neden olacağı düşünülmektedir. Bunun sebebi, edindikleri güç unsurlarının ya da kurulan ittifakların savunma ya da saldırı niyetiyle mi kullanılacağının belirsizliğidir.[44] Bir başka deyişle, devletlerin birbirlerinin gelecekteki niyetlerinden hiçbir zaman emin olamayacaklarının bir yansıması olarak belirsizlikten kaynaklı güvenlik ikilemi ortaya çıkmaktadır.[45]

Savunmacı realizm uluslararası sistemi sıfır toplamlı bir oyun olarak değerlendirmekte ve başat aktörler olan devletler arasında içsel bir dengenin var olduğunu öne sürmektedir. Üst otoritenin bulunmadığı bu anarşik yapıda kendi güvenliklerini sağlamak *(self-help)* zorunda olan devletler, uluslararası yapıdaki dengeyi gözeterek hareket etmeli ve diğer devletlerde herhangi bir tehdit algısı oluşturmamalılardır.[46] Waltz, uluslararası yapıda belirleyici unsur olarak güç dağılımına ve sistemin istikrarı noktasında da "güç dengesi" *(balance of power)* prensibine işaret etmektedir.[47]

---

[42] Waltz, **The Origins...**, s.616.
[43] Evan Braden Montgomery, "Breaking Out of the Security Dilemma: Realism, Reassurance and the Problem of Uncertainty", **International Security**, 2006, Vol.31, No.2, ss.151-185.
[44] Robert Jervis, "Dilemmas About Security Dilemmas", **Security Studies**, 2011, 20:3, s. 416
[45] Robert Jervis, "Cooperation under the Security Dilemma", **World Politics**, 1978, Vol. 30, No. 2, ss. 167–174; Robert Jervis, **Perception and Misperception in International Politics**, Princeton: Princeton University Press, 1978, ss. 58–113.
[46] Levent Dalkılıç, **Uluslararası İlişkilerde Yapısal Realist Yaklaşımlar: Bir Savunmacı Realizm-Saldırgan Realizm Karşılaştırması**, 2018, https://www.academia.edu/33411331/ULUSLARARASI_%C4%B0L%C4%B0%C5%9EK%C4%B0LERDE_YAPISAL_REAL%C4%B0ST_YAKLA%C5%9EIMLAR (Erişim Tarihi: 23.05.2023), s.3.
[47] Waltz, **Uluslararası Politika…,** ss.148-149.

Bu bakış açısıyla Waltz, güç dengesi prensibine göre sistemdeki dengeyi gözetmeden güç artırımına yönelen devletlerin, sistemin yapısı gereği dengeleneceği/engelleneceğini öngörmektedir.[48]

Waltz'a göre revizyonist politikalar izleyen bir devlet karşısında diğer devletlerin önünde iki seçenek bulunmaktadır: Güçlenen devletin peşine takılmak *(bandwagoning)* veya bu devlete karşı oluşturulan ittifaklara katılmak.[49] Güçlenen devletin peşine takılarak kazancını artırmaya çalışmak aynı zamanda bu devleti güçlendireceği için anarşik sistem içerisinde ileride bu devletle bir çatışma tehdidini de beraberinde getirmektedir. Bu sebeple daha önce de bahsedildiği gibi güç dengesi siyasetinin uluslararası sistemde anarşi ve var oluş kaygısı devam ettiği sürece geçerliliğini koruyacağı vurgulanmakta ve devletlerin mevcut durumlarını koruma kaygılarının güçlerini maksimize etme dürtülerinden önce geldiği varsayılmaktadır.[50]

Savunmacı realizme bir diğer önemli katkı uluslararası sistemde aktörlerin birbirlerinin davranışlarını değerlendirirken niyet algısının yaratmış olduğu etkiyi vurgulayan Walt tarafından yapılmıştır. Walt güç dengesi kavramını tehdit dengesi kavramı ile ikame etmiş ve bir aktör tarafından alınan aksiyonun diğer aktörler tarafından algılanış biçiminin belirleyici bir etkisi olduğunu öne sürmüştür. Walt'a göre, devletlerin reaksiyonlarında belirleyici olan sadece diğer devletin sahip olduğu salt askeri yetenekleri değil, bu yeteneklerinin yanı sıra kendilerine karşı saldırgan eğilimlerin bulunup bulunmadığı gibi niyetlerin algılanış biçimi de önem teşkil etmektedir.[51]

Walt, devletlerin bir dış tehdit algılaması durumunda dengeleme ve peşine takılma arasındaki seçiminde devletin sahip olduğu güce, ittifakların mevcudiyetine ve savaş/barış durumuna göre karar alacaklarını öne sürmektedir. Buna göre bir devlet ne kadar güçlüyse, dengelemeye eğilimi o kadar fazla olacaktır. Zayıf devletler ise ancak diğer zayıf devletlere karşı dengelemeye yönelecek, büyük güçler tarafından tehdit

[48] John J. Mearsheimer, **Reckless States and Realism**, International Relations, 2009, 23(2): 241–256, s.242.
[49] John J. Mearsheimer, **Yapısal Realizm**, (Ed.Tim Dunne, Milja Kurki ve Steve Smith), (Çev. Özge Kelekçi), İstanbul: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları, 2016, ss. 72-89.
[50] Waltz, **Uluslararası Politika…,** s.158.
[51] Stephen M. Walt, **The Origins of Alliances,** New York: Cornell University Press, 1990, s.5.

edildiklerinde ise peşine takılma seçeneğini tercih edeceklerdir. İkinci olarak, kurulan ittifaklarda müttefik desteği alma olasılığı ne kadar yüksekse, denge kurma eğilimi de bununla doğru orantılı olarak artmaktadır. Bununla birlikte, müttefik desteğinden emin olunduğunda, karşılıksız faydalanma veya sorumluluktan kaçma eğilimi de artmaktadır. Son olarak, barış zamanında dengeleme eğilimi baskın olsa da savaş zamanında, avantajlı konumda olanla birlikte hareket etme eğilimi artmaktadır.[52]

Tehdit dengesi teorisine göre, bir devletin diğer bir devletin niyetini algılayış biçiminde göz önünde bulundurduğu dört temel faktör bulunmaktadır. Bunlar, diğer devletin sahip olduğu toplam güç, coğrafi yakınlık, saldırı yetenekleri ve saldırgan niyetleridir. Bu faktörlerin ilki olan toplam gücü oluşturan unsurlar bir devletin sahip olduğu askeri, ekonomik ve teknolojik olanaklardır. Toplam gücün belirleyici bir faktör olarak ele alınmasının sebebi devletlerin öncelikle kendileri için potansiyel tehdit oluşturabilecek güçlü devletlere odaklanmasıdır. Coğrafi yakınlık, komşu devletlerin fiziksel yakınlığı ve geçmişten gelen düşmanlıklar sebebi ile birbirlerini tehdit olarak algılama potansiyellerinin yüksek olması açısından önem teşkil etmektedir. Son olarak, bir devletin saldırı yetenekleri ve diğer devletlere karşı olan tutum ve söylemleri onun bir tehdit olarak algılanıp algılanmayacağı konusunda belirleyici bir faktör olarak ele alınmaktadırlar. [53]

Klasik realizm ve neorealizmin ayrıştığı güç olgusunun amaç/araç olarak konumlandırılmasındaki farklılık kendini savunmacı ve saldırgan realizmde de farklı bir perspektiften göstermektedir. Uluslararası sistemde gücün devletler için bir amaç mı yoksa güvenliklerini sağlamak için bir araç mı olduğu sorusu, neorealizmin varyantları olan savunmacı ve saldırgan realizmde devletin güvenliğini sağlama adına ne kadar güce ihtiyacı olduğu sorusu ile karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, güç ve güvenlik ilişkisini doğru orantılı olarak ele alan saldırgan realizmin temeli, teorinin öncü ismi John Mearsheimer'ın ifadesi ile üst otoritenin olmadığı, her devletin görece saldırgan askeri güç sahibi olduğu ve birbirlerinin niyetlerinden asla emin olamadıkları uluslararası sistemde, bir devletin rakiplerine karşı ne kadar güçlü olursa, varlığını sürdürme şansının

[52] **a.g.e.**, s.29-33.
[53] **a.g.e.**, s.22-25.

da bir o kadar fazla olacağı hipotezi çerçevesinde şekillenmektedir. Mearsheimer'a göre bir devletin hayatta kalabilmesinin en iyi yolu hegemon olmaktır. Mearsheimer bunun nedenini, hegemon devlet gibi büyük bir gücü tehdit etmenin diğer devletler tarafından göze alınamayacak olması şeklinde açıklar.[54] Saldırgan realizm bu yaklaşımıyla güç ve güvenlik arasında doğru orantılı bir bağlantı olduğunu vurgulamaktadır. Bu bakış açısıyla güvenliği sağlamanın yolu göreceli gücünü artırmaktan geçmektedir. Dolayısıyla, güvenliğini maksimize etmek isteyen büyük güçler, özellikle yakın coğrafyalarında meydana gelen ve kendileri için tehdit unsuru teşkil edebilecek gelişmeler karşısında statükoyu (dengeyi) gözetmek yerine güçlerini artırma yoluna gideceklerdir.[55]

Saldırgan realist teori, uluslararası sistemin anarşik yapısı gereği devletler arasında sürekli bir rekabet ilişkisi olduğunu belirtmektedir. Böyle bir ortamda birbirlerinin niyetlerinden asla emin olamayacak olan devletler statükocu ve güç dengesini gözeten bir politika izlemeleri durumunda rakiplerine karşı görece olarak güçsüzleşeceklerdir. Bir devlet kendi gücünü korumayı devam ettirse bile başka bir aktörün güçlenmesi onu göreceli olarak zayıflatmış olacaktır. Bu bakımdan saldırgan realizm de savunmacı realizmde olduğu gibi aktörler arasındaki bu ilişki bağını sıfır toplamlı bir oyun olarak görmektedir fakat savunmacı realizmden farklı olarak, bir aktörün güvenliğini ve gücünü muhafaza etmesinin tek yolunun sürekli olarak güçlenmekten geçtiğini öne sürmektedir.[56]

Saldırgan realizm ve savunmacı realizmin farklılaştıkları noktalar kısaca ele alınacak olursa devlet davranışları, uluslararası sistemin yapısı, stratejiler ve güç dağılımı olmak üzere dört başlık altında incelemesi mümkündür. Devlet davranışları açısından öne sürmüş olduğu varsayımlarla savunmacı realizm, uluslararası anarşik sistemin içerisinde devletlerin önceliğinin güvenliklerini sağlamak ve hayatta kalmak olduğunu vurgulamaktadır. Bu sebeple, devletlerin kendi güvenliklerini tehlikeye atacak eylemlerden kaçınarak ve sistemdeki güç dengesini gözeterek temkinli hareket edeceklerini varsaymaktadır. Savunmacı realizmin devlet davranışına ilişkin bu

[54] John J. Mearsheimer, "Power and Fear in Great Power Politics", **One Hundred Year Commemoration to the Life of Hans Morgenthau (1904-2004)**, Ed.G. O. Mazur, New York: Semenenko Foundation, 2004, s.184.
[55] Frederick L. Schuman, **International Politics**, Mc-Graw Hill Book Company, 1958, ss.80-81.
[56] Mearsheimer, **The Tragedy of…**, s.34.

tasavvuruna karşı saldırgan realizm, devletlerin sistemin anarşik yapısı gereği güvenliklerini maksimize etmek adına göreceli güçlerini en üst seviyeye çıkarma arzusuyla yayılmacı bir şekilde hareket ettiklerini öne sürmektedir. Devletler diğer devletler üzerindeki nüfuzlarını artırarak hakimiyet kurmak ve baskın güç olabilmek için sürekli güç peşinde koşmaktalardır.

Savunmacı ve saldırgan realizm uluslararası sistemin anarşik bir yapıda olduğuna dair ortak bir algılama içerisindelerdir. Fakat bu noktada, savunmacı realizm uluslararası sistemi devletlerin potansiyel dış tehditlere karşı temkinli politikalarla kendilerini savunmaya çalıştıkları bir ortam olarak tanımlarken, saldırgan realizm bu anarşik ortamda devletlerin rekabete dayalı bir ilişki içerisinde olduğunu öne sürmektedir.

Savunmacı realizme göre devletler uluslararası sistemde güvenliklerini sağlamak adına savunmacı stratejiler benimseyerek diğer devletlerden gelecek tehditlere karşı ittifaklar oluşturmalı ve gereksiz çatışmalardan kaçınmaları gerekmektedir. Devletler güç dengesini gözeterek diğer devletleri kışkırtacak hamleler yapmaktan kaçınmalılardır. Saldırgan realizm ise devletler için güvenliği sağlamının en iyi yolunun agresif ve atılgan stratejiler benimsemekten geçtiğini ileri sürmektedir. Devletlerin nüfuzlarını artırarak etki alanlarını genişletmeye ve fırsatları değerlendirmeye yönelik stratejiler izlemeleri onları sistem içerisinde diğer devletlere göre avantajlı bir konuma getirecektir.

1.4. Güç Geçişi Teorisi

Yukarıda Realist perspektiften güç kavramının uluslararası sistemin yapısına ve işleyişine nasıl etki ettiğine dair hipotezler ortaya konmaya çalışılmıştır. Güç, devletlerin sahip olduğu kapasiteler olarak ele alındığında, her devletin sahip olduğu toplam güç kapasitesi birbirinden farklılık göstermektedir. Bu bakış açısını benimsemiş olan bazı teorisyenler, uluslararası sistemi devletlerin güçlerine göre konumlandığı hiyerarşik bir yapı olarak kurgulamaktalardır. Daha önce bahsedildiği üzere Neorealizmin uluslararası sistemindeki anarşi olgusuyla ilişkilendirdiği güvenlik ihtiyacı, varoluş kaygısı ve rekabet durumuna da bu teorisyenler tarafından farklı bir bakış açısı getirmektedirler. Bu bağlamda, günümüz Akdeniz'inde oluşan rekabet ortamının anlamlandırılabilmesi açısından

uluslararası ilişkilerde çatışma ve barış dönemlerini açıklamak için sistemi bir hiyerarşi piramidi olarak kurgulayan güç geçiş teorisi ve çoklu hiyerarşiler modeli incelenecektir.

Güç geçişi teorisi, Abramo Fimo Kenneth Organski tarafından 1958 yılında geliştirilerek ilk kez *World Politics* adlı eserinde yayınlanmıştır.[57] Teori temelde uluslararası sistemi bir hiyerarşi piramidi olarak kurgulayarak sistemdeki baskın güç ile büyük güçler arasında kapasitelerin birbirine yaklaştığı ve güç geçişi görüldüğü zamanlarda çatışma olasılığının arttığını ifade etmektedir. Bununla beraber güç geçişi teorisi realizmin anarşik uluslararası sistem tanımlamasına karşı, sistemde güçler arasında hiyerarşik bir ilişkinin bulunduğunu öne sürmektedir. Teoriye göre bu hiyerarşik ilişki yapısı bölgesel alt sistemlerde de görülmektedir. Bölgesel bir sistemde tepede yer alan güç bölgedeki statükoyu belirlemekte ve koruma sorumluluğunu üstlenmektedir. Hiyerarşik sistemin basamakları arasında görülen rekabet ve geçişler ise çatışmaların temel kaynağıdır. Teorinin temelini, "hiyerarşi," "güç" ve statükoya bağlı "memnuniyet/memnuniyetsizlik" kavramları oluşturmaktadır.[58]

Organski, teorisinde güç faktörünü ulusların sanayileşme seviyeleriyle ilişkilendirmiş ve devletlerin bu hiyerarşik düzen içerisinde sanayileşme derecelerine göre konumlandıklarını, bundan sonra çıkan çatışma dönemlerinin de sanayileşme ile gücünü artıran devletlerle sistemdeki baskın güç (ve müttefikleri) arasında meydana geldiği tespitinde bulunmuştur.[59] Bu bağlamda uluslararası ilişkileri üç döneme ayırarak incelemiştir. Bunlar hiçbir devletin sanayileşmediği ilk dönem, ikinci olarak İngiltere ekonomisinin sanayileşmeyle yükselmeye başladığı tarih olan 1750'den itibaren günümüze uzanan, bazı devletlerin sanayileşme öncesinde, bazılarının sanayileşmekte ve bazılarının da sanayileşmiş olduğu dönem, üçüncü olarak ise henüz başlamamış olan tüm devletlerin sanayileşmiş olacağı dönemdir. Bu ayrımda içinde bulunduğumuz ikinci dönem kendinden önceki ve sonraki dönemlerden farklı olarak devletlerin güçlerinde

[57] Abramo Fimo Kenneth Organski, **World Politics,** New York City: Alfred A. Knopf, b. 1, 1958.
[58] Jonathan M. Dicicco ve Jack S. Levy, "Power Shifts and Problem Shifts: The Evolution of the Power Transition Research Program", **The Journal of Conflict Resolution,** 1999, 43(6), ss.675-704; A.F.K. Organski, Jacek Kugler, **The War Ledger**, University of Chicago Press., 1981; Jacek Kugler, A. F. K. Organski, **The Power Transition: A Retrospective and Prospective Evaluation**, In M. I. Midlarsky (Ed.), Handbook of war studies Winchester: Unwin Hyman, 1989, ss.171-195.
[59] Abramo Fimo Kenneth Organski, **World Politics,** New York City: Alfred A. Knopf, b. 2, 1968, s.361.

büyük ve ani değişimlerle tasvir edilmektedir. Bunun sebebini sanayileşmekte olan devletlerin refah seviyesinde, nüfusunda ve hükümet organizasyonunun etkinliğinde yaşanacak artışa bağlamaktadır. Ona göre bunlar bir devletin gücünün belirleyici unsurlarıdır.[60]

Organski, teorisini tarihsel perspektiften örneklendirirken ilk sanayileşen ülke ve bu sayede ilk lider olan ülke olarak İngiltere'yi göstermiş, daha sonra sanayileşen ABD'nin İngiltere'den liderliği devralmasını da güç geçişi örneği olarak değerlendirmiştir. Aynı zamanda İngiltere ve ABD arasında yaşanan güç geçişini bugüne değin çatışma olmadan gerçekleşen güç geçişinin tek örneği olarak nitelendirmekle birlikte benzer bir durumun Rusya ve Çin arasında yaşanabileceğini öngörmektedir. Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'ya meydan okumasını da bu kapsamda bir meydan okuma olarak değerlendirmiştir.[61]

Yukarıda bahsedilen dönemsel ayrıma uygun olarak güç geçişi devletlerin içinde bulundukları sürece göre üç kategoride değerlendirilmektedir. Bu sınıflandırmaya göre devletler, sanayi öncesi dönemde olup sanayileşmiş bir devlete nazaran çok az bir güce sahip *potansiyel güç* aşamasında olanlar, sanayileşmekte olup gücünde büyük bir sıçrama yaşayan *geçiş büyümesi* aşamasında olanlar ve tamamen sanayileşmiş olup refah seviyesi artmaya devam eden *güç olgunluğu* aşamasında olanlar olarak tanımlanmıştır. Organski, bu sınıflandırmada devletlerin içinde bulundukları sürece göre nüfusları, geçim kaynakları, gayri safi milli hasılaları, yönetim biçimleri gibi içsel nitelikleri ve endüstrileşme aşamasında bu niteliklerde meydana gelen gelişmelere ilişkin detaylı bir tanımlama yapmaktadır. Devletlerin sanayileşme süreci içerisindeki ilerlemelerine bağlı olarak, iş gücünün tarımdan endüstri ve servis hizmetlerine yönelimi, yaşam alanlarının kırsal kesimden şehirlere kayması, gayri safi milli hasılada yükselme, yaşam şartlarında iyileşme, ölüm oranlarında düşüş, nüfusta meydana gelen artış ve bunların yanı sıra siyasi kurumlarda ve bürokraside güçlenme yaşandığını vurgulamaktadır. Ayrıca, halkın siyaset ile olan ilgisinin ve etkisinin yine bu gelişim süreci ile artacağı ve milliyetçilik anlayışında

[60] **a.g.e.**, s.375.
[61] **a.g.e.**, s.361-363.

yükseliş meydana geleceği aktarılmaktadır. Organski'nin güç tanımı çerçevesinde bir devletin diğer devletlerin davranışları üzerindeki nüfuzunda belirleyici olan etkenlerin, devletlerin sanayileşme süreçlerine paralel olarak iç yapılarında meydana gelen değişimler olduğu ve bunların sadece niceliksel değil, aynı zamanda niteliksel olduğudur. Ona göre, ulusal güçte büyük bir sıçramaya neden olan bu ilk temel değişikliklerdir ve bir devletin güç olgunluğu aşamasında olması onun içsel niteliklerindeki yükselişin durması anlamına gelmemektedir. Gücün göreceli olarak ölçüldüğü ve diğer devletlerin sürekli ilerleme kaydettiği bir ortamda, gelişim sürecindeki duraklama veya yavaşlama, devleti kısa sürede geride kalma riskiyle karşı karşıya bırakabilir.[62]

Bu pencereden bakıldığında, sistemde eşitsiz güç dağılımının bir devletin ve müttefiklerinin elindeki güç üstünlüğü olduğunu ve denge teorisinin aksine bu durumun yaratmış olduğu hiyerarşik düzenin barış ortamını mümkün kıldığı tespitinde bulunulmuştur. Bu tespitten hareketle, dünyadaki çatışma dönemlerinin devletlerin güçlerinin birbirlerine yakın olduğu zamanlara denk geldiği, kesin bir şekilde güç üstünlüğünün olduğu dönemlerde ise barışın hâkim olduğu ifade edilmektedir. Bu noktada uluslararası sistemdeki güç dağılımı üzerinden analizlerini yapan *güç denkliği (power parity)* ve *güç baskınlığı (power preponderance)* hipotezleri karşımıza çıkmaktadır. Güç denkliği hipotezine göre, güç dengesi teorisinden farklı olarak ittifakların savaş/barış ilişkisinde herhangi bir rol oynamadığı varsayılmakta ve devletlerin güç kapasiteleri üzerinden ikili düzeyde bir değerlendirme sunulmaktadır. Güç dengesi teorisyenlerinin iddia ettiği gibi ittifakların, tehdit oluşturan bir devlete karşı caydırıcı bir hamle olarak oluştuğu görüşünün aksine, savaş çıkma olasılığının yükseldiği dönemlerde, bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Başka bir deyişle, ittifaklar aynı zamanda çatışma ortamının oluşmasının altında yatan faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. [63]

Güç Dengesi Teorisi ve Güç Geçiş Teorisi'nin uluslararası sistemdeki güç dağılımında güç denkliği ve güç üstünlüğü durumlarının çatışma ile olan ilişkisine yönelik

[62] **a.g.e.**, s.340-344.
[63] Jack S. Levy ve William R. Thompson, **Causes of War**, John Wiley & Sons, 2011, s.40-41.

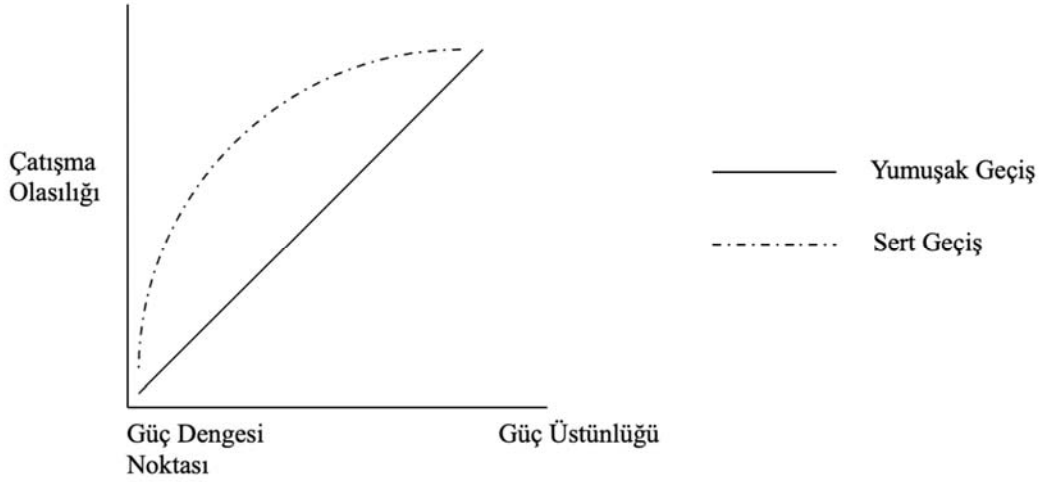
varsayımları birbirinin tam tersi senaryolar ortaya çıkarmaktadır. Güç dengesi teorisinin öne sürdüğü şekilde sistemde yer alan büyük güçlerin veya ittifakların kapasitelerinin birbirine yaklaştığı dönemlerde sistemde denge oluşur ve bu denge sistemin istikrarını sağlayan temel etkendir. Sistemdeki büyük güçlerden veya ittifaklardan bir veya birkaçının görece güçlenerek bu dengeyi bozması durumunda çatışma ihtimali yükselmektedir. Güç denkliği hipotezine göre ise devletlerin güç kapasiteleri birbirlerine yaklaştıkça çatışma olasılığı artmaktadır.[64] Bu yaklaşım çerçevesinde değerlendirildiğinde ve uluslararası sistemdeki güç dağılımında yaşanan değişimlere bir zaman döngüsü çerçevesinde bakıldığında güç dengesi teorisyenlerinin iddia ettiği gibi güç dengesinin sağlamış olduğu istikrar geçici bir durum oluşturmakta aksine içinde bulunulan zaman ve coğrafi yakınlık gibi faktörlere bağlı olarak daha çok bir çatışma zemini oluşturmaktadır.[65]

Akdeniz güç dağılımına ve geçişlerine ilişkin bir değerlendirme yapılacak olursa Roma ve Pers İmparatorluklarının rekabetten çekilmeleri üzerine ortaya kaotik bir ortama geçilmiştir. İspanya'nın başı çektiği Kutsal Roma İmparatorluğu'nun İberya Yarımadası'nın toprak bütünlüğünü sağlamasıyla Akdeniz'e doğru bir yayılmacılık baş göstermiştir. İspanya bir yandan okyanuslara açılırken diğer yandan da Batı Akdeniz'e doğru hamle yapmıştır. Kıta Avrupası'na egemen olmaya çalışan İspanya Batı Akdeniz'deki rakibi Fransa'yı devre dışı bırakmak için ve kendi kıyılarını Fransız donanması taarruzlarına karşı güvenlik altına almak için deniz kuvvetlerine ağırlık vererek hakimiyetini gerçekleştirmek yoluna gitmiştir. Ne var ki, Fransa'nın İspanyol egemenliğine karşı duramayışı İspanya'yı 1492'ye kadar Batı Akdeniz'de başat güç haline getirmiştir. Aynı İspanya, İberya yarımadasındaki komşusu ve aslen ciddi deniz gücü olan Portekiz'i Akdeniz'den dışlayarak bu devletin coğrafi keşiflerin izdüşümünde gücünü Hint Okyanusu'na kaydırmasına sebep olmuştur. Öte yandan, 1492'de Engizisyon'un soykırım dürtüsüyle ihraç ettiği Musevi ve Müslümanlar Kuzey Afrika'ya yerleşip

[64] William Moul, Power Parity, Preponderance, and War Between Great Powers, 1816-1989, **Journal of Conflict Resolution**, 2003, 47(4), 468-489.
[65] Öner Akgül, "Güç Geçiş Teorisi ve Çoklu Hiyerarşi Modelini Yeniden Düşünmek: Dünya Güç Hiyerarşisindeki Değişimin Teorik Analizi." **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** 2019, 6(3), ss.815-831.

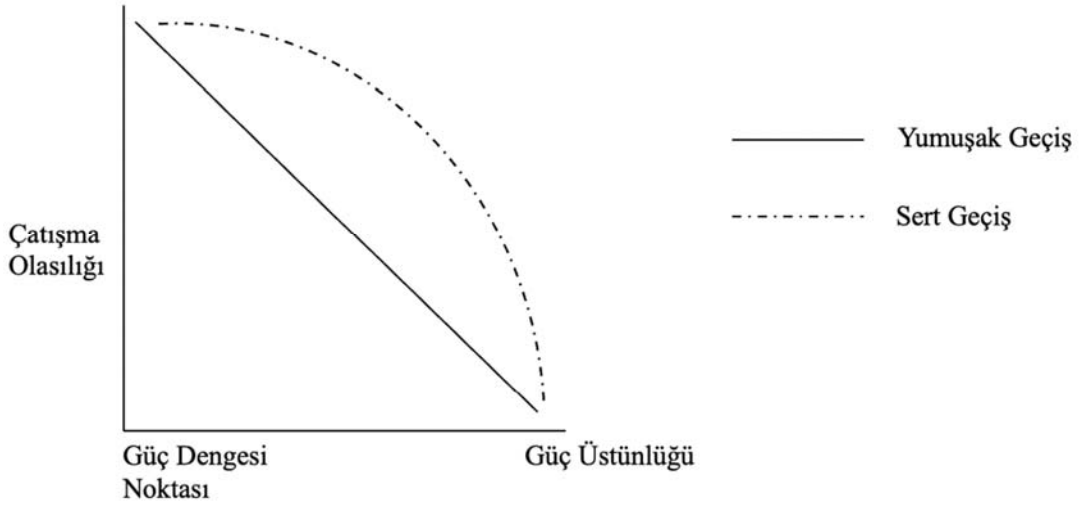
oradaki korsanlarla iş birliğine girişince İspanya'nın Batı Akdeniz'deki gücünü sarsacak hale gelmiştir. Bu çerçevede güç geçişliliği modeline göre İspanya'nın asıl rakibi Kuzey Afrika'daki bu potansiyelle iş birliği yapan hatta bu bağlamda Fransa'yı yanına alan Osmanlı Devleti olmuştur. Doğu Akdeniz'den hareketle Batı Akdeniz'e doğru açılan Osmanlı ile İspanya arasında güç denkliğinin getirmiş olduğu güç mücadelesi 15. 16. ve 17. yüzyıllar boyunca devam etmiştir. Kesin bir tarih verememekle birlikte 18. yüzyılda her iki güç kampının da yıpranması ve yorgun düşmesi Akdeniz'de yeniden bir güç boşluğu yaratmıştır. Bu boşluk 19. yüzyılda Akdeniz'de İngiltere ve Fransa arasında gerçekleşen yeni bir rekabet dönemini tetiklemiştir. Trafalgar Savaşında yenilgiye uğrayan Napolyon Fransa'sı Akdeniz'i İngiliz hegemonyasına teslim etmiştir. Her ne kadar Fransa kendi lehine güç geçişini zorlasa da bu mücadelede başarılı olamamıştır. I. Dünya Savaşı ve onu takip eden barış döneminde Akdeniz'de baskın güç İngiltere'dir. İngiltere II. Dünya Savaşı ve sonrasında bu başat güç rolünü ABD Donanmasının desteğiyle sürdürmeyi başarmıştır. Öyle ki, Sovyet Rusya'nın sıcak sulara inmesini bu sayede engelleyebilmiştir. Soğuk Savaş küreselleşmeye değin Akdeniz'de ABD ve Batı Avrupa ittifakının egemen olduğu görülmektedir. 21. yüzyılla birlikte Akdeniz'deki güç geçişliliği daha ziyade çok kutuplu çekişmelere ve Doğu Akdeniz kaynaklı bölgesel güçlerin yarattığı tehditlerle anılmaktadır.

Güç dengesi teorisinin varsayımları doğrultusunda sistemdeki güç dağılımında güç denkliği ve güç baskınlığı durumlarının çatışma olasılığına etkisi Şekil 1'de tasvir edilmiştir. Sistem güç dengesi durumunda iken çatışma olasılığı en düşük seviyesindedir. Sistem güç dengesi durumundan güç üstünlüğüne doğru bir değişim içine girdiğinde çatışma oranı da bu değişimle doğru orantılı olarak artış göstermektedir. Aynı zamanda sistemdeki güç dağılımında yaşanan bu değişimin niteliği de çatışma olasılığına etki etmektedir. Akdeniz'de gördüğümüz gibi sistemde güç dengesinin yakalandığı dönemlerde bile büyük güçlerin dengeyi kabul etmeyip kendi lehlerine belli bir marjinal üstünlük sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Nitekim bu denge dönemleri büyük güçlerin baskın güç olma adına hamleler yapmak için hazırlık yaptığı süreçler olarak değerlendirilebilmektedir.

Şekil 1. Güç Dengesi Teorisine Göre Güç Dengesi ve Güç Üstünlüğü Durumlarının Çatışma İlişkisi
Kaynak: Peter Brecke, Power Parity, Power Preponderance, and Violent Conflict, https://shorturl.at/fCEGI (Erişim Tarihi: 20.04.2023), s.3.

Güç üstünlüğü hipotezinin sistemdeki güç dağılımına ilişkin tasavvurunda ise güç dengesi teorisinin tam tersi bir senaryo karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Şekil 2'de tasvir edildiği üzere sistemde hegemon bir gücün var olduğu durumda çatışma olasılığı en düşük seviye seyretmektedir. Oysaki, Akdeniz'de görüldüğü üzere sistemdeki güç dağılımı denge durumuna doğru hareket ettikçe çatışma ihtimali de doğru orantılı olarak artış göstermektedir. Bu da bizi güç dengesi teorisinden ziyade güç geçişliliği modeline yaklaştırmaktadır. Bu modele göre uluslararası sitemde istikrar güç dengesinde değil aksine karşısında durulamayacak bir baskın güç var olduğunda oluşmaktadır. Bu yaklaşım aynı zamanda *hegemonik istikrar teorisi* olarak adlandırılmaktadır. Nitekim İngiltere ve ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Akdeniz hakimiyeti bu çerçevede okunabilir.

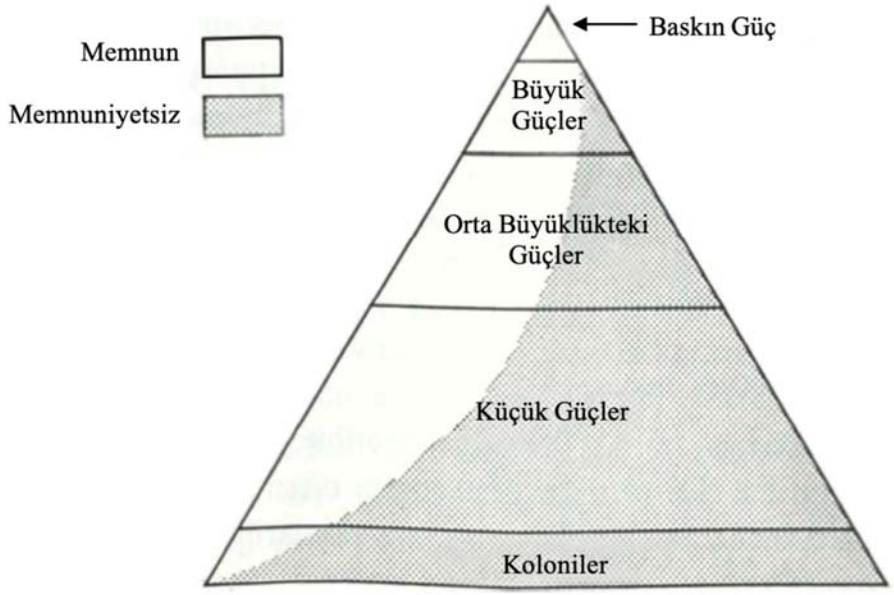

Şekil 2. Hegemonik İstikrar Teorisine Göre Güç Dengesi ve Güç Üstünlüğü Durumlarının Çatışma İlişkisi

Kaynak: Peter Brecke, Power Parity, Power Preponderance, and Violent Conflict, https://shorturl.at/fCEGI (Erişim Tarihi: 20.04.2023), s. 4

Organski, güç geçiş teorisi çerçevesinde uluslararası ilişkileri açıklarken neorealist modelin, sistemin yapısı ve özelliklerine ilişkin varsayımlarını farklı bir perspektiften ele almaktadır. Organski, neorealizmin anarşik bir ortam olarak tanımladığı uluslararası sistemi, güç dağılımı temelinde ele alarak devletlerin güç kapasiteleri arasındaki farktan doğan hiyerarşik bir yapı şeklinde tanımlamaktadır. Devletlerin içinde bulunduğu bu hiyerarşik düzen bir hiyerarşi piramidi ile sembolize edilmektedir (Şekil 3). Bu hiyerarşik yapı içerisinde devletler sahip oldukları güç kapasitelerine göre bir konuma sahip olmaktalardır ve piramidin en üstünde sistemin en güçlü devleti yani baskın güç yer almaktadır. Baskın güç olan devlet sistemin statükosunu belirlemektedir. Bu noktada sistemin statükosu ile vurgulanan, sistemin güç dağılımındaki düzenidir. Bu düzen uluslararası ilişkilerin ekonomik, siyasi ve askeri tüm boyutlarını kapsamaktadır. Baskın güç olan devlet, sistemde avantajlı konumda bulunmakta ve değerli kaynakları kendi kontrolünde bulundurmaktadır. Fakat sistemin alt basamaklarında bulunan devletler mevcut statükoya direnç gösterip karşı koyma eğilimde olabilirler ve yeteri kadar güçlenip

baskın gücü dengelediklerinde baskın gücün bulunduğu en üst basamak ve büyük güçlerin bulunduğu bir alt katman arasında güç geçişi yaşanabilmektedir. [66]

Şekil 3. Organski'nin Güç Pramidi ve Uluslararası Hiyerarşi
Kaynak: Abramo Fimo Kenneth Organski, **"World Politics"** Alfred A. Knopf, b. 2, 1968, s.369.

Hiyerarşik yapı içerisinde yeteneklerin dağılımında yaşanan değişiklik sonucu baskın güç ile büyük güçler arasında oluşan güç denkliği durumu ve bunun beraberinde getirdiği güç geçişinin barışçıl veya çatışmalı bir süreç olması, sistemdeki aktörlerin tatmin düzeyine yani mevcut statükodan memnun veya memnuniyetsiz olmalarına bağlıdır. Şekil 3'te hiyerarşideki devletlerden tatmin düzeyleri koyu gri tatmin olmayanlar ve Güçlenen devletin konumunu üst basamağa taşıma eğilimi Statü Uyuşmazlığı Teorisi *(Status Discrepancy Theory/Rank Disequilibrium Theory)* ile açıklanmaktadır. Devletlerin davranışlarının hiyerarşik sistem içerisinde sahip oldukları statü ile bağlantılı olarak şekillendiğine inanılmaktadır. Hiyerarşideki baskın güç (ve müttefikleri) kaynaklardan en çok istifade eden aktör(ler) oldukları için mevcut statükodan memnundurlar ve nispeten barışçıl davranışlar sergilerler. Öte yandan, bu kaynaklardan mahrum kalan zayıf devletlerin tatmin düzeyi düşüktür fakat mevcut statükoyu değiştirmek adına yeterli

[66] DiCicco, **a.g.e.,** ss.675-704.

kapasite ve yetenekten yoksundurlar. Fakat bu durum hiyerarşinin büyük güçleri için farklıdır. Mevcut kaynak dağılımından tatmin olmamış ve sahip olduğu güç kapasitesi ile yetenekleri itibarıyla statükoyu değiştirebilme yetisine sahip olan devletler bu kaynaklardan daha fazla istifade edebilecekleri bir statüye yükselmek için yukarı yönlü istikrarsızlaştırıcı bir baskı üretirler. Bu noktada değişim için barışçıl bir seçenek mevcut değil ise mevcut statükoya rıza göstermek yerine çatışma seçeneğini tercih edebilirler.[67]

Akdeniz'de İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında şahit olunan İngiltere ve ABD deniz hakimiyeti güç mücadelesinde kendisini kanıtlamak isteyen Hitler Almanya'sı tarafından Akdeniz'de dahi zorlanmıştır. Almanya müttefiki İtalya ile hareket ederek önce Ege'de daha sonra Kuzey Afrika'da İngiltere ve ABD ile çatışmıştır. Almanya'nın bu hamlesi Hitler rejimi ile askeri, sanayii ve ekonomik gelişmelerle yaşadığı güçlenme durumun bir yansıması olan statü uyuşmazlığının sonucu olarak değerlendirilebilmektedir. Kıta Avrupası'nda kendini kanıtlayan Almanya bu gücüne yayılma alanı olarak Akdeniz'e yönelmiştir. Bunun yanı sıra II. Dünya Savaşı'nda Almanya tüm denizlerde İngiltere-ABD ittifakına meydan okumuştur. Bu da bir yerde II. Dünya Savaşı'nın çıkışında deniz hakimiyeti mücadelesinin vazgeçilmez rolünü bize göstermektedir.

Organski'nin uluslararası ilişkilerde büyük savaşların çıkışına dair ortaya koyduğu bu analiz çerçevesinde teori diğer teorisyenler tarafından disiplinler arası yöntemlerle geliştirilmeye devam etmiştir. Güç geçişine dair takip eden çalışmalarda Ronald Tammen, Jacek Kugler ve Douglas Lemke gibi birçok teorisyen devletlerin salt göreli güçlerinin yanı sıra dahil oldukları ittifaklar da değerlendirmeye alınmıştır.[68] Ayrıca Douglas Lemke, bu sistemi bölgesel alt sistemler de uygulanabilir model olan Çoklu Hiyerarşiler Modeli'ni geliştirmiştir. Bu noktada tezin inceleme alanı itibari ile Akdeniz bölgesindeki devlet

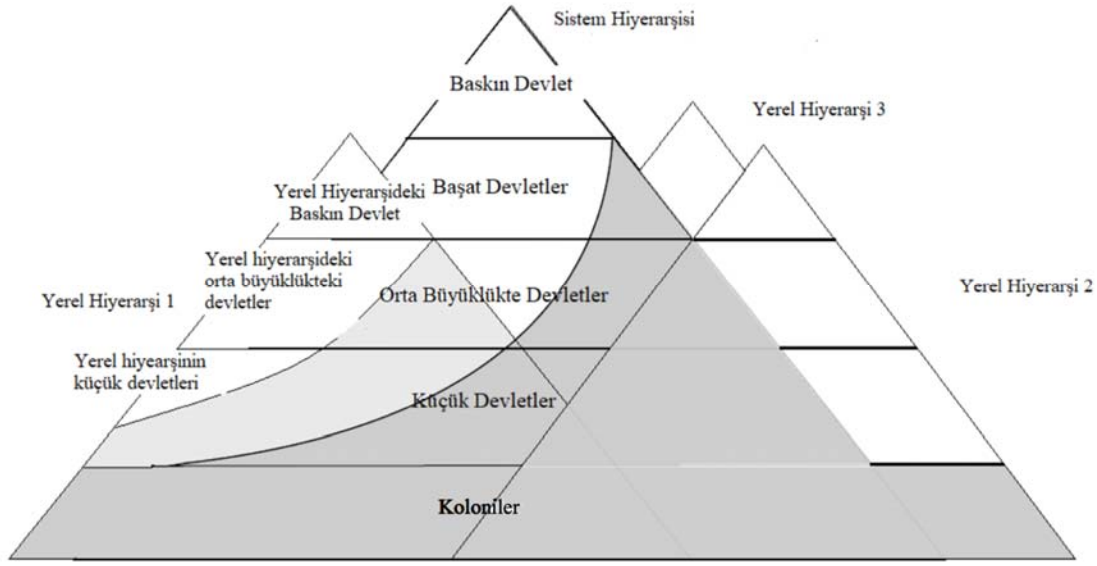
[67] Greg Cashman. **What Causes War?: An Introduction to Theories of International Conflict,** USA: Rowman & Littlefield, 2. Ed., 2014, s.408.
[68] Ronald Tammen, Jacek Kugler ve Douglas Lemke, **Foundations of Power Transition Theory**, Oxford Research Encyclopedia of Politics, 2017, https://oxfordre.com/politics/display/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-296 (Erişim Tarihi: 12.03.2023).

ilişkilerinin analiz edilmesinde faydalanılacak olan bir diğer teori olan Çoklu Hiyerarşiler Modeli ele alınacaktır.

1.5. Çoklu Hiyerarşiler Modeli

Güç geçişi üzerine yapılan ampirik çalışmalar uluslararası sistemde devletler arasında güç eşitliği olmasının çatışma ihtimalini artırdığını güç farklılıklarının ise çatışma ihtimalini azalttığını göstermektedir. 21. yüzyılda büyük güçler arası çatışmaların yaşanmaması fakat bölgesel ölçekte birçok çatışmanın yaşanması araştırmacıları, güç geçiş teorisinin bölgesel ölçekte uygulanabilirliği üzerine çalışmalar yapmaya yöneltmiş ve Douglas Lemke tarafından uluslararası hiyerarşik sistemin paralel işlevleri olan birçok bölgesel hiyerarşiden meydana geldiğini öne süren çoklu hiyerarşiler modelini geliştirmiştir.[69] Teori, Organski'nin hiyerarşi piramidinde benzer yapıda birçok hiyerarşinin bölgesel ölçekte var olduğunu öne sürmektedir. Bölgesel ölçekte hiyerarşinin tepesinde bulunan baskın aktör bölge kapsamındaki stratejik alanlar, ulaşım güzergahları, kültürel açıdan önemli topraklar üzerinde kontrol ve doğal kaynakların kullanımını elinde bulundurmaktadır. Sistem içerisinde avantajlı konumda olmayan ve statükodan memnuniyetsiz olan aktörler, bölgesel baskın güçle denklik durumuna geldiklerinde, çatışma görülmesi mümkündür.[70] Lemke"nin "*Regions of War and Peace*" adlı çalışmasında çoklu hiyerarşi modeline dair aktarmış olduğu yapı Şekil 4'te gösterilmektedir.

[69] Douglas Lemke. **Regions of War and Peace**, v. 80, Cambridge University Press, 2002. s. 49-57.
[70] Jacek Kugler ve Douglas Lemke. **Parity and War: Evaluations and Extensions of the War Ledger**: University of Michigan Press, 1996, s. 100; Lemke, **Regions of War and Peace…,** s.23-35.

Şekil 4. Lemke'nin Çoklu Hiyerarşi Modeli
Kaynak: Öner Akgül, "Güç Geçiş Teorisi ve Çoklu Hiyerarşi Modelini Yeniden Düşünmek: Dünya Güç Hiyerarşisindeki Değişimin Teorik Analizi." **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** 6.3, 2019, s.824.

Küresel ölçekte baskın güçler, ekonomik bir çıkar olmadığı veya küresel ölçekte etki yaratacak bir gelişme olmadığı sürece bölgesel hiyerarşi veya yaşanan güç geçişleri ile ilgilenmezler. Bölgesel ölçekteki hiyerarşilerde yaşanan gelişmeler küresel ölçekte bir etki yarattığında ise küresel baskın gücün bölgedeki çatışmaya müdahil olması veya bölgesel hiyerarşi düzenine müdahalede bulunması mümkündür. Bu bağlamda, bölgesel hiyerarşi düzenleri küresel hiyerarşi düzenine paralel bir yol izlemektedir.[71]

Çoklu Hiyerarşiler Model'inin temel hipotezlerinin de ortaya konulmasının ardından tez konusu bölge olan Akdeniz'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ve paydaş diğer devletlerin denize ilişkin politikalarının incelenip değerlendirilebilmesi adına Deniz Hakimiyet teorisine değineceğiz.

[71] Lemke, **Regions of War and Peace…,** s. 49-57.

1.6. Deniz Hakimiyeti Teorisi

ABD'li Amiral Alfred Thayer Mahan'ın Deniz Hakimiyeti üzerine yapmış olduğu çalışmalarında tarihsel bir değerlendirme yaparak devletler arasında bugüne kadar süregelen mücadelelerinin çoğunlukla denizler ekseninde deniz yollarının kontrolüne yönelik olduğu çıkarımını yapmıştır. Bu sebeple deniz yollarının kontrolünün dünyada egemenliği sağlamak için kilit bir rol oynadığı fikrini savunmuş ve uluslararası ilişkilerde baskın bir güç olmanın buna bağlı olduğunu ileri sürmüştür. En önemli eseri "Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi 1660-1783" (The Influence of Sea Power upon History 1660-1783) 1890 yılında yayınlanmış, bunun devamı niteliğindeki "Deniz Gücünün Fransız Devrimi ve İmparatorluk Üzerine Etkisi 1793-1812" (The Influence of Sea Power upon the French Revolutuion and Empire 1793-1812) isimli kitabı ise 1892 yılında yayınlanmıştır. Bu kitap öncelikle "Elements of Sea Power" başlıklı giriş bölümü ile dikkat çekmiştir.[72]

A. Mahan bir devletin Deniz Hakimiyetinin sağlanabilmesi adına kilit rol oynayan altı özellikten bahsetmektedir. Bunlar, coğrafik konum, coğrafi alan, ülkenin doğal kıyılarının uzunluğu, limanların özelliği, nüfus gücü, toplum yapısı ve ülkenin yönetim yapısıdır. Yayılma politikalarının denizlere ve okyanus aşırı bölgelere taşınmasıyla büyük bir devlet olunabilir. Mahan bu unsurlardan en önemli olanının ise toplum yapısı olduğunu söylemiştir. Ona göre bir ülkenin coğrafi konumu her ne kadar deniz gücü için avantajlı olsa da üzerinde yaşayan insanlar denizci bir karaktere sahip değilse deniz gücü harekete geçirilemez ve kullanılamaz. [73]

Mahan denizcilik tarihine ilişkin yaptığı inceleme sonucu denizlerin, özellikle de stratejik öneme sahip dar su yollarının kontrolünün büyük güç statüsü için hayati önem taşıdığı sonucuna varmıştır. Mahan' a göre;

---

[72] Michael Lee Lanning, **En Büyük 100 Asker: Tarihin Gelmiş Geçmiş En Etkili Askeri Liderleri**, (Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak), İstanbul: Show Kitap Tarih Dizisi, 1998, ss.152- 154.
[73] Alfred Thayer Mahan, **The Influence of Seapower on History,** Boston: Little Brown and Company, 1890.

• Denizler karalara göre çok daha iyi hareket kabiliyeti ve ulaşım sağlamaktadır.

• Denizcilik gücü dünya rezervlerinin daha büyük bir bölümü ile irtibatlıdır.

• Denizcilik gücü, askeri kuvvetler kadar ekonomik ve politik etkinlikleri de daha kolay ve ekonomik bir biçimde, dağıtabilir, yayabilir.

• Denizcilik gücü, Süveyş Kanalı, Cebelitarık, Seylan, Singapur, Babülmendep Boğazı, Türk Boğazları, Seylan Kanalı, Tayvan Kanalı, Kore Kanalı, Hürmüz Boğazı, Florida Boğazı ve Yukaton Boğazı gibi kritik noktaları kontrol altında tutarak dünya ticaretine hâkim olabilir.

• Kara sınırları emniyette olmayan hiçbir devlet, nispeten güçlü bir ada devleti ile deniz üstünlüğü için başarılı bir şekilde mücadele edemez.[74]

Amiral Mahan'ın uluslararası sistemde hegemon güç olabilmek için deniz hakimiyetinin kilit rolünün altını çizmiş olduğu Deniz Hakimiyet Teorisi kendi döneminde ve sonrasında Amerikan dış politikasını etkileyen ve şekillendiren en önemli teorilerden biridir.[75] Amiral Mahan'ın yanı sıra deniz hakimiyetine ilişkin bir diğer önemli isim bir İngiliz tarihçisi olan Julian Stafford Corbett'tir. Corbett deniz stratejisini büyük strateji ve küçük strateji olarak tanımlamıştır. Büyük strateji olarak ekonomi ve uluslararası ilişkilerin yanında harbin amacını; küçük strateji olarak ise planlama ve harbin kendisini ele almıştır.[76]

Corbett'e göre deniz harbinin amacı; kara harbindeki gibi bir bölgenin fethinden farklı olarak deniz kontrolünü elde etmek ve düşmanın elde etmesine mâni olmaktır. Buradaki temel amaç deniz ticaretinin önemi açısından ulaşım hatlarının kullanılması ve düşmana kullandırılmamasıdır.[77] Corbett, denizde ulaşım hatlarının kontrolünün elde edilmesinin iki temel yöntemini düşman savaş veya ticaret gemilerinin fiziki imhası veya zapt edilmesi

[74] Nejat Tarakçı, **Devlet Adamlığı Bilimi**, İstanbul: TASAM Yayınları, 2013.
[75] Mustafa Kocakenar, **Amerikan Dış Politikasinda Jeopolitik Teoriler ve Pratikler**, TASAM 6, (2015), https://tasam.org/Files/Icerik/File/amerikan_dış_politikasında_jeopolitik_teoriler_ve_pratikler.pdf_bbb8f41e-d1bd-47e0-9202-38be4882d7b8.pdf (Erişim Tarihi: 24.07.2023).
[76] Julian Stafford Corbett, **Deniz Stratejisinin Prensipleri**, (Çev. A. Tunçer Büyükonat), İstanbul: Doruk Yayınları, 2010, ss.87-90.
[77] **a.g.e.** s.87-119.

olarak tanımlamıştır. Corbett, denizde kontrolün nispi olduğunu, genel, yerel, geçici veya sürekli kontrol gibi bir sınıflandırma yapılamayacağını dile getirmektedir.[78]

İngiliz tarihçi Geoffrey Till, deniz gücünü oluşturan unsurların bir ön koşul olarak gerekli olsa da sadece denizi kullanmaktan ibaret olmadığını, bunun yanında denizde faaliyet gösteren diğer aktörlerin davranışlarını etkileme kapasitesinin de bu noktada önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir. Till'e göre, deniz gücünün sadece askeri donanma unsurlarından meydana gelmediğini, ulusal gücü oluşturan askeri ve ekonomik bileşenler içerisindeki tamamlayıcı rolleri de deniz gücü kapsamında değerlendirilmektedir. Kısaca açıklamak gerekirse, deniz taşımacılığı, balıkçılık, gemi yapımı gibi askeri olmayan ama denize dair sektörlerin de kendi başlarına deniz üzerinde faaliyet gösteren diğer aktörlerin davranışlarına etki etme kapasiteleri bulunmaktadır. Dolayısıyla, bir ülkenin hem dış politikası dahilinde askeri stratejisinin hem de ekonomi politikası dahilinde denizcilik stratejisinin belirleyici unsurları içerisinde deniz gücü, ekonomik ve askeri kabiliyetlerin bir bütünü olarak ele alınmalıdır.[79]

Deniz gücüne dair bir diğer çalışma ise Amerikalı Amiral James Stavridis tarafından ortaya konmuştur. Stavridis, Mahan'ın çalışmalarına ilişkin olarak ulusal gücünün okyanuslar aracılığıyla üç temel doğrultuda müdahale ile oluştuğu çıkarımında bulunmuştur. Bunlar, uluslararası iş ve ticaret ihtiyacının itici unsuru olarak üretim, bunun beraberinde getirdiği nakliye ihtiyacı ve deniz gücünün planlanabilmesi için üsler ağı oluşturmaya yarayan sömürgeler ve ittifaklar olarak belirtilmiştir. Ek olarak, Stavridis, Mahan'ın da daha önce kaydettiği şekilde deniz gücünün oluşumunda ülkenin kıyı şeridinin uzunluğu gibi sahip olduğu coğrafi özelliklerin halkın denizciliğe yatkınlığına etkisinin ve daha önemlisi toplam nüfus içerisinde *"denizi kollayanların sayısı"* olarak nitelendirdiği gemi yapımı, gemilerde çalışma gibi denize ilişkin alanlara ilgili olan insan sayısının yani *"insanların karakteristik özelliklerinin"* öneminin altını bir kez daha çizmektedir.[80]

---

[78] **a.g.e.** s. 11.
[79] Geoffrey Till, **Seapower**, New York: Routledge, 2009, ss.20-22.
[80] James Stavridis, **Deniz Gücü: Okyanusların Tarihi ve Jeopolitik Önemi**, (Çev. Nil Tuna ve Varol Ataman), İstanbul: Epilson Yayınevi, 2021, ss.371-373.

Yukarıda bahsettiğimiz şekilde denizcilik kültürüne sahip olan toplumlarda hükümetin de halkın bu eğilimiyle uyumlu olarak akılcı politikalar izleyecek bir siyasi iradeye sahip olması deniz gücünün inşasında başarıyı getiren önemli etkenlerdendir. Bunun yanı sıra Stavridis, Mahan'ın görüşleriyle paralel bir şekilde, deniz gücünün oluşumunda katalizör görevi gören en önemli ulusal özelliğin o toplumun sahip olduğu ticaret eğilimi olduğuna işaret etmektedir. Mahan'ın ifade ettiği şekilde, ticaret içgüdüsüyle hareket eden toplumların denizcileşmesi çok da uzun bir süre almayacaktır. Ayrıca, devletlerin deniz gücü inşa etme eğiliminin arka planında stratejik bir amaç yattığı dile getirilmektedir. Bu amaç, deniz gücünün önemini ve etkinliğini fark edememiş olan veya deniz gücü oluşturmanın gereklilikleri olan coğrafya, ulusal karakter gibi özelliklerden veya siyasi iradeden yoksun olan ulusların üzerinde tahakküm kurma yeteneği geliştirmek olarak ifade edilmektedir.[81]

Stavridis ayrıca, bugünün projeksiyonunda deniz gücünün yeni bileşenlerine ilişkin bazı eklemeler yapmaktadır. Gelişen teknolojiyle beraber su altında kalma kabiliyetleri besin stoklarıyla sınırlı olan ve nükleer tahrik gücüne sahip denizaltılar bunlardan biridir. İkinci olarak eskiden olduğunun aksine günümüzde, kara, deniz ve hava kuvvetlerinin iç içe geçmiş bütüncül bir yapıya evirilerek ortak hareket etme kabiliyetine ulaşmış olmalarıyla müşterek bir güç unsuru teşkil etmesi ve birbirinden ayrı alanları temsil eden kuvvetler olarak düşünülmemesidir. Bunların yanında, siber savaş, enformasyon, iletişim teknolojileri, uzay ve insansız araç sistemleri gibi yeni teknolojik unsurların savaşlara entegre olmuş olması da deniz gücünü oluşturan bileşenlerin kapsamını farklı boyuta taşımıştır. Son olarak, denizlerin derinliklerinde günümüzde en yoğun şekilde kullanılan iletişim, ticaret ve bilgi ikmal yollarını teşkil eden kablo ağlarının bulunması da denizlerin önemini bir kat daha artırmaktadır. Bu fiberoptik kablo ağlarının dünyadaki iletişim ve veri akışının tamamına yakınını taşıdığı düşünüldüğünde ne kadar kritik bir öneme sahip olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Bu bakımdan her ne kadar uydu sistemlerinde kayda değer bir gelişme yaşanmış olsa da denizlere bir alternatif oluşturamamıştır.[82]

[81] **a.g.e.**, ss.373,374.
[82] **a.g.e.**, ss.379-382.

21. yüzyılla beraber hem dünyada hem de Akdeniz özelinde çok boyutlu bir hal alan risk ve tehditler, Türkiye Cumhuriyeti ve diğer devletlerin karar vericilerinin gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Yeni yüzyılın ilk çeyreğinin beraberinde getirmiş olduğu bu durum güvenlik kavramının da değişip dönüşmesine neden olmuştur. Siyasi ve askeri boyutların yanı sıra enerji, ekonomi, çevre, toplum, sağlık gibi yeni alanlarda güvenlik kavramının kapsamına dahil edilmiştir. Özellikle son dönemde bölgesel ölçekte yaşanan ekonomik kriz, savaş, salgın hastalık, çevre kirliliği gibi güvenlik tehdidi oluşturan durumların küresel ölçekte de yansımalarının son derece etkili olduğu malumdur. Japonya'da 2011 yılında meydana gelen depremle Fukushima Nükleer Santrali'nde yaşanan radyasyon sızıntısı, 2019 yılında Çin'de ortaya çıkan Covid-19 salgınının küresel bir pandemiye dönüşmesi ve ilk olarak 2014 yılında patlak veren ve Rusya'nın Şubat 2022'de başlattığı askeri operasyonla şiddetlenen Rusya-Ukrayna Savaşının bugün birçok ülkeyi ilgilendiren bir enerji, mülteci ve gıda krizine yol açmış olması bu durumun ispatı niteliğinde örneklerdir. Akdeniz özelinde değerlendirildiğinde Arap Baharı'nın etkisiyle başta Suriye olmak üzere bölge ülkelerinde yaşanan iç savaş durumu yine birçok ülkeyi ilgilendiren terör, göç, enerji tedariki gibi ekonomik ve toplumsal boyutlu güvenlik tehdidi oluşturmaktadır. Burada değindiğimiz güvenlik kavramının yeni tehdit algılamalarıyla genişlemesi, Kopenhag Okulu tarafından askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel olmak üzere beş boyutta ele alınmaktadır.[83] Bu kapsamda, tezde başvurulan kuramların yanı sıra Akdeniz'deki aktörlerin karar verme mekanizmalarını işletirken göz önünde bulundurduğu söz konusu güvenlik konseptleri açısından da bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

[83] Hans Günter Brauch, **Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü**, Uluslararası İlişkiler, 5(18), 1-47, 2008, s. 7.

2. TARİHSEL ARKA PLAN

Günümüz Akdeniz'indeki güç mücadelelerinin incelenmesine yardımcı olacağı düşüncesiyle bu bölüm tarihsel arka plana ayrılmıştır. Bu şekilde kuramsal veriler/saptamalar geçmiş olay, olgu ve süreçlerin ışığında değerlendirilirken, Libya odaklı Akdeniz'deki güç(ler) rekabetine de ışık tutacaktır. Öncelikle Akdeniz'in bir medeniyet (kültür) havzası olmasından hareketle bu iç denizin ne ölçüde kendine özgü bir dokusu/rengi olduğu (ya da olup olmadığı) tartışmalarına girilecektir. Bu çerçevede Akdeniz'in ontolojik derinliği, ona paydaş olan devletlerin jeokültürlerinde özel bir yer tutmaktadır. Başka bir deyişle jeokültürel genetik, tezin ortaya koyma çabası içerisinde olduğu denizcileşme politikası karar verme sürecine ilişkin modelde altı çizilen algılama prizmasında göz ardı edilemeyecek bir değerlendirme kriterini temsil ve teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu bölümde jeokültür ile dokunmuş Akdeniz güvenlik stratejilerinin ve diplomatik açılımlarının tarihsel boyutta nasıl iç içe geçtiği verilecektir. Ardından, yine polemiklerle örülü bir başka konu olan Akdeniz'de güç mücadelelerinin aktörleri ve kazananlarına değinilecektir. Devamında, Türk denizciliği ve Akdeniz'deki Osmanlı hakimiyeti üzerinde durulacak olup son olarak ise, Akdeniz'in kürekle-yelkenle-buharla fetih süreçleri aktarılıp, anlatım günümüz düzlemlerine taşınacaktır.

2.1. Medeniyet Tarihinde Akdeniz

Kadim bilgeliklerin söylencelerine göre dünya ve insan dört unsurun bileşimlerinden olan ateş, hava, toprak ve sudan yaratılmıştır.[84] Metaforik, hatta metafiziksel imgelerle örülü olan bu inanış pek çok uygarlıkların mitolojilerinde yer almakta olup nesilden nesle aktarılarak yaşatılmaktadır. Medeniyet tarihindeki söz konusu kültürel retorikler bu inançtan hareketle su öğesine özel bir anlam yüklemiş işlerdir.[85] Makro kozmos evren ile mikro kozmos insan arasında su, her iki alemi de canlandırıcı, hayat verici, diri tutucu özel bir iksirdir. O nedenle olsa gerek, medeniyetlerin oluşumunda su baş aktör olarak kabul

[84] İskender Pala, **Dört Güzeller: Toprak, Su, Hava, Ateş**. İstanbul: Kapı, 2019, s.13.
[85] Kadir Kargı, **Su Ahlakı**, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2021, s.9-22.

edilir. Tarihçiler, medeniyet tarihini su ile gelen kültüre odaklayarak yazmayı belki de bu yüzden tercih etmişlerdir. Aynı şekilde Akdeniz de bu açıdan değerlendirilmiştir.

Aslında şurası da bir gerçektir ki, mitolojilerin de bilimsel dayanağı olabileceği su öğesi üzerinde sabittir. Bugün okyanuslarla beraber denizler ya da bir başka ifade ile su, gezegenimizin yüzeyinin %71'ini (bazı ölçümlere göre ise %73'ünü) içermektedir. Toplam 1,33 milyar km^3 su ve tuzlu su, dünyanın 361 milyon km^2'den fazlasını kaplamaktadır. Denizlerin yeryüzü sakinlerinin hayatındaki bu ağırlıklı yönü filozoflar, edebiyatçılar ve sanatçılar kadar insan ve toplum bilimleri açısından da disiplinler arası ilgiye ulaşmıştır. Uluslararası ilişkiler açısından ise belki tarihi perspektifte nice olgu, süreç ve değişimlerin sebebi ve sahnesi olmuştur. Jules Verne, *Denizler Altında Yirmi Bin Fersah* adlı romanında kahramanına *"Deniz, doğadan gelen muazzam bir havuz. Yerküre tabiri caizse denizle başladı ve kim bilir belki de denizle bitecek!"* dedirttiğinde denizler üzerindeki siyasi iktidar/hakimiyet savaşını kastettiği söylenebilmektedir.

Antropologların bulgularına bakılırsa, milattan altmış bin yıl önceden başlayan insanoğlu, tarihsel perspektifindeki 'yürüyüş'ünde 'göçebe' kültüre sahiptir. Bir milyondan az olan dünya demografik yapısında insanlar kalıcı olarak bir yerde mesken tutmaz, birkaç aydan fazla belli bir mekâna kök salmazlarmış. Denizlerle olan ilişkilerine gelince, bilinen odur ki, su ile tanıştıklarında karaya yakın seyretmeye başlamışlardır. Kıyılar boyunca dolaşırlarmış.[86] Özellikle de -doğal olarak- sakin denizleri tercih ederlermiş: Çin Denizi, Basra körfezi ve tabii ki Akdeniz! Akdeniz'in bu açıdan medeniyet tarihinde ilk yerleşim merkezlerinin başında yer aldığını söylememiz mümkündür.

Avrupa tarihçiliğinin "kurucu babaları" olarak bilinen Hegel ve Leopold von Ranke, araştırmalarında Akdeniz'e özel bir önem atfetmiştir. Tezin kurgusu açısından bu çerçevede altı özellikle çizilmesi gereken iki saptamaları vardır. Her iki tarihçi de (a) deniz ile gelen kültür modeli bağlamında jeostrateji/talasoloji ilintisini kurmuş ve (b) Akdeniz'in bu düzlemde Avrupalılığın oluşumdaki etkisinden bahsetmişlerdir.

[86] Jacques Attali, **Denizin Tarihi**, (Çev. Berna Günen), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018, s.39.

Ranke, dört ciltlik geniş çalışmasının ilk cildini yine bu tezin tarihsel arka planında mercek altına alınarak 16. ve 17. yüzyıl Akdeniz'inde cereyan eden İspanya-Osmanlı güç geçişliliklerine ayırmıştır.[87] Hegel ise tarih felsefesini inşa ederken suyun ve bu bağlamda Akdeniz'in insanoğlunun yürüyüşündeki esas unsur, hatta "motoru" olduğunu kaydetmektedir.[88] Kısacası, her iki yazara göre de Akdeniz, "dünyanın merkezi"dir. Avrupa'ya Avrupalılığını sağlayan; bu denizle yakın ilişkisi, bu denize hâkim oluşudur. Avrupalı bu denize egemen olabildiği ölçü ve takdirde Avrupalıdır iddiasında bulunulabilir. Herhâlde bu inanç ileride Batı'nın emperyal güdüsünün "bilimsel" dayanağına teşkil etmiştir şeklinde yorumlanabilir.

Medeniyet(lerin) tarihini irdelemek yönünde ileri sürülen Akdeniz merkezli bu çözümleme çerçevesi günümüz Batılı araştırmacılar arasında da rağbet görmekte ve dış politika tarihi çalışmalarında tekrarlanmaktadır. Söz konusu yaklaşımları tahlil eden Wick şöyle yazmaktadır:

> *"Bu metinler, Batı geleneğinin talasolojik soykütüğü bilinen hatlarını tasdik eder: Denizin özgürlük demek olduğunu, Avrupa medeniyetinin tanımlayıcı özelliğini oluşturduğunu; deniz deyince her şeyden önce, Avrupa medeniyetinin beşiği olan Akdeniz'in akla gelmesi gerektiği; denizin, Avrupa medeniyetinin yeniden doğarak moderniteye geçmesinin doruk noktası olan keşiflere temel teşkil eden matris olduğunu doğrular."*[89]

Dünya tarihinde kayda değer bir dönemecin M.Ö. 9500 yılına rastladığı ileri sürülmektedir. Aşağı yukarı bu zaman dilimlerinde insanlar, en azından Akdeniz kıyılarında, Doğu Akdeniz'in Ürdün vadisinde yerleşik hayata adımlarını atmışlardır ve tarihte ilk şehir olan, o sırada ileride Ölü Deniz haline gelecek olan denizin sahilindeki Eriha kentini kurmuşlardır. Bu şehir aynı zamanda bilinen ilk limandır. Bu insanlar besinleri için balıklardan, balık tutmak için ise inşa ettikleri ilkel gemilerden istifade etmişlerdir. Buradan da anlaşılacağı üzere yerleşik yaşam zorunluluğun getirdiği bir

[87] Leopold von Ranke, **The Ottoman and Spanish Empires in The Sixteenth and Seventeenth Centuries**, Philadelphia, Blanchart, 1845, s.1.
[88] George W. F. Hegel, **Tarih Felsefesi**, İstanbul: İdea Yayınevi, 2006, s.72.
[89] Alexis Wick, **Kızıldeniz: Kayıp Mekânın İzinde**, (Çev: Ezgi Dikici), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2023, s.109.

tarihsel akış çizgisinde deniz sayesinde oluşmuştur. Ardından insanoğlu Mezopotamya'da iki büyük ırmağı -Fırat ve Dicle- takip ederek denize ulaşım yolları üzerinde yeni şehirlerin temellerini atmışlardır. Suyla gelen uygarlıkların dizgesinde Nil önemli bir yere sahiptir. Bilindiği üzere Mısır da tarihe büyük bir medeniyetin ilk beşiklerinden biri olarak geçecektir.[90]

Gerçekten de kuş bakışı ile kıtaların arasında adeta sudan bir beşik gibi görülen Akdeniz, coğrafi açıdan 2,5 milyon km^2 yüz ölçümüyle dünyanın en büyük iç denizidir. Batıda Cebelitarık ile Atlas Okyanusu'na, Doğu'da Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu'na açılır. Cebelitarık'tan Suriye kıyılarına kadar uzunluğu 3800 km'dir. Yeryüzünde karalar arasına/içine bu kadar fazla sokulan başka bir deniz yoktur.[91] Bu nadir özelliğinden dolayı Batı dillerinde "karalar arasındaki deniz" (İng: *Mediterranean*; Alm: *Mittelländisches*; Fr: *Méditerranéen*) deyimi ile tanımlanmaktadır.

Akdeniz'in Avrupa'ya bakan kuzey kıyıları topraktan oluşan dantel biçiminde girintili-çıkıntılı iken, Afrika sahilleri daha çok ardında çöllerin uzandığı kesintisiz kara parçalarıdır. İç denizlerin en derini olduğu bilinen Akdeniz, orta kesiminde Sicilya, Malta, Libya ekseninde Batı-Doğu olarak ikiye ayrılır ki, bu özellik ileride askeri-stratejik açıdan dikkate alınması gereken bir faktör olarak karşımıza çıkacaktır.

Akdeniz'e ilişkin bir başka önemli kayıt ise bu iç denizin değişik adlarla anılan denizleri havzasında kucaklamasıdır. Fas ile İspanya arasında kalan kısma İber denizi, İspanya ile Korsika-Sardinya adaları arasında Balear denizi, Sicilya ile İtalya arasındaki sulara Tiren denizi denmektedir. İtalya ile Balkan yarımadası arasında Adriyatik uzanmaktadır. İtalya-Sicilya-Yunanistan kıyıları İyon denizine bakmaktadır. Son olarak ise Yunanistan ile Anadolu sahillerini ayıran bir Ege Denizi'nden bahsetmek mümkündür.

Böylesi bir coğrafyanın tarih boyunca üzerinde neler taşıyabileceği akademik merak ve incelemelere konu edilmiştir. Akdeniz'in fiziki coğrafyası bile daha ilk aşamalarda tabir

[90] **a.g.e.**, ss.44-45.
[91] Metin Tuncel, "Akdeniz-Coğrafya", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. II, 1989, https://islamansiklopedisi.org.tr/akdeniz#1-cografya (Erişim Tarihi: 04.12.2022), ss.229-231.

yerindeyse bilim insanları ve gözlemcilerini 'büyülemiştir'. Bradford, *Bir Denizin Portresi*'nde Akdeniz için şöyle yazar:

> *"Akdeniz sahillerinde fışkıran ve Akdeniz'in neredeyse gel gitsiz sularını geçip birbirlerini çapraz dölleyen kültürlerin ve uygarlıkların sayısıyla dünyada boy ölçüşecek başka bir yer yoktur. Bu denizin zenginliği büyük ölçüde, ırkların sürekli etkileşim içinde oldukları üç kıta ile çevrili olmasından kaynaklanır. Nadasa bırakılmış bir tarla gibi uykuya daldığı uzun yıllar oldu; fakat bu sessizliği her zaman büyük etkinlik dönemleri izlemiştir. Ben bu satırları yazarken [70'ler-bsy] Yakın Doğu'da şiddet bir kez daha alevleniyor ve iki büyük dünya gücünün, Amerika'nın ve Rusya'nın filoları bu havzada yaşayanlar üzerinde nüfuz mücadelesi yürütürken bölge yine çalkalanıyor."*[92]

1970'lerde yazılan yukarıdaki satırların günümüz uluslararası konjonktüründe tekerrür edip etmediği bu tezin ileriki aşamalarında sorgulanacaktır. Ne var ki, Bradford'un saptamalarına, Akdeniz literatürüne damga vuran hacimli bir eserin sahibi Abulafia da katılmaktadır: *"Akdeniz bu gezegenin üzerindeki farklı toplumlar arasında muhtemelen en güçlü etkileşim yeri oldu ve insan uygarlığı tarihinde başka tüm denizleri geride bırakan bir rol oynadı."*[93]

Bu 'rol'ün ne olduğu ve/veya Akdeniz'e nasıl bir rol biçildiği tartışmalıdır. Söz konusu bilimsel polemiklerin başında Akdeniz'in başlı başına kendine özgü kişiliği/kimliği ve ruhu olan bir uygarlık oluşturup oluşturmadığı gelmektedir. Acaba Akdeniz tarih boyunca değişerek, ama özündeki süreklilik dokusunu yenileyerek/üreterek zamanımıza uzanan bir uygarlık havzası mıdır; yoksa bütün ya da tekil bir 'ben idraki/aidiyeti' olduğu savunulmayacak şekilde çoğul/çok kültürlü bir kültürel cepler/cemaatler haritası mıdır?

Bu sorunun cevabını vermek güçtür. Akademik çevrelerde, genellemelere varılmasının bilimsel açıdan yanıltıcı ve tehlikeli olduğuna inanılmaktadır. Belki de Abulafia'nın

---

[92] Ernle Bradford, **Akdeniz-Bir Denizin Portresi**, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s.11.
[93] David Abulafia, **Büyük Deniz-Akdeniz'de İnsanlık Tarihi**, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2012, s.720.

belirttiği gibi, Akdeniz öyle *"bir deniz(dir) ki, adları sürüsüne bereket…"*[94] olması, bu denize kıyı olan halkların kendilerine özgü bir Akdeniz tasarımı bulunmasındandır. Akdeniz belki de birbirleriyle çelişen, çatışan hayallerin gerçekleştirilmek üzere çarpıştığı sudan bir savaş meydanıydı. Romalıların 'Bizim Deniz'i (*Mare Nostrum*); Osmanlıların 'Bahr-i Sefid'i, Yahudilerin '*Yam Gadol*'u (Büyük Deniz), Mısırlıların 'Büyük Yeşil'i ve diğerleri, hep farklı uygarlık konseptlerinin hakimiyet rekabetini simgeliyorlardı ki, bu çalışmada üzerinde durmamız gereken çıkış noktası da özellikle bu nokta olacaktır.

Öte yandan, her ne kadar eleştirilse de Akdeniz'in nevi şahsına münhasır bir uygarlık iddiasının varlığı en usta bir biçimde Braudel'in *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı üç ciltlik incelemesinde ortaya konmuştur. Braudel'in "Akdenizcilik" yaklaşımının öncülleri vardır.[95] Ne var ki, bu kuramın adı ile anıldığı bir tarih felsefecisi olarak 'mekân'a vurgu yapmakla metodolojik çerçevesini kurmaktadır. Mekân, Braudel'e göre, coğrafyadan öte bir 'konsept'tir. Tarihe yön veren, yaşayanlarına belli davranış kalıpları öneren bir göstergedir. Braudel'in coğrafya üzerinde böylesi odaklanışı, kısaca bir tür 'coğrafi kadercilik' olarak da nitelendirilemez. Braudel'in 'kültürel' modeli bu çerçeveyi aşan parametrelere sahiptir.

Braudel, iklim dahil coğrafyanın fiziki özellikleri yanı sıra sembolik derinliklerinin de öncelikle (a) ekonomik iletişimi ve (b) siyasal ilişkileri etkilediğini iddia etmektedir. Hepsinin birbirleriyle 'interaktif' durumu o bölgeye -Akdeniz'e- kendisine özgü bir ilişkiler diyalektiği/diyaloğu yaratmıştır ki, bu tanımın, yalın uygarlık nitelendirmelerinden çok daha karmaşık bir teoriye dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Braudel'in "jeo-tarih" kuramında Akdeniz'in 'habitus' olarak sakinlerine sunduğu bir meydan okuma/daveti vardır ki, bu denizin tarihinin üzerinde, su üzerine yazılan öyküyü bu bağlamda ele almak lazımdır.[96]

Braudel Akdeniz'inde jeo-ekonomi politiğin öngördüğü iktisadi hayat ve kurumlar, söz konusu yapısal mimarinin ana ekseninde yer almaktadırlar. Bu alanda Braudel,

[94] **a.g.e.**, s.19.
[95] Wick, **a.g.e.**, s. 244
[96] Fernand Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul: Eren, 1989.

Akdeniz'in dünyanın diğer yörelerini de hayli etkileyen bir ekonomik bölge teşkil ettiğini ileri sürmekte ve bu savını yoğun tarihsel bilgi ve belgelerle şekillendirmektedir. Akdeniz halklarının gemileri kullanmaya başladıkları milat öncesi çağlardan günümüze değin bu deniz Kuzey-Güney, Doğu-Batı eksenindeki ticaret transfer rotalarının merkezinde yer almış; ama aynı zamanda kendi içinde de son derece önemli bir ticaret havzası hatta, kendine özgü bir ekonomik bölge oluşturmuştur.

Kuzey'de, Asya'dan başlayarak hem Çin ve Hindistan hattında hem de Rusya-Kafkasya hattında ürünler Akdeniz'e ulaşmış, oradan önce Cebelitarık, ardından inşa tamamlandıktan sonra Süveyş Kanalı vasıtasıyla okyanusları aşmışlardır. Öte yandan Doğu-Batı kavsinde İpek ve Baharat yolları Akdeniz uluslarının lüks eşya, baharat, mücevher, hububat, şarap, sabun, kumaş gibi ihtiyaç ve zevklerinin giderilmesinde etkin bir görev ifa etmişlerdir. Kısacası Akdeniz'de denizcilik, ticaret ile başlamış ve gelişmiştir.

Ticaret, Akdeniz'in tarihinde her dönem etkindi; ancak, ivme kazanması 8. yüzyılın sonunda başlayıp, 10. ve 11. yüzyıllarda Venedik, Levant ve Yakın Doğu arasındaki ilişkilerin gelişmesiyle yükselmiştir. Avrupa, Kuzey Afrika ve Yakın Doğu'nun ekonomik bağlamda iç içe geçişini iktisat tarihçileri 'kapitalizmin kökeni'ni müjdeleyen bir sıçrama taşı olarak nitelendirmektedirler.[97] Bu ticaret ekonomik hayatı canlandırmış, kentlerin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Çünkü, Orta Çağ'ın kent ekonomisi baştan sona deniz nakliyesi ve ticaretiyle ilişki içindeydi.[98] Goody'e göre, erken modern Avrupa'da ilk fabrika tipi girişimler 'tersaneler'di.[99] Denizden ticaretin gelişmesinin, bankacılık ve sigortacılık gibi 'finans' ya da 'mali' ön kapitalizmin de yolunu açtığı ileri sürülmektedir.[100] Kısacası, Akdeniz'in Avrupa'nın kapitalist dönüşümünde anahtar rolü vardır denilebilir.

[97] Jack Goody, **Tarih Hırsızlığı**, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 104.
[98] **a.g.e.**, s.108.
[99] **a.g.e.**, s.239.
[100] **a.g.e.**, s.244.

Bilindiği gibi kapitalizmin doğduğu liberal düşünce özgürlüğü vurgular. Karacıların istikrara olan duyarlılıklarına karşın özgürlük fikri denizcilerin dağarcığındadır. Bu nedenle yukarıda işaret edildiği gibi deniz ile liberalizm arasında yakınlık/eşleşme vardır ve bu "illiyet" kendini Akdeniz'in "iktisadi" kültüründe/havzasında göstermiştir. İlginçtir, Avrupa geleneğinin özgürlük felsefesini kurumsallaştıran ünlü hukukçu Hugo Grotius, aynı zamanda denizlerin serbestisini savunmaktadır ve onun tezleri deniz hukukunun arka planını oluşturmuşlardır. Denizlerin/okyanusların serbest navigasyona açılması ticaretin avantajıdır; bu da bizi serbest ticaretin ideoloğu Adam Smith'e getirmektedir. Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'nde Akdeniz'e özel bir itina gösterdiği dikkatli okuyucuların gözünden kaçmamıştır.[101]

İktisadi ilişkilerin uluslararası sistemleri bütünleştirdiğini de ayrıştırdığını da tarih kaydetmiştir. Ekonomi, entegrasyon kadar rekabete, hatta husumete neden olabilir. Nitekim Akdeniz havzası da bu açıdan savaş/barış sarkacında yaşamıştır. Bilindiği gibi Akdeniz'in simgesi zeytin ağacıdır; onun görüntüsü bir Akdeniz alanında olduğunuzun işaretidir. Zeytin ağacı (ya da ondan koparılmış dalı) dinsel mitolojiye göre 'barış'ı hatırlatır, sulh ile özdeştir. Ne var ki, ünlü deniz stratejisti Mahan'ın da altını çizdiği şekilde dünyanın siyasal tarihinde hiçbir deniz Akdeniz'in oynadığı role sahip olamamıştır. *"Milletler birbiri arasında bu denizi denetimleri altında tutmak için çırpınmışlardır. Hala da öyledirler…"*[102]

Aşağıda medeniyet tarihinde Akdeniz üzerindeki güç hakimiyeti mücadeleleri ayrıntılanacaktır. Anlatımın akışından da görüleceği gibi neo-realist kuramın ışığında güç dengesi / güç geçişliliği sarkacında Akdeniz karşımıza -özellikle deniz hakimiyeti bağlamında- önemli bir laboratuvar olarak çıkmaktadır.

2.2. Akdeniz'de Güç Mücadeleleri Tarihi

Gücün başta siyasal ve iktisadi olmak üzere çeşitli boyutlarının varlığı ve bir devleti kudretli kılanın da bu boyutları uluslararası düzlemde birleştirip kullanabilme becerisi

[101] Wick, **a.g.e.**, s.241-244.
[102] Mahan, **a.g.e.,** s.33.

olduğu vurgulana gelmiştir. Dolayısıyla Akdeniz'de güç çekişmelerin tarihine değinirken ekonomi ile siyasetin tam anlamıyla ayrıştırılmayacağı ortadadır. Bilindiği gibi, iktisadi açıdan güçlenen kavimler/milletler hem bu deniz üzerindeki egemenliklerini siyaseten pekiştirmişler, hem de aynı zamanda siyasal bağlamdaki kudretleri onlara ekonomik üstünlük sağlamıştır. Deniz stratejisi, bu çalışmanın teorik kısmında altının çizildiği gibi, söz konusu güç şubelerinin birbirlerini tamamlayıcı oluşu ile ancak sağlıklı bir şekilde oluşturulabilirdi. Bu bölümde tarihsel perspektiften bakılarak Akdeniz'deki ilk egemenlik çatışmalarına değinilecektir.

> *"...Şayet deniz stratejisi denilen bir bakıştan söz edilecekse, bunun öncelikle Akdeniz'de geliştiği açıktır. Okyanuslar daha sonra öne çıkmıştır. Tarihte, büyük deniz güçleri önce burada oluşmuş ve burada kıyasıya rekabete girişmiş, geçmişin büyük deniz savaşlarının hepsi burada meydana gelmiştir."*[103]

Akad'ın bu tespiti bilimsel olarak kabul görmektedir. Araştırmacının ikinci bir tespiti de aynı ölçüde gerçeği yansıtmaktadır. Akad, *"Akdeniz'de denizciliğin altın çağı Fenikeliler ile birlikte başlamıştır"* demektedir.[104] Bu denizci kavim, M.Ö. 9. yüzyılda Akdeniz'in çeşitli yörelerini mesken tutmuş, üs kurmuş ve ticareti bir milli özellik haline getirmiştir. M.Ö. 500'lü yıllarda Kartacalı Hanno, Afrika'nın batı kıyılarına değin açılmıştır. Diğer Kartaca gemileri ise kalay ticareti uğruna Britanya sahillerine kadar uzanmışlardır. Ne var ki, Helen ve Roma dönemlerinde de etkinliklerini sürdüren Fenikeliler ve onların Afrikalı devamcısı olan Kartacalıları, Batı bilim insanları, Goody'nin deyimiyle *"tarihin kenarına itmişlerdir."*[105]

Oysaki, *Tarih Hırsızlığı* adlı incelemesinde Goody, Fenikelilerin Akdeniz'de büyük bir imparatorluk kurduklarını ifade etmektedir.[106] Lübnan'daki Baalbek kalıntılarının şahit olduğu gibi Fenike o döneme göre yönetim şekli itibarıyla bir öncül demokrasiye sahipti, medeniydi. Sessiz alfabeyi icat etmişlerdi ancak Batı onları barbar olarak

[103] Mehmet Tanju Akad, **Deniz Savaşları**, İstanbul: İnkilap Kitabevi, 2018, s.26.
[104] **a.g.e**., s.15.
[105] Goody, **a.g.e.**, s.76.
[106] **a.g.e.** s. 340.

nitelendirmekteydi. Tarihsel ihmal ve karalamaların gerekçesini Goody şöyle dile getirmektedir: *"O (Fenike) Avrupalı değil, Afrikalıydı; Hint-Avrupalı değil, Sami idi."*[107]

Kütüphaneleri Yunan ve Romalı işgalciler tarafından yerle bir edildiği için Fenikeliler (ve Kartacalılar) hakkında çok fazla bilgi ve belgeye sahip olmamakla beraber, Fenikelilerin iyi birer denizci olduğu, aynı zamanda Akdeniz'in ilk hakimleri olduğu bilinmektedir. Kendi dönemlerinde ekonomik açıdan ticaret filolarıyla ağırlığını hissettirmişlerdi. Siyasal sistemleri gelişmiş, savaş stratejileri ve uygulamaları başarılıydı.

Akdeniz'in ikinci olarak, o dönemde işaret edeceğimiz "denizci halkı" Yunanlılardır. Kökenleri Peloponez'den kovulan Akalara dayanmaktadır. Aka Mitolojisi deniz motifleri üzerine inşa edilmiştir. Destanlarına bakılırsa denizlerin ilahı Okeanos, gökyüzü ilahları Uranos ile yeryüzü tanrıçası Gaia'nın oğludur. Okyanus adı buradan türetilmiştir. Poseidon'a da bu mitolojik alanda rastlanmaktadır. Böylesi metafizikleştirilmiş bir deniz söylemi üzerine Akalar/Yunanlılar tarihte ilk savaşçı gemileri inşa edenler olarak iddia sahibidirler. Doğal olarak, Akdeniz'deki ciddi çatışmaların da bu dönemde başladığı ileri sürülmektedir. İzleri bugüne kadar ulaşan donanmalar arası ilk çatışmalar M.Ö. 1194'te Nil deltasındaki Rafia'da Mısırlılar ile Yunanlılar arasında gerçekleştiği kaydedilmiştir.[108] Yunanlılar kaybedecek, fakat intikamlarını ileride alacaklardır.

M.Ö. 700'de Yunanlılar Küçük Asya'da Miletos limanını kurmuşlardır. Burada inşa ettikleri tersanede uzunluğu 35, genişliği 6 metre olan, üzerinde 170 kürekçi barındıran yelkenli bir kadırga inşa edeceklerdir. Bu o devrin en ileri savaş gemisi olma özelliğindedir. Baş tarafında düşman gemilerini zıpkınlamak amacıyla konulan bronz bir mahmuz vardır. Bu gemiler kıyıları ve ticaret kanyonlarını korumakla yükümlüdürler. Aynı zamanda askeri birliklerin nakliyesinden de sorumludurlar. "Pek çok strateji geliştirilir: "*diekplous* (düşman hattını yarmak ve daha sonra arkadan saldırmak anlamında) ile *periplous* (düşmanı yandan ve arkadan zıpkınlamak anlamında)."[109]

[107] **a.g.e.**, s.342.
[108] Attali, **a.g.e.**, s.49.
[109] **a.g.e.,** s.49.

M.Ö. 517'de Babil fatihi Pers İmparatoru I. Darius, Akdeniz'e göz dikerek, Yunanlıların bu deniz üzerindeki gücünü sınayacaktır. Darius, Bizans'a girmiş, oradan Ege'ye yönelmiştir. Artık Karadeniz'den Akdeniz'e kadar suların egemenidir. Perslerin baskısıyla Yunanlılar Anadolu'yu terk ederek, merkezlerini Mora yarımadasına kaydırmış ve Pire'yi en önemli limanları haline getirmişlerdir. Akdeniz'deki Yunan Pers mücadelesi böylece başlamıştır. Persler uluslararası konjonktürü kollayarak M.Ö. 480'de Atina'yı yerle bir edeceklerdir.

Bu çalışmamız açısından altı çizilmesi gereken husus, Pers-Yunan çatışmasının deniz stratejisindeki safhalarıdır. Persler Mora'yı (o zamanın adıyla Peloponez) denizden istila etmek için 600 gemiden oluşan bir donanmayı harekete geçirmişlerdir. Yunan filosu ise 350 tekneden ibarettir. Ne var ki, Yunanlılar uygun rüzgârın yardımıyla Pers gemilerini dar bir geçitte sıkıştırmışlardır. Yunan savaş gemileri hızlı manevra yeteneğine sahip kıvraklıktadır. Pers saldırılarından kurtulup, düşmanı mahmuzlayarak muharebeyi kazanırlar. Tarihçiler bu deniz savaşını üstün bir deniz stratejisine örnek göstereceklerdir.[110] Bu yenilgiden sonra Persler artık zorunlu olarak Küçük Asya'dan çekileceklerdi.

Tarihin ufkunda bu kez Akdeniz'e inecek yeni bir güç görülmektedir: Roma. Romalılar M.Ö. 3. yüzyılda denizin önemini kavrayacaklardır. Milyonluk nüfusa hükmeden bir imparatorluk kurmuşlardır. Halkın beslenmesi için denizden ticaret Roma için hayat damarıdır. Ayrıca, kıta aşırı fetihleri için asker sevkiyatı yine denizden yapılacaktır. Bu gerekçelerle Roma İmparatorluğu Akdeniz'e egemen olmuştur ve ona "benim denizim" anlamı taşıyan "*More Nostrum"* lakabını uygun görmüştür.

Akdeniz'deki Romalı hegemonyasına tek rakip, daha önceden tanıdığımız Kartaca'dır. İki gücün çekişmesi öncelikle tedarik kaynaklarının paylaşımında başlamış ve deniz ticareti ile perçinlenmiştir. Roma bu rakibini yok etme amacıyla harekete geçmiş ve Kartacalılar ile Akdeniz üzerinde yapılan deniz savaşlarının galibi baskın çoğunlukla Roma olmuştur. En sonunda Romalı General Scipio Afrika'ya ayak basmış ve Kartacalıların efsanevi lideri

[110] Bradford, **a.g.e.**, ss.84-95.

Hanibal'ı (M.Ö. 202'de) bugünkü Tunus'un kuzeybatısında yer alan Zama'da mağlup etmiştir. M.Ö. 146'da da Kartaca (şehri) Romalılar tarafından yok edilecektir. Roma'nın Akdeniz'de 300 yıl sürecek mutlak hakimiyetini Bradford şöyle yorumlamaktadır:

> *"Romalı modern İtalyan gibi denize ve denizle ilişkili her şeye biraz tiksintiyle bakardı. Fakat bütün Akdeniz'e örgütlü bir disiplin dayatan da Romalıydı: Limanlar ve barınaklar, gümrük memurları, deniz sigortası, gemi yükleme ve boşaltma ücretleri, barınak ücretleri, iskele ve antrepo ücretleri; aslında modern denizcilik dünyasındakine benzer bir ticari ve bürokratik ağ… (Ak)deniz'in birlikte yaşanması ve sevilmesi gereken bir şey değil, egemen olunması gereken bir şey olarak ele almalarına neden olan da yine muhtemelen buydu… bu denize yönelik tutumlarında Kartacalılar girişimci tüccar, Yunanlılar şövalye idi; fakat Romalılar sırf zorunluluktan ötürü denizi seven köylü çiftçilerdi."*[111]

Medeniyetler tarihinde Akdeniz'e kendisine özgü kültürel, hatta metafiziksel görüntüsünü kazandıran temel öğelerin başında din(ler) gelmektedir. Romalılar döneminde Nazareth'te Hz. İsa'nın Hristiyanlığı irşad etmeye başladığı bilinmektedir. Hristiyanlıktan önce İbrani oğullarının dini olan Musevilik de Akdeniz kıyılarında görülmüştür. Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i yararak dindaşlarını Firavunun zulmünden nasıl kurtardığı Eski Ahit'te kaydedilmektedir. Akdeniz'deki güç mücadeleleri tarihini dinsel boyutundan soyutlayarak irdelemek mümkün değildir. Yahudi-Hıristiyan çekişmelerinin siyasal izdüşümleri tarihin envanterinde kaydedilmiştir.

Dinlerin, ulusların resmi aidiyetlerini oluşturdukları süreçten itibaren Akdeniz, ileride bahsedeceğimiz gibi, bir dinler çatışmasının arenası haline gelecektir. Din(ler)in Akdeniz kıyılarında oluşan uygarlıkların temel dokusunu oluşturmasının ve bu yönüyle bu denize 'spiritüel' bir renk kazandırmasının ötesinde aynı zamanda bu deniz üzerindeki güç mücadelelerinin de nedeni, çatışmaların kaynağı şeklinde de değerlendirilebilir.

Konumuz açısından bu bağlamda Akdeniz'e Müslümanların etkisinden bahsetmek kaçınılmazdır. Attali'nin de haklı olarak altını çizdiği şekilde Akdeniz aynı zamanda bir

[111] **a.g.e.**, s.181.

*"dinler denizi"*dir ve *"bu deniz İslam'ın yayılmasında temel bir rol oynamıştır."*[112] Müslümanların Akdeniz'le karşılaşmaları 7. yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Emeviler, Suriye ve Filistin topraklarını ele geçirmişlerdir (635-636). Hz. Osman döneminde Kıbrıs'a seferler düzenlenmiştir. Mısır valisi Abdullah b. Sad b. Ebu Serh komutasındaki donanma Fenike açıklarında Zâtüssavârî Savaşı'nda Bizans donanmasını mağlup etmiştir (34/654-55). Müslümanlar tersane kurmuş, donanma vücuda getirmiş ve deniz savaşlarında etkin bir donanım ile beceriye ulaşmışlardır.

8. yüzyılın başında Müslümanlar Akdeniz'in en Batı kıyılarını Endülüs adı altında kendi hakimiyetlerini katıp, İberya Yarımadası'nda yüksek bir uygarlık yaratacaklardır. Akdeniz'in bir İslam beldesi olma sürecinde Ağlebîler'in önce Sicilya'yı (840) ardından Malta'yı fethi (869) dönüm noktalarıdır. Akabinde Kuzey Afrika'ya egemen olan Fatımiler de denizciliğin önemini kavramışlardır. Limanlar, deniz üsleri, tersaneler kurarak, Akdeniz'deki güç üstünlüğünü kendi ellerine geçirmişler; ticareti denetimleri altında tutmuşlardır.

Tarihçilerin ortak kanısı, İslam yüzyılların Akdeniz'e bilim, sanat, kültürde olgunlaşma ve dahi günlük yaşam koşullarının yükselmesinde çok değer kattığıdır.[113] Akdeniz halklarına daha adil bir yönetim sağlamıştır. Ekonomik bağlamda hem birleştirici hem de canlandırıcı tesirler bırakmıştır. Abulafia, İslam yayılmacılığının Akdeniz'i yekpare bir ekonomik pazar haline getirecek şekilde ticari entegrasyonu sağladığını kaydetmektedir.[114] Ayrıca İslam, tüm inanç sahiplerine hoşgörülü bir sosyal ortam kazandırmıştır.[115]

Akdeniz'deki güç mücadeleleri tarihinde birbiri ardı sıra sökün eden Haçlı Seferleri, çatışmaların dokusuna dinsel boyut ekleyerek, bu denizin bugüne değin adeta kültürel taşınmazı haline gelecek fanatizmi miras olarak bırakacaktır. Oysaki, Haçlı Seferleri Batı'ya, Doğu'nun hiç de öyle barbar olmadıklarını, aksine yüksek bir kültüre sahip bulunduğunu görmelerine ve bunun imrenilerek Avrupa'ya aktarılmasına vesile

[112] Attali, **a.g.e.**, s.69.
[113] Bradford, **a.g.e.**, s.245.
[114] Abulafia, **a.g.e.**, s.284.
[115] Bradford, **a.g.e.**, s.258-259.

olacaktır.[116] Ne var ki, Haçlıların önce İstanbul'daki Ortodokslara, akabinde Kudüs'teki Müslümanlara yönelik kıyımları bu denizin belleğine işleyecek ve ilerideki sayfalarda görüleceği gibi 16. yüzyıldan günümüze kadar dini düşmanlık faktörü güç çekişmelerinin tahrik edici, meşrulaştırıcı ve şiddetini arttırıcı bir işlev üstlenecektir.

Hilal-Haç kavgası şeklinde yanlı tarih yazımına geçen bu süreçten Akdeniz'de en fazla yararlanan Venedik ve Ceneviz deniz cumhuriyetleridir. Onlar filolarıyla Haçlı şövalyelerini Batı Avrupa'dan alıp savaşmak için Doğu'ya önce İstanbul (o dönemlerdeki adı ile Konstantiniye), sonra Filistin kıyılarına büyük meblağlar karşılığında nakletmişlerdir. Tüccarlığın militer boyutu onlara hem nakdi gelir hem de askeri güç kazandırmış ve her iki Cumhuriyet de Akdeniz'de iddia sahibi olmuşlardır.

Venedik 7. yüzyıldan itibaren Akdeniz'in tüccar uluslarının başındadır. Kendi buluşları olan hem ticari nakliyecilikte hem de savaş makinesi olmak üzere kullanılacak gemileri vardır. Mali kurumları, borsaları, ticaret haneleri, bankaları ve sigorta şirketleriyle Akdeniz ekonomisine egemen unsur olarak mühürlerini vurmuşlardır. Stratejik açıdan ise örneğin 1423'te, Venedik, 300'ü askeri amaçlı olmak üzere tümüyle 3000 kadırgaya sahiptir. 150.000 nüfuslu kentte tam 17.000 denizci barınmaktadır. Kısacası, Venedik donanması dünyanın bir numaralı donanmasıdır.[117]

Ceneviz, Venedik'in en büyük rakibidir. Bizans'a sundukları hizmetler karşısında Haliç'in kuzey yakasında Pera'nın tümüne yerleşme ve burayı kendi kolonileri haline getirmeyi başarmışlardır. Galata, tam anlamıyla bir Ceneviz mahallesi olmuştur. Ceneviz deniz üzerinde Venedik ile birçok kez savaşmıştır; ancak, 13. yüzyılda batı Sicilya'daki Trapani Muharebesi onlar için en ciddi yıkım olmuştur. Venedik-Ceneviz düellosunun süregeldiği ortamda Akdeniz yeni bir aktöre, Türklere hazırlanmaktadır. Türklerin önce Selçuklu, daha sonra ise Osmanlı dönemlerinde Akdeniz'e ilgileri ve bu deniz üzerindeki güç mücadelelerinin parçası/paydaşı olmaları bir sonraki bölümde etraflıca incelenecektir.

[116] **a.g.e.**, s.273.
[117] Attali, **a.g.e.**, s.80.

2.3. Akdeniz'de Türk Deniz Hakimiyeti

16. yüzyıl karada olduğu kadar denizde de Osmanlı (Türk) hakimiyetine şahit olmuştur. Özellikle Akdeniz bağlamında bakıldığında Akdeniz'deki güç mücadelelerine yeni katılan bir aktör olarak Osmanlılar; 15. yüzyıldan itibaren, onca deneyimli rakipleri arasından sıyrılarak 16. yüzyılda bu denizi kendi gölleri haline getirmeseler bile, bu denizin başat devletlerinden biri olarak tarihe isimlerini yazdırmışlardır. Ø16. yüzyıldan sonra ise Akdeniz'de Türk, daha doğrusu Osmanlı hakimiyeti inişli-çıkışlı da olsa hiç olmazsa bir yüz yıl daha sürdürülebilmiştir. Aşağıda Osmanlı'nın Akdeniz'e inişi, bu denizde stratejik bir güç oluşumuna giden yol ve nihayet egemenliğinin ardındaki dinamikler işlenecektir. Bu süreçte Türklerin Anadolu'nun kıyılarına varmadan denizle ilişkilerinden kısaca bahsedilmesi yararlı görülmüştür.

Osmanlıların deniz üzerindeki akıbetine odaklanan tarihçileri birbirleriyle aralarında ihtilafa düşülen temel konu, 'Türklerin denizciliği'dir. Deniz gücü, deniz hakimiyeti vd. gibi stratejik unsurların bir ulusun fiziki maddi donanımı kadar ulusal karakterine (mizacına/anlayışına) bağlı olduğu düşünüldüğünden uzmanlar, bu hususu sorgulamadan geçememişlerdir. Açıkçası, burada keskin boyutlarda bulunmasa da ciddi fikir ayrılığını ilgili literatürde görmekteyiz.

Eleştirel yaklaşım ile karşımıza çıkanlar; Türklerin, hele ki Osmanlıların denizciliğini kuşku ile karşılamaktadırlar. Hatta, Batı Avrupa'da bazı çevreler -hala- söz konusu savlarını deniz ile İslamiyet'in kesin uyuşmazlığına değin götürebilmektedirler.[118] Söz konusu oryantalist hüküm doğaldır ki, Osmanlı için de geçerli kılınmıştır. Osmanlı tarihi üzerine çalışmalarının klasik kabul edildiği 17. yüzyıl diplomatlarından Paul Rycaut; Türklerin denizcilik sorunlarına gönülsüzce eğildiklerini, hatta bu konuda kendilerini yetersiz hissettiklerini itiraf bile ettiklerini ileri sürmektedir. Rycaut'a göre Osmanlılar, "Tanrı'nın, denizi Hıristiyanlara, karayı ise kendilerine verdiği" inancıyla deniz antipatilerini meşrulaştırmaya çalıştırmışlardır.[119]

[118] Wick, **a.g.e.**, s.104.
[119] Paul Rycaut, **The Present State of The Ottoman Empire**, Londra: Printed for John Starkey and Henry Brome, 1668, s.213-216.

Ne var ki, Osmanlı için güvenlik gerekçelerinden kaynaklanan bir zorunluluk vardır. Osmanlı, deniz gücü olmadan imparatorluğun 'yaşayamayacağını' pekâlâ kestirmiştir.[120] Ancak, Osmanlı'nın deniz gücü stratejisi pek yoktur. Kara gücüne endekslenmiştir, onun devamıdır[121] denmektedir.

Türk milli karakterinin denizcilik kültürünü içermediğini savunan Tarakçı, Osmanlı'nın deniz üstünlüğünü sadece imparatorluğun kıyılarını korumak gibi sahil(ler) güvenliğine indirgediğini ileri sürmektedir:

> *"Osmanlı topraklarına denizden bir saldırı olmadıkça, donanmanın sadece yaz aylarında Akdeniz'in batısına doğru bir gövde gösterisi yapmaktan, maddi kazanç sağlamak amacıyla bir kısım kıyı şehirlerini ve kalelerini vurmaktan ve yağmalamaktan başka denize yönelik bir fonksiyonu yoktu."*[122]

Tarakçı, Osmanlı donanmasında kurumsallaşmanın bir türlü gerçekleştirilemediğinden, imparatorluğun denizci stratejisinin ticari boyutuna hiçbir şekilde yer vermediğinden söz etmektedir. Oysaki, deniz siyaseti, kara siyaseti gibi sınırlara dayanan statik bir siyaset değildir. Tarakçı'nın tespitlerine Erbaş da katılmaktadır:

> *"Tarihi örneklerden hareketle görülen odur ki, denizin ve deniz gücünün önemini anlayan devletler bölgelerini, ekonomiyi ve teknolojiyi yönlendirmiş ve etkili olmuş, deniz gücünün önemini anlamayan veya anlasalar dahi başka öncelikler ya da ekonomik ve siyasi sebeplerden ötürü gereken önemi vermeyen devletler ise etki altında kalmış, bölgesindeki, dünyadaki avantajını ve mücadeleyi kaybetmiştir. Osmanlı'da sayılan bu nedenlerle denizin anlamını ve önemini yeterince kavrayamadığı veya gereğini zamanında yapamadığı için veya en masum ifadeyle anladığı bu değeri sürdüremediği… için dünya çapında etkili bir kıta devleti olmakla birlikte hegemon bir devlet olamamıştır."*[123]

---

[120] Akad, **a.g.e.**, s.132.
[121] **a.g.e.**, s.136.
[122] Nejat Tarakçı, **Deniz Gücünün Osmanlı Tarihi Üzerindeki Etkileri**, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 2009, s.125.
[123] Fatih Erbaş, **19.Yüzyılda Donanmalar-Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s.4.

Öte yandan, kimi bilimsel kanaat çevreleri Osmanlı'nın denizcilik yetilerinin üstünlüğünü kaydetmek istediler. İlkin şunu kaydetmekte yarar vardır: yapılan son araştırmalar, taraflı Batılı kaynakların savlarının aksine İslamiyet'in denize hor bakmadığını kutsal metinlerden hareketle ortaya koymaktadırlar. Öyle ki, İslam alimleri Rönesans Avrupası'ndan önce denizlerin serbestisini savunan hayli ayrıntılı bir İslam Deniz Hukuku vücuda getirmişlerdir.[124]

Osmanlı'ya gelince, yukarıda da belirdiği gibi devlet, su unsurunun jeo-stratejik açıdan imparatorluğun "bekasında" ne kadar ağır bastığının bilincindeydi. Kâtip Çelebi gibi devrin aydınları bu konuda gerekli uyarıları yapmaktan çekinmemişlerdir.[125] Şunu da kabul etmek gerekir: Osmanlı, belki İngiltere gibi iktisadi menfaatleri ile hareket eden tüccar bir devlet değildir. Ne var ki, Osmanlı deniz aşırı stratejisi; emperyal iddia ve dini hizmet tutkusu yanında ticari gelir kaynaklarına ulaşabilme amacıyla da tasarlanmıştır. Ahmet Tabakoğlu; Osmanlılar açısından Akdeniz'in öneminin büyük ölçüde ekonomik beklentilerle örülü olduğunu kaydetmektedir.[126] Oğlu tarihçi Hüseyin Serdar Tabakoğlu da bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: *"...İspanya ile deniz gücü rekabetinde Osmanlıları öne geçiren temel unsur gelişmiş bir denizcilik teşkilatı ile mevcut kaynakları en verimli şekilde kurabilecek gelişmiş bir askeri ve mali bürokrasiye sahip olmalarıydı."*[127]

Türk Denizcilik tarihinin otorite ismi Bostan, Türklerin ve Osmanlıların denizleri ihmal ettiği tezine karşı çıkmaktadır. Türkler ata yurtları Orta Asya'da deniz olmadığı halde dillerinde deniz kelimesini sıkça kullanmışlar, nehirlere 'deniz' (tengiz) demişlerdir. Edebi eserler ile nasihatnamelerde denizle ilgili düşünce ve inanışlara sıkça rastlanmaktadır. Dahası, Türklerin atası Oğuz Kağan halkına seslenirken ordusuna ve milletine büyük denizleri hedef göstermiştir. Oğuz orduları bu işaret doğrultusunda hep batıya doğru akmış ve Akdeniz istikametinde tarihi yürüyüşlerini gerçekleştirmişlerdir.

[124] Hassan S. Khalilieh, **Islamic Law of The Sea: Freedom of Navigation and Passage Rights in Islamic Thought**, Cambridge: University Press, 2020, s.9.
[125] Wick, **a.g.e.,** s.22.
[126] Hüseyin Serdar Tabakoğlu, **Akdeniz'de Savaş Osmanlı-İspanya Mücadelesi**, İstanbul: Kronik Kitap, 2019, s.36.
[127] **a.g.e.**, s.316.

Tabir yerinde ise, denizlere ulaşmak Türkler için adeta bir Kızılelma (hedefi) olmuştur. Türkler, Bostan'ın Özbaran ile birlikte kaleme aldıkları makalede kaydettiği gibi, 'büyük suları özlemiş bir millet' olarak destanlar(ın)a geçecektir.[128] Yine de şunun altını çizmekte yarar vardır ki, Türklerin denizcilikte ciddi bir irtifa kaydetmesi üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu'ya gelmeleri ve burayı vatanları haline getirilmeleri ile başlamıştır. Bu durum da bizi Selçuklu dönemine götürmektedir.

Anadolu Selçuklu devlet(ler)inin sınırlarını Ege ve Akdeniz'e kadar genişletmesiyle bu denizler bundan sonraki asırlarda cereyan edecek güç mücadelelerinin etkin bir aktörü ile tanışacaktır. Selçukluların denizcilikle ilgileri önceleri kıyılara münhasır kalacaktı, sadece kendi sahillerinde faaliyet göstereceklerdir. Türklerin bu çerçevede anılması gereken ilk denizcisi İzmir'in fatihi ve beyliğinin (1081-1097) kurucusu Çaka Bey'dir. Donanmasını kurmuş, 50 parçadan oluşan bu güçle Foça, Midilli ve Sakız'da egemen olmuştur. Bizans'ı kıskaç altına alan Çaka Bey, gücünü kanıtlamıştır. 1097'de Çanakkale'de Bizanslıları kuşatırken şehit olmuştur.[129]

Selçuklular içerisinde denize özel ilgi gösteren hakanların başında gelen Alaattin Keykubat (1220-1237) Akdeniz sahillerinin korunmasını önemsemektedir. Alaiye'de (Alanya) tersane kurdurtmuş ve burada savaş filosu inşa ettirmiştir. Gücü sınırlıdır; fakat bu açılımı ona "İki Denizin Sultanı" unvanını kazandıracaktır. Onu takiben Anadolu beylikleri döneminde denizcilikle ilgilenme, Akdeniz'e kıyıları bulunan Menteşe, Aydın, Saruhan ve Karesioğulları'nın sorumluluğunda kalmıştır. Bunların aralarında Aydınoğlu hükümdarı Gazi Umur Bey kuvvetli bir donanma ile Ege'ye hâkim olmuş, Yunanistan seferlerinden zaferle dönmüştür. Ne var ki, Haçlı saldırıları başlamıştır ve Haçlıları İzmir'den atmak üzere savaşırken şehit olmuştur (1348).[130]

---

[128] İdris Bostan ve Salih Özbaran, (Ed.İdris Bostan, Salih Özbaran, Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), **Türk Denizcilik Tarihi**, C. I, İstanbul: Deniz Basımevi, 2009, ss.11-13.

[129] Halil Hatipoğlu, **Orta Çağda Akdeniz'de deniz güçlerinin incelenmesi: Anadolu'da İlk Türk Denizciliği: Umur Bey'in Epir Harekâtı**, İstanbul: Deniz Basımevi, 2005.

[130] Halil İnalcık, "Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gazi Beylikleri, Bizans ve Haçlılar", (Ed.İdris Bostan, Salih Özbaran, Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), **Türk Denizcilik Tarihi**, C. I, 2009, İstanbul: Deniz Basımevi, s.31-47.

Osmanlılar, beyliklerden kalma donanmalardan yararlanmışlardır. Kuruluş yıllarında Osmanlıların kaygısı, fethettikleri Anadolu'nun Ege kıyılarına ve Çanakkale yarımadasını savaşçı tüccar Venediklilerin tacizlerinden korumaktır. O nedenle Gelibolu'daki tersaneyi işler hale getirmişlerdir. Akdeniz'in deniz cumhuriyetleri Venedik ve Ceneviz'in gücünü sınamak o dönemde Osmanlıların çıkarlarına uygun düşmemiş; tam aksine onlarla uyuşmaya çalışmışlardır. Dahası denizcilikle ilgili ihtiyaçlarını onlardan temin ederek, navlun ödemeyi tercih etmişlerdir.

Osmanlı'nın genişlemesi, denize ilgiyi zorunlu bir stratejik yükümlülük haline getirmiştir. Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz, Osmanlı için güvenli bir hale getirilmesi gerekmekteydi. Osmanlıların bu istikamette önemli bir dönemeci 1453'te İstanbul'un fethiyle aşılmıştır. İstanbul, üç denizin buluşma noktasıdır. Osmanlı'nın Batı'ya açılımı buradan hareketle Akdeniz'i içine alacak şekilde gerçekleştirilmelidir. Türk tarihçilerinin duayeni Prof. Dr. Halil İnalcık'ın da kaydettiği gibi Akdeniz jeopolitiğini iyi okuyan padişahların başında gelen Fatih Sultan Mehmet, Haliç tersanesini canlandırmış, savaşçı teknelerin inşasını hızlandırmıştır.[131]

İstanbul'u düşürürken gemileri karadan yürüten sultan, Doğu Akdeniz'de Venedik'in merhametine bağlı kalınmaması gerektiğine hükmetmiş ve bu umumiyetle Ege'de savaşmayı göze almıştır. II. Mehmet, Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olan İstanbul'dan sonra, Batı Roma İmparatorluğu'nun merkezini de ele geçirmek istemiştir.[132] Gedik Ahmet Paşa'yı görevlendirerek devrin İtalya'sına sefer düzenlemiştir. Osmanlı donanması Napoli Krallığı'na bağlı olan Otranto limanına demirlemiştir. Otranto teslim olarak bir buçuk sene Osmanlı egemenliği altında yaşamıştır. Bu durum Avrupa ve Vatikan'ı telaşlandırmıştır. Fatih'in şaibeli ölümü ile Osmanlı İtalya'dan geri çekilmiştir. Fatih döneminde denizciliğin ticari boyutu kısır kalmışsa da[133] Rodos ve Pulya seferleri

[131] Halil İnalcık, **Seçme Eserleri-XVIII, Osmanlı Deniz Egemenliği**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017. s. 169-184.
[132] İdris Bostan, Fatih Sultan Mehmet ve Osmanlı Denizciliği, (Ed.İdris Bostan, Salih Özbaran, Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), **Türk Denizcilik Tarihi**, C. I, İstanbul: Deniz Basımevi, 2009, ss.92-94.
[133] Akad, **a.g.e.**, s.70.

Osmanlı'nın Akdeniz'de iddialı bir geleceğinin olduğunu paydaş/kıyıdaş devletlere ilan etmekteydi.

Osmanlı'nın 15. ve 16. yüzyıllarda Akdeniz'e egemen olmasına giden süreci kısaca irdelemek tezin temel sorunsalı açısından önemlidir. Şöyle ki, Osmanlı'nın Akdeniz'deki güç mücadelelerinde başat aktörlüğe yükselişinin ardındaki asıl dinamik; "Berberi sahilleri" diye efsaneleşen Kuzeybatı Afrika kıyılarında 'üs(t)'lenmiş Türk korsanlarla iş birliği yapmalarıdır. Bahse konu olan Türk korsanları; burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz çeşitli bireysel neden ya da sosyal etkilerin dürtüsüyle (sürükleyişiyle) Kuzey Afrika'da tutunmuşlar ve geçimlerini Akdeniz'i, bu denize kıyıdaş olan yerleşim merkezlerini ve ticaret filolarını yağmalayarak kazanmayı kendi içinde kuralları ve etiği olan bir korsanlık mesleği haline getirmişlerdir. Onlarınki, eşkıyalık değil, o dönemlerde hukuki statüsü dahi olan meşru bir ekonomik faaliyet alanıdır.[134]

Gerçekten de *"Akdeniz'i haraca kesen bu Türk korsanlarının (Osmanlı-BSY) devlet hizmetine girmesiyle beraber Osmanlı denizciliği çok büyük bir gelişme kaydetmiş ve Osmanlı'nın uzak denizlerde (bile-BSY) faaliyet göstermesine olanak tanımıştır."*[135]

Denizlerin korsansız yaşamı düşünülemez.[136] Ne var ki, ilgili dönemdeki Türk korsanlarının ortaya çıkışının kökenlerini 1492'de, İberya'da İspanyolların Müslüman Endülüs Devletini yıkmalarında aramak lazımdır. Bilindiği gibi İspanya toprakları M.S. 711'de Tarık bin Ziyad'ın komutasındaki Müslüman kuvvetler tarafından fethinden 1492'de son Gırnata Emirliği'nin yıkılışına kadar 781 yıl huzur, refah ve ileri bir uygarlık seviyesine sahip olarak yaşamıştı. 1492'de Engizisyon'un güdümünde yönlendirilen Kutsal Roma İmparatorluğu; bu zaferi ile Haçlı seferlerini gölgede bırakacak bir dini (Nasrani) fanatizm ile Akdeniz'in Braudel'in ortak kültürel dokuya sahip olduğunu iddia

[134] Emrah Safa Gürkan, **Sultanın Korsanları-Osmanlı Akdeniz'inde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700**, 5. b., İstanbul: Kronik Kitap, 2020, s.423,424.
[135] Erdinç Sancar, **21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s.117.
[136] Adrian Tinniswood, **17. Yüzyılda Akdeniz'de Korsanlık- Denizler, Fetihler, Esaret, Politika, Yayılmacılık ve Bölünme**, (Çev. Dinç Tayanç), İstanbul: İnkilap Kitabevi, 2011, s.11-14.

ettiği modeli yerle bir edecekti. Artık bu havza Hilal-Haç arasında birbirlerine rakip uygarlıklar çatışmasına sahne olup iki farklı düşman kampa ayrılacaktı.[137]

İspanyolların "reconquesta" (istirdat) diye adlandırdıkları süreç, İber Yarımadası'nda yaşayan Musevi ve Müslüman nüfusu "yeniden Hristiyanlaştırma" hevesini ve azmini içeriyordu. Krallık ilkini 1526'da yayınladıkları fermanlar ile din değiştirmeyi zorunlu kılmıştır. Bununla da yetinmeyip dinlerinden vazgeçmeyenleri çeşitli baskı ve tacizlere maruz bırakmıştır. Vergiler getirilmiş, ibadethaneler yıkılmış; kısacası hayat alanları daraltılmıştır. En sonunda İspanya'yı derhal terk etmeleri istenmiş; zoraki sürgün ve göç başlamıştır. Kalanlar ise Engizisyon işkencelerinde canlarını kaybettiler.[138] Bu hadiseyi tarihçiler, günümüz terminolojisi ile bir etnik temizlik şeklinde nitelendirmektedirler. İspanya tarihi açısından ise kara bir leke bırakmasının ötesinde;

> *"Ortaya çıkan netice, yeni girilen 17. asrın beraberinde getirdiği sonsuz fırsatı berhava eden yoksulluk ve yılgınlık da görülmektedir. Avrupa'nın geri kalanı savaşlara ve ihtilallere rağmen ilerleme yarışında arzuyla koşturmaktayken, İspanya her şeyini din birliği adına feda ediyor, fakirlik ve zevalde dibe batıyordu… Bu uğurda İspanya maddi refahını ve entelektüel gelişimini feda etti."*[139]

Göçmenlere, ırk ve din ayrımı yapmaksızın el uzatıp, onları gemileriyle Kuzey Afrika'ya taşıyarak, yerleştiren Türk korsanları olacaktır. Bu naklin Kemal Reis'in öncülüğüyle başladığı ve fasılalarla devam ettiği bilinmektedir.[140] Kemal Reis, bu insancıl müdahalesi ile İspanya'nın düşmanlığını çoktan üzerine çekmişti. Osmanlı'ya başvurarak, iş birliği imkanları aramıştır. Zaten Kuzey Afrika'ya onun ön ayak olarak yerleştirdiği göçmenler de İspanya'da kalan soydaş ve dindaşlarının akıbetlerine İstanbul'un sahip çıkmasını talep ederek, padişaha ulaşmaya çalışmışlardır. Devrin padişahı II. Bayezid, karada ve denizde en ezeli rakibi olan İspanya'ya karşı oluşacak bu ittifak fırsatını değerlendirmeyi bilecekti.

---

[137] Andrew Hess, **Unutulmuş Sınırlar 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi**, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul: Küre Yayınları, 2010, s.299.
[138] Lütfi Şeyban, **Endülüs: Direniş ve Soykırım**, İstanbul: Muhit Kitap, 2021, s.123.
[139] Henry Charles Lea, **İspanya Müslümanları-Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri**, (Çev. Abdullah Davudoğlu), İstanbul: İnkılap Kitabevi; 1. b., 2011, s.360.
[140] Cevat Ülkekul, **Büyük Türk Denizcisi Kemal Reis**, İstanbul: Deniz Basımevi, 1. b., 2007, ss.42,43.

Kemal Reis'i himayesine alarak, göçmenlerin sevkiyatını hızlandırmıştır. Endülüslülere destek ileriki yıllarda da aynen sürdürülecektir. Bu yardım (1568-1570) Alpujarras ayaklanmasında sınırlı ölçülerde gerçekleşebilmiştir. Osmanlı-Berberi korsanları güç birliği Fatih zamanındaki Otranto seferi nispetindekine benzer bir çıkartma harekâtını kısmen denemiş; ancak başarı şansı göremediklerinden riske/maceraya girmemişlerdir.

Konuya bir de diğer açıdan bakılırsa, Endülüslü göçmenlerin Akdeniz'in Güney sahillerine yerleştirilmesi Kuzey Afrika'nın ekonomik canlanmasına katkı sağlamıştır. *"Yerleştikleri Magrib şehirlerinde imar, zanaat, sanat, ticaret; devlet yönetimini kolaylaştıran savunma, kitabet ve muhabere gibi alanlarda Kuzey Afrikalılara ve Türk korsanlara büyük yararları olmuştur."*[141]

Sadece sivil uğraşlar da değil, aynı zamanda askerî açıdan da göçmenler korsanlara katılarak, usta denizciler haline gelmiş, onlar da derya beyliğine yükselmişlerdir. Abulafia, krallığın zulmüne karşı Endülüs göçmenlerinin tepkisinin sonuçlarının nihai analizde okumasını şöyle kaydetmiştir: *"...bütün enerjilerini İspanyol kıyı şehirlerine korsan baskınlar yapmaya yönelttiler."* ve ekler: *"intikam ruhunun yanı sıra, romantik şekilde anımsanan bir geçmişe duyulan nostaljinin kalıcılığı da etkiliydi."*[142]

Benzeri bir ifadeye Kumrular'da da rastlamaktayız: *"Korsanlık bir bakıma bu Müslümanların haksız yere yarımadadan kovulmasına verdikleri sert bir cevaptı... intikam, hayatta kalma savaşıyla birleşiyordu."*[143] Bu da berberi korsanlarının gücünü arttırmış ve bu güç Osmanlı saflarında yer aldığı için Akdeniz'deki güç dengesinde İstanbul lehine bir avantaj yaratmıştır.

"Garp Ocakları" deyimi ile tarihe geçen Kuzey Afrika denizci beyliklerinin katkılarını itiraf Osmanlı vakanüvisleri tarafından kasıtlı olarak ihmal edilmiştir. Örneğin, Kâtip Çelebi resmi tarih yazımı doğrultusunda çoğunlukla devlet donanmasının zaferlerini

[141] Şeyban, **a.g.e.**, s.352.
[142] Abulafia, **a.g.e.**, s.535.
[143] Özlem Kumrular, Preveze Deniz Zaferi ve sonrasında Akdeniz Dünyası, (Ed.İdris Bostan, Salih Özbaran, Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), **Türk Denizcilik Tarihi**, C. I, İstanbul: Deniz Basımevi, 2009, s.156.

anlatmayı yeğlemiştir.[144] Saraya yaranmanın gereği de olsa, bu tavır, Akdeniz'deki Osmanlı gücünün kaynağını gizlemektedir. Oysaki, Berberistan korsanları rakipleri çağdaş denizciler tarafından dahi birinciliği kabul edilen üstün denizcilik bilgi ve deneyimine sahiptirler. Tersaneleri, iyi yetişmiş personeli ve reislerinin savaş deneyimiyle bu sularda uluslar aşırı bir aktör olarak kendilerini ispat etmişlerdi. Onlar deniz eşkıyası ya da haydut değil (*İng.: pirate*), korsan (*İng.: corsair*) hüviyetleri ile tanınıyorlardı. Başka bir deyişle Akdeniz ekonomik bölgesinin onsuz olmaz bir çarkı, sistemin bir parçasıydılar. Bu birikimin kurucu "babası", destanlaşan Barbarosların büyük ağabeyi Oruç Reis'ti. Etrafına Akdeniz'in en yetenekli savaşçı denizcilerini toplamış ve örgütlemişti. Ona "Berberistan Hâkimi" deniliyordu.

Osmanlı Devleti ile iş birliği, yukarıda kaydedildiği gibi, Endülüs göçmenlerine destek çıkılmasıyla başlamış ve II. Bayezid zamanından itibaren pek de resmi olmayan kanallarla ilerlemiş, gelişmişti. Korsanlar, Türk ticaret gemilerini ve ticaret yollarını himaye etmiş, talep olununca Donanma-yı Hümâyûn'a katılıp sefere çıkmış ve açık deniz savaşlarında Osmanlı'nın yanında yer almıştı. Diğer zamanlarda asıl mesleklerini, kendi stratejileri uyarınca icra etmiş; fakat Müslüman gemilere ilişmemişlerdir. Hele ki padişahın 'aman verdiği' Hristiyan ticari ve/veya savaş gemilerine hiç dokunmazlardı. Korsanların İstanbul'a entegrasyonu Barbaros Hayrettin Paşa'nın Kaptan-ı Derya unvanıyla Devlet-i Aliye'nin bürokrasisine girmesiyle sağlanacaktır. Onlar sayesinde Osmanlı Devleti jeopolitik açıdan Akdeniz'in güvenliğini ve doğusunu tamamen kontrolü altına almıştır.[145] Korsanların üssü Berberistan, 1534'te Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine dönüşmüştür.[146] Bu eyaletlere daha sonradan Kuzey Afrika'daki komşu beldeler de katılacaktır. Bu tarihten sonra korsanlar, Osmanlı nezdinde derya beyleridirler; Bostan'ın nitelendirmesi ile de "denizci akıncılar".[147] Bu bağlamda şunu da ifade etmekte yarar vardır ki, Mağrip korsanlarının kendileri ve vilayetleri her şartta ve dönemde kısmi serbestliklerini korumayı başarmışlardır. Gürkan'ın kaydettiği gibi zaten;

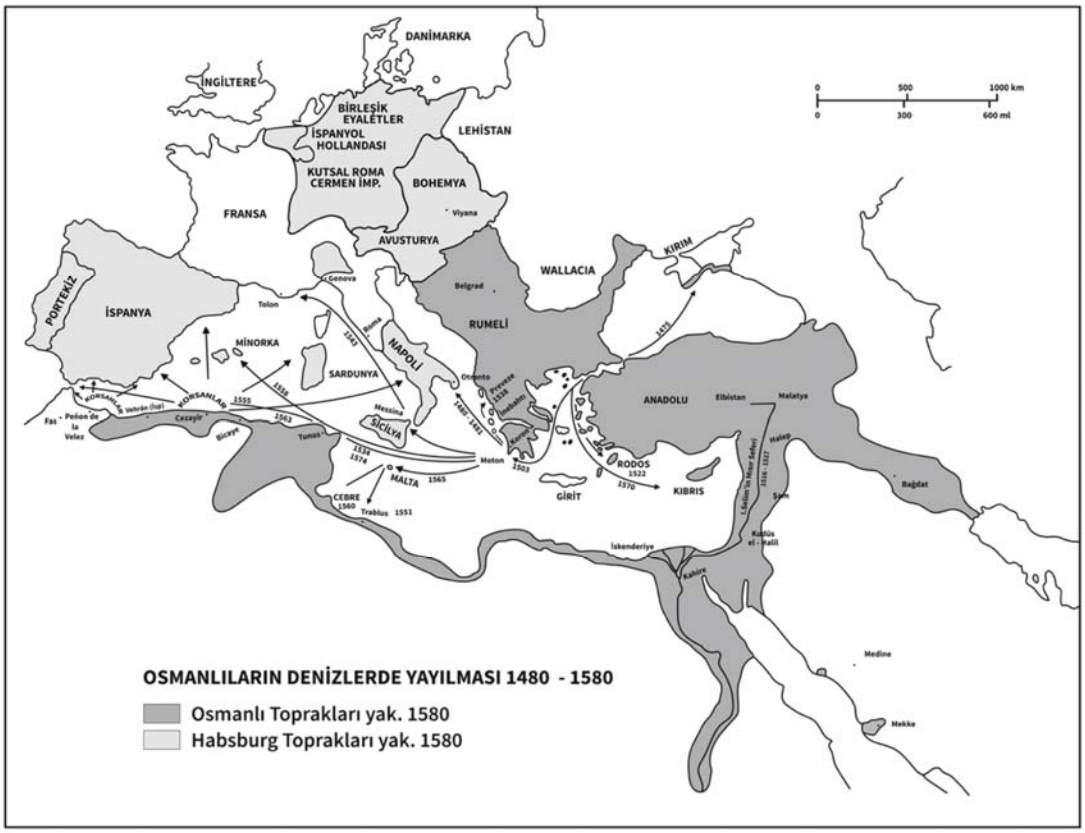
[144] Katip Çelebi, **Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan**, (Çev. Orhan Şaik Gökyay) İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2007.
[145] Tarakçı, **Deniz Gücünün...**, s.203.
[146] İdris Bostan, **Osmanlı Akdenizi**, İstanbul: Küre Yayınları, 2017, 5. b., ss.103-124.
[147] **a.g.e.**, s.18.

"Başlarında dert açmadıkları, ganimetten paylarını verdikleri ve Osmanlı donanmasına gerekli ölçüde katkıda bulundukları sürece, İstanbul'un da bu fakir vilayetleri direkt olarak yönetmeye pek hevesli olmadığı ortadadır. Dersaadet karşımıza eli sopalı bir efendiden çok, tavsiyelerine başvurulan ve vilayetler arasındaki sıkıntılar da hakem rolüne soyunan bilge bir dede olarak çıkmaktadır."[148]

Türk korsanlarının bilgi birikimlerini aktarmaları ile kurulan tersaneler[149] ve Kuzey Afrika'dan intikal eden yetişkin denizciler sayesinde Akdeniz'in en güçlü donanmasına sahip olan Osmanlı Devleti öncelikle Suriye (1516) ve Mısır (1517)'da mutlak hakimiyetini tescil etmiştir. Türk korsanlarının inisiyatif, teşvik ve desteğiyle Cezayir (1529), Tunus (1534) ve Trablusgarp (1551) Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ayrıca, Ege-Akdeniz ekseninde stratejik açıdan hayati bir konuma sahip olan Rodos (1522) ve Kıbrıs (1571) adaları fethedilmiştir. Böylece 16. yüzyılda Osmanlılar Anadolu'dan Fas'a kadar Akdeniz'in üzerinde üstünlüklerini perçinlemişlerdir.

[148] Gürkan, **a.g.e.**, s.491.

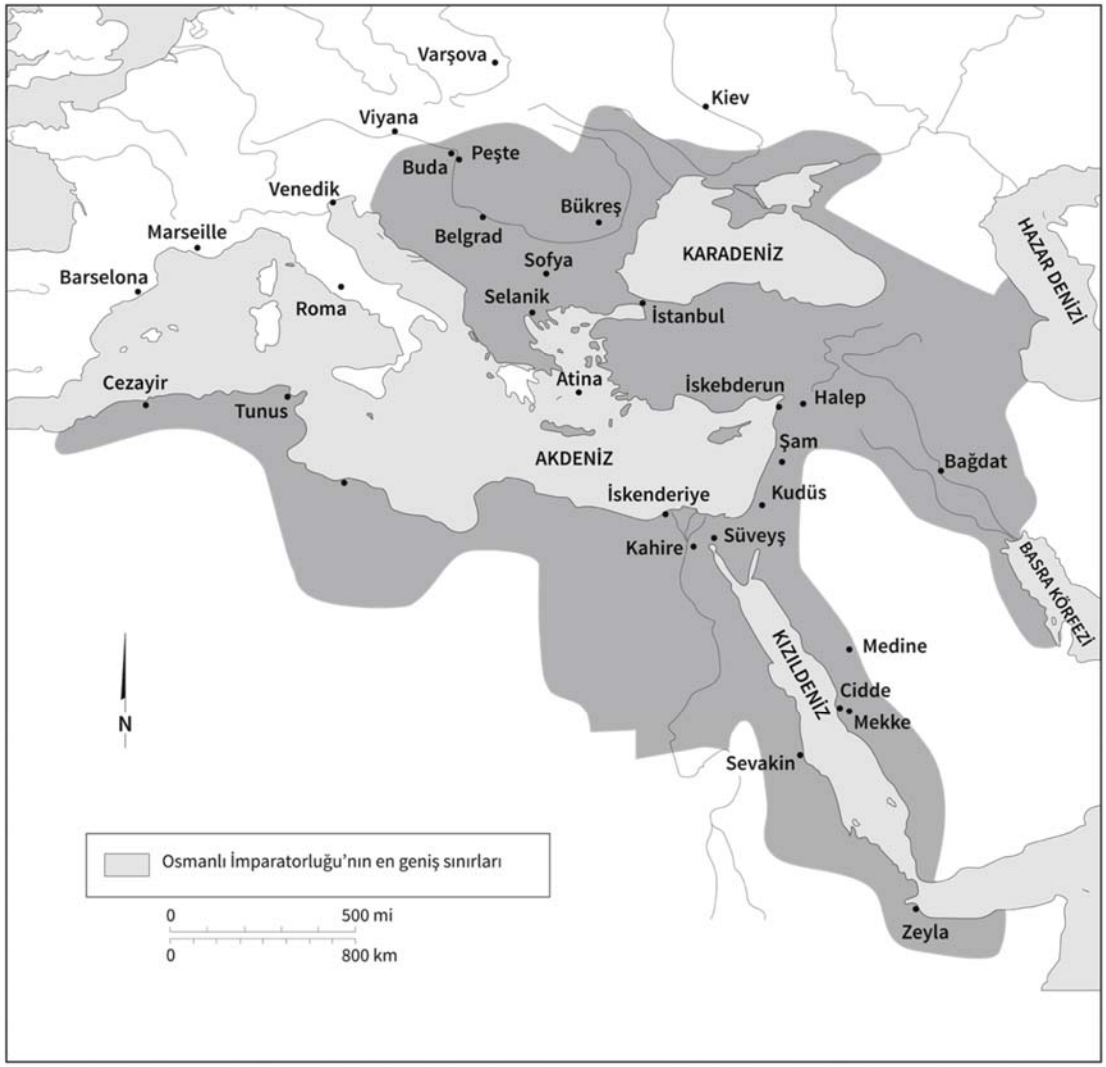
[149] İdris Bostan, **İmparatorluk Donanmasına Doğru: Tersâne-i Âmire'nin Kuruluşu ve Denizlerde Açılım**, (Ed.İdris Bostan, Salih Özbaran, Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), **Türk Denizcilik Tarihi**, C. I, İstanbul: Deniz Basımevi, 2009, ss.121-130.

Şekil 5. Osmanlıların Denizlerde Yayılması 1480-1580
Kaynak: Andrew Hess, **Unutulmuş Sınırlar-16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi**, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul: Küre, 2010, ss.120, 121.

Güçlü donanmaları ile her sene bahar aylarından başlayarak Akdeniz'de sefere çıkan Osmanlı donanmasına karşı Avrupalılar ancak çeşitli ittifak arayışlarıyla denge kurabiliyorlardı. 1538'de Preveze'de böylesi bir gayretle Akdeniz'deki Osmanlı hakimiyetini ebediyen kırmak istemişlerse de başaramamışlardır. Birleşik Avrupa armadası; manevra yetenekleri fazla olan hafif ve süratli Osmanlı gemileri ve onlara kumanda eden reislerin becerileri karşısında tutunamayacak; dahası, Barbaros'un stratejik dehası bu zaferin kazanılmasında etkin olacaktı. Hayrettin Paşa, karada kullanılan 'kurt kapanı' stratejisini denizde uygulamıştı. Vuruşmanın en kızgın anında Turgut Reis şaşırtma yaparak, ihtiyatla kalan tekneleri ile düşmanı arkadan çevirecek ve sonucun alınmasını sağlayacaktır. Preveze bu açıdan dönüm noktasıdır. Öztuna'nın ileri sürdüğü

gibi, *"Preveze'de Barbaros, Birleşik Avrupa Donanması'nı yenerek tarihinin en büyük deniz zaferini kazanıyor ve Akdeniz'de Türk hakimiyetini gerçekleştiriyordu."*[150]

Şekil 6. Tam Bir Su İmparatorluğu
Kaynak: Alexis Wick, **Kızıldeniz: Kayıp Mekanın İzinde**, (Çev. Ezgi Dikici), İstanbul: Koç Üni., 2023, s.23.

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki üstünlüğü Batılıların Lepanto, Türklerin ise İnebahtı Deniz Savaşı (1571) ile sarsılacaktır. Bazı Osmanlı tarihçilerinin 'Sıngın' (hezimet)

[150] Yılmaz Öztuna, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**, C. VI., İstanbul: Hayat Yayınları, 1965, s.9.

şeklinde anlamalarına hele ki Batı tarihçilerinin kendi başarılarını abartmalarına[151] vesile olan İnebahtı, Osmanlı filosunun kaybı ile sonuçlanacaktır. Savaşın komutasının ısrarla karacılara verilmesi ve Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Reis'in önerilerine uyulmaması yenilgiye yol açmıştı. Uluç Ali Reis muharebenin sonucunu kestirmiş, kendi tarafındaki Batı armadasını parçalayarak korsanlarının destek donanmasını cendereden kurtarmıştı. Ne var ki, Avrupa'nın kutlamalarının yoğunluğunu hak etmeyen bu "zafer", stratejik açıdan Akdeniz'deki Türk hakimiyetini rencide edecek kalıcı bir etki yaratmayacaktır. Şöyle ki, bu savaş, Akdeniz'de kırk yıldır süre gelmekte olan büyük deniz savaşlarının zaten sonuncusudur.[152] Daha da önemlisi; İnebahtı'dan sonra İspanya, Akdeniz'i büyük ölçüde Osmanlılara terk ederek, bakışını Atlas Okyanusu'na çevirecektir.[153]

Osmanlı cephesine gelince, Babıali ileri görüşlülük göstererek Uluç Ali'yi 'Kılıç' Ali lakabıyla Kaptan-ı Deryalıkla görevlendirmiştir. Onun, Akdeniz'in yeni stratejik beklentilerine uygun tasarladığı yeni bir donanma kısa zamanda tamamlanarak Kılıç Ali Paşa'nın yeniden Akdeniz sularına açılması sağlanmıştır. İnisiyatif ve üstünlük hâlâ Osmanlı'dadır. Kılıç Ali'nin 1572 ile 1574 arasındaki harekâtı ise kimi tarihçilerce talim, kimilerince intikam seferleri olarak nitelendirilmektedir.[154] Kıbrıs fethedilmiş, Tunus yeniden Osmanlı hakimiyetine kazandırılmıştır.

İleriki yıllarda, kuşatması uzun sürmesine (1645-1669) rağmen Girit de Osmanlı mülküne katılacaktır. 1645'te Osmanlı Girit'e karşı sefer başlatmıştır. Osmanlı askerleri Girit'te Venediklilerle yirmi beş yıla yakın savaşmışlardır. Bu savaşların özelliği deniz ile kara muharebelerinin iç içe oluşudur. Venedik, Avrupa'dan savunmayı destekleyen yardımlara rağmen 1669'da Kandiye'nin düşüşüyle birlikte pes etmiştir. Akdeniz'e çıkışın kilidi olan Girit adası artık Osmanlı Devleti'nindi. En önemlisi bu kayıpla Venedik devletinin Doğu

[151] Alessandro Barbero, **İnebahtı Üç İmparatorluğun Savaşı**, (Çev. Erdal Turan), İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017, s.72.
[152] Daniel Panzac, **Osmanlı Donanması, 1572-1923**, (Çev. Ahmet Maden ve Sertaç Canpolat), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s.44.
[153] John Horace Parry, **The Spanish Seaborne Empire**, Middlesex: Penguin Books Ltd., 1973, s.37.
[154] Panzac, **a.g.e.**, s.38.

Akdeniz'deki egemenliği sona erdi.[155] Bu da Venedik devleti için sonun başlangıcı olmuştur.

Öte yandan, İnebahtı'dan sonra Osmanlı'da deniz stratejisi açısından bazı değişiklikler söz konusu olmuştur. Babıali, Doğu Akdeniz'e odaklanmış; daha açıkçası, Doğu Akdeniz'in kıyılarını güvenlikte tutmanın yeterli olduğunu düşünmüştür. Çünkü, önceliği Orta Doğu'dur. 1576'da İran ile başlayan savaş Osmanlı'yı meşgul etmektedir. Habsburglarla ise Kıta Avrupası'ndaki gerginliklere dikkatini çevirmiştir. Bir başka deyişle 'kara' hedeflerini öne çıkarmıştır. Denizcilik, Osmanlı ekonomisini sarsan bir bütçe istemektedir; dolayısıyla donanma, gemilerin batırılması riski asgariye indirilerek, denizlere açılmalıdır. Kılıç Ali Paşa bu hassasiyete uymuştur. Aynı anlayışa sahip İspanyol veya rakip filolarıyla aralarında adeta bir 'centilmenlik anlaşması' varmışçasına Akdeniz'e artık ateşli kapışma değil, 'danışıklı dövüş' egemendir. Osmanlı donanması devriye gezmekte, kıyı garnizonları denetler, ticari konvoylarına eşlik etmekte, asker nakliyatını sağlamaktadır.[156] Toparlanacak olursa, Akdeniz'deki Osmanlı gücünün son yüzyılı sükunetle tamamlanmıştır. Bu, Panzac'ın ifadesiyle İnebahtı'dan sonra *"yeniden kazanılmış, fakat kırılgan bir hâkimiyet"*tir.[157] 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ve özellikle 19. yüzyılda sular durulmayacak ve Akdeniz'in yeni egemenleri sahneye çıkacaktır. Bu konu neden ve sonuçlarıyla bir sonraki alt başlığımızda işlenecektir.

2.4. Akdeniz'de Yeni Güçler ve Güç Geçişlilikleri

James Watt, 1775'te buharlı makineleri bulup, buhardan hareket enerjisi üretmiştir. Bu buluş medeniyetler tarihinde çığır açmış ve sanayi devriminin çıkış noktası olmuştur. 19. yüzyıl, buhar asrı olmuştur. Bu buluş, Denizcilik sektörüne yansımış; buharlı gemiler icat ve inşa edilmiştir. Yelken gücünün yerini buharlı ve zırhlı gemiler almaktadır. Bu yüzyıl boyunca teknolojik atılımlar peşi sıra gelmiştir.[158] Ancak, bu dönüşüm sancısız

[155] Sancar, **a.g.e.**, s.198.
[156] Panzac, **a.g.e.**, s.94,503.
[157] **a.g.e.**, s.177.
[158] Michael North, **A World History of The Seas: From Harbour to Horizon**, München: Bloomsbury, 2022, s.197.

olmamıştır. Çünkü, gelişen teknolojiyi kullanabilecek insan gücü yeterli değildi.[159] Sadece sivil denizcilikte değil, askeri denizcilikte de yeni gelişmelere uyum sağlamak kolay olmamıştır. Değişime ayak uydurmada öncülük edebilenler deniz savaşlarında daha etkin stratejiler geliştirebiliyorlardı. Kısacası, Akdeniz'de güç dengeleri değişmeye başlamıştı.

Osmanlı, çağa ayak uydurmada aksayan devletlerin arasında kalmıştı. Bilindiği gibi yükseliş döneminde Osmanlı denizciliği çektiri sınıfı kürekli gemilere dayanıyordu. Bu gemiler; kıvrak, hafif, manevra yeteneği yüksek olduğundan 16. yüzyılda Osmanlı'ya deniz savaşlarında avantaj sağlamıştı. Ateşli silahların, topların gelişmesi ve güçlü gemilere yerleştirilmesi denizcilik tarihinde 'kalyon' tipine geçişi zorunlu kılmıştı.[160] Kalyonlar yelkenli devrinin temsilcileriydiler. 17. yüzyıldan itibaren yelkenli gemileri ön plana çıkarırken Osmanlı bu dönüşümde çaba göstermesine rağmen yine de Akdeniz'deki diğer rakiplerine kıyasla yavaş kalmıştı. 19. yüzyılda ise buharlıya doğru sıçrama konusu Osmanlı'nın imkanlarını aşıyordu.

19. yüzyıl her alanda Batı'nın üstünlüğüne şahit olmuştur. Osmanlı yöneticileri, iç isyanlar ve dış müdahaleler karşısında devlet gemisini ayakta tutmak için Avrupa'nın deneyimlerini tekrarlayan bir modernleşme hamlesini ıslahat reçetesi olarak kabullenmişlerdi. Askeri alanlarda da reform Batı'yı takip (ve taklit) etmekten geçiyordu. Bu bağlamda, Osmanlı deniz gücü, filosunu buharlı ve zırhlı hale getirmeliydi. Karar isabetli, fakat uygulama sorunluydu. Bu süreci 1572-1923 tarihleri arasında Osmanlı donanmasını mercek altına alan Panzac şöyle özetlemiştir:

> *"Osmanlı İmparatorluğu, bu tarz gemileri inşa etmek için gereken metalürji endüstrisine, tersane altyapısına ve mühendislere sahip olmak bir yana zırhlı gemi kullanmaya muktedir kifayette deniz askerlerinden bile yoksundu. Bu alanda kendilerini, imparatorluklarının genel halini yansıtan bir durumda bulan Osmanlılar, önce vazgeçilmez teknisyenler gönderen ve ardından, bizzat gemileri satmaya başlayan Avrupalılarla sıkı sıkıya bağımlı duruma*

[159] Kemal Arı, "Yelkenliden Buharlıya Geçiş", **Türk Denizcilik Tarihi: XVIII. Yüzyılın Başından XX. Yüzyıla Kadar,** C.II, Ankara: Türk Deniz Kuvvetleri Yayınları, 2009, s.126.
[160] İdris Bostan, **Osmanlılar ve Deniz…,** s.261.

düştüler. Yetmezmiş gibi, bu gemi siparişlerini karşılayabilmek için yine Avrupalılardan çok büyük meblağlarda borç paralar almak zorunda kaldılar, ayrıca deniz askerlerinin talim ve terbiyesi için Avrupa'dan ıslah heyetleri de getirmek zorunda kaldılar ki bu temayül, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde donanmalarının tam anlamıyla Almanya'nın avcuna düşmesiyle doruğa ulaştı."[161]

III. Selim'in saltanatında başlayan yabancı eleman istihdamı her ne kadar uzun vadede dış bağımlılığa neden olduysa da bu süreç Osmanlı'da *"geleceğin yerli gemi ve havuz yapımcılarının yetişmesinde ve yeni savaş taktiklerinin tanıtılmasında verimli bir eğitim platformunun oluşmasına katkıda bulunacaktı."*[162] Ayrıca, Osmanlılar kendi içsel dinamikleriyle de çağı yakalamaya azimliydiler. Bu uğurda tersanelerin yeniden düzenlenmesine ağırlık verdiler. Bahriye Mühendishanesi, 1773 ve Bahriye Mektebi kuruldu. Öte yandan, kamu bürokrasisindeki reformlar denizcilik sektörünü de kapsayacaktır. 1701'de "Bahriye Kanunnamesi" yayınlanmış, onu "Bahriye Nizamnamesi" takip etmiştir.[163] Kaptan-ı Deryalık kaldırılmış, Bahriye Nezareti onun yerini almıştır (1867). Ek olarak görev sahası ve sorumluluğu da artırılmıştır.

Alınan bu önlemler Osmanlı deniz gücünün hiç olmazsa Doğu Akdeniz'de hatırı sayılır seviyede kalmasına katkıda bulundular. Zaten Osmanlı Devleti o devirde "Düvel-i Muazzama" denilen Büyük Güçler'in nezdinde hâlâ önemli bir aktör olduğunu kanıtlama gayretindeydi. Sultan Abdülaziz'in denize tutkunluğunun ötesinde donanmayı ihya etme çabası da bu nedenden kaynaklanıyordu. Onun döneminde Osmanlı donanması dünyanın 3., Akdeniz'in ise 2. donanması haline geldi.[164] Böylesi bir armadanın korunması güç ve ekonomik açıdan külfetliydi. Haleflerinden II. Abdülhamid, sanılanın aksine, donanmayı kızağa çekmemiş, ama farklı bir strateji benimsemiştir. Padişaha göre israftan kaçınılmalıydı. Fransız bahriyesindeki *Jeune École* adıyla nitelendirilen yeni yönelimden

[161] Panzac, **a.g.e.**, s.3.
[162] Tuncay Zorlu, III. Selim ve Osmanlı Deniz Gücü'nün Modernleşmesi, (Ed.İdris Bostan, Salih Özbaran, Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), **Türk Denizcilik Tarihi**, C. II, İstanbul: Deniz Basımevi, 2009, s.73.
[163] İdris Bostan, Mezemorta Hüseyin Paşa ve 1071 Tarihli Bahriye Kanunnamesi, (Ed.İdris Bostan, Salih Özbaran, Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), **Türk Denizcilik Tarihi**, C. I, İstanbul: Deniz Basımevi, 2009, ss.281-292.
[164] Sancar, **a.g.e**., s.246.

esinlenerek hızlı kruvazörler edinildi. Osmanlı denizciliği "seyyar" bir savunma sistemine geçti.[165]

Osmanlı Devleti'nin egemenliği emperyal güçler tarafından sonlandırılmak isteniyordu. Osmanlı mülkünün parçalanıp, Büyük Güçler arasında paylaşılmasını içeren "Şark Meselesi" dünya politikasında gündemin başında yer almaktaydı. Bu doğrultuda İngiltere, Fransa ve Rusya çeşitli bahanelerle, fırsatlar kollayarak, herhangi bir savaş durumu bile söz konusu olmaksızın Osmanlı donanmasını 1770'te Çeşme'de,[166] 1827'de Navarin'de[167] ve 1853'te Sinop'ta[168] imha etmeye çalışacaklardı. Bu baskınlarla Osmanlı deniz gücü yok olma eşiğine gelmiştir. *"Yenilen bir deniz gücüdür, asla Türk denizcilik kültürü değildir."*[169] Ne var ki, donanmanın her darbe sonrasında kısmen yenilenmesi bile her açıdan devlete büyük külfetler yüklemiş, Osmanlı'nın sonunu çabuklaştırmıştır, denilebilmektedir.

Osmanlı donanmasını zaman içinde tahrip eden Büyük güçler, artık savunmasız hale gelen eski Osmanlı kıyılarına göz dikmişler ve yayılmacı hedefleri için harekete geçmişlerdi. İngiltere, Malta (1800), Kıbrıs (1878) ve Mısır'ı (1882) işgal veya kiralama yoluyla ele geçirecekti. Fransa, 1830'da Cezayir'e, 1881'de de Tunus'a el koymuş, İtalya Trablusgarp'a çıkmıştır. Osmanlı'nın parçalanma döneminde donanma Trablusgarp ve Balkan savaşlarında son derece tali bir rol oynamakla yetinecekti.

Bu bağlamda şunun kaydedilmesinde yarar vardır ki, Osmanlı'nın şanını artık filosu değil, destanlaşan gemileri kurtaracaktır. Balkan muharebelerinin deniz cephesinde Yunanlıların korkusu Gazi Hamidiye[170] ve Çanakkale cephesinde döktüğü mayınları ile müttefik armadaya geçit vermeyen Nusret gemileri tarihe geçeceklerdi. Her iki

---

[165] Panzac, **a.g.e.**, s.380.
[166] Ali Rıza İşipek, Çeşme Deniz Savaşı ve Sonuçları, (Ed.İdris Bostan, Salih Özbaran, Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), **Türk Denizcilik Tarihi**, C. II, İstanbul: Deniz Basımevi, 2009, s.51.
[167] Zeki Arıkan, Navarin Olayı (1827), (Ed.İdris Bostan, Salih Özbaran, Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), **Türk Denizcilik Tarihi**, C. II, İstanbul: Deniz Basımevi, 2009, s.91.
[168] Zeki Arıkan, Kırım Savaşı ve Sinop Baskını (1853), (Ed.İdris Bostan, Salih Özbaran, Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), **Türk Denizcilik Tarihi**, C. II, İstanbul: Deniz Basımevi, 2009, s.107.
[169] Ersan Baş, **Çeşme, Navarin, Sinop Baskınları ve Sonuçları**, İstanbul: D.K.K. Piri Reis Araştırma Merkezi, 2007, s.280.
[170] Ersan Baş ve Arif Emre Kara, **Gazi Hamidiye ve Akın Harekatı**, İstanbul: D.K.K. Piri Reis Araştırma Merkezi, 2006, ss.68-80.

kahramanca başarı tarihin en kritik anılarında Türklerin morallerini güçlendirmek gibi çok özel bir görev üstlenmiş olacaklardı. Osmanlı Devleti, Akdeniz'den ve denizcilik iddiasından Ziya Paşa'nın deyimiyle *"ikbal ile çekildi."* Toparlanacak olursa, *"Türkler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Anadolu kıyılarına tekrar sahip oldularsa da denizcilikteki milletlerarası mücadele sahnesinden tamamen çekilmiş oldular."*[171]

Türklerin denizciliği en güçlü seviyesine, Osmanlı Devleti ile, onun da 16. ve 17. yüzyıllarında çıkmıştır. Osmanlı, Hint Okyanusu'na açılsa da asıl güç sıkleti hep Akdeniz üzerinde kalmıştır. Osmanlı okyanuslara açılmamıştır. Akdeniz'deki üstünlüğünün arka planında Piri Reis gibi[172] denizcilerin kuramsal gözlemlerinin birikimi, gemi inşaat teknolojisindeki kendi iç kaynaklarının yeterli donanımı, eğitimli denizci yetiştirecek personel organizasyonu ve en önemlisi Garp Ocakları'nın desteği vardır. Bütün bu avantajlarına karşın Osmanlı, deniz stratejisinin üç ana unsurundan biri olan jeopolitik ya da başka bir deyişle askeri ögelere ağırlık vermiş, sürdürülebilir bir deniz gücü olmanın/kalmanın ticari cephesine pek eğilmiştir. Tarakçı'nın da kaydettiği gibi Osmanlı'nın Mahan'ın kuramında vurguladığı şekilde bir deniz gücünün gerektirdiği 'okyanus imparatorluğu' kuramamış olması, onun kendi deniz gücünü büyük ölçüde devletin 'refahı' için değil, 'bekası' için kullanmasıdır.[173]

Öte yandan, Osmanlı'nın son yüzyıllarda Garp Ocakları, büyük ölçüde o devirde artık görünür hale gelen 'güç boşluğu'ndan kaynaklanan kaosun içine düşmüşlerdir. Anadolu'dan getirilen yeniçeriler ile derya beyleri leventler arasındaki çekişmeler, ilkinin isyanımsı hareketlerine kadar vardırılır. Osmanlı arabuluculuk işlevini yapamaz durumdadır. Onun karadaki hedeflere kapanması, İstanbul'la Kuzey Afrika vilayetlerini nerede ise kopma noktasına getirmiştir. Mahalli yöneticiler 'dayı' adı verilen sistemle giderek başlarına buyruk olmaktadırlar. Disiplin azalmış, korsanlık, eşkıyalığa doğru renk değiştirmiştir. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Panzac'ın deyimiyle *"bu iç deniz, hiç bitmeyecekmiş gibi görünen kör bir şiddete teslim olmuştur sanki"*[174] Deniz eşkıyalığı

[171] İdris Bostan, "Akdeniz-Tarih", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. II, 1989, https://islamansiklopedisi.org.tr/akdeniz#1-cografya (Erişim Tarihi: 04.12.2022), ss.231-234.
[172] Ayşe Afet İnan, **Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1974, ss.8-17.
[173] Tarakçı, **Deniz Gücünün...**, s.121.
[174] Panzac, **a.g.e.**, s.87.

artmış, Akdeniz'e hâkim olmuştur. Mağrip, Osmanlı korsanlarının yanı sıra Akdeniz'de Arnavutlar, Uskoklar, Zaporog Kozakları ve Hıristiyan 'pirat'lar da kol gezmektedir.[175]

Aslında Akdeniz'de daha köklü yapısal değişiklikler olmaktadır. Mesele sadece teknolojik dinamiklerin getirdiği ivme ile gemilerin kürekliden yelkenliye, oradan da buharlıya geçmesi değildir. Onun ötesinde İspanya ve Portekiz Ümit Burnu'nu keşfederek Atlas Okyanusu'na açılmışlar; bu da Doğu ticaret yollarının değişmesine yol açmıştır. Kısacası, Akdeniz dünya ticaretinde giderek ikinci plana düşmekteydi. Ticaret hacmi ve kazancı azalınca, Akdeniz'de ekonomik ilişkiler; haraç, yağma ve fidyecilik üzerine odaklanıyordu. Akdeniz'in eski canlılığına kavuşması, 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ile olmuştur. Dahası buharlı gemilerin hizmete aynı tarihlerde girmesi ile Akdeniz yeniden kalkınma sürecine girecektir. Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Ümit Burnu'nu dolaşan gemilere çok daha kısa bir yol temin edilmiş oluyordu.

Akdeniz'de güçler dengesi değişmeye başlamıştır. 17. yüzyılla birlikte İngiltere, Fransa ve Rusya Akdeniz'de görülmeye başlayacaklardır. Akdeniz'in klasik dönemdeki rekabet sarkacı artık yeni bir eksen üzerine kurulmaktaydı, kurgulanmaktaydı. Öncelikle İngiltere, Büyük Britanya İmparatorluğu olarak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hindistan sömürgesinin emniyeti için Akdeniz'in hayati önemini kavramış ve bu denize giderek yığınak yapmaya başlamıştı. Fransızların, Napolyon ile Mısır'a çıkarma yapması Londra'yı telaşlandırmıştı. Fransa ile gerilim, iki filonun önce İskenderiye kıyılarına yakın Abukir'de (1798), daha sonra ise Trafalgar'da kapışmaları ile sonuçlanacaktır. Kazanan kaptan Lord Nelson'un İngiltere'siydi. Fransa Akdeniz'de varlığını sürdürecek, ancak İngiltere'nin başat güçlüğünü içine sindiremese de kabullenmek zorunda kalacaktı.

I. Dünya Savaşı öncesi Akdeniz'de iki fay hattı kırığı, İngiltere ile Çarlık Rusyası arasında kurulmuştu. St. Petersburg sıcak sulara inmek, Şark Meselesi'nde Hasta Adam'ın mirasından payını almak istiyordu. Londra, ilkin Rusya'nın bu azmini Kırım Savaşı ile kırmak istemiş, daha sonra Rusya ile uzlaşarak, Alman güdümündeki Osmanlı'yı bitirmek için iş birliğine karar vermişti. Osmanlı'yı bölüşüm projesi, Büyük Savaş'ın nedenlerinin

[175] İdris Bostan, **Adriyatik'te Korsanlık-Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler (1575-1620)**, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009, s.23

başında gelecektir. Akdeniz bu dünya savaşından çıkarak kısmi bir barışa kavuştu. Ne var ki, birincisinden farklı olarak, II. Dünya Savaşı'nın Avrupa bölümü büyük ölçüde Akdeniz havzasında yürütülmüştü. 1945'teki Akdeniz'in durumunu, Bradford şöyle dillendirmektedir:

> *"Kuzey Afrika'nın harap kentleri, Yunanistan, Girit, Sicilya ve İtalya'nın harabeye dönen köyleri, tankların ezip geçtiği topraklar eşi görülmemiş bir yıkımın tanıklarıydı. Denizin bir ucundan öbürüne, karaya çıkan tüm yollarda, sularda deniz kestaneleri ne kadar her yerde mayın vardı. Her burnun ve kara çıkıntısının açıklarında, denizin mavi sularının altında yatan milyonlarca tonluk gemi ve askeri malzeme pas tutuyor, neredeyse güneşin altındaki her ırktan insanın beyazlaşan kemikleri dağılıyor... Deniz (Nihayet BSY) yine huzura kavuştu."*[176]

Akdeniz'de sular durulmamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşma süreci *(İng.: decolonization)* yine kanlı çatışmalara, iç savaşlara gebe olmuştur. İsrail'in kurulması ve ona bağlı olarak ortaya çıkan Arap-İsrail gerilimi, petrol üzerine oynanan oyunlar yeni Akdeniz'in ilk akla gelen gündem maddeleriydi. Yüzyıl bu çalkantılarla kapanırken, 21. asır küreselleşmenin izdüşümünde Akdeniz'e dünyanın her yöresinde olduğu gibi yeni sorunlar menüsü hazırlamıştı. Ayrıca Akdeniz'in de bir iç deniz olarak kendine özgü bir sorunsallar çetelesi vardı. Bütün bunlar bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

[176] Bradford, **a.g.e**., s.421.

3. GÜNÜMÜZ AKDENİZ'İNDE STRATEJİ VE POLİTİKALAR

Bu bölümde Soğuk Savaş'ın bitimiyle uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni konjonktüre kısaca değinilecektir. Soğuk Savaş ile küreselleşmenin illiyeti uzmanlarca tartışılmaktadır. Hangi oluşumun diğerini tetiklediği polemiklerine burada girmeksizin, dünya politikasındaki yeni dinamik ve denge(sizlik)lerin denizlere nasıl yansıdığı işlenecektir. Özellikle onların Akdeniz ölçeğinde beraberinde getirdiği gelişmeler özetlenecektir. Akdeniz havzasında görülen yeni sorunlar, çatışmalar ve krizler, bu bölümün ilk alt başlığını oluşturacaktır. Onu takiben, ikinci olarak, Büyük Güçler'in bu havzada geliştirdiği strateji ve siyasetler incelenecektir. Ne var ki, bu bağlamda Büyük Güçler'in denizlere ilişkin genel bakışının verilmesinde yarar görülmektedir. Yine bu bölümde üçüncü ve son olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin küreselleşme sürecindeki savunma yapılanması ve bu yeni(lenen) donanmasının Akdeniz'e yönelik deniz politikaları kaleme alınacaktır.

3.1. Küreselleşme, Deniz Çağı ve Akdeniz Havzası

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sisteme yakıştırılan deyimlerin başında gelmektedir, "Deniz Çağı" terimi. 21. yüzyılda deniz hakimiyeti odaklı güç çekişmeleri belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Küreselleşme ile beraber gelen konjonktürel değişimler, neorealist paradigmada deniz ve/ya denizcilik gücünün önemini ortaya koymaktadırlar. Okyanuslar ve denizlerin tümünün güvenliği ve yönetişimi için yeni stratejilere ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır.[177] Bu bağlamda Akdeniz üzerine bölgesel ve küresel senaryolar üretilmekte ve strateji çalışmaları yapılmaktadır. Ne var ki, Akdeniz'in geleceğine ilişkin iyimser/kötümser kestirimler ileri sürülse de uzmanlar ve gözlemciler ileriye yönelik projeksiyonların belirsizliğini itiraf etmekten kendilerini alamamaktalardır.[178]

[177] David Wilson ve Dick Sherwood, **Oceans Governance and Maritime Strategy**, St. Leonards N.S.W: Allen & Unwin, 2000, ss.33-39.

[178] Eduard Soler i Lecha ve Thanos Dokos, "The Mediterranean in 2020: The Future of Mediterranean Security and Politic, Washington: German Marshall Fund of the United States, 2011", JSTOR, https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep18845.pdf?refreqid=excelsior%3Aeda3183059e48584b648671f197e31dc&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (Erişim Tarihi: 26.06.2023), s.58.

Burada bir an geriye dönüp, Soğuk Savaş döneminde denizlerin stratejik boyutlarına temas etmeyi yeni gelişmelerin tam anlamıyla kavranabilmesi için gerekli görmekteyiz. Şöyle ki, bilindiği gibi bu dönem NATO ve Varşova Paktı sarkacında bir güç dengesinin egemen olduğu bir mizansene işaret etmektedir. Denize gelince, dönem içerisinde her iki kutba bağlı deniz kuvvetler, başta Akdeniz olmak üzere dünyanın her tarafında harekât yaparak Üçüncü Dünya ülkelerini kontrol altına almaya çalıştıkları görüldü.[179] Bu çerçevede en belirgin gösterge ABD'nin Akdeniz'e 6. filosunu indirmesiydi. Böylelikle SSCB'nin Ortadoğu'yu nüfuzu altına almasına göz dağı verip, 'gunboat' diplomasisini andıran bir üslupla Varşova'nın sıcak sulara yaklaşmasına engel olmaya çalıştı. Ne var ki, bilindiği gibi, SSCB de Akdeniz'de bulundurduğu donanmasıyla zaten başta Suriye olmak üzere bazı Arap ülkelerini Varşova'nın yörüngesinde tutabiliyordu.

Stalin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üstün nitelikli denizaltılar geliştirdi ve onlara nükleer başlıklar yerleştirdi. Rus amirali Gorshkov, "Rusya güçlü bir donanmaya sahip olmazsa, dünya güç oyunlarında ciddi bir dezavantajı olacak" diyordu.[180] SSCB nükleer denizaltıların yanı sıra uçak gemileri, kruvazörler ve destroyerlerle donanmasını hayli güçlendirmişti. Silahlanma savaşının mantığıyla NATO da bu eğilime uydu ve Akdeniz'deki gemilerini nükleer füzelerle donattı. Soğuk Savaş'ta deniz güçlerinin ne kadar etkin olabileceği Akdeniz'de değil, Kore Savaşı vesilesiyle Uzakdoğu'da sınandı. Nihai analizde nükleer güç dengesine bağlı olarak 'caydırıcılık' her iki kutup için de devre damgasını vuracaktı.

SSCB'nin Soğuk Savaş'tan zoraki çekilmesiyle dünya sularında ve Akdeniz'de yeni açmaz ve açılımlar görülecekti. Bu faktörleri, devre damgasını vuran oluşumlar çerçevesinde ele aldığımız zaman karşımıza 'kırılgan barış' döneminde ticaretin yükselişini sağlayan Attali'nin deyimiyle "kutu" ya da "konteyner devrimi" çıkacaktır.

Küreselleşmeyle uluslararası sistemde ekonomiler "iç içe" (İng: convergence) geçmekteydi. Küresel ekonomi, ticarete ivme kazandırmış ve bu nedenle kıtalararası mal nakliyeciliği yükselen bir sektör olmuştu. İstatistikler dünya ticaretinin %90'ının deniz

[179] Sancar, **a.g.e.**, s. 434.
[180] **a.g.e.**, s. 435.

yollarıyla gerçekleştiğini kaydetmektedir.[181] Nedeni bellidir: Bütün bu malları ancak deniz taşıyabilirdi. Deniz taşımacılığı, iklim ve diğer şartlar nispetinde daha güvenlikliydi.

> *"...Her türlü kırılgan malın çok uzun mesafeler boyunca gemilere çok fazla miktarda istif edilmek suretiyle stoklanmasına, düzenlenmesine ve nakledilmesine imkân sağlayacak son derece basit bir icatla değişecektir. Bu icadın adı İngilizce'de box, Fransızca'da conteneur'dür (konteyner). (Bu)...dünyada kaydedilen olağan üstü büyümeyi mümkün kılan işte bu mütevazi ama kesinlikle olmazsa olmaz icattır."*[182]

Konteyner Devrimi, derhal kendi yan ekonomilerini de yaratacaktı. Önce limanlar kendilerini bu devrime uygun lojistik imkânlarla donattılar. Limanlarda konteynerleri boşaltmak için özel vinçler, malları stoklamak için özel hangarlar, konteynerleri tren ve tırlara yüklemeye yarayan çok amaçlı platformlar, tüketicilerin bulunduğu iç bölgelere uzanan karayolları ve demiryolu ağları inşa edildi. Bütün bunlar önce otomatik, sonra dijital hale getirildi. Kısacası, ekonomiler canlandı. Konteyner devrimi, Küresel Ekonomi Politiğin ivme kazanmasında 'kaldıraç' rolü oynadı. Akdeniz kıtalar arası konumu ile bu gelişmeden kendi payını almaktaydı.[183]

21. yüzyılda dünyanın enerji ihtiyacının arttığı bilinen verilerdendir. Akdeniz bu bağlamda yine önemli bir potansiyele sahiptir. Şöyle ki, dünyada var olan petrol ve doğalgaz yataklarının yarısından fazlasının bulunduğu Ortadoğu ve Hazar coğrafyasından Avrupa'ya bir enerji hattı oluşturma potansiyeli ile ön plana çıkmaktadır. [184] Dahası, son yıllarda Doğu Akdeniz'de keşfedilen hidrokarbon kaynakları, bölgenin enerji için bir geçiş güzergahı olmasının yanında bir enerji yatağı olarak da önemini arttırmıştır.[185]

---

[181] Eda Tutak, "21. Yüzyılda Denizlerin ve Deniz Gücünün Artan Önemi Kapsamında Türkiye'nin Deniz Stratejisi: Bir Deniz Gücü Analiz Model Önerisi", (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Trabzon, 2021, s.170.
[182] Attali, **a.g.e.,** s.141
[183] Daniel Moran ve James A. Russell (Ed.), **Maritime Strategy and Global Order: Markets, Resources, and Security**, Washington DC: Georgetown University Press, 2015, s.ix.
[184] Türkiye Petrolleri A.O. (TPAO), "2020 Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu", https://www.tpao.gov.tr/file/2106/2020-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-47460b743c70c609.pdf (Erişim Tarihi: 26.08.2023), s.9.
[185] A. Beril Tuğrul, "Doğu Akdeniz'in Enerji Politik Açıdan Önemi", **Opportunities in the Mediterranean Region Economy, Energy and Security**-TASAM, 2018, s.19.

Küresel Toplum'un sorunsalları içinde açlık giderek artan bir oranda gündeme girmektedir. Mevcut gıda kaynaklarını azalması insanlığın geleceğini tehdit eder bir eşiğe ulaşmıştır. Bu çerçevede tarım ve hayvancılık sektörlerinde yaşanan darboğazların aşılması için denizlere başvurulması şaşırtıcı değildi. Çünkü denizler, enerji kaynakları dışında bünyesinde beslenme unsurlarını da taşımaktaydılar. Balıkçılık sektörünün kaynağını oluşturan denizler medeniyet tarihinin her evresinde insanlığın hizmetinde olmuştur. Yaşadığımız çağda su ürünleri sektörü artık Küresel Ekonomi Politik açısından katma değeri ve istihdama katkısı açısından en ileri stratejik yatırım alanlarından birini temsil etmektedir.[186] Su ürünleri, çağın gerekleri ve teknolojik imkanları doğrultusunda endüstriyel üretime tabi tutulmaktadırlar.

Akdeniz bu düzlemde yadsınamayacak bir zenginliğe sahiptir. Sularında yaşayan balık türlerinin çeşitliliği gastronomi unsurlarınca vurgulanmaktadır. Kaldı ki, 21. yüzyılın sağlıklı beslenme alışkanlıkları içerisinde Akdeniz (tipi) diyetler revaç bulmaktadır. Akdeniz mutfağında balığın tercih nedeni olması ve dünya çapında beğenilerek tüketilmesi sadece gıda yoksunluğunu gidermenin alternatif çözümü değil, aynı zamanda kozmopolitan damak zevkine hizmet eden bir ihracat unsuru olarak da karşımıza çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü'ne (FAO) göre 2020 yılında ticareti yapılan su ürünleri toplam tarımsal ticaretin (ormancılık hariç) %11'ini ve toplam mal ticaretinin yaklaşık %1'ini oluşturmuştur.[187] Akdeniz ülkeleri ve Türkiye bu alanın önemini kavramış ve milli gelirlerini artıracak bu sektöre yatırımlarıyla ekonomilerinde ağırlık vermeye başlamışlardır.

Ne var ki, Akdeniz'in balık demografisi tür(ler) ve miktar itibariyle azalmakta ve bu da önemli bir ekolojik kıyamet senaryosunu andırmaktadır. Çevre kirliliği Akdeniz havzasının karşılaştığı bölgesel bir tehdittir. Bu tehdidin giderilmesi ve denizlerin korunmasına ilişkin önlemler kıyı ülkeleri tarafından alına gelse de yeterli olmadığı

[186] Şebnem Boran, Su Ürünleri Sektör Raporu, İzmir Ticaret Odası Ar-Ge Bülten, https://api.izto.org.tr/storage/SectoralReport/original/JIkVXeaXJhboAPpp.pdf , İzmir, 2018, s.12.
[187] Food and Agriculture Organization (FAO), "The State of World Fisheries and Aquaculture Towards Blue Transformation", 2022, https://www.fao.org/3/cc0461en/cc0461en.pdf, (Erişim Tarihi: 10.08.2023), s.93.

açıktır. Ekolojik dengelerin/döngülerin değişmesi Küresel Toplum'un her coğrafi yöresinde olduğu gibi Akdeniz uygarlık havzasını da mağdur etmektedir.

Nimet/külfet dengesinde adı geçirilecek bir başka konu da turizmdir. Dünya ekonomisinde turizm başta gelen gelir kaynaklarındandır. Çeşitlendirilmiş turizm alanları içinde deniz ile ilgili olanlar her zaman rağbet görmektedirler. Deniz turizminde Akdeniz sahillerinin cezbedici yönleri bilinmektedir. Akdeniz sadece doğası ile değil, sahip olduğu tarihsel medeniyetlerin sahnesi olarak dünyanın her tarafından turist çekebilmektedir. Bu nedenle Akdeniz ülkeleri turizmi önemsemekte, sektöre yatırım yapmakta, girişimcilerini desteklemektedir. Ne var ki, pandemi ile bu alan iki yılı aşkın süre kapatılmıştır.

Turizmi sekteye uğratan sadece Covid-19 salgını değildir. Turizm kıyasıya rekabet alanıdır. Asılsız iddialar ile negatif propagandalara rakipler arasında rastlanabilmektedir. Turizmin "sürdürülebilir" kılınması için ülkeler turistik yörelerde güvenliği en üst seviyede korumakla mükelleftirler. Beklenmedik bir yerden gelebilecek bir terör atağı bu sektörü baltalayacak en önemli ögelerin başındadır. Akdeniz bu çerçevede 'riskli' görülebilmektedir. Bunun ötesinde turizm sektöründe kitle ve seçkin kategorizasyonunda zamanın trendlerine göre arz/talep dengesi değişebilmektedir. Akdeniz'de optimum noktayı yakalamak ciddi mühendislik uğraşısıdır. Abulafia, Akdeniz'de turizmin giderek kitle turizmine dönüşüp yozlaştığı tespitinde bulunmaktadır.[188]

Turizm de çevre kirliliğine neden olmakta; diğer yandan ise ekolojik sarsıntılar başta turizmi etkileyebilmektedir. Akdeniz bu bağlamda sancılı bölgelerin başında gelmektedir. Dünya kamuoyu, ilgili çevrelerin baskısıyla kitleleri ekolojik duyarlılığa davet etmektedir. Bu gayretler global düzlemde ciddi adımların atılmasını sağlamış ve 1992'de Rio de Janeiro'da BM himayesi altında "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi" imzalanmıştır. Bu sözleşmeyle "deniz koruma alanları" oluşturulmuştur. 1994'te Jamaika'da uluslararası sularda "insanlığın ortak mirası" addedilen deniz yataklarında yapılan araştırmalara yönelik çalışmaların denetlenebilmesi kabul edilmiş ve BM çatısı altında Uluslararası Deniz Yatağı Otoritesi (ISA) kurulmuştur.[189] BM, 2016'da "sürdürülebilir insani

[188] Abulafia, **a.g.e.,** s.703.
[189] Attali, **a.g.e.,** s.158.

kalkınma" felsefesini bir kez daha vurgulamış ve okyanuslarla denizlerin korunması gerektiğini Küresel Toplum'dan beklediğini hatırlatmıştır. Ne var ki, bu metinleri imzalamış pek çok ülke bile denizlere yönelik bu ilkelere hassasiyet göstermemektedir. Denizler hızla kirletilmekte ve bazı uzmanların ifadelerine göre ölüme terk edilmektedir.[190] Denizlerin tüketilmesine karşı herkese düşen görev bulunmaktadır, fakat bu alanda yapılanlar yeterli bulunmamaktadır.

Denizlerin "ürkütücü" hale gelmesi sadece ekolojik tehlikelere maruz kalmasından değildir. Yukarıda değinildiği gibi, denizler ve okyanuslar şiddet ve çatışma mahalleri şeklinde olumsuz kimlik kazanmaktadırlar. Oysaki, mazide edebiyatçıların gözünde mavi suların lirik ve/ya poetik açılımları vardı. Kara insanına kıyasla, felsefi iz düşümleriyle denizcilerin özgürlük heyecanı vardı. Bu tutku, dünya tarihinin sıradan akışını değiştirmiş, medeniyetlerin yürüyüşünü renklendirmişti. Bu düşünceyi dillendirirken Attali, "deniz insanların en temel ütopyasının, en temel ideolojinin, özgürlük ideolojisinin menşeidir." demektedir.[191]

> *"…insanlık açısından temel olan pek çok keşif ve yenilik de deniz kaynaklı olmuştur. Medeniyetler… geçmişte de bugün de denize coşkuyla meydan okudukları nispette dinamizm göstermişlerdir. Sadece ana kentlerini kıyı bölgelerinde kuran milletler çok büyük güçlerdir; bu geçmişte de böyleydi bugün de böyle"*[192]

Gerçekten de Akdeniz'in medeniyet(ler) beşiği olmasından denizci ruhlu liderlerin ve sıra dışı insanların kitleleri sürükleyici katkısı tarihsel perspektifte yukarıda işlenmişti. Denizin ilham imbatıyla medeniyetlerin ruhunun inşası Braudel dahil pek çok tarih felsefecisinin dikkatini çekmiştir. Özellikle Akdeniz düzleminde Anadolu'dan seyre çıkan akıncı ruhlu Türk korsanlarının Akdeniz'in tarihini nasıl dönüştürdükleri kaydedilmişti.

Kıyılarda, karalarda baş gösteren çatışmalar, insanın insana zulmü, şiddet sarmalına takılmış zamanlar karşısında deniz, özgürlüğe kaçış yoludur. Antik Çağ'dan köleler firar

[190] **a.g.e.**, ss.155-160.
[191] **a.g.e.**, s.169.
[192] **a.g.e.**, s.171.

ettiklerinde denize atarlardı kendilerini. Deniz, Firavun'dan kaçanların Exodus'u (çıkışı) idi. Kitab-ı Mukaddes'te Hz. Musa'nın Kızıldeniz'i yarıp kurtuluşu öykülendirilmektedir. Daha modern dönemlerde de benzeri episodların yaşandığı tüm denizlerde ve doğaldır ki Akdeniz'de görülmektedir. Küba'dan kaçanlar, Vietnam ile Kamboçya'dan hareket eden sığınmacılar uluslararası ilişkiler literatürüne "boat people" (gemi yolcuları) olarak dramlarını yansıtmışlardır. Akdeniz ölçeğinde de günümüzde de aynı manzaralar dünya kamuoyunda yer almaktadırlar. Afganistan'dan başlayarak Orta Doğu'daki zulümden kaçanlar emin bir liman bulmak için her türlü tehlikeyi göze alarak mülteci adayları kimlikleriyle Akdeniz'den medet ummaktadırlar. Bodrum'un kumları üzerinde fotoğraflanan Aylan bebeğin kaderi belleklere sinmiştir.

Akdeniz, tarihin gelinen bu noktasında 1492'den sonra Endülüs sendromunu tekrarlayan trajedilere sahne olmaktadır. Bu da bu denizde yeni bir ekonomik sektörün ortaya çıkışına neden olmaktadır: İnsan kaçakçılığı. Organize suç şebekelerinin 'kirli para' temini için sığınmacıları kandırıp, umuda/ölüme yolculuğa çıkardıkları BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin gayretlerine rağmen önü bir türlü alınamayan çağımız gerçeklerindendir. Sulara bırakılmış kaçakları başta Yunanistan olmak üzere bazı kıyı devlet sahil güvenlik güçlerinin kurtarmak yerine botlarını patlattıkları yüzyılın insan hakları söylemleri ile çelişir bir tabloyu gözler önüne sermektedir.

Akdeniz, uyuşturucu kaçakçılığı dahil pek çok organize suçun serbestçe icra edildiği tehlikeli bir uzam olmaktadır. Korsanlık (pirate), yüzüyle Akdeniz'e egemen olmaya başlamıştır. Bu gidiş literatürde artık "deniz terörü" nitelendirilmesiyle anılmakta ve daha tehlikeli açılımlara da ebelik yapacak bir geleceğe işaret etmektedir.[193] Şöyle ki;

> *"...Deniz terörü gelecek yeni bir savaş biçimi olarak ortaya çıkabilir. Bu savaşın pek çok farklı biçime bürünebileceği tahayyül edilebilir; denizaltı ve dronelar kullanmak, kruvazör gemilerinin üstüne veya limanlara intihar gemileri veya rehinelerle dolu gemiler yollamak, Akdeniz'e patlayıcı ve*

[193] James Kraska, **Contemporary Maritime Piracy: International Law, Strategy, and Diplomacy at Sea**, Santa Barbara/Denver/Oxford: Praeger, 2011, s.38.

göçmen yüklü gemiler göndermek veyahut en önemli denizaltı (fiber-BSY) kablolarından bazılarını kesmek gibi"[194]

Bu çerçevede Avrasya feribotu ve Marmara gemisi olayları anılabilir. Söz konusu gelişmeler, Huntingtun'un "Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması" kehanetinin denizlere, özellikle Akdeniz'e de taşındığını/taştığını anımsatmaktadır. Saddam'ın nükleerleşmesi bahanesiyle ABD'nin Irak'a ardından Suriye iç savaşına müdahaleleri bu kuramın geçerliliğini delillendirmektedirler.

"Arap Baharı" Akdeniz'e kıyısı olan ilkelerdeki halkların iç dinamikleriyle vücut bulan bir 'özgürleşme/demokratikleşme' özlemi miydi; yoksa Büyük Güçlerin jeostratejiler doğrultusunda bu istemleri kendi dış politika emellerine payanda kılma tezgâhları mıydı tartışmaları halen dünya politikasının gündemindedir. Akdeniz halklarının Mısır örneğinde görüldüğü gibi müstebit yöneticilerinden kurtulmaya yönelik devrimsel inisiyatifleri, Batılı bazı hegemon güçler tarafından "İslamcı fundementalizmin yükselişi" şeklinde yorumlanarak, Akdeniz'de 16. yüzyılı andırır bir Medeniyetler kapışmasına ya da düellosuna bel vermiştir. Bu çalışmada ilerideki sayfalarda değinilerek, ayrıntılanacak Libya Krizi bu bağlamda değerlendirilebilir mi, aşağıda işlenecektir.

Görünen o dur ki, Akdeniz ister bölgesel ister küresel aktörler açısından güvenliğe yönelik tehditlerin çeşitlenerek artığı, risk algılamaların ise farklı boyutlar kazandığı tehlikelerle örülü bir kaotik havza ya da havuz olmaktadır. Böylesine bir ortamda güvenlik gerekçeleri; neo-realist ilkeler ışığında bir dış politika (ve/ya diplomasi) alanında yeni önlemler alınmasını zorunlu kılmakta; öte yandan da deniz kuvvetlerine bu tür tehditlerle mücadele edebilecek yeri post-modern yapısallaşmaları amir kılmaktadırlar. Çalışmanın bu kısmında Büyük Güçlerin ya da Akdeniz'e paydaş devletlerin denizcilik siyaset ve stratejilerini gözden geçirmek yararlı olacaktır.

[194] Attali, **a.g.e.,** s.219.

3.2. Paydaş Güçlerin Deniz(cilik) Stratejileri ve Akdeniz Politikaları

Bu bölümde Libya Krizi'ne giden sürecin bütün boyutlarıyla anlaşılabilmesi için Akdeniz üzerinde ilgili devletlerin Akdeniz politikalarına göz atılacaktır. Burada dikkate alınması gereken aktörler (a) Global/Büyük Güçler (b) Bölgesel paydaşlar ve (c) Uluslararası örgütler şeklinde sıralandırılmıştır. Çıkar/tehdit sarkacına paydaş olan aktörlerin öncelikle genel anlamıyla deniz(cilik) stratejileri aktarılacak, ardından özel surette Akdeniz'e ilişkin politikaları irdelenecektir. Bilindiği gibi Soğuk Savaş sonrasında ABD; baş rakibi SSCB'nin Varşova Paktı'nı da beraberinde sürükleyerek tarihe mal olması ile -bazı sistemik çekincelere rağmen- Küresel Dünya'nın başat gücüdür. Bu nedenle öncelikle ABD'nin küreselleşme ile başlayan dönemde savunma sektöründe deniz(cilik) alanında geliştirdiği yaklaşımlara değinilecektir. Bilindiği ve yukarıda ilgili bahislerde altı çizildiği gibi Amerikan deniz gücünün kökeni gelişimi Mahan'ın kuramsal yaklaşımlarında aranmalıdır. Mahan'ın denizde hegemonyacılığa dair uyarıları Amerikan karar vericilerce uygulanmıştır. Soğuk Savaş yıllarında düşman SSCB olarak görülmüş; hedef ise NATO ittifakının nükleer caydırıcılık stratejisi uyarınca okyanuslarda ve Akdeniz'de kontrolü sağlamak olarak belirlenmişti.

Yeni dönemle birlikte oluşan şartlarda Washington stratejik değişime gidecektir. Çeşitli belgelerden aktarıldığı kadarıyla[195] bu kez temel rakip Çin seçilmiş, Rusya federasyonu ikincil konumda yine tehdit olarak belirtilmiştir. Burada tekrara edilmesine gerek görmediğimiz fakat yukarıda Akdeniz havzasında değindiğimiz post-modern riskler Amerikan hükümetince de aynı şekilde tehlike olarak anılmaktadır. Bu çerçevede coğrafya olarak odaklanılan nokta, Çin Denizi'dir. Akdeniz ilk başta ikinci planda görülmektedir. ABD, askeri savunma gerekçeleri yanı sıra deniz ticareti ve enerji konusunda da denizlerin önemini vurgulamaktadır. Amerika'nın güvenliği ve refahının denizlere bağımlı olduğu 2000 sonrası tüm strateji belgelerinde tekrarlana gelmektedir.[196]

[195] Tutak, **a.g.e.**, ss.137-141.
[196] Frank C. Pandolfe USN, "The Evolution of Modern U.S. Naval Strategy," **Naval War College Review**, Vol.69, No.4, Article 2. ss. 7-13, https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1137&context=nwc-review (Erişim Tarihi: 15.06.2023).

ABD Deniz Kuvvetleri; deniz(lerin) kontrolü, caydırıcılık, güç projeksiyonu ve deniz güvenliği işlemlerini yerine getirmek üzere yükümlü kılınmıştır. Bu amaçla, 2023 yılında 244,7 milyar dolar olan donanma bütçesi, 2024 yılı için 11 milyar dolarlık artışla 255,8 milyar dolar olarak talep edilmiştir.[197] Bu meblağ dünyadaki en yüksek askeri kuvvet bütçesidir. ABD donanmasının 2023 mali yılı 30 yıllık gemi inşa planına göre, ABD donanmasının 2052 yılına kadar 321 ila 404 arası insanlı gemi ve 45 ila 204 arası insansız su üstü ve su altı aracından oluşacağı öngörülmektedir. [198] Ne var ki, Çin'in son yıllardaki askeri harcamalarının artması ve deniz stratejisine verdiği önem sonucu ABD, dünyanın en büyük donanmasına sahip olma özelliğini kaybetmiştir. Çin'in deniz yarışına girişmesi, akabinde AB-ABD hegemonyasındaki Akdeniz'e sızmaya çalışması aşağıda irdeleneceği gibi, ABD'yi Akdeniz güvenliğine yeniden ağırlık vermeye itecektir.[199]

ABD'deki istihbarat çevrelerince gözlemlerine rağbet edilen Lesser 2015'te kaleme aldığı bir raporda Washington DC için Akdeniz güvenliğinin geleceğini işleyecekti. Lesser'e bakılırsa, Akdeniz güvenliği "küreselleşmiştir." Bu saptamadan kastı, deniz güvenliğine yönelik tehditlerin Akdeniz'de izdüşümü bulunduğu gibi, Akdeniz'in global deniz sorunlarının da adeta odak ya da merkez noktasını teşkil ettiğini vurgulamaktır. Akdeniz'in tüm kıyıları ciddi sorunlarla örülüdür. AB'nin bu denizdeki riskleri bertaraf etmeye muktedir olamadığını savunmaktadır. Zaten yazara göre ABD sırf bu sebeple 200 yıldır Akdeniz'e müdahil olmuştur. Lesser, ABD'nin Akdeniz güvenliğine katkısını üç seviyede özetler. İlkin ABD Akdeniz'le Avrupa'nın güvenliği için ilgilenmelidir. İkincisi, ABD açısından da Akdeniz, Akdeniz dışı riskli bölgelere müdahil olmak için vazgeçilmez bir stratejik adrestir, üstür. Üçüncüsü, zaten Akdeniz'in kendine özgü krizler envanteri

[197] America's Navy, Highlights of the Department of the Navy FY 2024 Budget Office of Budget - 2023, https://media.defense.gov/2023/Mar/29/2003188749/-1/-1/0/HIGHLIGHTS_BOOK.PDF (Erişim Tarihi: 20.08.2023), s.22.
[198] Report to Congress on the Annual Long-Range Plan for Construction of Naval Vessels for Fiscal Year 2023, 2022, Washington, https://media.defense.gov/2022/Apr/20/2002980535/-1/-1/0/PB23%20SHIPBUILDING%20PLAN%2018%20APR%202022%20FINAL.PDF (Erişim Tarihi: 15.07.2023), s.4.
[199] I. O. Lesser, "The United States and the Future of Mediterranean Security: Reflections from GMF's Mediterranean Strategy Group", **German Marshall Fund of the United States**. 2015, http://www.jstor.org/stable/resrep18837 (Erişim Tarihi: 12.07.2023), ss.3, 4.

ABD'nin stratejik endişeleri arasındadır. Bu üç alanda AB ile iş birliği ABD'nin küresel avantajına dönüştürülebilir.[200]

Çin tarihi boyunca kara odaklı ve içe dönük bir strateji gütmüştür. 11000 mil kıyısı olan; 6000 adanın vatanının uzantısını teşkil ettiği Çin hem stratejik hem de ulusal karakter itibariyle "karacı" millet/devlet şeklinde nitelendirilmiş, o da bu künyeyi kabullenmişti.[201] Günümüz Çin stratejistleri ülkelerinin geçmişteki bu görünümünün Çin'in Batılı güçler ile Japonya tarafından küçümsenmesine/aşağılanmasına neden olduğunu itiraf etmektedirler. Onlara göre Çin "deniz gücünün avantajlarını görememiş, ihmal etmiş ve bu tavrının kurbanı olmuştur."[202] 1980'lerden itibaren Çin stratejik kültüründe sıkça anılmaya başlayan bir deyim ortaya çıkacaktır: "Deniz hakları"[203] Beijing'in yükselen söyleminde ülkenin geç kalınmış deniz haklarını elde etmek üzere çağdaş bir deniz stratejisinin yapılandırılması gerektiği vurgulanmaktaydı.[204]

Zaten Soğuk Savaş sonrasındaki küresel dinamikler Çin'i bu sıkışmış görüntüsünden kurtaracak ve ülkenin deniz aşırı açılımında ciddi dürtü kazandıracaktır. Çin 1990'lı yıllarda yaşadığı ekonomik sıçramanın da etkisiyle 21. yüzyıla dışa açık, uluslararası ticarete önem veren bir güç olarak girecekti. Ticari ve ekonomik gerekçeler Çin'in deniz(cilik) gücünü geliştirmesini zorunlu kılmaktaydılar. Nitekim, Çin'in Komünist Partisi'nin 2012'de düzenlenen 18. Ulusal Kongresi'nde Genel Sekreter Hu Cintao şöyle diyordu: *"Denizde kaynakları kullanma, deniz ekonomisini güçlendirme… deniz ekolojik*

---

[200] Lesser, **a.g.e.** s.6.
[201] Bernard D. Cole, "China's Maritime Strategy", In S. M. Puska (Ed.), People's Liberation Army After Next, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2000, 279-327, https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep12051.10.pdf?refreqid=excelsior%3Aa6a8300803b5d9067abbed3d48db8b39&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (Erişim Tarihi: 22.07.2023), s.282.
[202] Lisa Tobin, "Beijing's Strategy to Build China into a Maritime Great Power", **Naval War College Review**, 2018, Vol.71, No.2, https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1734&context=nwc-review (Erişim Tarihi: 27.06.2023), s.20.
[203] **a.g.e.,** s.21.
[204] Thomas M. Kane, **Chinese Grand Strategy And Maritime Power**. London/New York: Routhledge, 2022, s.55.

çevresini savunma ve karalılıkla Çin'in deniz haklarını ve Çin'in çıkarlarını savunma yeteneğimizi geliştirmeliyiz. Çin'i bir deniz gücü olarak inşa etmeliyiz."[205]

Çin sadece ekonomik zorunluluktan değil, askeri ve/ya jeopolitik nedenlerle de okyanus(lar) devleti/gücü olmalıydı. Çünkü, Beijing'e göre Küresel Toplum'un ekonomik merkezi Asya-Pasifik'e kaydıkça bu yöreye ABD giderek artan bir tempo ile sokulmaya başlamış ve nüfuzunu Çin için ciddi güvenlik tehdidi oluşturacak seviyeye ulaştırmıştı. Çin, ABD'nin meydan okumasına karşı donanmasını gemi sayısı bakımından son 20 yolda üç kat büyüterek tek süper güç olarak anılan ABD'yi geçmeyi başarmıştı. Ayrıca, Çin Devlet Başkanı Xi Jinping 2013'te "21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu" ya da diğer adıyla "Bir Kuşak, Bir Yol" girişimini dünya kamuoyu ile paylaşır. Güzergahı Çin kıyısında Avrupa'ya şeklinde belirlenmiştir. Bir bacağı ise Güney Pasifik'e uzanmaktadır.[206] Bu proje ile amaç Çin'in egemen olduğu bir ekonomik bölge yaratmaktır. Türkiye'nin de entegre olması istenen bu proje *"Çin'in 21. Yüzyılın başından itibaren izlediği çok yönlü dış politika, açık deniz stratejisi ve deniz diplomasisinin başarılı bir çıktısını temsil etmektedir."*[207]

Geleneksel bağlamda karacı bir devlet olan Çin'in küreselleşme ile beraber denizlere doğru kıta aşırı yayılmacı rota belirlemesi Washington DC'yi hayli tedirgin edecektir ABD'nin karar vericilerini besleyen stratejik düşünce odakları Çin'in deniz gücü olma hevesini, kendi güvenliği için değil, "ihtiraslarını" tatmin için yaptığını vurgulamaktadırlar. Onlara göre, Çin doğaldır ki, bir anda burada ayrıntılarını yinelemeyeceğimiz etkenlerden dolayı üstün bir filo oluşturamayacaktır. Ne var ki, Çin'in "deniz(lere) yönelik nasyonalizmi" ABD'nin başatlığını zorlamasa da onun Beijing ile dostane diplomasisine ya da iş birliğine köstek olacaktır.[208]

---

[205]Masayuki Masuda, China's Maritime Strategy and Maritime Law Enforcement Agencies: Quest for a Maritime Power, 2014, http://www.nids.mod.go.jp/english/publication/joint_research/series10/pdf/04.pdf (Erişim Tarihi: 17.06.2023) s.72; Lisa Tobin, **a.g.e.,** s.18; Tutak, **a.g.e.**, s.144.

[206] Arzu Durdular, "Çin'in "Kuşak-Yol" Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi", Avrasya Etüdleri, 2016, 49(1), https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/422160 (Erişim Tarihi: 16.07.2023), 77-97, s.81.

[207] Tutak, **a.g.e.**, s.146.

[208] Robert Ross, "China's Naval Nationalism: Sources, Propects and the US Response", **International Security**, 2009, 34(2), https://www.belfercenter.org/publication/chinas-naval-nationalism-sources-prospects-and-us-response (Erişim Tarihi: 16.06.2023), s.77.

Wastington DC'ye egemen olan kanı Beijing'in açık denizlerdeki varlığının giderek tehditkâr bir görünüme büründüğüdür. Amerika, Çin'in denizlerde savunmacı olduğu kadar "agresif" bir siyasal gerçekçilik güttüğüne inanmaktadır. Çin'in çıkarları, sadece ticaret serbestisi, terör-korsanlık-kaçakçılık gibi risklere karşı bağışıklık sağlamak değil, aynı zamanda deniz haklarını Çin ötesindeki beldelerde de hissettirmek üzere yeniden kurgulanmıştır.[209]

Çin'in, dünyanın çeşitli denizlerinde sancak göstermesi yanında Avrupa Birliği'nin de ticari kalpgahını teşkil eden Akdeniz'de de varlığını hissettirdiği görülmektedir. Çin ekonomisinin gelişiminin sürdürülebilir kılınması için Akdeniz en önemli ticari havza sayılabilir. Şöyle ki, Akdeniz hem kuzeyi ile AB'nin refah ülkelerine, hem de gelişmekte olan Afrika ve Ortadoğu'ya açıktır. Beijing bu havzayı Çin'in nüfuzuna geçirmek için Akdeniz'de liman ortaklıklarına girişmekte, hatta yeni limanların yapımına yatırım yapmaktadır. Çin'in en büyük deniz taşımacılık şirketi COSCO, İspanya'daki Noatum Limanı'nın işletmeciliğinin %51'inde hak sahibi olmuştur. Bu arada Yunanistan (Pire), İspanya (Bilbao, Valencia), İtalya (Vado), Türkiye (Kumport), İsrail (Hayfa, Aşhod) gibi limanlara da ağırlığını koymuştur.[210] Çin'in bu yatırımları uzmanlara bakılırsa, Beijing'in yeni "stratejik kültürü"nün yansımalarıdır ve bu kültür somut şeklini Çin'in "Bir Kuşak, Bir yol" projesinde bulmuştur. "Bir Kuşak, Bir Yol" projesinin odağı ise Akdeniz'dir.[211]

Rusya'nın emelleri Soğuk Savaş yıllarını aratmayacak düzlemdedir. Bilindiği gibi Rus donanması 1696 ülkede Batılılaşma ve Modernleşmenin mimarı Rus Çarı I. Pedro tarafından kurulmuştur. Bu donanma yıllar içinde gelişmiş ve ABD'ye denizlerde rakip hale gelmiştir. Soğuk Savaş'ta yenişemeyecek bir dengede kalınmıştır. Ne var ki, SSCB'nin yıkılması ile Rusya ciddi ekonomik sorunlar yaşayınca donanması ihmal edilmiştir. Fakat, Putin devleti toparlarken donanmayı tekrar eski gücüne kavuşturmak

[209] Tobin, **a.g.e.**, ss.31,36-37.
[210] Ronald H. Linden, The New Sea People: China in the Mediterranean, Istituto Affari Internazionali, 18(14), 2018, s.6.
[211] François Godement vd., Chine and the Mediterranean: Open for Business, 2017, https://ecfr.eu/wp-content/uploads/China_Analysis_June_2017.pdf (Erişim Tarihi: 23.06.2023).

için gayretini esirgemeyecekti. Son yıllarda Moskova yeni bir denizcilik stratejisinin temellerini atmaktadır.

Rusya Federasyonu birbiri ardı sıra yayınladığı denizcilik belgeleri ile yine NATO'yu tehdit değerlendirmesi içerisine almaktadır. Hatta "genişlemesi"ni artan bir kaygıyla karşıladığını ifade etmektedir.[212] Bilindiği gibi donanmaların güçlendirilmesi yüksek bütçeler gerektiren bir konudur. Moskova bu maliyeti göz önünde tutarak yatırımdan kaçınmayacağını göstermektedir. Rusya küresel gelişmelere bağlı olarak öncelikli odaklı ve yüksek teknolojik üretimini merkeze alan bir donanma dizaynı üzerinde durmaktadır. Sadece NATO tehdidi değil, aynı zamanda yukarıda işaret edilen yeni risklere karşı da donanımlı olmayı ön görmektedir. Bu bağlamda korsanlık ve kaçakçılık ile mücadeleyi dile getirmektedir. Ayrıca Çin ile iş birliğine girişmektedir. Örneğin, 2014'ten bu yana Rusya ve Çin gelişmiş askeri teçhizat satışı, ikili ve çok taraflı tatbikatlar olmak üzere çeşitli alanları kapsayan bir ortaklık oluşturmuştur.[213] Bu da, iki eski ideolojik yandaşın aralarındaki vurgu farklarına rağmen ABD'ye karşı bir ortak platform oluşturduklarını kanıtlamaktadır. NATO'nun yayılmacılığı, anlaşılıyor ki, iki gücüde rahatsız etmektedir.

NATO'ya gelince, bu örgütte Soğuk Savaş sonrasında denizleri savunma sisteminde ön plana çıkarmaktadır. NATO "kolektif savunma" konsepti ışığında üye devletlerin katılımıyla etkili ve esnek yetenekli bir deniz kuvvetleri organizasyonuna ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır. Elimizdeki kaynaklar NATO'nun deniz stratejisini güncellemek zorunda olduğunun altını çizmektedirler.[214] Bu kapsamda planlanmış tatbikatlar, manevralar ve liman ziyaretleri gerçekleştirmektedir. NATO bu çabalarına ek olarak denizlerde bütüncül bir güvenlik şemsiyesi sağlanması amacına yönelik bir Deniz Güvenliği Mükemmeliyet Merkezi (MARSEC COE) oluşturmuştur. Burası deniz ticareti, enerji güvenliği, deniz çevresi, deniz kaynakları, halk sağlığı, deniz taşımacılığı gibi

[212] Jonathan Evitts, Russian Naval Modernization and Strategy, (American Military University - Naval Postgraduate School Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), California, 2019, s.30.
[213] Dmitry Gorenburg, "An Emerging Strategic Partnership: Trends in Russia-China Military Cooperation", 2020, https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/emerging-strategic-partnership-trends-russia-china-military-cooperation-0 (Erişim Tarihi: 24.06.2023).
[214] Stewen Horrell vd., "Updating NATO's Maritime Strategy, Atlantic Council", 2016, https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/updating-nato-s-maritime-strategy/ (Erişim Tarihi: 15.06.2023).

konularda hem akademik hem de uygulamalı eğitim faaliyetleri yürüten bir merkez haline getirilmiştir.[215]

NATO'nun deniz stratejisinin yenilenme sürecinde Akdeniz güvenliğinin özel bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. NATO; 21. yüzyılın en vahim sorunsallarından olan kıtalar aşırı kitle göçlerinin en fazla Akdeniz üzerinden Avrupa'ya geçtiğinin altını çizmektedir. Söz konusu göçler bir insanlık (humanitarian) dramı olduğu kadar bünyesinde insan kaçakçılığını barındıran bir organize suç sektörüdür. Göç haritalarını ilticacılar/sığınmacılar arasına sızan militanlar, teröristler ve uyuşturucu trafikçileri de kullanmaktadırlar.[216] Dolayısıyla, NATO bu oluşumdan rahatsızlık duymaktadır. Bu konuda AB'nin yeterli olmadığını düşünen ABD, NATO'nun AB'ye desteğinin artırılması gerektiğini savunmuştur.[217] 2016'da NATO önemli bir adım atarak Akdeniz'in güvenliğinde donanması ile rutin devriyelere başlamış; Sophia, Active Endeavour ve Sea Guardian adlı tatbikatlar gerçekleştirmiştir.

Akdeniz'in güvenliğinin öncelikle kendi sorumluluğu altında olması gerektiğini vurgulayan AB, doğaldır ki, Soğuk Savaş sonrasında bu denizde kabaran yeni tehdit ve risklere karşı kayıtsız kalamazdı. AB'nin genişleme süreci ile eş zamanlı olan bu tehdit çeşitlenmesi AB'ye yeni fakat o ölçüde acil sorumluluklar yüklüyordu. 2000'lerden itibaren kaleme alınan belgelerde AB'ye üye devletlere yeni görevler düştüğü ve aralarındaki iş birliğini artırmaları gerektiği kaydediliyordu.[218] Bu bağlamda "İslamcı fundamentalizm"in en hayati tehlikelerin başında geldiğinin altı çizilmekteydi.[219]

---

[215] MARSEC COE, About Us, https://www.marseccoe.org/about-us/ (Erişim Tarihi: 07.08.2023).
[216] Alessandra Grada Dibenedetto, "Implementing the Alliance Maritime Strategy in the Mediterranean: NATO's Operation Sea Guardian", NATO Defence College, 2016, No.134, https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep10237.pdf?refreqid=excelsior%3A951a003c4d005876c338cd2232fadbac&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (Erişim Tarihi: 23.07.2023), s.1-14.
[217] Brooke A. Smith-Windsor, "Securing the Commons Towards NATO's Maritime Strategy", NATO Defence College, 2009, No.49, https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep10431.pdf?refreqid=excelsior%3A335b7e9fc4479d3b5e263a6fca0ac45e&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (Erişim Tarihi: 23.07.2023), s.6,7.
[218] Lennart Landuran, "EU Maritime Strategy: Promoting or Absorbing European Defense Cooperation?", Netherlands Institute of International Relations, 2015, 11205/14, https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep05291.pdf?refreqid=excelsior%3A6031fdc095a68a028d5b6f368cd6f9b9&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (Erişim Tarihi: 23.07.2023), s.2.
[219] Marc Maresceau ve Erwan Lannon, **The EU's Enlargement and Mediterranean Strategies**, New Hampshire/New York: Palgrave MacMilan, 2001, s.371.

Sonuçta Avrupa Birliği, Akdeniz'e ilişkin 2012'de "Mavi Büyüme Stratejisi" adı altında bir belgeyi kabul etti. Buna göre AB, Akdeniz'in güvenlikli bir havza olması gerektiğini vurgulamaktadır. Enerji, deniz ticareti, deniz turizminin geliştirilmesi ana hedefleri arasındadır. 2014'te ise bu kez "Deniz Güvenliği"ne ilişkin kapsamlı bir rapor kaleme alacaktı. Akdeniz'de deniz güvenliğine uluslararası hukukun ön gördüğü esaslar içinde tüm paydaşlarca riayet edilmesi gerektiğini kaydetmekteydi.[220] Ne var ki, belgelerdeki yükümlülüklerin kâğıttan sulara geçişi ya da uygulamadaki fizibilitesi sorgulanmaktadır.[221]

AB'ye üye olan Akdeniz'e kıyıdaş ülkelerin hemen hemen hepsinin denizcilik belgelerinde benzeri ifadelere rastlamak mümkündür. 21. yüzyıla uyum sağlayacak yeni deniz politikaları "soft power" gereksinimlerinden askeri vurucu kuvvet yatırımına değin bu raporlarda yer almaktadır. Bu çalışmada Libya Krizi'nde önemli rol aldıkları görülecek olan üç devlete kısaca işaret etmek yerinde olacaktır: Birleşik Krallık, Fransa ve Yunanistan.

Birleşik Krallık, 19. yüzyılın en büyük denizcilik gücüydü. Üzerinde güneş batmaz dediği imparatorluğunu buna borçluydu. 21. yüzyılda, bu mirasın hakkını vermek için bu ada ülkesi de hem sivil hem de askeri denizciliğe verdiği ağırlığın sürdüğünü ilan etmekteydi. Hatta 2010'da yayınladığı "Gelecek Denizcilik Vizyonu, Kraliyet Donanması, Bugün-Yarın 2025'e Doğru" isimli vizyon/misyon belgesinde teknolojiye yatırım yapmaya azimli olduğunun altını çiziyordu.[222]

Akdeniz'in yakın tarihçesinde İngiliz-Fransız rekabetinin bulunduğu yukarıda işlenmişti. Fransa'da AB içinde denizcilik gücünü ihmal edemez, rakiplerinin gerisinde kalamazdı. Paris, Aynen diğer ülkelerin resmi yayınlarında gördüğümüz taahhütleri tekrarlayacaktı. 21. yüzyılın ortaya çıkardığı zorluklarla nimetlerin farkındaydılar. Bu yeni olgulara

---

[220] Tutak, **a.g.e.**, s.135.
[221] Lorenzo Vai, "The European Union's Maritime Security Strategy: Cogito Ergo Sum?", 2016, 93-108, https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep09859.9.pdf?refreqid=excelsior%3A17d9faf1b3416c2cb75a7a14fa9e238d&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (Erişim Tarihi: 19.06.2023), s.107,108.
[222] Royal Navy, **Future Navy Vision, The Royal Navy Today, Tomorrow and Towards 2025**, 2010, https://www.royalnavy.mod.uk/About-the-Royal-Navy/~/media/Files/Navy-PDFs/About-the-Royal-Navy/Future%20Navy%20Vision.pdf (Erişim Tarihi: 26.08.2023).

hazırlıklı olmaktaydılar. Fransa için Akdeniz, yeni oluşumlarıyla ciddi bir meydan okumaydı ve Paris, bu yarıştan düşmemeye kararlıydı.[223]

3.3. Türkiye Cumhuriyeti'nin Deniz Politikaları ve Akdeniz

Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren deniz(cilik) politikaları üzerinde durulacak, ardından Soğuk Savaş dönemine değinilecektir. Onu takiben küreselleşen dünyada değişen uluslararası konjonktür ışığında Türk Deniz Kuvvetleri'nin çağa uyumunu gösteren dinamikler işlenerek, konu Akdeniz bağlamındaki stratejik açmaz ve açılımlara getirilecektir. Bu alanda kısıtlı çalışmalar arasında kendisi de bir deniz kuvvetleri üyesi olan Amiral Afif Büyüktuğrul'un daha 1952 yılında kaleme aldığı ve çarpıcı olduğunu düşündüğümüz bir tespiti ile başlamak yerinde olacaktır. Büyüktuğrul; "Osmanlı İmparatorluğu'nun, sadece deniz egemenliğinden vazgeçmek yüzünden yıkıldığı kesindi(r)." kanısını ileri sürmektedir.[224]

Bilindiği gibi 1923'te Türk Deniz Kuvvetleri, Osmanlı Devleti'nden "miras" alarak sadece kısıtlı hareket imkân ve yetenekleri olan çok az sayıda gemi devralacaktı. Mustafa Kemal Atatürk kurmak istediği çağdaş devletin egemenliğinin denizlere de yansıması gerektiğini düşünmekteydi. Bu fikrini Balkan Savaşları'nın destanlaşan muhribi Gazi Hamidiye ile daha 1924 gibi erken tarihte yaptığı gezide kamuoyuna ilan edecekti. Maziden yadigâr kalan bu sembolik unsurları … Hamidiye'de devrin ileri gelen donanma komutanlarına verdiği söylevde aynen şunları söyleyecektir:

> *"Dış pazarlardan satın alınan gemilerle donanma yapılamadığını siz de biliyorsunuz. Donanma sadece kıyı koruyacak bir kuvvet değil, bundan daha önemli olarak deniz yollarının güvenliğini sağlayacak bir kuvvettir. Anadolu'da yaşadıkça bu bakımdan ihtiyacımız daha büyük. Evvela çekirdek bir donanama tedarik etmekle yetinip, deniz sanayi ve ticaretimizi*

[223] Tutak, **a.g.e.**, s.135.
[224] Arif Büyüktuğrul, **Büyük Atamız ve Türk Denizciliği**, İstanbul: Deniz Basımevi, 2006, s.21.

geliştirmeliyiz. Bundan sonra memleket sanayiinden fışkıracak donanmayı yapmakta kolay olacaktır."[225]

Bu söylemin üzerinden üç ay geçmeden 30 Aralık 1924'te TBMM'de Bahriye Vekaleti yasası çıkarılır. Böylece Cumhuriyet denizciliğinin yapılanma sürecinde ilk adım atılmış olur. Vekalet, ülkedeki ekonomik imkanlar dahilinde donanmanın Atatürk'ün işaret etmiş olduğu ölçüde "çekirdeğini" oluşturmak üzere kolları sıvayacaktır. Hedeflenen yurt dışı gemi alımından ziyade mevcut gemilerin onarılarak kullanılır hale getirilmesidir. Bu çerçevede ağırlık yine efsanevi bir gemi olan Yavuz'a verilir. Ne var ki, Yavuz'un donanmaya katılımını sağlayacak bir onarım havuzu yoktur. Almanların yüzer bir havuz yapması istenir. Havuz ileride bir deniz üssü olacak Gölcük'te inşa edilir. Kronolojik olarak bakıldığında Deniz Kuvvetleri'nin teşkilatlanmasında ikinci aşama Bahriye Vekâlet'inin 1928'de lağvedilerek, Deniz Kuvvetleri'nin müsteşarlık/müşavirlik seviyesine indirgenmesidir. Amaç aslında donanmayı, idari ve lojistik gerekçeleriyle daha uygun olduğu düşünüldüğünden Genel Kurmay Başkanlığı'na bağlamaktı. Bu arada 1949'da Yüksek Askeri Şura'nın aldığı bir kararla Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ihdas edilecekti. Deniz Kuvvetleri bu kez, (a) Donanma Komutanlığı (Gölcük), (b) Kuzey Deniz Saha Komutanlığı (İstanbul), (c) Güney Deniz Saha Komutanlığı (İzmir), (d) Deniz Eğitim Komutanlığı (Yalova) şeklinde dört birimle teşkilatlandırıldı.[226]

Türkiye'nin Deniz Kuvvetleri modernleşme yönünde adımlar atmaya başlamıştı ki, II. Dünya Savaşı patlak verdi. II. Dünya Savaşı'na yönelik kutuplaşmaların giderek kendini gösterdiği gözlemlenmekteydi. Akdeniz'in böylesi bir kapışmada deniz savaşlarına mekânlık yapacağı belli olmaktaydı. Kendilerini göstermek isteyen hasım ve rakip donanmalar Akdeniz'de birbirlerini tartmaya çoktan başlamışlardı. 1937'de Akdeniz'de ticaret gemilerine yönelik birtakım saldırılar meydana gelmeye başlamıştı. Bu saldırıların arka planında cumhuriyetçiler ve milliyetçiler arasında cereyan eden İspanya İç Savaşı yatmaktaydı. İspanya İç Savaşı'nda Almanya ve İtalya milliyetçilerin yanında yer alırken Sovyetler Birliği ise cumhuriyetçileri desteklemekte ve taraflara silah, cephane, yiyecek

[225] Rasim Ünlü, Atatürk Döneminde Denizcilik, **Türk Denizcilik Tarihi II**, (Ed.Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), İstanbul, Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2009, s.197.
[226] Sancar, **a.g.e.,** ss.368-378.

vb. yardımlar ulaştırmaktaydılar. Daha sonradan söz konusu saldırıların İtalya tarafından, Sovyetler Birliği'nin söz konusu yardımları taşıyan gemilerine yönelik yapıldığı anlaşılmıştır. İspanya'daki milliyetçi kanadın lideri Franco'nun talebi üzerine bu saldırıların yoğunluğunu ve kapsamını artıran İtalya, Akdeniz'deki gemilere herhangi bir soruşturma yapmadan saldırılar düzenlemeye başlamıştı. Bu durum Akdeniz'de gemisi bulunan tüm devletler için bir güvenlik tehdidi oluşturmaktaydı. Söz konusu saldırıların önlemesi için İngiltere ve Fransa'nın davetiyle 10 Eylül 1937 tarihinde İsviçre'nin Nyon şehrinde bir konferans tertiplendi. Türkiye, Ege ve Çanakkale Boğazı civarında da gerçekleşen saldırılar nedeniyle bu durumdan etkilenen ülkeler arasında yer almaktaydı. Konferans sonucunda uluslararası bir deniz devriyesi oluşturularak bu saldırıları düzenleyen denizaltıların korsan gemi statüsünde değerlendirilip, tespit ve imha edilmesini ön gören tedbirler alınması kararlaştırılmıştır. Alınacak tedbirlerin İtalya karşı bir düşmanlık ibaresi taşıdığını düşünen dönemin Başbakanı İsmet İnönü, anlaşmanın imzalanmasında çekingen bir tavır izlerken, Türkiye'yi temsilen konferansta bulunan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün bu konudaki fikrini ve onayını alarak anlaşmayı imzalamıştır. Yaşanan bu hadiseyle Atatürk ve İnönü arasında oluşan fikir anlaşmazlığı, aralarının açılmasına sebep olmuş ve Başbakan İnönü'nün istifası ile sonuçlanmıştır. İşte bu ortamda gerçekleşen Nyon Konferansı'nın iç politikada da bu şekilde yansımaları olmuştur.[227]

II. Dünya Savaşı'nı takiben uluslararası sistem bu kez Soğuk Savaş ortamına girdi. SSCB, Varşova Paktı'nı oluşturup, Batı dünyasına cephe aldı. Bu arada Moskova, Türkiye'nin doğu sınırlarını zorlayan taleplerde bulundu. Dahası, Çarlığın selefi olan bu devlet, Petersburg'un yapamadığını gerçekleştirmek yani "sıcak sulara inmek" istiyordu. Türkiye; Kafkasya-Balkanlar kıyısında "çevrelenmiştir." Karadeniz'den Akdeniz'e doğru uzanan tehdit Türk Boğazlarına yönelik tehlikelerin başını çekiyordu. Bununla birlikte Ortadoğu'da da Türkiye'ye Suriye kullanılarak ek bir hasım yaratılmıştı. Suriye Deniz

[227] Tuğba Belenli, Akdeniz'de Meçhul Denizaltı Saldırıları ve Nyon Konferansı (1937). Gazi Akademik Bakış, 2019, 12(24), 163-190, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/741682 (Erişim Tarihi: 28.06.2023).

Kuvvetleri, Moskova tarafından takviye ediliyordu. Suriye Deniz Kuvvetleri Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi sıkıştıracak bir güce eriştirilmişti.[228]

Türkiye'nin güvenliğine yönelik tehditlerin çeşitlenip kapsamının artması karşısında Ankara kolay gerçekleşemeyen bir ikna süreci sonrasında 1952'de NATO ittifakına girerek güvenliğini paktın savunma şemsiyesinde aradı.[229] Ne var ki, bu entegrasyon TSK'nın genelde Deniz Kuvvetleri'nin ise özelde yeni misyonlar yüklenmesini beraberinde getirecekti. Türkiye Cumhuriyeti Deniz Kuvvetleri'nin, SSCB'nin Karadeniz'den Akdeniz'e inişinin önünün ve Ortadoğu ile irtibatının kesilmesinde bilfiil desteği bekleniyordu. Ayrıca, Varşova Paktı'nın Avrupa'da oluşan sıklet merkezinin güneyden kırılmasında ve Ortadoğu'da NATO'ya olası tehditlerde karşı konulmasında sorumluluk alması planlanmıştı. Soğuk Savaş boyunca NATO içinde saf tutmak, Türkiye Cumhuriyeti Deniz Kuvvetleri'nin konsept, doktrin, kuvvet yapısı ve eğitim felsefesinin yeni sütunlar üzerinde inşa edilmesinde etkin olacaktı. Bu felsefe ittifak ortaklığının beklentilerine uyum şeklinde özetlenebilirdi.

Soğuk Savaş sürecinde Türkiye, global ölçekte tehditlere karşı tedbirlerini geliştirirken, aynı zamanda bizzat aynı güvenlik paktının üyesi ve komşusu Yunanistan'ın düşmanca tavır ve eylemlerine göğüs germek zorunda kaldı. Bu çerçevede öncelikle Kıbrıs Sorunu dile getirilmelidir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin adayı İngiltere'ye devretmesinden sonra Kıbrıs Rumları "Enosis" davasını başlatmışlardı. Atina'nın 'megaloideası'nın da bu irredantist ihtirasla örtüşmesi sonucunda Kıbrıs'taki Türklerin mağduriyeti -Kıbrıs Cumhuriyeti'nin onlara tanıdığı hakların çiğnenmesi ile- artıyordu. 1960'lar Türk halkına yönelik saldırı ve katliamlara şahit olmuştu.

Doğu Akdeniz'in en ciddi çıbanbaşı haline gelen Kıbrıs Sorunu'na uluslararası sistemde çözüm bulunamıyordu. Bu belirsizlik ortamından yaralanmak isteyen Rumlar, adada hegemon bir konuma geçmek üzere saldırgan bir hamle yaptılar. Rumlar adayı ele geçirmek için 1974 darbe teşebbüsünde bulundular; Cumhuriyeti yıktılar, yönetimi ele geçirdiler. Bu koşullarda Ankara uluslararası hukuktan kaynaklanan meşru nedenlerle 20

[228] Sancar, **a.g.e.**, s.438.
[229] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),** İstanbul: Kronik Kitap, 2019, s.397.

Temmuz'da Ada'ya, adına 'Barış Harekâtı' dediği amfibik bir operasyon düzenledi. İki aşamada gerçekleşen bu operasyon sonrasında diplomatik çabalar sonuç vermeyecek ve Kıbrıs fiilen ikiye bölünecektir. Rum lobilerinin etkinliği nedeniyle KKTC, Küresel Toplum tarafından ısrarla tanınmayacak; ancak, Türkiye'nin aktif desteği ile ayakta kalmayı başaracaktır. Kıbrıs üzerinde Yunanistan'ın emellerinin hala aynı kararlılıkla sürdürüldüğü bilinmektedir.

Aslında Kıbrıs, Akdeniz'deki Türk-Yunan anlaşmazlıklar paketinin sadece bir boyutudur. Akdeniz'e adeta bir cep teşkil eden Ege Denizi iki komşunun ihtilaflı sularıdır. Küresel ticaret için kritik öneme sahip Ege'de karasularının sınırlarının tayini bir türlü çözümlenememektedir. Karasuları, kıyı devletinin kara ülkesini çevreleyen ve üzerinde egemenlik hakkını kullanabildiği deniz alanıdır.[230] Bir ülkenin hava sahasının devletin karasularının boyutunda olması kabul edilmiştir.[231] Bir başka değişle, onun üzerindeki hava sahasına denktir. Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi 1982'de karasularının en fazla 12 deniz mili olarak belirlenmesi ilkesini ön görmüştür. Ancak, denizlerin kendisine özgü şartları doğrultusunda başka bir değişle bazı özel durumlarda iyi niyet ve hakkaniyet ilkesine göre sınırların kararlaştırılması gerektiği de sözleşmeye eklenmiştir.[232] Türkiye bu çerçevede Ege Denizi'nde 6 milin kabul edilmesini teklif etmiştir. Yunanistan bu öneriye karşı çıkmakta, ihtilaf sürmektedir.[233]

Atina hava sahası konusunda da uzlaşmaz tutum içerisine girmekte ve 10 mil esası üzerinden uçuşlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır.[234] Ankara bu inisiyatifi tanımamaktadır. Her iki kıyıdaş devletin 6 mil karasuları, ona bağlı olarak da aynı

---

[230] Tayyar Arı, "Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları", 1995, 50(1), 51-68, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36441, (Erişim Tarihi: 12.06.2023), s.53.

[231] T.C. Dışişleri Bakanlığı, Başlıca Ege Denizi Sorunları, https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa#:~:text=Uluslararas%C4%B1%20hukuka%20g%C3%B6re%2C%20bir%20%C3%BClkenin,deniz%20mili%20olarak%20deklare%20etmi%C5%9Ftir (Erişim Tarihi: 12.06.2023).

[232] United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLE), Contents, 1982, https://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/UNCLOS-TOC.htm (Erişim Tarihi: 15.06.2023).

[233] T.C. Dışişleri Bakanlığı, **a.g.e.**

[234] Oğuz Çelikkol ve Sibel Karabel, "Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Denizden Kaynaklanan Uluslararası Sorunlar", Bilge Strateji, 2017, 9(16), 13-31, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/677298 (Erişim Tarihi: 13.08.2023), s.18.

rakamsal ölçü ile hava sahasına sahip olması gerektiğinde kararlılığını sergilemektedir. Ankara bu itirazına ilave olarak, yarı kapalı bir deniz olan Ege'de Türkiye ana karasına oldukça yakın olan adaların Yunanistan tarafından Lozan Barış Anlaşması hükümlerine aykırı olarak silahlandırıldığını dillendirmektedir. Türkiye Akdeniz'in Kapısı diye gördüğü Ege Denizi'nde Yunanistan ile eşit haklar ve statü talep etmektedir.

Öte yandan Doğu Akdeniz'de Yunanistan, aynen Ege'de olduğu gibi Türkiye'yi anakaraya hapsetme tasavvurunu fiiliyata dökmekte ve bunu Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'ni piyon olarak kullanarak gerçekleştirmek istemektedir. Doğu Akdeniz, Türkiye için hem askeri hem de ekonomik açıdan önemi giderek artan işlevselliğe sahip olduğu için Yunanistan, Ankara'nın bu doğal ve meşru haklarını engellemek adına ciddi/hasmane atılımlar yapmaktadır. Türkiye'nin küresel ticaret ve enerji transferinde Akdeniz'in, konumu ve rolü bu çalışmada altı çizildiği gibi, hayati önemdedir. Ayrıca; 2000'lerden başlayarak bu havzada tespit edilen hidrokarbon kaynaklarını Türkiye'den esirgemek için Yunanistan, Kıbrıs Rumları ile iş birliği yapmaktadır. GKRY 21 Mart 2003'te Münhasır Ekonomik Bölge ilan etmiş, akabinde 2003'te Mısır, 2007'de Lübnan ve 2010'da İsrail ile anlaşmalar yaparak petrol ve doğalgaz ihaleleri vermeye başlamıştır. Bu durumun Türkiye'yi ne kadar kaygılandırdığı ve bu hak ihlaline karşı Ankara'nın tutumu ileride işlenecektir.

Soğuk Savaş sonrası baş gösteren bölgesel ve global koşullara karşı Türkiye'nin Akdeniz'deki deniz gücünü sağlamlaştırmak hedefine yönelik aldığı tedbirlerin başında kapsamlı bir konsept değişikliği gelmektedir. 'Mavi Vatan' doktrini bu yeni kavramsal çerçevenin adıdır. Vatan'ın sadece karasal bir alandan ibaret olamadığı, bu boyutun ötesinde ülkenin iç suları, karasuları, kıyıya bitişik bölgeleri, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgeleri de kapsadığı düşünülmelidir.[235] Dolayısıyla Türkiye'nin vatan mantalitesi toprak bütünlüğünü aşan ve egemenliğini denizlerde de sürdüren bir eksene doğru aktarılmıştır. Mavi Vatan kavramı 2006'dan itibaren ulusal egemenlik literatürümüzde, sempozyum ve deniz tatbikatlarında sıkça anılmaktadır. Kısaca özetlenecek olursa; *"Mavi Vatan… canlı ve cansız kaynakları ile çevrelendiğimiz*

[235] Tutak, **a.g.e.**, s.64.

Karadeniz, Akdeniz ve Ege'deki deniz yetki alanlarımızı (karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge) kapsayan vatanın adıydı."[236]

Bu konuda uzmanların görüşlerine bakacak olursak, Mavi Vatan, Türk kamuoyu tarafından benimsenmiştir ve desteklemektedir. Türkiye'nin deniz yetki alanlarındaki haklarına ilişkin kararlı tutumu, bu alanda taviz verilmeyeceği mesajını açıkça ortaya koymaktadır. Mavi Vatan sınırları içerisindeki tüm doğal kaynaklar ve diğer zenginliklerin yanında daha önemli olan deniz sınır güvenliğidir.[237] Bu kapsamda Mavi Vatan'a ilişkin izlenen politikalar, askeri, enerji ve dış politika uygulamalarıyla tatbik edilmektedir. Anlaşılan Mavi Vatan Türkiye'nin (yeniden) "denizcilişmesi'nde" artık bir sembol haline gelmiştir ya da getirilmektedir.[238] Bu strateji aynı zamanda, deniz gücüne dayalı olarak inşa edilen ulusal kimlik, stratejik kültür ve normların oluşturulmasında bir katalizör görevi görmektedir.[239] Ankara'nın bu konudaki kararlılığı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 15 Ağustos 2020 tarihli açıklamasında açıkça ortaya konmuş ve uluslararası sisteme ilan edilmiştir: *"Kıta sahanlığımızda haydutluğa asla boyun eğmeyeceğiz, yaptırım ve tehdit dili karşısında geri adım atmayacağız… Bir asır önce vatanımızı parçalamayı hedefleyen Sevr'i nasıl yırtıp atmışsak bugün de 'Mavi Vatan'ı aynı kararlılıkla koruyacağız."*[240]

Yeni anlayışın kuramsal/kavramsal dokusunun somutlaştırılması yönünde ilk adım, üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye'nin deniz egemenliğinin uzandığı alanı belirlemek şeklinde gerçekleşmiştir. Emekli Tümamiral Cihat Yaycı Mavi Vatan'ın sınırlarına ilişkin bir harita önerisinde bulunmuştur (Şekil 7).

---

[236] Cem Gürdeniz, **Mavi Vatan Yazıları**, İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2017, s.35.
[237] Vizyon Siyasi Kalkınma Merkezi, **Türkiye'nin Denizcilik Doktrini: Mavi Vatan**, 2021, https://vision-pd.org/wp-content/uploads/2021/03/Mavi-Vatan-.pdf, (Erişim Tarihi: 26.06.2023), s.3.
[238] BBC News Türkçe, "Mavi Vatan nasıl doğdu? Doktrinin mimarları Cem Gürdeniz ve Cihat Yaycı anlatıyor", https://www.youtube.com/watch?v=MiZmZQZ1qiU (Erişim Tarihi: 24.06.2023).
[239] George Baltos, "Turkey's tactic and strategy for a "blue homeland"", 2019, https://www.foreignaffairs.gr/articles/72562/georgios-x-mpaltos/to-stratigima-kai-i-stratigiki-tis-toyrkias-gia-mia-%C2%ABgalazia-pat (Erişim Tarihi: 25.06.2023).
[240] T.C. İletişim Başkanlığı, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Kıta sahanlığımızda haydutluğa asla boyun eğmeyeceğiz, yaptırım ve tehdit dili karşısında geri adım atmayacağız", 2020, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/stratejik_iletisim_calismalari/detaylar/cumhurbaskani-erdogan-kita-sahanligimizda-haydutluga-asla-boyun-egmeyecegiz-yaptirim-ve-tehdit-dili-karsisinda-geri-adim-atmayacagiz (Erişim Tarihi: 24.06.2023).

Şekil 7. İlan Edilmiş ve İlan Edilmesi Öngörülen Türk Deniz Yetki Alanları (Mavi Vatan) Haritası

Kaynak: Cihat Yaycı, MAVİ VATAN "Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı" Türkiye'nin Denizlerdeki Misak-ı Milli'si, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2022, s.303.

Bu harita doğaldır ki, Ege'de hegemon olma iddiasında olan Yunanistan'ı ve Doğu Akdeniz'de başına buyruk davranmaya çalışan müttefiki Kıbrıs Rum Yönetimi'ni rahatsız etmiştir. Sadece onlar değil, fakat Yunan-Rum lobisinin AB'deki destekçileri de Ankara'nın sözüm ona nasyonalizmini eleştirmektedirler. Türkiye revizyonist dış politikasını denizler üzerine taşımakla itham edilmektedir.[241] Bu tutum, bu mantıkla değerlendirilirse, "bölgesel güvensizliği artırdığı" iddia edilmektedir.[242] Oysaki Türkiye, jeopolitik konumunun bir gereği olarak bu bölgelerde ekonomik, askeri ve daha birçok alanda aktif rol almakta ve bu sayede dış siyasette diğer ülkeler arasında söz sahibi bir konumda bulunmaktadır. Türkiye'nin deniz alanlarında gösterdiği bu varlık, dış

[241] Thrasyvoulos Terry Stamatopoulos, "The role of Turkey in the Eastern Mediterranean conflict zone: A country transformed and a glimpse into the future", **ELIAMEP**, Policy Paper #85, 2021, https://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2021/10/Policy-paper-85-Stamatopoulos-EN-final.pdf (Erişim Tarihi: 12.06.2023), s.4.

[242] Andrew Norris ve Alexander Norris, "Turkey's "Mavi Vatan" Strategy and Rising Insecurity in the Eastern Mediterranean", **CIMSEC**, 2020, https://cimsec.org/turkeys-mavi-vatan-strategy-and-rising-insecurity-in-the-eastern-mediterranean/ (Erişim Tarihi: 13.06.2023).

politikasının önemli bir ayağını oluşturmaktadır.[243] Ankara kendi jeopolitiğinin gereğini yerine getirmektedir. Bir başka değişle, denize yönelmek, Türk dış politikasını daha aktif, çok yönlü, bağımsız ve söz sahibi kılmıştır.

Söz konusu sürecin çeki taşlarını oluşturduğu düşünülen resmî belgelerin başında Türk Deniz Kuvvetleri tarafından 1997'de yayınlanan "Açık Denizlere Doğru" raporu gelmektedir. Bu raporun vizyonundan 21. yüzyılda deniz gücünün gelişiminin kritik olduğu kaydedilmektedir. Deniz Kuvvetleri bu bilinçle çağdaş teknolojilerden yararlanarak, artık 'açık denizlere' çıkacak yapısal donanımı elde etmelidir, denilmektedir.[244] Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın 2015 yılında yayınladığı "Türk Deniz Kuvvetleri Stratejisi" adlı misyon belgesinde ise deniz gücünün önemine ilişkin olarak, *"Ana Vatanda Güvende Olmak için, Denizde Güçlü Olmak; Dünyada Söz Sahibi Olmak için, Tüm Denizlerde Var Olmak"* ifadesine yer verilmiştir.[245] Bu belgede de denizin stratejik avantajları dile getiriliyor ve Akdeniz gibi 21. yüzyılın en önemli stratejik alanlarından birinde varlık göstermenin zorunluluğunun altı çiziliyordu.

Yukarıda zikredilen misyon doğrultusunda Türk Deniz Kuvvetleri savunma sanayiinde millileşmeye yönelerek, askeri kuvvet yapısını kendi ulusal kaynakları doğrultusunda 'modernleştirme' hamlesine girişecekti.

3.4. Türkiye Cumhuriyeti'nin Deniz Gücü

Muharebe gemileri her daim devletlerin harcamalarında en yüksek gider kalemi ve sahip oldukları teknoloji açısından da en gelişmiş insan yapımı hareketli harp gemileri oldular. Bu gemiler ana muhabere gemisi *(İng: capitalship)* olarak adlandırılmaktalardır. Ana muhabere gemileri, denize kıyısı olan ülkelerin ilk savunma hattını teşkil eden denizler üzerindeki hakimiyetinin sembolü olmuşlardır. Harp gemileri, Batı'nın coğrafi keşifler ile

[243]Cihat Yaycı, **MAVİ VATAN "Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı" Türkiye'nin Denizlerdeki Misak-ı Milli'si**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2022, s.ix.
[244] Türk Deniz Kuvvetleri, **Açık Denizlere Doğru**, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Merkez Daire Başkanlığı Basımevi, 1. Baskı, 2000, s.4.
[245] Nejat Tarakçı, **Türk Deniz Kuvvetlerinin Yeni Strateji Belgesi**, İstanbul: TASAM, 2015, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/19570/turk_deniz_kuvvetlerinin_yeni_strateji_belgesi (Erişim Tarihi: 14.08.2023).

beraber yeni yerler keşfetmek adına denizlere açılıp oluşturduğu koloni ve sömürgeler ile bağlantısını sağlayan denizlerin kontrolünün ve güvenliğinin sağlanması ihtiyacına binaen ortaya çıkmıştır. Donanmanın en yüksek vuruş gücünün sembolü olan ana harp gemisi, farklı dönemlerde gemi inşasında yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte şekil değiştirmiştir.[246] 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan zırhlı muharebe gemileri *(İng: ironclad warship)* mevcut yelken donanımı ve tekne yapısı ile bir fırkateyndi. Gemilerin tarihi deniz muhabereleri kadar eski olsa da gemi inşası alanında asıl atılım 19. yüzyılın ikinci yarısıyla beraber gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru mayın, torpido ve sualtı kabiliyetleri olan araçların ortaya çıkmasıyla deniz harbi yeni bir boyut kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası soğuk savaş döneminde büyük güçlerin deniz kuvvetlerinin bir sembolü olarak uçak gemileri de sahada yerini almıştır.[247] Günümüzde oldukça farklı görünüş ve deplasmanda olan modern savaş gemileri su üstü (SUH), denizaltı savunma (DSH) ve hava savunma (HSH) harbi yürüten çok yönlü gemilerdir.[248]

Türkiye Cumhuriyeti'nin üç tarafı denizlerle çevrili bir ülke olarak sınırlarının ve dolayısıyla savunma hattının denizde başladığı bir gerçektir. Geniş bir açıdan 20. yüzyılı değerlendirdiğimizde Türkiye Cumhuriyeti'nin topraklarına yönelen tehditlerin önemli bir bölümünün denizden geldiği de yadsınamaz bir gerçektir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik sahası dahilinde olan denizlerin kontrolünün ve güvenliğinin sağlanması, ulusal sorumluluklar arasında önemli bir yeri vardır. Denizler üzerindeki egemenliğin göstergesi olan Deniz Kuvvetleri'nin kapasitesi ve kabiliyeti önem arz etmektedir.

World Directory of Modern Military Warships (WDMMW) araştırma şirketinin, her bir gücü yalnızca genel güce göre değil, modernizasyon, lojistik destek, saldırı ve savunma yeteneklerine göre de değerlendirerek oluşturduğu 2023 tarihli dünyanın en güçlü donanmaları listesine göre, dünya çapında en güçlü donanmaya sahip olan ülkeler arasında Türkiye 10. sırada yer almaktadır. Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında ise Fransa'nın

[246] Evren Mercan, **Modern Harp Gemileri: 1850'den Günümüze**, İstanbul: Kronik Kitap, 2022, s.47.
[247] **a.g.e.,** s.290, 291.
[248] **a.g.e.,** s.24.

ardından 2. sırada yer almaktadır.[249] Türkiye, Yunanistan, İsrail, Mısır, Suriye, GKRY, KKTC, Lübnan, Ürdün, Filistin gibi ülkelerin yer aldığı Doğu Akdeniz donanmaları arasında Türkiye, Yunanistan ve Mısır olmak üzere 'fırkateyn' olarak sınıflandırılan yalnızca üç ülke bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, Doğu Akdeniz donanmalarının arasında en yüksek sayıda Yavuz, Barbaros ve Gabya sınıflarından olmak üzere toplam 16 fırkateyne sahip donanma kapasitesi ile öne çıkmaktadır. Türk donanmaları arasında yer alan fırkateynlerin yaş ortalaması 36'dır. Mevcut envanterler arasında yer alan Gabya Sınıfı firkateynlerden TCG Gaziantep 24 Temmuz 1998 tarihinde, TCG Giresun 24 Temmuz 1998'de, TCG Gemlik 27 Ağustos 1998'de, TCG Gelibolu 22 Temmuz 1999'da, TCG Gökçeada 27 Eylül 1999'da, TCG Gediz 01 Eylül 2001'de, TCG Gökova 11 Nisan 2002'de, TCG Göksu 04 Nisan 2003'te göreve başlamıştır. Gabya sınıfı gemiler Türk donanmasının en yaşlı firkateynleri olup yaş ortalaması 42'dir. Yavuz sınıfı firkateynlerden TCG Yavuz 17 Temmuz 1987 tarihinde, TCG Turgutreis 04 Şubat 1988'de, TCG Fatih 22 Temmuz 1988'de, TCG Yıldırım 21 Temmuz 1989'da göreve başlamıştır. Yavuz sınıfı fırkateynler, Türk Deniz Kuvvetleri envanterine uzun yıllar sonra katılmış modern fırkateynler olup yaş ortalaması 35'tir. Barbaros sınıfı firkateynlerden TCG Barbaros 23 Mayıs 1997 tarihinde, TCG Oruçreis 23 Mayıs 1997'de, TCG Salihreis 22 Temmuz 1998'de, TCG Kemalreis 08 Haziran 2000'de göreve başlamıştır. Barbaros sınıfı fırkateynler, aktif olarak görevde olan en modern ve en yeni fırkateynler olup yaş ortalaması 25'tir.[250]

Kabiliyeti bakımından su altı platformlarda sıklıkla tercih edilen denizaltılar ise su altı operasyonlarında kullanılmak üzere üretilen ve pek çok ülkenin donanma envanterinde yer alan gemilerdir. Bu gemiler, denizaltı savaşları, araştırmaları ve kurtarma faaliyetleri olmak üzere birçok amaçla kullanılmaktadır.[251] Doğu Akdeniz ülkeleri için önem arz eden

[249] World Directory of Modern Military Warships, **Global Naval Powers Ranking (2023)**, https://www.wdmmw.org/ranking.php (Erişim Tarihi: 21.08.2023).
[250] Mustafa Emir Bilgen, "Doğu Akdeniz'deki Donanmaların Fırkateyn Durum Analizi" 29.05.2023, https://mavivatan.net/dogu-akdenizdeki-donanmalarin-firkateyn-durum-analizi/ (Erişim Tarihi: 03.07.2023).
[251] Onur Usta, **Numerical analysis of resistance characteristics of a submarine form inspired by natüre**, Gemi ve Deniz Teknolojisi Dergisi, 2020, 218(1), 65-78, https://www.researchgate.net/publication/348115580_Numerical_Analysis_of_Resistance_Characteristics_of_a_Submarine_Form_Inspired_by_Nature (Erişim Tarihi: 28.06.2023), s.66.

modern donanmalardan biri olan denizaltılar, Doğu Akdeniz ülkelerinden yalnızca Türkiye, Yunanistan, Mısır, İsrail ve Suriye'nin donanmasında bulunmaktadır. Doğu Akdeniz ülkeleri arasında en yüksek sayıda denizaltıya sahip olan ülke Türkiye Cumhuriyeti'dir. Envanterde kayıtlı Ay, Preveze ve Gür sınıflarından olmak üzere toplamda 12 adet denizaltı mevcut olup yaş ortalamaları 28'dir. Ay sınıfı denizaltılardan TCG Batıray 20 Temmuz 1978'de, TCG Yıldıray 20 Temmuz 1981'de, TCG Doğanay 16 Kasım 1984'te, TCG Dolunay 21 Temmuz 1989'da göreve başlamıştır. Türk donanmasında yer alan en yaşlı denizaltı sınıfı olan Ay sınıfı denizaltıların yaş ortalaması 40'tır. Sınıfın ilk iki gemisi olan TCG Saldıray 2014'te, TCG Atılay 2016'da emekli olmuş, kalan gemiler de Reis sınıfı denizaltıların donanma envanterine girmesiyle birlikte emekli olacaktır. Preveze sınıfı denizaltılardan TCG Preveze 22 Ekim 1993'te, TCG Sakarya 28 Temmuz 1994'te, TCG 18 Mart 25 Ağustos 1997'de, TCG Anafartalar 22 Temmuz 1999'da göreve başlamıştır. Preveze sınıfının yaş ortalaması ise 27'dir. Gür sınıfı denizaltılardan TCG Gür 10 Şubat 2004'te, TCG Çanakkale 20 Haziran 2004'te, TCG Burakreis 15 Şubat 2006'da, TCG Birinci İnönü 22 Temmuz 2007'de göreve başlamıştır. Gür sınıfı, denizaltılar arasında en modern ve yeni denizaltılar olup yaş ortalaması 18'dir.[252]

T.C. Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın envanterinde yer alan donanma platformları Tablo 1'de aktarılmıştır. Türk donanması bünyesinde 16 Fırkateyn, 9 korvet, 18 hücumbot, 11 mayın gemisi, 16 karakol gemisi, 12 denizaltı, 1 SİHA gemisinin yanı sıra yardımcı araçlar kategorisi altında 30 yardımcı gemi, 26 çıkarma ve gemi araçları, 18 uçak, 43 helikopter, 15 insansız hava aracı donanmaya hizmet vermektedir.

[252] Mustafa Emir Bilgen, "Doğu Akdeniz'deki Donanmaların Denizaltı Durum Analizi", 21.03.2023, https://mavivatan.net/dogu-akdenizdeki-donanmalarin-denizalti-durum-analizi/, (Erişim Tarihi: 10.07.2023).

Tablo 1: Türk Deniz Kuvvetleri Donanma Platformları

FIRKATEYNLER				
Sınıf Adı	**Fırkateyn Adı**	**Boy-En-Draft**	**Deplasman Tonaj**	**Helikopter**
YAVUZ	TCG Yavuz	115,5 x 14,2 x 4,1 mt	2919 ton	AB-212 (Elektronik Harp, Suüstü Harbi)
	TCG Turgut Reis			
	TCG Fatih			
	TCG Yıldırım			
BARBAROS	TCG Barbaros	118 x 14,8 x 4,3 mt	3380 Ton	AB-212, SEAHAWK (Denizaltı Savunma Harbi, Elektronik Harp, Suüstü Harbi)
	TCG Kemal Reis			
	TCG Oruç Reis			
	TVG Salih Reis			
GABYA	TCG Gaziantep	135,6 x 13,7 x 8,5 mt	4100 Ton	AB-212 , Sea Hawk (Denizaltı Savunma Harbi, Elektronik Harp, Suüstü Harbi)
	TCG Giresun			
	TCG Gemlik			
	TCG Gelibolu			
	TCG Gökçeada			
	TCG Gediz			
	TCG Gökova			
	TCG Göksu			
KORVETLER				
Sınıf Adı	**Korvet Adı**	**Boy-En-Draft**	**Deplasman Tonaj**	**Helikopter**
BURAK	TCG Bozcaada	80,52 x 10,2 x 3,42 mt	1325 Ton	-
	TCG Bandırma F-502			
	TCG Beykoz			
	TCG Bartın			
	TCG Bafra			
ADA	TCG Heybeliada F 511	99,5 x 14,4 x 3,9 mt	2300 Ton	AB-212 , SeaHawk (Denizaltı Savunma Harbi, Elektronik Harp, Suüstü Harbi)
	TCG Büyükada F-512			
	TCG Burgazada			
	TCG Kınalıada			
HÜCUMBOTLARI				
Sınıf Adı	**Bot Adı**	**Boy-En-Draft**	**Deplasman Tonaj**	**Seyir Siası/Sürati**
DOĞAN	TCG Doğan	58,10 x 7,62 x 2,74 mt	436 Ton	30 kts / 1050 nm - Azami Sürat: 38 kts
	TCG Volkan P 343			
	TCG Tayfun P 342			
RÜZGAR	TCG Rüzgar P344	57,84 x 7,62 x 2,68 mt	410 Ton	30 kts / 1050 nm - Azami Sürat: 38 kts
	TCG Poyraz			
	TCG Gurbet P 346			
	TCG Fırtına			
YILDIZ	TCG Yıldız P 348	57,8 x 7,6 x 2,7 mt	433 Ton	30 kts / 1050 nm - Azami Sürat: 38 kts
	TCG Karayel P 349			
KILIÇ	TCG Kılıç P 330	62,4 x 8,6 x 2,82 mt	548 Ton	30 kts / 1050 nm - Azami Sürat:39,7 kts
	TCG Kalkan P-331			
	TCG Mızrak			

(Tablo 1 Devam)

	TCG Tufan P 333			
	TCG Meltem P 334			
	TCG İmbat P-335			
	TCG Zıpkın P-336			
	TCG Atak P 337			
	TCG Bora P338			
MAYIN GEMİLERİ				
Sınıf Adı	**Gemi Adı**	**Boy-En-Draft**	**Deplasman Tonaj**	**Avlama Sistemi**
ENGİN	TCG Edincik M 260	50,9 x 8,9 x 3,4 mt	510 Ton	DCN Mintac PAP Cihazı
	TCG Edremit			
	TCG Enez M-262			
	TCG Erdek M 263			
	TCG Erdemli M 264			
AYDIN	TCG Alanya M-265	54,5 x 9,66 x 2,6 mt	657,2 Ton	2 Adet ECA PAP Mk 5 ROV, 1 Adet Tek Taraflı OROPEZA-4
	TCG Amasra M-266			
	TCG Ayvalık M 267			
	TCG Akçakoca			
	TCG Anamur			
	TCG Akçay			
KARAKOL GEMİLERİ				
Sınıf Adı	**Gemi Adı**	**Boy-En-Draft**	**Deplasman Tonaj**	**Seyir Siası/Sürati**
TUZLA	TCG Tuzla P-1800	56,7 x 8,9 mt	400 Ton	22 kts
	TCG Karaburun P-1201			
	TCG Köyceğiz P-1202			
	TCG Kumkale P-1203			
	TCG Tarsus			
	TCG Karabiga P-1205			
	TCG Karşıyaka			
	TCG Tekirdağ P-1207			
	TCG Kaş			
	TCG Kilimli P-309			
	TCG Türkeli P-1210			
	TCG Taşucu			
	TCG Karataş P 1212			
	TCG Karpaz			
	TCG Karadeniz Ereğli P1214			
	TCG Kuşadası			
DENİZALTILAR				
Sınıf Adı	**Denizaltı Adı**	**Boy-En-Draft**	**Deplasman Tonaj**	**Seyir Siası/Sürati**
AY	TCG Batıray S-349	61,2 x 6,2 x 5,5 mt	Satıhta: 980 Ton Dalmış: 1185 Ton	Satıhta 8 kts / 7500 nm.
	TCG Yıldıray S 350			
	TCG Doğanay S-351			
	TCG Dolunay S 352			

(Tablo 1 Devam)

PREVEZE	TCG Preveze S-353	62 x 6,2 x 5,5 mt	Satıhta: 1454 Ton Dalmış: 1586 Ton	Satıhta 8 kts / 8200 nm.
	TCG Sakarya S-354			
	TCG 18 Mart S 355			
	TCG Anafartalar S-356			
GÜR	TCG GÜR S-357	62 x 6,2 x 5,8 mt	Satıhta: 1454 Ton Dalmış: 1586 Ton	Satıhta 8 kts / 7500 nm.
	TCG Çanakkale S-358			
	TCG Burakreis S 359			
	TCG I. İnönü S-360			
SİHA GEMİSİ				
Sınıf Adı	**Gemi Adı**	**Boy-En-Draft**	**Deplasman Tonaj**	**Helikopter**
HAVUZLU HELİKOPTER GEMİSİ LHD	TCG Anadolu L-400	230,8 m - 32,0 m- 7,2 m/10,2 m	27.500 Ton	Uçuş güvertesi, 6 Orta Yük Nakliye Helikopteri veya Genel Maksat Helikopterini veya 4 adet Ağır Yük Nakliye Helikopterini konuşlandırabilecek park spotlarına sahiptir.

Kaynak: T.C. Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (2023), Platformlar, https://www.dzkk.tsk.tr/Anasayfa/Index (Erişim Tarihi: 27.06.2023).

Türk Deniz Kuvvetleri'nin envanterine katılan yeni su altı/su üstü unsurlarla ve modernizasyon çalışmalarıyla önceki yıllara kıyasla deniz kuvvetlerinde istikrarlı bir artış kaydedilmektedir. Bunların yanı sıra, Türk Deniz Kuvvetleri'nin envanterinde bulunan tamamlayıcı unsurlara Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2: Türk Deniz Kuvvetleri Donanma Yardımcı Araçları

YARDIMCI GEMİLER	
Gemi Türü	**Gemi Sayısı**
EĞİTİM GEMİLERİ	2
EĞİTİM BOTLARI	8
AKARYAKIT İKMAL GEMİLERİ	2
AKARYAKIT NAKLİYE TANKERLERİ	2
PERSONEL NAKLİYE GEMİSİ	1
AÇIK DENİZ RÖMORKÖRLERİ	8
DENİZALTI KURTARMA GEMİSİ	1
KURTARMA GEMİSİ	2
AĞ GEMİLERİ	2

(Tablo 2 Devam)

HİDROGRAFİ GEMİLERİ	2
ÇIKARMA GEMİ VE ARAÇLARI	
Gemi Türü	**Gemi Sayısı**
BEY SINIFI TANK ÇIKARMA GEMİLERİ	2
120/130 SNF.TANK ÇIKARMA GEMİLERİ	2
140 SNF.TANK ÇIKARMA GEMİLERİ	11
151 SNF.TANK ÇIKARMA GEMİLERİ	8
TCG OSMANGAZİ (NL-125)	1
TCG BAYRAKTAR (L-402)	1
TCG SANCAKTAR (L-403)	1
UÇAKLAR	
Uçak Türü	**Uçak Sayısı**
TB-20 Eğitim	4
P-235 Deniz Karakol Uçakları	6
P-72 DENİZ KARAKOL UÇAKLARI	5
C-72 GENEL MAKSAT UÇAKLARI	3
HELİKOPTERLER	
Helikopter Türü	**Helikopter Sayısı**
SH-70 Helikopterleri	24
AB-212 Helikopterleri	9
H-1 W Super Cobra	10
İNSANSIZ HAVA ARAÇLARI	
İnsansız Hava Aracı Türü	**İnsansız Hava Aracı Sayısı**
BAYRAKTAR(Taktik)	8
ANKA (Operatif)	6
AKSUNGUR (Operatif)	1

Kaynak: T.C. Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (2023), Platformlar, https://www.dzkk.tsk.tr/Anasayfa/Index (Erişim Tarihi: 27.06.2023).

Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın envanterinde bulunan Preveze sınıfı denizaltıları ile Barbaros sınıfı fırkateynlerin sahip olduğu savaş gemilerinin yerine donanmanın yerli ve milli sistemlerle donatılması amacıyla Türk Savunma Sanayii Başkanlığı tarafından projeler yürütülmüş ve yürütülmeye devam edilmektedir. Böylece Türk donanması envanterinde yer alan TCG Sakarya (S-354), TCG 18 Mart (S-355), TCG Preveze (S-353) ve TCG Anafartalar (S-356) denizaltılarının modernizasyonunu kapsayan 4 adet Preveze

Sınıfı denizaltı Projesi ve 'Barbaros Sınıfı Fırkateyn Yarı Ömür Modernizasyonu Projesi' dahilinde TCG Barbaros, TCG Kemal Reis, TCG Oruç Reis ve TCG Salih Reis fırkateynlerinin modernizasyonunu kapsayan 4 adet Barbaros sınıfı fırkateynin kabul faaliyetleri başarıyla tamamlanmıştır. 2023 yılında hizmete alınması planlanmaktadır.[253]

MİLGEM, milli ve yerli tasarımla Türk Deniz Kuvvetleri için üretilmiş olan modern korvet sınıfı gemileridir. Türk donanmasında önemli bir yere sahip olan MİLGEM projesi kapsamındaki ilk gemi olan TCG Heybeliada 2011'de, ikinci gemi olan TCG Büyükada 2013'te hizmete girmiş olup projenin ilk ayağı tamamlanmıştır. Projenin üçüncü ve dördüncü gemileri ise 2018 ve 2019 yıllarında hizmete girmiştir. Beşinci gemi olan İstanbul (F-515) ve altıncı, yedinci, sekizinci gemilerinde belirtilen donanımlar da yerli ve milli olarak sağlanmaktadır.[254]

2017 yılında MİLGEM sınıfından olan İstif sınıfı fırkateyn projesi başlatılmıştır. Projenin ilk gemilerinden olan TCG İstanbul fırkateyninin çalışmaları devam etmekte olup 2023 yılında hizmete girmesi öngörülmektedir. Aynı proje içerisinde yer alan "TCG İzmir" Anadolu Tersanesi'nde, "TCG İçel" Sedef Tersanesi'nde, "TCG İzmit" Sefine Tersanesi'nde imal edilmekte olup gelecekteki fırkateyn filosunun temelini oluşturmaktadır. 2027'ye kadar envanterde 4 adet İstif sınıfı fırkateynin yer alması planlanmaktadır.[255]

Türkiye'nin yürüttüğü bir diğer proje ise TF2000 hava savunma muhribi projesidir. +7000 ton deplasmana sahip olması beklenmekte olan gemi, envanterde 'fırkateyn' sınıfı değil 'muhrip' sınıfı olarak yer alacak olup Gabya sınıfının yerini alması beklenmektedir.[256]

Türkiye'nin amfibi hücum gemisi sınıfında yer alan ilk askeri gemi olan TCG Anadolu, Sedef tersanesinde inşa edilmiş olup 27.436 ton olan ve 232 metre gemi boyuna sahiptir.

---

[253] SavunmaSanayiST.com, "TCG PREVEZE için sistem kabulleri tamamlandı", 18 Mayıs 2023, https://www.savunmasanayist.com/tcg-preveze-icin-sistem-kabulleri-tamamlandi/ (Erişim Tarihi: 10.07.2023).
[254] **a.g.e.,** s.66-71.
[255] Bilgen, **a.g.e.**
[256] **a.g.e.**

Türk Deniz Kuvvetleri bünyesinde hizmet verecek en büyük deniz platformu, amiral gemisidir. 2023'te Türk donanması envanterinde yerini almıştır.[257]

Açık Deniz Karakol Gemisi (ADKG) yerli ve milli imkanlarla üretilmiş, MİLGEM Ada Sınıfı Korvetinin tasarımı ile inşa edilmiş 2 adet (TCG Akhisar ve TCG Koçhisar) Hisar Sınıfı gemisidir. Hisar Sınıfı ADKG 2.300 ton, 99,56 metre uzunluğuna, 14,42 metre genişliğine sahiptir. Açık Deniz Karakol Gemileri üzerinde ayrıca helikopter bulunacak olup bu gemiler 21 gün boyunca kesintisiz bir şekilde denizde görev alabilecektir.[258] Gemilerin yapımı 2023 yılında tamamlanmış ve denize indirilmiştir.[259]

Denizde İkmal Muharebe Destek Gemisi (DİMDEG) Projesi, Türk Deniz Kuvvetleri'nin operasyonel yeteneğini artırmak amacıyla başlatılmıştır. Türkiye'nin deniz güvenliğini sağlamak, ulusal ve uluslararası savunma sanayi sektöründe gelişimin ve bağımsızlığın artırılması amaçlanmaktadır. 2021'de denize indirilme işlemi gerçekleştirilmiştir. TCG Anadolu'dan sonraki ikinci en büyük gemi olacak olma özelliği taşıyan TCG Derya (DİMDEG), diğer gemilerden farklı bir şekilde daha fazla savunma ve kontrol sistemleri ile donatılmıştır.[260]

2009'da "dünyanın en hızlı konvansiyonel tank çıkarma gemileri" özelliğiyle Süratli Amfibi Gemi (LCT), 2011'de ise 2 adet Amfibi Gemi (LST) ADİK tersanesinde inşa edilmiştir. Kabiliyetleri bakımından dünyanın en gelişmiş LST sınıfı gemileri arasında olan TCG Bayraktar ve TCG Sancaktar, gelişmiş silah ve sensör sistemleri dolayısıyla okul gemisi olarak bahriyelilerin eğitimi için görevlendirilmektedir.[261]

Lojistik Destek Gemisi (LDG) projesinin ilk gemisi olan TCG Yüzbaşı Güngör Durmuş (A-574) 2022 yılında Türk Deniz Kuvvetleri'ne teslim edilmiştir. İkinci gemi olan TCG Üsteğmen Arif Ekmekçi'nin (A-575) çalışmaları devam etmekte olup 2024'te teslim

[257] ASELSAN, İnsansız Deniz Araçları. ASELSAN Dergisi. 2023, S.116, https://wwwcdn.aselsan.com/api/file/ASELSAN_Dergi_116.pdf (Erişim Tarihi: 18.07.2023), s.58-62.
[258] **a.g.e.,** s.79.
[259] TRT Haber, "'Mavi vatan'a 2 yeni açık deniz karakol gemisi", https://www.trthaber.com/haber/gundem/mavi-vatana-2-yeni-acik-deniz-karakol-gemisi-797797.html (Erişim Tarihi: 23.09.2023).
[260] **a.g.e.,** s.82-84.
[261] **a.g.e.,** s.97,99.

edilmesi planlanmaktadır. Bu proje, milli menfaatleri savunma adına Türk Deniz Kuvvetlerince devam ettirilen faaliyetlere yönelik ihtiyaç duyulan ikmaller ve lojistik desteğin sağlanması amacıyla önem arz etmektedir.[262]

Türk Deniz Kuvvetleri'nin su üstü ve su altındaki ağır denizlerde kurtarma yeteneğine sahip olması dolayısıyla MOSHIP projesi kapsamında TCG Alemdar gemisi 2017 yılında envantere katılmıştır. Sahip olduğu milli ve NATO derin su kurtarma araçları ile batan denizaltındaki personeli kurtarmayı, enkaz kaldırma çalışmalarını, su üstü ve su altı çalışmalarını yürüten bir denizaltı kurtarma ve yedekleme projesidir.[263]

Satıhtan Satıha Güdümlü Mermi Projesi (Atmaca), Türk mühendisler ve milli savunma sanayimiz tarafından milli teknoloji kullanılarak deniz kuvvetlerinin güdümlü mermi sistemleri ve mühimmat ihtiyacını karşılamak amacıyla başlatılmıştır.[264] Envanterde yer alan 11 platforma Atmaca füzesinin entegrasyonunun yapılması amacıyla Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret (STM) ile ROKETSAN arasında sözleşme imzalanmıştır. T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı ile Türk Deniz Kuvvetleri tarafından belirlenecek 11 platforma daha 2027 yılına kadar Atmaca füzesinin entegre edilmesi planlanmaktadır.[265]

Modern Denizaltı Torpidosu Projesi (Akya) ile birlikte milli teknoloji ile üretilen denizaltı ve su üstü hedeflerine angajman kabiliyetine sahip[266], denizaltılara ve su üstü gemilere atış gerçekleştirebilen Türkiye'nin ilk güdümlü torpido mühimmatıdır.[267]

---

[262] STM Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret, "TCG ÜTĞM. ARİF EKMEKÇİ (A-575) Lojistik Destek Gemisi Mavi Vatan'a Açıldı", https://www.stm.com.tr/tr/medya/haberler/tcg-utgm-arif-ekmekci-575-lojistik-destek-gemisi-mavi-vatan-acildi (Erişim Tarihi: 19.07.2023).

[263] T.C. Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Modernizasyon, https://www.dzkk.tsk.tr/Anasayfa/Index (Erişim Tarihi: 20.07.2023).

[264] **a.g.e.**

[265] C Savunma, "ATMACA, Türk Deniz Kuvvetleri envanterindeki 11 platforma entegre edilecek", https://www.csavunma.com/atmaca-turk-deniz-kuvvetleri-envanterindeki-11-platforma-entegre-edilecek/.html (Erişim Tarihi: 20.08.2023).

[266] ROKETSAN, Deniz Sistemleri, Akya Yeni Nesil Ağır Sınıf Torpido, https://www.roketsan.com.tr/uploads/docs/kataloglar/TR/1628386055_akya-yeni-nesil-agir-sinif-torpido.pdf (Erişim Tarihi: 25.08.2023).

[267] T.C. Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Modernizasyon, **a.g.e.**

Gemi Entegre Savaş İdare Sistemi (GENESİS) Projesi, G-Sınıfı (Gabya) fırkateynlerin savaş yönetim sistemlerini modernize etmek için başlatılmıştır. Farklı platformlara da uygulanabilir olması sebebiyle diğer gemilerin modernizasyonu ve yeni gemilerin inşa edilmesinde de tercih edilen bir savaş yönetim sistemidir.[268]

Havadan Bağımsız Tahrik Sistemli (Reis Sınıfı) Denizaltı Projesi kapsamında 6 adet denizaltı inşası Gölcük Tersanesinde gerçekleştirilmektedir. Türk Deniz Kuvvetlerinin envanterinde yer alacak havadan bağımsız tahrik sistemli ilk denizaltılarından olacaktır. Gemiler dalmış durumdayken su üstü ve kara hedeflerine güdümlü mermilerin atılmasını sağlayan bir sisteme sahiptir.[269] Proje gemilerinden olan Hızırreis 2023 yılında denize indirilmiş olup Pirireis'in de 2023 yılı içerisinde Türk Deniz Kuvvetleri envanterinde yer alması beklenmektedir.[270] İnşa çalışmaları devam eden diğer Reis sınıfı denizaltıların 2023 yılından sonra sırasıyla envanterde yerini alması planlanmaktadır.[271]

Yeni Tip SAT Botu Projesi, T.C. Savunma Sanayii Başkanlığı tarafından Türk Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyaçları kapsamında başlatılmış ve 2021 yılında süratli botların tedariki başarıyla tamamlanmıştır.[272] Proje kapsamında üretilen SAT botları, SAT Komandolarına operasyon anında etkin ateş desteği verebilmektedir. 4 MRTP-24/U SOC ve 4 MRTP-24/U FAC botu olmak üzere toplam 8 adet MRTP-24U botu Katar'a ihraç edilmiştir.[273]

Söz konusu modernizasyon çalışmaları ile Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığının milli sistemlerle donatılarak yenilenmesi ve böylece savunma sanayiinde dışa bağımlılığın azaltılması amaçlanmaktadır. Türk Deniz Kuvvetleri'nin devam eden ve tamamlanan modernizasyon çalışmaları Tablo 3'te aktarılmıştır.

---

[268] HAVELSAN, GENESİS Savaş Yönetim Sistemi, https://www.havelsan.com.tr/sektorler/savunma-ve-guvenlik/deniz/su-ustu-savas-yonetim-sistemleri/havelsan-genesis (Erişim Tarihi: 25.08.2023).
[269] T.C. Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Modernizasyon, **a.g.e.**
[270] SavunmaSanayiST.com, "HIZIRREİS denizaltısı suya indirildi", https://www.savunmasanayist.com/hizirreis-denizaltisi-suya-indirildi/ (Erişim Tarihi: 23.06.2023).
[271] T.C. Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Modernizasyon, **a.g.e.**
[272] **a.g.e.**
[273] Denizcilik Dergisi, "SAT'lara taze güç", 23 Ağustos 2020, https://www.denizcilikdergisi.com/denizcilik-gundem-haberleri/satlara-taze-guc/ (Erişim Tarihi: 10.08.2023).

Tablo 3: 21. Yüzyıl Türk Deniz Kuvvetleri Modernizasyon Projeleri

FIRKATEYN MUHRİP PROJELERİ	ADA Sınıfı Korvet Projesi (MİLGEM)	Tamamlanan ve devam eden projeler bulunmaktadır.
	İSTİF Sınıfı Fırkateyn Projesi	Proje devam etmektedir.
	TF-2000 Hava Savunma Harbi Muhribi Projesi	Proje devam etmektedir.
	Açık Deniz Karakol Gemisi Projesi	Proje tamamlanmıştır.
	Fırkateyn Modernizasyon Projeleri	Proje tamamlanmıştır.
	Gemi Entegre Savaş İdare Sistemi (GENESİS) Projesi	Proje tamamlanmıştır.
AMFİBİ ÇIKARMA GEMİ PROJELERİ	Çok Maksatlı Amfibi Gemi (LHD) Projesi	Proje tamamlanmıştır.
	Amfibi Gemi (LST) Projesi	Tamamlanan ve devam eden projeler bulunmaktadır.
YERLİ GÜDÜMLÜ MERMİ VE TORPİDO PROJELERİ	Satıhtan Satıha Güdümlü Mermi Projesi (Atmaca)	Proje devam etmektedir.
	Modern Denizaltı Torpidosu Projesi (Akya)	Proje devam etmektedir.
DENİZALTI İNŞA PROJELERİ	Havadan Bağımsız Tahrik Sistemli (REİS Sınıfı) Denizaltı Projesi	Proje devam etmektedir.
YARDIMCI GEMİ PROJELERİ	Lojistik Destek Gemisi Projesi	Proje tamamlanmıştır.
	Denizaltı Kurtarma Ana Gemisi (MOSHIP), Kurtarma ve Yedekleme Gemileri Projeleri	Proje tamamlanmıştır.
	Denizde İkmal Muharebe Destek Gemisi Projesi (DİMDEG)	Proje devam etmektedir.
BOT PROJELERİ	Yeni Tip SAT Botu Projesi	Proje tamamlanmıştır.

Kaynak: T.C. Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Modernizasyon, https://www.dzkk.tsk.tr/Anasayfa/Index (Erişim Tarihi: 25.07.2023).

Söz konusu gelişmeler, son çeyrek yüzyılda Türk deniz gücünde büyük bir sıçrama yaşandığını göstermektedir. Türkiye'nin dışa bağımsız imkanlarla inşa ettiği bu güçlü Türk donanmasının 2022 itibarıyla dünyada en güçlü donanma donamalar arasında 11. sırada olduğu ileri sürülmektedir.[274]

Toparlanacak olursa, Türk Deniz Kuvvetleri 2015'te yayınlamış olduğu strateji belgesinde belirlediği hedefler doğrultusunda caydırıcılık gücü, uzun süreli harekât

[274] Shaul Chorev, "Maritime Strategic Evaluation for Israel 2022/23", (Ed.Ziv Rubinovitz), Haifa Research Center for Maritime Policy and Strategy, 2023, https://drive.google.com/file/d/1bQxWJm4crkv4BnknboiGAA3NcVR_D4au/view (Erişim Tarihi: 24.06.2023), s.15.

yeteneği, ilgi ve faaliyet alanının uzandığı tüm coğrafyalara erişebilme yeteneği ile Türk dış politikası hedeflerinin desteklenmesi adına en revaçtaki enstrümanlarından birisi haline gelmiştir.[275]

Türk Deniz Kuvvetleri, belirli dönemlerde uluslararası harekât ve tatbikatlara katılım sağlamakta olup yardımcı destek ve sancak/varlık gösterme faaliyetleri çerçevesinde görevler icra etmektedir. Söz konusu uluslararası harekât ve tatbikatlar kapsamında, başta Doğu Akdeniz, Karadeniz ve Aden Körfezi olmak üzere deniz haydutluğu, terör, kaçakçılık, kitle imha silahları ve bunlarla ilişkili materyallerin yayılması gibi yasa dışı faaliyetlerin engellenmesinin yanı sıra enerji nakil hatlarının güvenliğinin sağlanmasına yönelik çalışmalar yürütülmektedir.[276]

Öte yandan, şu gerçeğinde ifade edilmesinde yarar vardır ki, Türkiye sadece Türk Deniz Kuvvetleri'ni değil onunla birlikte tüm deniz ve dahi denizcilik gücünü artıracak önlemleri başarıyla tamamlamıştır. Bu çerçevede, kaydedilmesi gereken deniz ya da denizcilik ekonomisi kavramıdır. Bu kavram jeoekonomi şeklinde de tanımlanabilmekte ve deniz gücünün ekonomik boyutlarını da içermektedir. Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konum itibarıyla imkân ve kabiliyetleri değerlendirildiğinde, ticari düzlemde de deniz yolu taşımacılığında, su ürünleri sektöründe, turizm alanında, çağdaş limanların artırılmasında, gemi inşa kapasitesinde büyük ilerlemeler kaydettiği görülmektedir.

Deniz gücünün bir diğer bileşeni olan deniz taşımacılığı, ülkelerin kalkınma ve ekonomik gelişiminde önemli bir rol üstlenmektedir. Uluslararası ticarette başta enerji, hammadde, gıda ve diğer birçok alanda birbirine bağımlı olan ülkelerin söz konusu bu ihtiyaçlarının transferinin büyük kısmı, yüksek taşıma kapasitesi ve düşük maliyeti bakımından en çok tercih edilen yöntem olan deniz taşımacılığı vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Bu noktada, üç tarafı denizlerle çevrili ve Asya-Avrupa hattında merkez bir konumda bulunan Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ticareti büyük oranda deniz taşımacılığı yöntemiyle

[275] M. Kubilay Tok ve Tayfun Duman, **Türk deniz Kuvvetleri Stratejisi: Orta Ölçekli Küresel Güç Aktarım Yeteneğine Sahip Deniz Kuvveti Olma Rotasında**, MSI Analiz, 2016, ss.110-112.
[276] T.C. Milli Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Harekât, 2023, https://www.dzkk.tsk.tr/Harekat/icerik/turk-deniz-gorev-grubu (Erişim Tarihi: 16.07.2023).

gerçekleşmektedir. Türkiye'nin dış ticarette kullandığı taşıma türlerine ilişkin son 10 yıldaki veriler yüzdesel olarak Tablo 4'te verilmiştir.

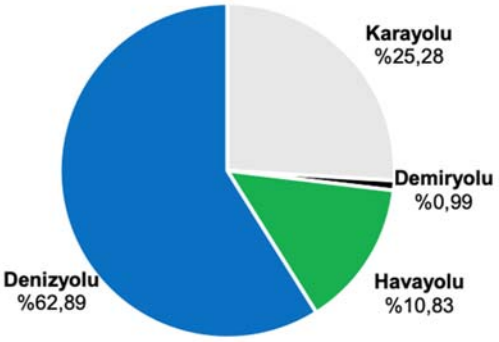
Tablo 4: Türkiye'de İthalat ve İhracatta Taşıma Türlerinin Yıllara Göre Yüzdesel Payları (Değer Bazında)

	Karayolu		Havayolu		Denizyolu		Demiryolu	
Yıl	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat
2012	20,26	33,35	12,23	14,40	66,31	51,57	1,21	0,67
2013	18,69	35,66	15,21	8,61	65,28	55,10	0,83	0,64
2014	18,23	35,29	12,07	9,01	69,11	55,11	0,59	0,59
2015	19,09	32,70	11,11	12,10	69,14	54,64	0,65	0,56
2016	19,16	31,62	12,83	12,54	67,22	55,39	0,80	0,45
2017	18,01	29,59	16,33	10,98	65,10	58,99	0,56	0,44
2018	17,88	28,00	14,40	8,25	67,09	63,31	0,62	0,44
2019	20,56	30,36	16,17	8,28	62,47	60,82	0,80	0,54
2020	21,14	31,61	19,82	7,58	57,96	60,04	1,08	0,77
2021	20,79	30,85	11,08	8,40	66,91	60,01	1,23	0,74
2022	20,17	31,27	13,09	8,20	65,74	59,56	1,01	0,98

Kaynak: UTİKAD, 2022, **Lojistik Sektörü Raporu 2022**, https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektoruraporu2022-857.pdf (Erişim Tarihi: 10.07.2023), s.46.

İthalat ve ihracatta taşınan malların son 10 yıllık dönemine bakıldığında denizyolu taşımacılığının en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. 2012-2022 yılları arasındaki ithalat değerleri incelendiğinde denizyolu taşımacılığının en yüksek değeri 2015 yılında %69,14 ile gösterdiği, 2022 yılında ise bu değerin %65,74 olarak gerçekleştiği görülmektedir. İhracat taşımalarındaki değerlere bakıldığında denizyolu taşımacılığının en yüksek payı 2018 yılında %63,31 ile gerçekleştiği, 2022 yılında ise %59,56 olduğu anlaşılmaktadır.[277]

[277] UTİKAD, 2022, Lojistik Sektörü Raporu 2022, https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektoruraporu2022-857.pdf (Erişim Tarihi: 10.07.2023), s.46,47.

Şekil 8. Değer Bazında Dış Ticaretin Taşıma Türlerine Göre Dağılımı (2022)
Kaynak: UTİKAD, 2022, **Lojistik Sektörü Raporu 2022**, https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektoruraporu2022-857.pdf (Erişim Tarihi: 10.07.2023), s.49.

2022 yılı verilerine göre Türkiye'nin deniz taşımacılığı değer bazında dış ticaret taşımacılığının %62,89'unu oluşturmaktadır.[278]

Deniz taşımacılığı, uluslararası ticarette en çok tercih edilen yöntem ve ülkelerin deniz gücündeki önemli bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye Cumhuriyeti'nin sahip olduğu deniz ticaret filosu kapasitesinin dünyadaki mevcut durumuna bakmakta yarar vardır. Türkiye ile komşu ve yakın bölgedeki ülkelerin deniz ticaret filolarının kapasiteleri, DWT olarak 300 GT ve üzerindeki gemileri kapsayacak şekilde Tablo 5'te görülmektedir. Türkiye'nin komşuları arasında milli ve yabancı filo sıralamasında dünya birincisi olan Yunanistan (59,2 milyon DWT) 1. sırada, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (30,5 milyon DWT) 2. sırada, İran (20,2 milyon DWT) 3. sırada, Rusya (9,6 Milyon DWT) 4. sırada ve Türkiye (6,2 milyon DWT) ile 5. sırada yer almaktadır.

[278] **a.g.e.,** s.49,50.

Tablo 5: Türkiye'nin ve Komşu Ülkelerin Deniz Ticaret Filoları (300 GT ve Üzeri)

Dünya Sıralaması	Ülke	Gemi Sayısı	1000 DWT	Dünya DWT %	Yıllık DWT Değişim %
8	Yunanistan	831	59.200	2,7	-4,7
11	G. Kıbrıs	822	30.502	1,4	-6,9
17	İran	482	20.216	0,9	1,7
22	Rusya	1.603	9.587	0,4	2,0
32	Türkiye	658	6.149	0,3	7,4
56	Mısır	104	1.541	0,1	2,0
90	Ukrayna	98	271	0,0	-13,3
91	Suriye	11	248	0,0	341,1
106	Bulgaristan	24	96	0,0	-18,3
120	Romanya	17	42	0,0	12,4
145	Gürcistan	4	3	0,0	31,8

Kaynak: İMEAK Deniz Ticaret Odası, Denizcilik Sektör Raporu 2023, https://www.denizticaretodasi.org.tr/media/SharedDocuments/sektorraporu/2023/Denizcilik_Sektor_Raporu_12.06.2023_v2.pdf (Erişim Tarihi: 14.06.2023), s.107.

Dünya ticaret filosunun (300 GT ve üzeri) gemi sayısı 2023'ün başında 60.004 ve toplam tonajı 2.166.510 milyar DWT seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Yunanistan kapasite bazında, dünyanın en büyük ticaret filosuna sahip ülkelerinden olmaya devam etmektedir. Dünya tonajının yaklaşık %48,4'ünü kontrol etmektelerdir.[279]

Tablo 6: Akdeniz Ülkeleri Deniz Ticaret Filo Büyüklükleri

Kontrol Ülkesi	Toplam Filo		Dünya Filosu %
	Gemi Sayısı	1000 DWT	
Yunanistan	5.182	423.465	20,0%
İtalya	1.156	50.158	2,4%
Türkiye	**1.576**	**33.574**	1,6%
Fransa	387	19.470	0,9%
Dünya Toplamı	47.933	2.120.590	24,84%

Kaynak: SSMR Issue September October 2022

Akdeniz ülkeleri içerisinde filo büyüklüğü olarak Yunanistan dünya filosunun % 20'sini, İtalya % 2,4'ünü, Türkiye % 1,6'sını ve Fransa %0,9'unu kontrol etmektedir.

[279] İMEAK Deniz Ticaret Odası, Denizcilik Sektör Raporu 2023, https://www.denizticaretodasi.org.tr/media/SharedDocuments/sektorraporu/2023/Denizcilik_Sektor_Raporu_12.06.2023_v2.pdf (Erişim Tarihi: 25.08.2023), s.40-41.

Tablo 7: Türkiye Limanlarında Elleçlenen Dış Ticarete Konu Yük Miktarları, 2021-2022

	İhracat			İthalat		Dış Ticaret	
	Yıl	Miktar	Değişim (%)	Miktar	Değişim (%)	Miktar	Değişim (%)
Denizyolu ile Dış Ticaret (TON)	2021	153.763.658	-2,3	232.633.060	4,9	386.396.718	2
	2022	150.172.902		243.917.119		394.090.021	

Kaynak: T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Denizcilik Genel Müdürlüğü, **İstatistik Bülteni 2022**, https://denizcilik.uab.gov.tr/uploads/pages/yayinlar/denizcilik-istatistikleri-bulteni-2022-04-02-2023.pdf, (Erişim Tarihi: 10.07.2023), s.3.

2022'de dış ticaret amaçlı denizyolu taşımacılığında Türk limanlarında elleçlenen toplam yük miktarı 2021'e göre %2,0'lık bir artış ile 394 milyon 90 bin 21 ton olmuştur. 2022'de gerçekleştirilen ihracat amaçlı yükleme miktarında 2021'e göre %2,3'lük bir azalış yaşanmış ve 150 milyon 172 bin 902 ton olarak gerçekleşmiştir. İthalat miktarında ise bir önceki yıla göre %4,9'luk bir artış yaşanarak 243 milyon 917 bin 119 ton olarak kayda girmiştir. Türk limanlarında elleçlenen 542 milyon 610 bin 283 ton yükün 394 milyon 90 bin 21 tonunu %72,63 ile dış ticaret yükleri, 67 milyon 501 bin 276 tonunu %12,44 ile kabotaj yükleri, 81 milyon 18 bin 986 tonunu %14,9 ile transit yüklerin oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 8: Türkiye Limanlarında Elleçlenen Dış Ticarete Konu Konteyner Miktarları, 2021-2022

	İhracat			İthalat		Dış Ticaret	
	Yıl	Miktar	Değişim (%)	Miktar	Değişim (%)	Miktar	Değişim (%)
Denizyolu ile Konteyner Dış Ticareti (TEU)	2021	4.677.414	0,4	4.744.227	1,5	9.421.640	0,9
	2022	4.694.918		4.814.757		9.509.675	

Kaynak: T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Denizcilik Genel Müdürlüğü, İstatistik Bülteni 2022, https://denizcilik.uab.gov.tr/uploads/pages/yayinlar/denizcilik-istatistikleri-bulteni-2022-04-02-2023.pdf, (Erişim Tarihi: 10.07.2023), s.3.

2022'de dış ticaret amaçlı denizyolu taşımacılığında Türk limanlarında elleçlenen toplam konteyner miktarında 2021'e göre %0,9 oranında bir artış yaşanarak 9 milyon 509 bin 675 TEU olmuştur. İhracat amaçlı konteyner yüklemelerinde %0,4'lük bir artış yaşanırken geçen yıla göre 4 milyon 694 bin 918 TEU olarak gerçekleşmiştir. İthalat amaçlı konteyner boşaltmalarında bir önceki yıla göre %1,5'lik bir artış yaşandığı görülmüş olup 4 milyon 814 bin 757 TEU olarak kayda girmiştir. Türk limanlarında elleçlenen 12 milyon 366 bin 382 TEU konteynerin %76,9'u (9 milyon 509 bin 675 TEU) dış ticaret amaçlı

konteynerler, %6,64'ü (820 bin 949 TEU) kabotajda taşınan konteynerler, 16,46'sı (2 milyon 35 bin 758 TEU) transit konteynerlerden oluşmaktadır.

Tablo 9: Türk Armatörlerinin Milli ve Yabancı Bayraktaki Gemileri (1000 GT ve Üzeri)

Yıllar	Milli Bayrak			Yabancı Bayrak			Toplam Filo		Yıllık DWT Değişim %
	Adet	1000 DWT	%	Adet	1000 DWT	%	Adet	1000 DWT	
1999	448	8.697	90,5	69	915	9,5	517	9.612	
2000	456	8.269	90,6	96	855	9,4	552	9.124	-5,1
2001	445	7.321	82,0	107	1.607	18,0	552	8.928	-2,1
2002	451	7.815	83,8	117	1.514	16,2	568	9.329	4,5
2003	432	7.045	79,9	147	1.772	20,1	579	8.817	-5,5
2004	408	6.556	75,2	163	2.159	24,8	571	8.715	-1,2
2005	420	6.427	70,2	237	2.725	29,8	657	9.152	5,0
2006	432	6.844	65,5	353	3.609	34,5	785	10.453	14,2
2007	446	6.464	58,2	424	4.650	41,8	870	11.114	6,3
2008	490	6.592	50,0	513	6.591	50,0	1.003	13.183	18,6
2009	520	6.736	43,9	636	8.592	56,1	1.156	15.328	16,3
2010	560	7.246	42,1	665	9.954	57,9	1.225	17.201	12,2
2011	547	7.797	39,7	672	11.863	60,3	1.219	19.660	14,3
2012	523	8.479	37,6	642	14.093	62,4	1.165	22.572	14,8
2013	627	9.488	31,3	842	20.838	68,7	1.469	30.326	34,4
2014	599	8.580	28,2	890	21.846	71,8	1.489	30.427	0,3
2015	564	8.297	30,2	834	19.209	69,8	1.398	27.507	-9,6
2016	551	8.272	28,4	984	20.879	71,6	1.535	29.151	6,0
2017	525	7.800	26,7	1.022	21.465	73,3	1.547	29.265	0,4
2018	483	7.288	25,5	1.028	21.323	74,5	1.511	28.611	-2,2
2019	457	6.831	23,9	1.027	21.758	76,1	1.484	28.589	-0,1
2020	410	6.194	21,1	1.074	23.157	78,9	1.484	29.352	2,7
2021	384	5.432	18,8	1.108	23.497	81,2	1.492	28.929	-1,4
2022	353	5.157	16,8	1.164	25.523	83,2	1.517	30.680	6,1
2023	345	5.447	14,3	1.352	32.649	85,7	1.697	38.096	24,2

Kaynak: İMEAK Deniz Ticaret Odası, **Denizcilik Sektör Raporu 2023**, https://www.denizticaretodasi.org.tr/media/SharedDocuments/sektorraporu/2023/Denizcilik_Sektor_Raporu_12.06.2023_v2.pdf (Erişim Tarihi: 14.06.2023), s.102.

Türkiye'nin dünya deniz ticaretindeki önemi giderek artmaktadır. Türkiye, dünyanın en büyük filosunu kontrol eden ülkeler listesinde 1700 Türk gemisi ve 40 milyon DWT taşıma kapasitesi ile 14. sırada yer almaktadır. 1999-2023 yılları arasındaki Türk armatörlerinin yabancı bayraktaki gemilerinin gelişimi Tablo 9'da sunulmuştur. Türk armatörlerinin 1999'da kontrolünde olan filo 9,6 milyon DWT iken bunun %90,5'i Türk Bayraklı, %9,5'i yabancı bayraktaki gemilerden oluşmaktadır. 2023 yılından itibaren Türk armatörlerinin 1000 GT ve üzerindeki gemileri baz alındığında 38,1 milyon

DWT'nin %14,3'ü Türk Bayrağında, %85,7'si ise yabancı bayrakta yer aldığı, bu gemilerde Türk armatörlerinin yabancı bayraklı gemileri ile Türk bayraklı gemilerinin 2022 yılı başı ile 2023 yılı başına göre %24,2'lik bir artış gerçekleştiği görülmektedir.[280]

Dünya Deniz Ticaret Filosunun milli bayraklara göre 300 GT ve üzeri kırk ülke bazında yapılan sıralamaya göre dünya filosunun DWT olarak %17,1'ini bünyesinde bulunduran Liberya 1. sırada, %16,5'ini bünyesinde bulunduran Panama 2. sırada, %13,5'ini bünyesinde bulunduran Marshall Adaları ise 3. sırada yer almaktadır. Bayraklara göre dünya filosu (300 GT ve üzeri) 160 ülke bazında 60.004 adet gemi ile 2.166.510.000 DWT ve 1.452.834.000 GT'dir. Dünya Deniz Ticaret Filosu sıralamasında %7,4 oranda artış ile Türkiye 32. sıraya yükselmiştir.[281]

Tablo 10: Türkiye'de En Fazla Yük Elleçleyen İlk 10 Liman Başkanlığı (Ton), 2012-2022

Yıl	Kocaeli	Aliağa	İskenderun	BOTAŞ (Ceyhan)	Mersin	Tekirdağ	Ambarlı	Gemlik	Karabiga	Samsun
2012	61.458.478	43.167.047	28.719.919	61.225.832	30.746.922	19.758.745	39.544.364	13.712.317	8.908.287	8.910.426
2013	61.088.671	40.014.873	31.242.252	56.085.928	32.325.970	16.124.897	40.797.116	12.465.179	9.955.720	9.552.213
2014	58.974.258	42.365.293	32.060.038	57.020.138	32.224.729	12.529.022	41.456.750	12.628.009	10.436.953	9.358.634
2015	64.628.031	48.794.379	36.134.784	78.093.461	31.996.360	14.979.216	36.177.123	12.747.057	9.172.815	9.776.562
2016	66.406.649	50.540.449	40.188.126	78.453.904	31.683.808	20.788.187	33.004.197	13.272.808	11.076.946	10.003.832
2017	73.234.029	55.635.041	55.521.237	70.916.515	33.846.812	24.253.367	36.353.157	14.496.108	13.176.830	12.325.083
2018	73.139.021	53.985.243	57.715.999	60.730.436	33.040.533	25.816.303	35.168.246	14.296.862	14.871.125	11.847.538
2019	72.196.415	65.799.062	62.167.713	66.945.044	36.373.703	29.933.977	34.649.484	13.908.352	12.969.988	11.150.996
2020	76.517.625	68.946.001	60.969.236	66.843.001	37.752.433	32.256.310	31.895.334	14.291.871	13.929.610	12.995.840
2021	81.335.143	73.889.877	67.811.510	63.214.963	39.741.689	38.794.803	31.977.337	15.981.389	13.930.709	13.177.075
2022	82.799.204	81.056.935	67.635.537	68.227.434	38.896.567	44.172.813	30.732.465	15.393.111	13.691.307	13.584.153

Kaynak: T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Yük İstatistikleri, https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/yuk-istatistikleri (Erişim Tarihi: 28.07.2023).

Türkiye'nin mevcut 71 Liman Başkanlığı bulunmaktadır. Limanlarımıza 2022 yılında elleçlenen yük miktarında bir önceki yıla göre %3,1 oranında artış yaşanmış olup 542 milyon 610 bin 283 ton olarak gerçekleşmiştir.[282] 2022'de 43 Liman Başkanlığının idari sınırında faaliyette olan tesislerde yük elleçleme işlemi gerçekleşmiş olup en fazla işlem

[280] İMEAK Deniz Ticaret Odası, **a.g.e.,** s.102,104.
[281] **a.g.e., s.** 110
[282] T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Denizcilik Genel Müdürlüğü, Deniz Ticareti İstatistikleri 2022, https://denizcilik.uab.gov.tr/uploads/pages/yayinlar/denizcilik-istatistikleri-bulteni-2022-04-02-2023.pdf (Erişim Tarihi: 29.07.2023), s.1,2.

yapılan ilk 10 Liman Başkanlığında toplam 456 milyon 189 bin 526 ton yük elleçlenmiştir. Limanlarda elleçlenmiş olan toplam yükün %84,1'ini oluşturmaktadır. Tablo 10'a bakıldığında en fazla yük elleçlemesinin Kocaeli Bölge Liman Başkanlığının liman tesislerinde toplam 82.799.204 ton ile gerçekleştiği görülmektedir.

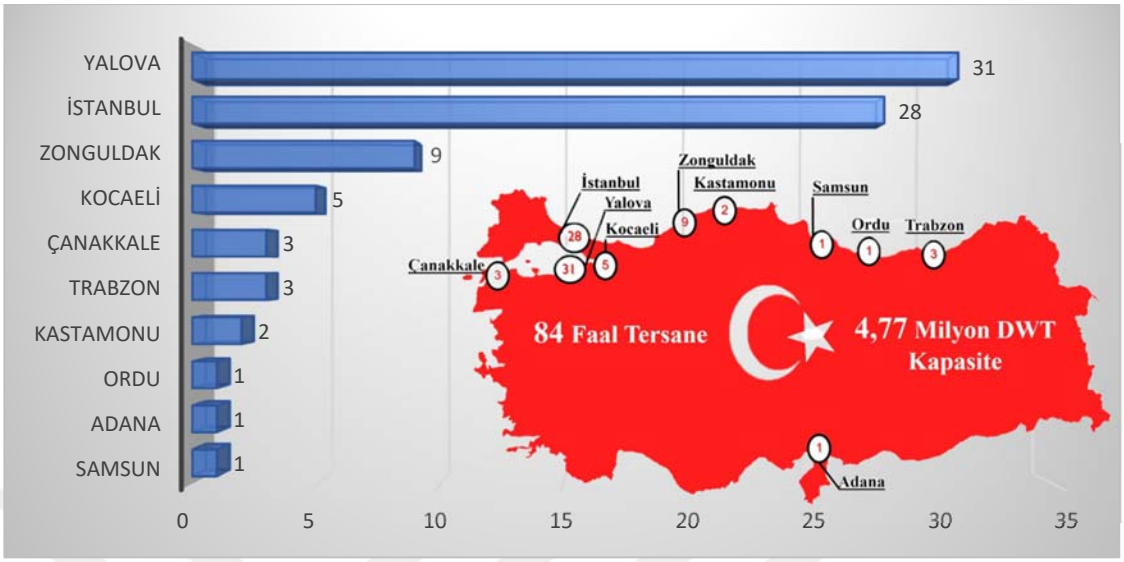
Tablo 11: Türkiye'de En Fazla Konteyner Elleçleyen İlk 10 Liman Başkanlığı (TEU), 2012-2022

Yıl	Ambarlı	Mersin	Kocaeli	Tekirdağ	Aliağa	Gemlik	İskenderun	İzmir	Antalya	Samsun
2012	3.023.960	1.250.873	630.152	1.627	413.573	686.245	83.207	695.798	179.351	27.303
2013	3.318.128	1.367.134	807.757	1.602	466.009	669.305	148.016	683.607	216.221	33.362
2014	3.444.925	1.483.945	899.104	784	536.518	708.365	185.359	678.756	188.932	48.443
2015	3.061.501	1.428.301	988.906	129.259	580.250	685.605	228.297	649.567	178.389	54.986
2016	2.780.168	1.406.400	1.143.008	680.271	641.845	693.164	375.034	679.905	172.064	52.106
2017	3.122.504	1.553.841	1.315.991	936.481	794.342	799.122	448.082	637.902	199.892	65.928
2018	3.169.535	1.662.361	1.597.621	1.084.196	944.705	854.698	512.299	610.908	190.840	69.235
2019	3.104.882	1.854.312	1.715.193	1.413.962	1.132.480	861.657	680.120	541.679	150.678	67.426
2020	2.887.807	1.948.695	1.800.642	1.444.035	1.275.521	843.119	710.587	436.385	109.408	106.282
2021	2.942.550	2.106.937	1.967.946	1.812.024	1.389.367	911.612	678.460	516.376	116.954	100.882
2022	2.867.215	1.989.585	2.059.309	1.773.228	1.493.841	888.849	659.335	390.275	92.881	106.636

Kaynak: T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Konteyner İstatistikleri, https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/konteyner-istatistikleri (Erişim Tarihi: 28.07.2023).

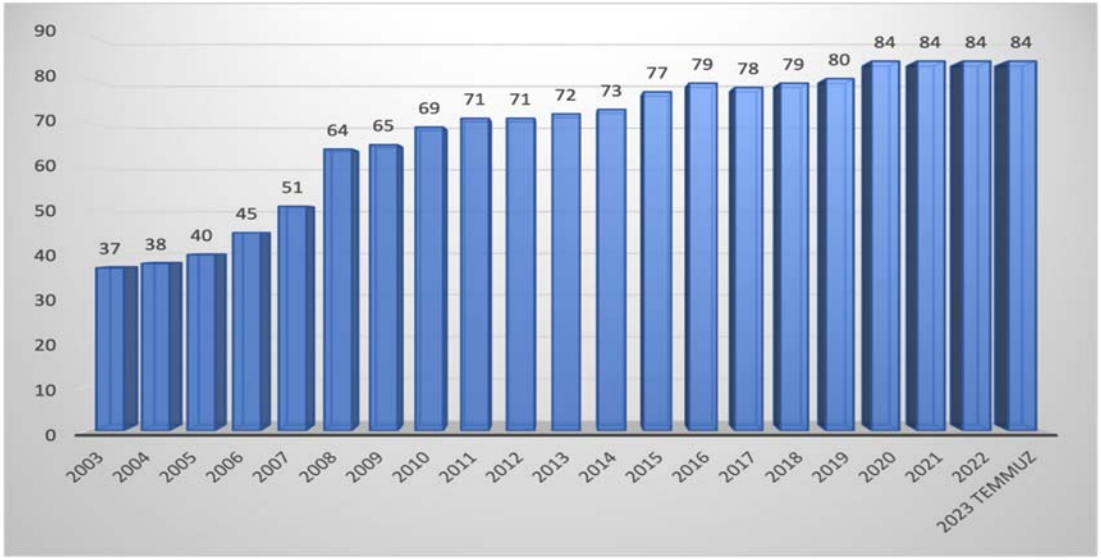
Limanlarımızda 2022 yılında elleçlenen konteyner miktarı 12 milyon 366 bin 382 TEU olarak gerçekleşmiştir.[283] 2022'de 20 Liman Başkanlığında faaliyet gösteren liman tesislerinde en fazla konteyner elleçlemesi gerçekleşen ilk 10 Liman Başkanlığında toplam 12.321.154 TEU konteyner elleçlenmiştir. Limanlarda elleçlenen toplam konteynerlerin %82,3'ünü oluşturmaktadır. Tablo 11'ye bakıldığında en fazla konteyner elleçlemesinin Ambarlı Bölge Liman Başkanlığının liman tesislerinde toplam 2 milyon 867 bin 215 TEU ile gerçekleştiği görülmektedir.

[283] **a.g.e.,** s.1.

Şekil 9. İllere Göre Türkiye'de Bulunan Tersane Sayıları (Adet)
Kaynak: T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Kıyı Yapıları Daire Başkanlığı (2021), Tersaneler, https://tkygm.uab.gov.tr/kiyi-yapilari-daire-baskanligi (Erişim Tarihi: 24.07.2023).

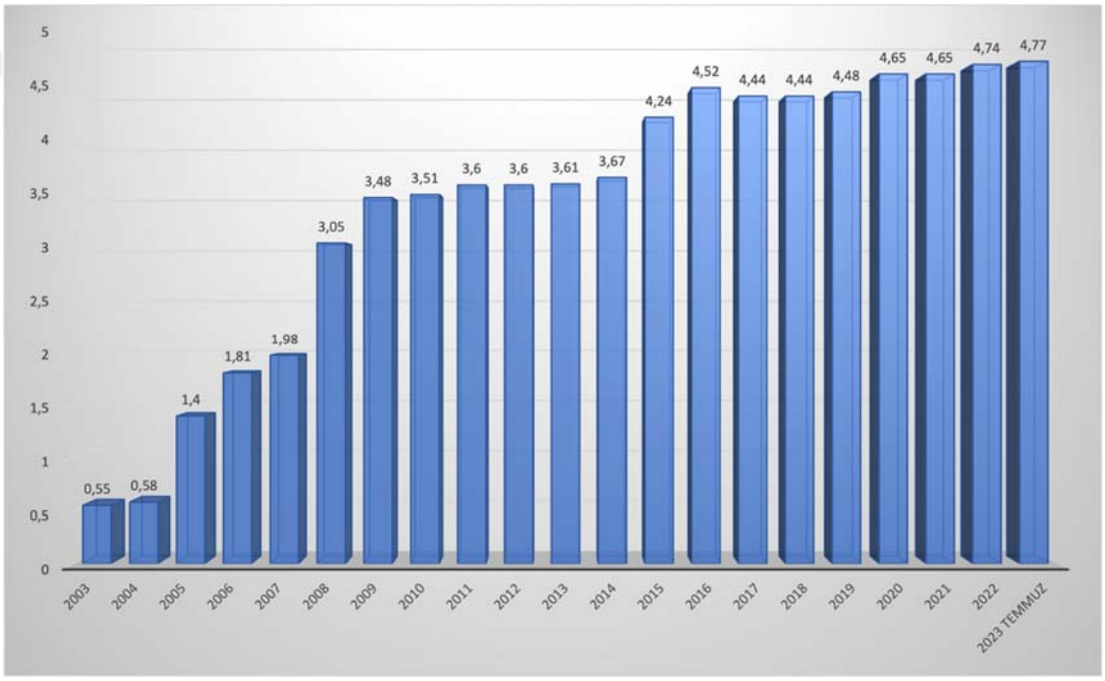
Türkiye'de 84 faal tersane bulunmakta olup 4,77 Milyon DWT kapasitesine sahiptir. Listenin en başında 31 tersane ile Yalova gelmekte olup 28 tersane ile İstanbul, 9 tersane ile Zonguldak, 5 tersane ile Kocaeli, 3 tersane ile Çanakkale ve Trabzon, 2 tersane ile Kastamonu ve 1 tersane ile Ordu ve Samsun takip etmektedir.

Şekil 10. Yıllara Göre Türkiye'de Bulunan Tersane Sayıları (Adet), 2003-2023
Kaynak: T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Tersaneler ve Kıyı Yapıları Genel Müdürlüğü (2023), Tersane Sayısı, https://tkygmistatistikleri.uab.gov.tr/tersane-sayisi (Erişim Tarihi: 26.07.2023).

Türkiye'nin sahip olduğu tersane sayılarına bakıldığında 2003 yılında 37 adet tersane bulunmakta ve 2019 yılına kadar tersane sayılarında artış yaşanmıştır. Bir sonraki yıl 84 adet tersaneye çıkan bu sayıda 2020-2023 yılları arasında herhangi bir değişiklik yaşanmadığı görülmektedir.

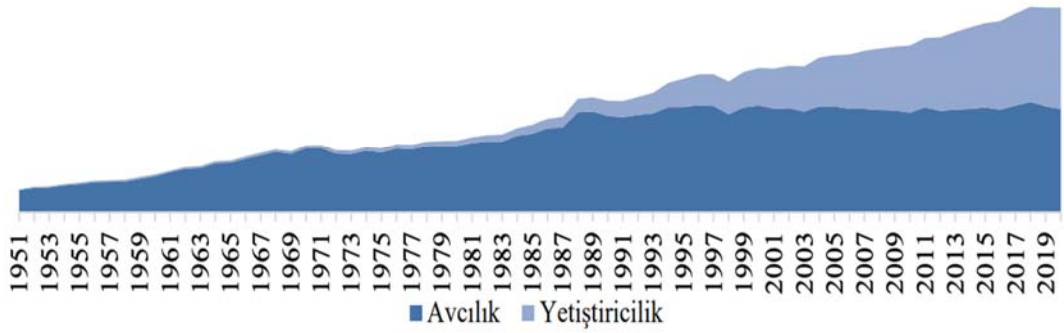
Şekil 11'de 2003-2023 yılları arasında Türkiye'de faaliyet gösteren tersanelerin kapasitesi verilmiş olup yıllar içerisinde kapasitesinin arttığı gözlenmiştir. Dolayısıyla gemi inşa sektörü kapasitesinde son 20 yılda yaklaşık dokuz kat oranında bir büyüme kaydedilmiştir.

Şekil 11. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Tersanelerin Toplam Kapasitesi (Milyon DWT), 2003-2023
Kaynak: T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Tersaneler ve Kıyı Yapıları Genel Müdürlüğü (2023), Tersane Kapasitesi, https://tkygmistatistikleri.uab.gov.tr/tersane-kapasitesi (Erişim Tarihi: 23.07.2023).

Ülkelerin deniz gücü dahilinde değerlendirilen ekonomik unsurlardan birisi de su ürünleri üretimidir. Su ürünleri üretimi gerek sağladığı istihdam bakımından gerekse bir dış ticaret kalemi olarak ülke ekonomisine sağladığı katkı bakımından önemli bir sektördür. Genel olarak dünyada da su ürünleri üretimi birçok ülkenin önde gelen ticaret alanlarından biridir. Aynı zamanda su ürünleri üretiminin artırılması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma planı dahilinde öncelik verilen gündem maddelerinden biri olarak yer

almaktadır. Bu doğrultuda dünyadaki su ürünleri üretim miktarlarına baktığımızda yıllar içinde istikrarlı bir artış olduğu göze çarpmaktadır.

Şekil 12. Dünya Su Ürünleri Avcılık-Yetiştiricilik Üretim Miktarı (Ton)
Kaynak: Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü TEPGE, 2022, Ürün Raporu Su Ürünleri 2022, https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/2022%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/Su%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporu-TEPGE-355.pdf (Erişim Tarihi: 02.07.2023), s.2.

Yıllar itibarıyla dünya su ürünleri üretimine bakıldığında avcılık üretimi miktarında azalma yaşandığı, 1980'li yıllara kadar yükselmesine rağmen sonrasında günümüze kadar yatay bir şekilde ilerlediği görülmektedir. Yetiştiricilik üretiminin ise yıllar içerisinde yükselerek arttığı, bununla beraber avcılığın yerini yetiştiriciliğe bırakması şeklinde yorumlanabilmektedir.[284]

[284] Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü TEPGE, 2022, Ürün Raporu Su Ürünleri 2022, https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/2022%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/Su%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporu-TEPGE-355.pdf (Erişim Tarihi: 02.07.2023), s.2.

Tablo 12: Ülkelere Göre Dünya Su Ürünleri Üretimi (Ton)

Ülkeler	2016	2017	2018	2019	2020
Çin	61.605.135	62.198.086	62.207.599	62.242.310	62.846.808
Hindistan	11.495.213	12.307.666	12.668.063	13.455.205	14.140.699
Endonezya	10.876.369	11.711.313	12.386.253	13.253.701	12.151.946
Vietnam	6.648.243	7.136.167	7.481.039	7.871.286	8.022.708
Peru	3.796.978	4.157.414	7.169.817	4.968.902	5.770.371
Rusya	4.759.392	4.864.504	5.108.858	5.211.894	5.342.456
ABD	5.348.349	5.473.700	5.212.754	5.290.541	4.694.411
Bangladeş	3.878.324	4.134.436	4.276.641	4.384.219	4.503.371
Norveç	3.359.975	3.686.996	3.843.920	3.762.245	3.940.977
Japonya	3.876.920	3.821.112	3.773.800	3.762.008	3.751.228
Türkiye	585.657	627.797	625.776	834.662	785.822
Diğer	49.956.110	52.608.231	53.796.421	52.820.072	51.817.746
Dünya	166.186.665	172.727.422	178.550.941	177.857.045	177.768.543

Kaynak: Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü TEPGE, 2022, Ürün Raporu Su Ürünleri 2022, https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/2022%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/Su%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporu-TEPGE-355.pdf (Erişim Tarihi: 02.07.2023), s.2.

Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü'nün (FAO) verileri incelendiğinde dünya su ürünleri üretiminde 2019 yılında bir azalış yaşandığı, bu azalışın 2020 yılında da devam ettiği görülmektedir. Dünya su ürünleri üretimi ülkeler bazında değerlendirildiğinde ise Asya kıtasının sektörde önde olduğu görülmektedir. Çin'in ise dünya su ürünleri üretiminde lider konumda olduğu, Hindistan, Endonezya, Vietnam ise bu sıralamada Çin'i izlemektedir.[285] Türkiye ise bu sıralamada gerilerde kalmış olsa da yıllar içerisinde su ürünleri üretiminde ilerleme kaydetmiştir. Türkiye'de yapılan su ürünleri yetiştiriciliğine ve avcılığına ilişkin 2009-2022 yıllarına ait bilgiler Tablo 13'te verilmiştir.

[285] **a.g.e.,** s.3.

Tablo 13: Türkiye Su Ürünleri Üretim Miktarı

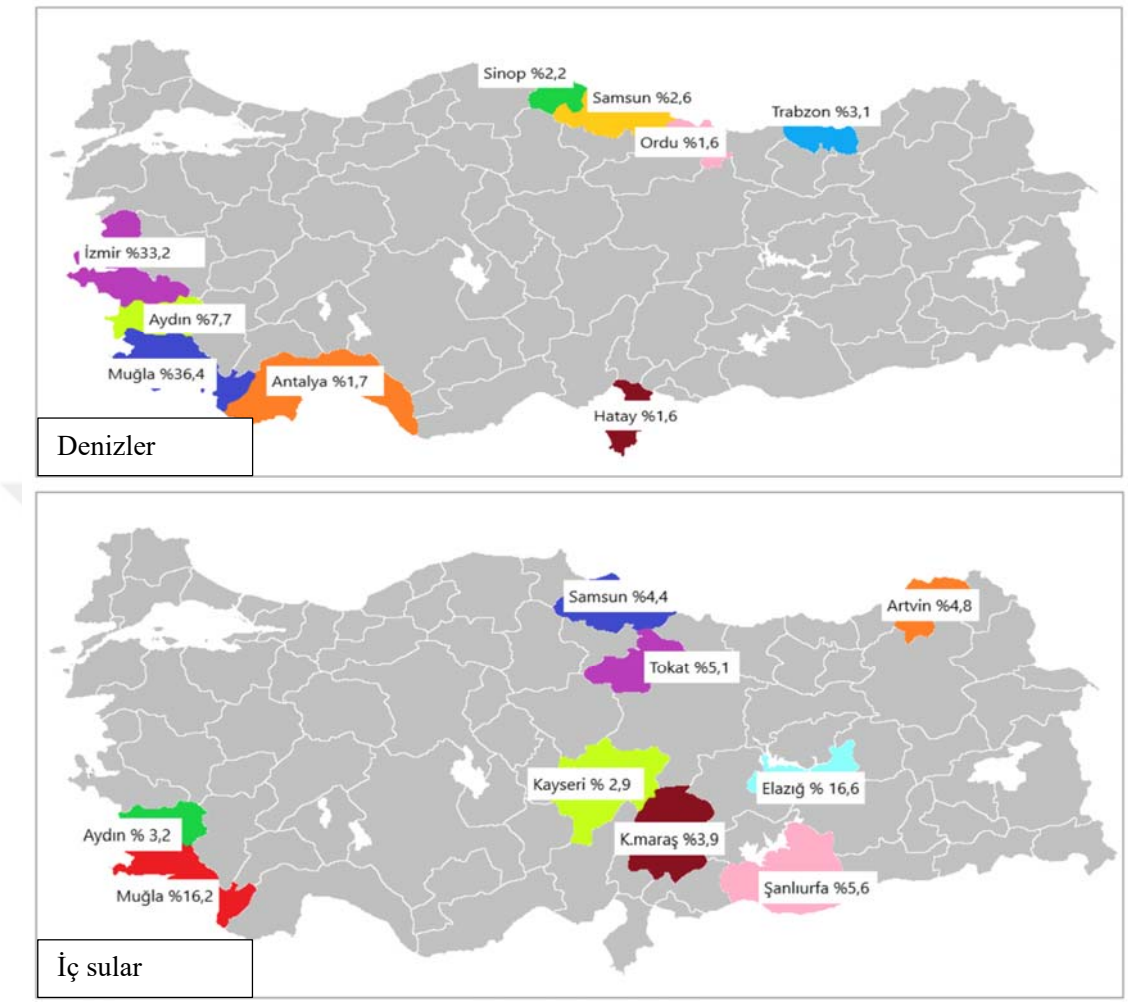
				(**Ton**)
Yıl	**Toplam**	**Deniz ürünleri**	**Yetiştiricilik üretimi**	**İç su ürünleri**
2009	**622 962**	425 046	158 729	39 187
2010	**653 080**	445 680	167 141	40 259
2011	**703 545**	477 658	188 790	37 097
2012	**644 852**	396 322	212 410	36 120
2013	**607 515**	339 047	233 394	35 074
2014	**537 345**	266 078	235 133	36 134
2015	**672 241**	397 731	240 334	34 176
2016	**588 715**	301 464	253 395	33 856
2017	**630 820**	322 173	276 502	32 145
2018	**628 631**	283 955	314 537	30 139
2019	**836 524**	431 572	373 356	31 596
2020	**785 811**	331 281	421 411	33 119
2021	**799 844**	295 018	471 686	33 140
2022	**849 808**	301 747	514 805	33 256

Kaynak: TÜİK, 2023 https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Su-Urunleri-2022-49678 (Erişim Tarihi: 18.07.2023).

Su ürünleri üretiminde 2022 yılında bir önceki yıla göre %6,2'lik bir artış ile 849 bin 808 ton olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu üretimin %30'unu avcılık yolu ile elde edilen deniz balıkları, %5,6'sını diğer deniz ürünleri, %3,9'unu iç su ürünleri, %60,6'sını yetiştiricilik ürünleri oluşturmaktadır. Avcılık yolu ile yapılan toplam üretim 335 bin 3 ton, yetiştiricilik üretimi ise 514 bin 805 tondur. Deniz ürünleri avcılığında geçtiğimiz yıla göre %2,3, iç su ürünleri avcılığında ise %0,4 artış yaşanmıştır.[286] 2009 yılından itibaren geçen 13 yılda toplam su ürünleri üretimi miktarında yaklaşık olarak 226.000 ton artış yaşandığı görülmekle beraber bu artış yetiştiricilik üretimindeki artış ile ilişkilidir.

Türkiye'de denizlerde ve iç sularda su ürünleri yetiştiriciliğinin illere göre dağılımına baktığımızda öne çıkan iller ve toplam üretimdeki payları Şekil 13'te verilmiştir.

[286] Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2022, Su Ürünleri İstatistikleri 2022, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Fishery-Products-2022-49678, (Erişim Tarihi: 29.08.2023).

Şekil 13. Denizlerde ve İç Sularda Yetiştiricilik Yapılan Önemli İller, 2022
Kaynak: Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü TEPGE, Ürün Raporu Su Ürünleri 2022, https://shorturl.at/ik457 (Erişim Tarihi: 21.07.2023).

Denizlerde yetiştiricilikle üretimin en fazla gerçekleştirildiği illere bakıldığında %36,4 ile Muğla, %33,2 ile İzmir ve bu illeri takiben %7,7 ile Aydın olduğu görülmektedir. İç sularda yetiştiricilik yapılan illere bakıldığında %16,6'sı Elazığ'da, %16,2'si Muğla'da, %5,6'sı Şanlıurfa'da gerçekleşmiştir. Denizlerde yetiştiricilikle gerçekleştirilen üretimin büyük bir kısmının Ege bölgesinde olduğu, iç sularda gerçekleştirilen üretimin ise Doğu, Ege ve İç Anadolu bölgelerine yayıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 14: Türkiye'nin Su Ürünleri İthalat ve İhracatı

Yıllar	İHRACAT			İTHALAT		
	Miktar (ton)	Değer ($)	Değer (₺)	Miktar (ton)	Değer ($)	Değer (₺)
2000	14.533	46.374.937	28.752.958	44.230	36.647.254	22.601.314
2001	18.978	54.487.312	68.838.077	12.971	11.295.373	11.917.561
2002	26.860	96.728.389	148.444.397	22.532	18.754.783	29.392.818
2003	29.937	124.842.223	186.152.895	45.606	32.636.120	48.123.816
2004	32.804	180.513.989	258.987.885	57.694	54.240.304	77.423.079
2005	37.655	206.039.936	277.963.150	47.676	68.558.341	92.425.248
2006	41.973	233.385.315	336.723.477	53.563	83.409.842	120.592.605
2007	47.214	273.077.508	356.293.408	58.022	96.632.063	126.432.371
2008	54.526	383.297.348	505.545.565	63.222	119.768.842	154.343.337
2009	54.354	318.063.028	494.899.926	72.686	105.822.852	163.633.104
2010	55.109	312.935.016	471.459.989	80.726	133.829.563	200.395.897
2011	66.738	395.306.914	664.333.252	65.698	173.886.517	290.826.203
2012	74.006	413.917.190	744.907.572	65.384	176.402.894	317.626.975
2013	101.063	568.207.316	1.083.243.678	67.530	188.068.388	359.490.196
2014	115.381	675.844.523	1.481.211.383	77.551	198.273.838	435.691.472
2015	121.053	692.220.595	1.879.701.163	110.761	250.969.660	685.467.749
2016	145.469	790.303.664	2.398.269.090	82.074	180.753.629	548.878.092
2017	156.681	854.731.829	3.128.112.446	100.444	230.111.248	841.383.610
2018	177.500	951.793.070	4.578.607.932	98.315	188.965.220	898.860.692
2019	200.226	1.025.617.723	5.818.776.189	90.684	189.438.745	1.076.277.706
2020	201.157	1.063.840.880	7.518.399.091	85.267	156.928.794	1.101.954.770

Kaynak: Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü, (2021). Su Ürünleri İstatistikleri.

Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre, 2000 yılında toplam su ürünleri ihracatın değeri 28.752.958 TL iken 2020 yılında bu rakam 7.518.399.091 TL'ye yükselmiştir. İhracat değeri özellikle 2016'dan sonraki yıllarda, önceki yıllara göre çok daha hızlı bir şekilde artmıştır. İthalat değerlerine bakıldığında ise ihracat oranına kıyasla daha düşük bir artış yaşanmıştır. Bu da bize yıllar içerisinde su ürünleri sektörünün dış ticaret fazlası vererek ülke ekonomisinde olumlu bir etken olduğunu göstermektedir.

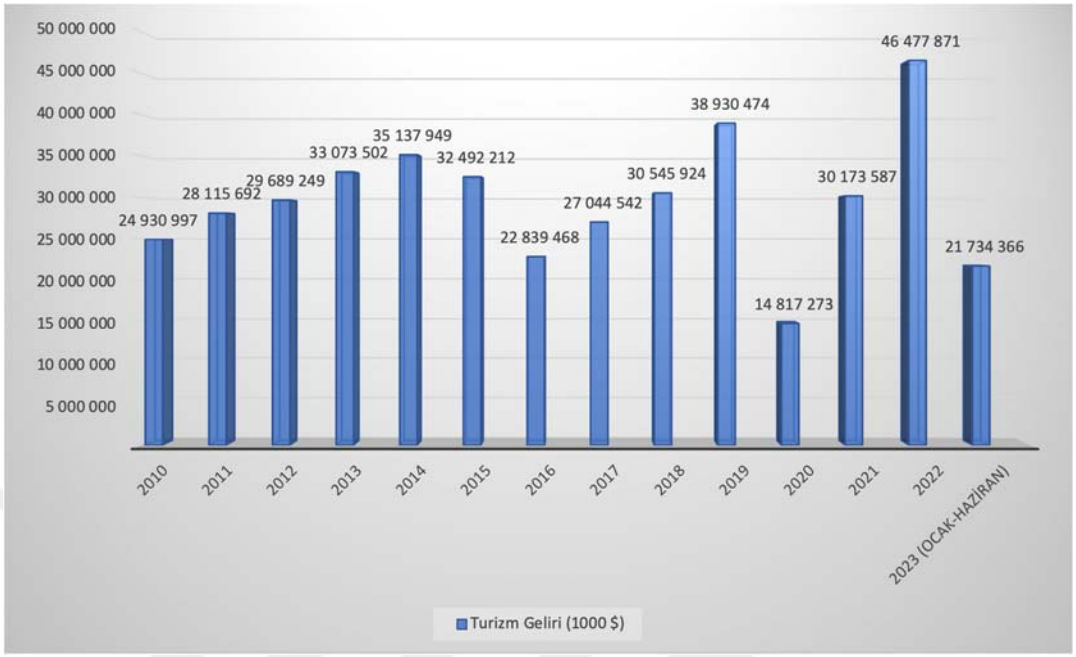
Deniz gücünün bileşenleri dahilinde ele alınacak olan bir diğer unsur da deniz ile ilgili olan turizm faaliyetleridir. İnsanların değişik coğrafyaları ve kültürleri keşfetmeye olan ilgisi doğrultusunda yapmış oldukları seyahatler, beraberinde turizm kavramının ortaya çıkmasına da vesile olmuştur. Turizmin çekiciliği, turizm türlerinin ve mevcut kaynaklara bağlı olarak farklı faaliyetlerin gelişmesine olanak sağlamıştır. Bu noktada başta deniz turizmi, kültürel turizm, kış turizmi, inanç turizmi gibi birçok turizm türü

bulunmaktadır.[287] Böylelikle turizm sektörü, günümüzde ekonomik ve sosyokültürel önemi giderek artan ve gelişmekte olan bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre uluslararası turizm, 2023 yılının ilk çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine göre %86 oranında büyüme kaydetmiştir. Uluslararası turizm gelirleri ise 2022 yılında bir önceki yıla göre %50 artarak 1 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir.[288] Uluslararası turizmde yaşanan büyümenin olumlu yansımaları Türkiye'nin turizm sektöründe de kendini göstermektedir. Türkiye'de turizm gelirleri 2023 yılının ikinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı çeyreğine göre %23,1 artarak 12 milyar 975 milyon 307 bin dolar olarak kaydedilmiştir.[289]

Turizmin alt dallarından biri olan deniz turizmi, insanların eğlence, dinlenme veya kültürel faaliyetlerde bulunmak amacıyla yaşadıkları bölgeden uzaktaki deniz çevrelerine yaptıkları ziyaretler olarak tanımlanmaktadır.[290] Deniz turizmi, Türkiye'de talebin fazlasıyla yüksek olduğu turizm dallarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.[291] Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren gelişmeye başlayan ve günümüzde de gelişimini sürdürmeye devam etmekte olan deniz turizmi, sosyal ve ekonomik katkılarıyla genel turizm sektörü içerisinde %20'lik bir paya sahiptir.[292] Şekil 14'te T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın paylaşmış olduğu verilerden elde edilen 2010-2023 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti ekonomisindeki turizm gelirleri payı aktarılmıştır.

[287] Gözde Emekli, "Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm", Ege Coğrafya Dergisi, 2006, 1.2 (15), 51- 59 (https://dergipark.org.tr/en/pub/ecd/issue/4877/66925/ (Erişim Tarihi: 20.07.2023), s.53-55.
[288] UNWTO, "UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex", 2023, https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2023.21.1.2 (Erişim Tarihi: 20.08.2023).
[289] Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Turizm İstatistikleri, 2023, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-II.-Ceyrek:-Nisan---Haziran,-2023-49603 (Erişim Tarihi: 25.08.2023).
[290] Gökçe Yasemin Kozan, Sami Sonat Özdemir ve Ebru Günlü, "Turizm Yazınında Deniz Turizminin Olgusal Gelişimi", Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi, 2014, 6(2), 115-129, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/53126 (Erişim Tarihi: 23.07.2023), s.116.
[291] İMEAK Deniz Ticaret Odası, Deniz Ticareti, Türkiye'de Deniz Turizmi 2019, https://www.denizticaretodasi.org.tr/Media/SharedDocuments/DenizTicaretiDergisi/agustos_ek_2019.pdf (Erişim Tarihi: 22.08.2023).
[292] İMEAK Deniz Ticaret Odası, **Denizcilik Sektör Raporu 2023…, a.g.e.,** s.197.

Şekil 14. 2010-2023 Türkiye Cumhuriyeti Turizm Geliri (1000 $)
Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm Gelirleri ve Giderleri, https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201116/turizm-gelirleri-ve-giderleri.html (Erişim Tarihi: 18.08.2023).

2010'dan itibaren artan turizm gelirlerinde, 2016 ve 2020 yıllarında bir düşüş gerçekleşmiştir. Dünyada yaşanan salgın hastalıklar, terör saldırıları, doğal afetler, ekonomik durgunluk gibi çevresel, politik, sosyokültürel ve ekonomik nedenler turizm krizlerini meydana getirebilmektedir. 2016 yılında turizm gelirinin 22.839.468 dolar olarak gerçekleşmesi ve gelirin bir önceki yıla göre azalması turizm sektöründe bir kriz yaşandığını göstermektedir. Bu dönem sonrası Türkiye'de turizm gelirlerinin hızlı bir şekilde yükseldiği ve 2019 yılında en yüksek seviyeye çıktığı görülmektedir. Ne var ki, 2020 yılında dünya çapında yaşanan Covid-19 salgını sebebiyle getirilen çeşitli kısıtlamalardan dolayı turizmde gerileme yaşanmış ve bunun sonucu olarak 2020 yılında Türkiye'de turizm gelirinin sert bir şekilde düşmesi olarak yansımıştır. Ancak Türkiye, 2020 yılı sonrasında pandeminin yaratmış olduğu olumsuz etkinin ortadan kalkmasıyla istikrarlı bir şekilde turizm gelirlerinde yükselme yaşamıştır. Ayrıca T.C. Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy, 2023 yılı için 56 milyar dolar olarak belirlenen turizm

geliri hedefine yıl sonu itibarıyla ulaşılacağını belirtmiştir.[293] Buradan da anlaşılacağı üzere, Türkiye'de turizm sektörü olumsuz dış etkenler göz ardı edildiğinde gelişimini sürdürmekte ve turizm gelirleri yıldan yıla artarak ülke ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlamaya devam etmektedir.

Türkiye'nin deniz gücünü oluşturan ekonomik ve askeri bileşenlerden T.C. Deniz Kuvvetleri, ticaret filoları ve bunlarla bağlantılı altyapı sektörleri, su ürünleri üretimi ve yetiştiriciliği, deniz turizmi ele alınmış ve bunların deniz gücüne olan katkıları kapsamında bir değerlendirme yapılmıştır. Bu bağlamda Türk deniz gücünün askeri kanadını oluşturan Deniz Kuvvetlerinin, son dönemde izlenen politikalarla gelişimine yönelik adımlar atıldığı ve bunların sahada olumlu yansımaları olduğu görülmektedir. Türk Deniz Kuvvetlerinin envanterinin genişletilmesi ve mevcut su altı/su üstü platformların geliştirilmesine yönelik yerli ve milli teknolojiler kullanılarak yapılan modernizasyon çalışmaları, 21. yüzyılda Türkiye'nin denizlerde daha fazla söz sahibi olmak istediğinin bir göstergesidir. Nitekim, bu çalışmalar son birkaç yılda Türk Deniz Kuvvetlerinin gerek Akdeniz'deki gerekse dünyadaki donanmalar arasında üst sıralara çıkmasını da sağlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin deniz stratejisi, bugün rekabetin alevlenmiş olduğu Akdeniz bölgesinde milli menfaatlerini korumak adına attığı/atacağı adımlarda elini kuvvetlendirmesi açısından önem arz etmektedir. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti'nin bu politikasının sürdürülebilir olması açısından hem ekonomik hem kültürel yönlerinin güçlendirilmesi, bir deniz gücü olarak sahnede rol almasının gerekliliğidir.

Dünya ticaret taşımacılığının %90'ının deniz yolu ile yapıldığı göz önüne alındığında, dünya genelinde ve komşu ülkeler arasında Türk ticaret filosunun daha üst sıralara taşınması adına liman ve tersanelerin kapasitesinin artırılarak altyapısının geliştirmesi, deniz gücünün ekonomik ayağının güçlendirilmesi için elzemdir. T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'nın bu gereklilikler doğrultusunda belirlemiş olduğu 2053 yılı

[293] Fatih Çekirge, "Bakan Ersoy sezon biterken çok net açıkladı: Turizmde hedef tamam gelir 56 milyar dolar" https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/fatih-cekirge/bakan-ersoy-sezon-biterken-cok-net-acikladi-turizmde-hedef-tamam-gelir-56-milyar-dolar-42327662 (Erişim Tarihi: 09.09.2023).

hedefleri, Türk deniz ticaret filosunun dünya sıralamasında daha üst sıralara taşınmasına yönelik adımlar atıldığının bir göstergesidir.[294]

Türkiye'de su ürünleri üretiminin artırılması ve yaygınlaştırılması, ülke ekonomisine sağlayacağı katkının yanında toplumda bir denizcilik kültürünün oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Mevcut veriler ışığında, Türkiye'deki su ürünleri üretimi sektörünün, benzer coğrafi özelliklere sahip diğer ülkelere kıyasla üzerine eğilinmesi gereken bir alan olduğu görülmektedir. Türkiye'de su ürünleri üretiminin geliştirilmesine yönelik izlenecek politika ve tedbirlere On Birinci Kalkınma Planı'nda değinilmiş olup bunlar su ürünleri yetiştiriciliğinde üretimin devlet destekleriyle teşvik edilmesi, bu alandaki yeni girişimlerin önünün açılması ve ihracata konu olan su ürünleri üretiminin artırılması olarak belirtilmiştir.[295]

Türkiye'nin coğrafi konumu itibarıyla sahip olduğu özellikler bakımından turizm sektöründe ön planda olan deniz turizmi, geliştirilmesi gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin sahip olduğu kıyı şeridi uzunluğu ve turizm için bir cazibe merkezi olma özelliği göz önüne alındığında sürdürülebilir bir mavi ekonomi politikası izlenmesi gerektiği açıktır. Türkiye'nin deniz ve kıyı turizminde istihdamın ve ekonomik faydanın artırılması ve bu alanda öncü bir rol üstlenmesi için T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın ulusal ve uluslararası çapta çalışmaları bulunmaktadır.[296]

[294] T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, "Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Karaismailoğlu: Denizcilik Sektörümüze 2053 Yılına Kadar 21.6 Milyar Dolar Yatırım Gerçekleştireceğiz", https://www.uab.gov.tr/haberler/ulastirma-ve-altyapi-bakani-karaismailoglu-denizcilik-sektorumuze-2053-yilina-kadar-21-6-milyar-dolar-yatirim-gerceklestirecegiz (Erişim Tarihi: 17.08.2023).
[295] T.C. Stratejik ve Bütçe Başkanlığı, On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf (Erişim Tarihi: 03.08.2023), s.90.
[296] NTV, "Mavi ekonominin yeşil kalkınmadaki rolü", https://www.ntv.com.tr/turkiye/mavi-ekonominin-yesil-kalkinmadaki-rolu,5qPFiFcgh0WAdX-g_yj9RQ (Erişim Tarihi: 08.06.2023).

4. TARİHTE LİBYA VE TÜRKİYE LİBYA İLİŞKİLERİ

Bu bölümde tarihsel perspektif ışığında Libya ele alınacaktır. Akdeniz'in güney sahilleri Ortadoğu'dan Atlas Okyanusu'na kadar uzanır. Denizin kıyısına dizilmiş onca ülke ya da belde içinde bugünkü Libya'nın büyük ölçüde daha merkezi bir rol oynayan konumda olduğu yukarıda Akdeniz tarihi işlenirken detaylıca aktarılmıştır. Akdeniz'in adeta tam orta noktasında bulunması, Libya'ya Kuzey ile Güney, Batı ile Doğu arasında tüm ilişkilerin/alışverişlerin/güç geçişlerinin santrali olma konumunu sağlamış olması nedeniyle Libya tarihi aslında Akdeniz'in tarihidir. Konuya bu açıdan bakılmalıdır. Bu çalışmanın genel kapsamı içerisinde, kendi ilgi sahamızda kalan olgu/süreçler ile ilgileneceğimiz doğaldır. Tezin güncel boyutuna ışık tuttuğu sürece Libya(lıların) tarihi özetlenecektir.

Öte yandan, hemen şunu hatırlatmakta yarar vardır ki, bu çalışmada, Libya'nın genel tarihiyle Türk- (ya da Osmanlı) Libya ilişkilerini ayrı başlıklar altında toplamaktan kaçınılmıştır. Çünkü bahisleri ayrıştırmak, yapay bölünmeye neden olabilecekti. Gerekçesi bellidir: Libya, 16. yüzyıldan itibaren dört asırdan fazla bilfiil Türk egemenliği/nüfuzu altında yaşamıştır. Dolayısıyla tarihsel bağlamda ortaklardır, iç içe geçmiş bir akış söz konusudur. Aşağıda o birlikteliğin günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuzey Afrika açılımına nasıl arka plan ya da sosyo-psikolojik altyapı hazırladığı görülecektir.

4.1. Başlangıçtan Osmanlı Yönetimine Kadar

Libya; kapladığı alan bakımından Sudan, Cezayir ve Kongo'dan sonra Afrika kıtasının dördüncü büyük ülkesidir. Ülke topraklarının onda dokuzu çöldür. Farklı çöl çeşitlerine rastlanan bu coğrafyada tarih boyunca yerleşim hep sahillere yığılmıştır. Bu sahiller hem Kuzey Afrika'nın sakinleri hem de Akdeniz denizcileri için ekonomik ve/veya askeri amaçlı limanlara ev sahipliği yapmışlardır. Bugün de önemli liman faaliyeti Trablus ve Bingazi şehirlerinde olup Mersa el-Burayka'da petrol terminali bulunmaktadır.

Limanlar ülkesi olmak, göçmen ve sonradan gelen yerleşimcileri ile bir beldenin demografisini zenginleştirmektedir. Libya'da da tarih içinde aynı sendrom görülmüştür.

Bilinebildiği kadarıyla Libya'nın yerli halkı Lîbîler'dir ve Berberî Levâte ırkının ataları olduğu söylenmektedir. Aslında Berberistan şeklinde de zaman zaman anılan Kuzey Afrika'da, Berberîler Levâte, Hevvâre, Zenâte, Nefûse adlı dört büyük kola ayrılmışlardır. Zaman içerisinde Müslüman ordularıyla Araplar gelmiştir. Osmanlı döneminde ise Anadolu'dan gönderilen yeniçerilerin yerli halkla izdivaçlarından oluşan ve kimine göre 'Kuloğlu', kimine göre 'Köroğlu' denilen bir nesil oluşmuştur. Ayrıca, 16. yüzyılda Libya denizciler ve korsanların uğrak yeri olmuş; İspanya'dan, Malta ve İtalya'ya kadar Akdeniz'in çeşitli bölgelerinden gelenleri geçici ya da kalıcı süreli ağırlamıştır.

Libya adının kesin olmamakla birlikte Berberi Levâte kabilesinin isminden türetildiği, ilk kez Yunanlılar tarafından telaffuz edildiği ileri sürülmektedir. Roma işgalinde bu bölge Afrika olmuş, Araplar ve Osmanlılar 'İfrikiye' şeklinde yazmış, söylemişlerdir. Yunanlıların Siren (Cyrene) dedikleri Bingazi, Araplarca Berka (veya Sirenaika-Cirenaica)'dır. Tripoli ise Libya'nın başkenti Trablus'tur.

Kendilerine özgü kültürleri ve yaşayış tarzları ile Berberler'in Libya'sına M.Ö. 12. yüzyılda Fenikeliler adım atmış, yerli halkla ticari ilişkilere girmişlerdir. Daha sonra bu bölgeyi beğenmiş ve kolonilerini oluşturmuşlardır. Kuzey Afrika, Berberiler'in göçebe alışkanlıklarının dışında yerleşik topluma geçmiş ve görkemli bir şehir kurulmuştur. Fenikelilerin devamcıları Kartacalılar'dır. Trablus bölgesi bir uygarlık beldesi haline gelmiştir. Numidya Krallığı'nın işgalinden kurtulan Kartaca'yı bu kez M.Ö. 146 yılında Romalılar yıkmıştır. Kartacalılar özgürlüklerine düşkün karakteri Roma zayıfladıkça isyanların artmasına sebep olmuştur. Ülke 430'da Vandalların eline geçince Kuzey Afrika'nın kaderi yıkıcı istilacıların merhametine teslim olmuştur. 535 yılında Bizans hakimiyeti başlamış ve bu devirde Libyalılar vergilerle ayakta kalmayı başarmışlardır. O dönemde Kuzey Afrika, kıtanın içlerinden gelen fildişi, altın, devekuşu tüyü, kıymetli taşlar, deri, abanoz ve esir ticaretinin terminalidir.

Emeviler'in Kuzey Afrika serüveni, Hz. Ömer zamanında Amr b. As'ın komutasındaki Müslüman ordularının Mısır'ı 642 yılında fethetmeleri ile başlamıştır. Kuzey Afrika, Emeviler'in hakimiyetinde baskıcı valiler tarafından yönetilmiştir. Bugün ihtişamlı mimari eserleri ile göze çarpan Kayrevan şehri, Emevilerin karargahıdır. Bugünün

Libya'sı, o dönemde de dış ve iç güç çekişmelerinin odağı olmaktan yakasını kurtaramamıştır. Emevi iktidarını takiben Abbasîler döneminde İfrikiye'de yerli ayaklanmalar görülmüştür. Halife Harun Reşid bölgede güvenli bir düzen oluşturmak üzere emirlerinden Ağleb'i 800 yılında valiliğe tayin etmiş ve Trablus gelişmiştir. Ağlebiler Abbasîlerin nüfuzundan çıkarak, bölgede kendi hanedanlarının temellerini atmışlardır. 909 yılında Fatımiler bölgedeki hakimiyetlerini tescil etmişlerdir. Fatımiler'in güçlü devlet yapısına rağmen İfrikiye'de rekabet eksik olmamış, Muvahhidlerden Hafsilere kadar bölge el değiştirerek yaşamını sürdürmüştür.

1401 yılında bölgede İspanyol *conquistador*'ları ortaya çıkmışlardır. Önceki bölümde Akdeniz'in tarihini anlatırken değindiğimiz İspanyol yayılmacılığı Endülüs'ten sonra gözlerini Kuzey Afrika'ya çevirmiştir. 1510 yılında Kastilya Kralı Ferdinand'ın Pedro de Navarro ile gönderdiği ordu, Trablusgarp'ı işgal etmiştir. Halkın bir kısmı kılıçtan geçirilmiş ve geri kalanları da şehirlerden sürülmüştür. Öte yandan, Kuzey Afrika Hıristiyan ve Müslüman korsanlarının ilgisini çekmiştir. İspanyolların bölgedeki varlıklarını muhafaza etmeleri giderek zora girmiştir. 1492 sonrasında ise bu bölge bilindiği üzere Hilal-Haç kavgasının izdüşümünde tarihe kaydedilmiştir. O ortamda Cezayir, Türk korsanlarının üssü haline gelmiş ve Osmanlı'nın bu bölgedeki hakimiyeti için uygun şartlar oluşmuştur. Bu noktada Libya'daki Osmanlı'nın nüfusuna değinilecektir.

4.2. Libya'daki Osmanlı Asırları

Pîrî Reis'in *Kitab-ı Bahriyyesi* aydın ve araştırmacı bir denizcinin elinden çıkmış bir denizler almanağıdır. İçinde Magrib Trablus'u da işlenmekte ve bugünkü Libya'nın sahilleri ayrıntılarıyla aktarılmaktadır.[297]

Akdeniz'in tarihçesinde işlenildiği gibi Türklerin Trablusgarp ile ilgileri/ilişkileri Osmanlı'dan önce Berberistan'daki Türk korsanları ile başlamıştır. Bu ilişkiler İspanya'nın Kuzey Afrika'ya yönelik yayılmacılığı ile gelişmiştir. Bilindiği gibi bu süreçte Osmanlı devreye girecek ve İspanya/Endülüs göçmenleri ile Türk korsanları arasındaki

[297] Piri Reis, **Kitab-ı Bahriyye**, İstanbul: Tercüman Yayınları, C. II, 1973, ss.192-203.

gerilimde saf tutacaktır. Elimizdeki kayıtlarda 1519 yılında Tacura'dan bir heyetin İstanbul'a gelip, Osmanlı'dan yardım talep ettiğine işaret edilmektedir.[298]

Bu isteği Kanuni Sultan Süleyman karşılıksız bırakmamıştır. Harem ağalarından Hacı Murat Ağa bir filo askerle Tacura'ya çıkmış ve orada bir kale inşa edip Trablusgarp'taki ilk Osmanlı üssünü kurarak ilk adımı atmıştır. Trablusgarp'ın asıl fethi 1551 yılında Turgut Reis tarafından gerçekleştirilmiştir.

Oruç Reis'in yanında yetişen, Akdeniz'in en iyi denizcilerinden olduğu düşmanlarınca dahi kabul edilen bir derya beyi olan Turgut Reis de Osmanlı ile iş birliğini Akdeniz'de İspanyol karşıtı cephenin güçlendirilmesi için zorunlu bulmuştur. Ona göre Akdeniz'in batısından doğusuna kadar zapt ettiği beldeler, kaleler ve üstlerin İspanya nüfuzundan temizlenmesi gerekiyordu. Bu çerçevede Trablusgarp ve Malta hayati hedeflerdi. Kanuni'nin edilmesiyle bu harekatların önü açılmış ve Turgut Reis (artık Paşa) Trablusgarp'ı St. Jean Şövalyeleri ile İspanyollardan kurtarmıştır. Bir süre sonra Trablusgarp'a beylerbeyi tayin edilmiştir. Bu görevi sırasında Tunus'un büyük bir kısmını da Trablusgarp'a katmıştır.[299] Turgut Paşa'nın gayretleriyle Trablusgarp hem şehir hem de civar beldeleri ile imar edilmiş ve ticari açıdan da zenginliğe kavuşmuştur. Bu sayede halkın Osmanlı yönetimine bağlılığı artmıştır.[300]

Osmanlı gücünün zayıflamasıyla, Libya, aynen 17. yüzyıl Akdeniz'inin akıbeti gibi dış müdahaleler ve iç ayaklanmalara sahne olmuştur. Osmanlı'nın Trablus'ta düzeni sağlamak üzere 1711 yılında gönderdiği Karamanlı Ahmet Bey bir süre sonra İstanbul ile irtibatını büyük ölçüde keserek hakimiyetini beylerbeyliği yerine dayılık müessesesine dayandırmıştır. Halkın sevgisine mazhar olsa da Libya'da adeta bir Karamanlı hanedanı kurmuştur. Kendisinden sonra Trablusgarp'a hâkim olan "dayılar", özellikle 19. yüzyılda ekonomik bunalımları aşacak imkanlara sahip değillerdi. Öylesi çalkantılı bir dönemde Babıali, 22 kadırga ve 6.000 asker ile Mayıs 1835 tarihinde Trablus limanına girerek Libya'dan vazgeçmediğini göstermiştir. Bölge anarşiden temizlenmiş ve merkeze

[298] **a.g.e.**, C. II, s.193
[299] Öztuna, **a.g.e.,** s.60.
[300] Ahmet Kavas, **Osmanlı-Afrika İlişkileri**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.

bağlanmıştır. Libya o tarihten itibaren asayiş açısından rahatlasa da ekonomik canlılık yeterli seviyeye ulaşamamıştır.

Osmanlılar, Tanzimat reformlarını Trablus'a taşımaya azimliydiler. Öncelikle çağın gereklerine uygun idari düzenlemeler yapılmış, yerel meclisler ile halkın yönetime katılması sağlanmıştır. 1864 yılında Trablusgarp vilayet, 1877 yılında ise Bingazi ayrı bir sancak olmuştur. 1877 yılında Osmanlı Meclisi Mebusanı'na Trablusgarp kontenjanı ayrılmıştır. Sosyal hizmetlerin kalitesi arttırılmış, askeri ve sivil okullar açılmıştır. Bayındırlık hamleleri başlatılmış, su şebekeleri genişletilmiştir. Haberleşme imkanları geliştirilerek telgraf bağları tesis edilmiştir.

Osmanlı'nın yatırımları halkın sadakatine katkıda bulunsa da uzun vadede sonuç vermemiştir. Büyük Güçler, Kuzey Afrika'nın tamamını ve özellikle Trablusgarp'ı aralarında paylaşmakta azimliydiler. Osmanlı bu durumu sezmiş ve geciktirmek adına bu tehdide karşı İmparatorluğun gücünü seferber etmeye çalışmıştır. İlk olarak, "İttihâd-ı İslâm" propagandasıyla Arap nüfusla kardeşlik vurgulanmıştır. Bu bağlamda Libya'da öne çıkan Şazelî-Arûsi ile Senûsî tarikatlarının irşadından medet umulmuştur. Şazelî-Medeniye şeyhi Zâfir Efendi İstanbul'a çağrılmış, devletin İslam siyasetine destek vermesi istenmiştir. Senûsîyye, Arûsiyye'ye kıyasla daha politik ve etkili bir oluşumdur.[301] İkincil olarak Osmanlı, düzenli birliklerin yanı sıra ileride ihtiyaç duyulabileceği düşüncesiyle Arap aşiretlerinden Anadolu'daki Kürt aşiret milislerine (Hamidiye Alayları) benzer bir teşkilatlanmaya gitmiştir. Üçüncüsü, İstanbul ihtiyati kaygılarla olası ve kaçınılmaz bir batı çıkarmasına karşı sahillerde gizli silah depoları kurulmuştur.

29 Eylül 1911 tarihinde İtalya, Libya'nın liman şehirlerini bombalayarak savaşı başlatmıştır. Bölgeye, güçlü donanmasının desteğinde yüz bin asker sevk etmiştir. Bu donanımlarına rağmen İtalyan işgal kuvvetleri sahilde sıkışıp kalmışlardır. Genç İttihatçı subaylar, yerel milliyetçileri eğiterek, kıyıda ciddi bir direniş başlatmışlardır. Mustafa Kemal'in aralarında bulunduğu gönüllüler Libya'nın savunmasını üstlenmişlerdir. Öte

[301] Nicola A. Ziadeh, **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senusilik**, İstanbul: Risale Yayınları, 2006.

yandan Osmanlı İtalyan Savaşı'nın Akdeniz'de bir de deniz cephesi vardı. Osmanlı, savaş çıkınca, zayıf olan donanmasını Beyrut'tan derhal Çanakkale'ye kaçırmıştır. Böylece İtalyan filosu kara harekâtını kolayca desteklemiştir. Beraberinde Osmanlı deniz gücünü yok etmek amacıyla Adriyatik'e girmiş, dört torpido bot batırmış ve ardından on iki adayı işgal etmiştir. Doğrudan Anadolu kıyılarını tehdit edecek duruma gelmişlerdi ki, iki devlet 1912 yılında İsviçre Ouchy'de (Uşi) masaya oturmuşlardır.[302] Bu çerçevede barış sağlanmıştır.

Ouchy (Uşi) Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti, İtalyan hakimiyetini kabul ediyordu. Buna karşılık Müslüman uyruklar için Sultan Naibi'nin Libya'da bulunması öngörülmüştür. Bu hükmün hiçbir idari geçerliliği yoktu. Osmanlı Libya'dan çekilmiş, ancak tam anlamıyla vazgeçmemişti. Şöyle ki, I. Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakkinin kurduğu askeri istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa, sömürgecilere karşı Müslüman halkları ayaklandırmak için çalışmaktaydı. Bu çerçevede Libya'da yerli halkın Ahmet Şerif es-Senusi liderliğinde sürdürdüğü direnişe destek vermiştir. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey, Trablus bölgesindeki gerilla faaliyetlerini yönetmek üzere Libya'ya gönderilmiştir. Dahası Senusilerin kanalıyla başta Darfur olmak üzere yakın bölgelerde Osmanlı düşmanlarına karşı 5. kol faaliyetleri yürütülmüştür.[303]

Senusiler ile iş birliği milli mücadelede de sürmüştür. Senusiler, Mustafa Kemal'e manevi destek vermişlerdir.[304] Hem Türkiye hem de Libya işgaldeydi. Ankara'nın kurtuluş mücadelesi verdiği zamanda, Libya da Mussolini faşizminin pençesine düşmüştü. Roma burada "ırkçılığa dayalı bir tasfiye hareketi" uyguluyordu. Libya direnişi, milli kahramanları Ömer el Muhtar'ın Sirte'de esir düşüp, 1931 yılında idam edilmesiyle sona ermiştir. Yerli halk çöllerde tel örgülerle çevrili toplama kamplarında tutulmuştur ve burada on binlerin öldüğü söylenmektedir. Senusi ileri gelenleri başta olmak üzere

[302] Panzac, **a.g.e.**, s.456-458.
[303] Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Doğu Afrika Faaliyetleri**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021, s.259,299.
[304] Orhan Koloğlu, **Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider**, Ankara: Libya Halk Bürosu, 1981.

aydınlar göçe zorlanmıştır. Buna karşın İtalya'dan gönüllülerin Libya'ya yerleşimi teşvik edilmiş ve yerlilerin İtalyanlaştırılmasına da hız verilmiştir.[305]

4.3. Libya'da İki Devir: Monarşi ve Cemahiriye

II. Dünya Savaşı'nda Afrika'daki çatışmaların büyük bir kısmı İtalyan sömürgesi altında olan Libya topraklarında cereyan etmiş ve söz konusu çatışmalar ülkeyi harabeye çevirmiştir. 1943 yılında İtalyan-Alman güçleri yenilerek Libya'dan çekilmiştir. Onlarla birlikte İtalyan göçmenler de zorunlu olarak Libya'yı terk etmiştir. Sıra barışa ve barış ile birlikte Libya'da yeni bir düzenin kurulmasına geldiğinde Birleşmiş Milletler'in gündeminde Libya'nın olası yönetim biçimi vardı. İtalyan sömürgelerin bundan sonraki statüsünü belirlemek için oluşturulan komisyonda Türk delegesi; himaye, manda veya benzeri bir vesayet sistemi değil, Libya'nın tam bağımsızlığına kavuşturulması gerektiğini savunmuştur. Libya, 'self determinasyon' ilkesi uyarınca kendi siyasal kaderini tayin etme iradesine sahip olmalıydı.

Senusilerin lideri İdris es-Senusi bu amaç uğruna Ankara ile yakın temas içinde olarak destek almaktaydı. Bu çabaların ürünü olarak BM, 21 Kasım 1949 tarihinde Trablus, Bingazi ve Fizan'dan oluşan bir Libya konfederasyonunu kabul etmiştir. 24 Aralık 1951 tarihinde kral I. İdris es-Senusi Libya monarşisinin kurulduğunu ilan etti ve 19 Şubat 1952 tarihinde Libya'da ilk genel seçim yapılarak akabinde siyasal partiler yasaklanmıştır. 15 Mart 1952 tarihinde Libya Parlamentosu toplanmıştır. 12 Şubat 1953 tarihinde ise Libya, Arap Birliği'ne katılmıştır.

Bu adımlara rağmen Libya siyasal açıdan sorunluydu. Birleşik Libya Krallığı fiilen büyük güçlerin güdümündeydi.[306] Batı'nın askeri üslerine zoraki ev sahipliği yapıyordu. Bağımsızlık halkı etkilememişti. Libya 'milliyetçiliği' bir 'mit'ti. Libya'nın siyasal demografisinde burjuva sınıfı yoktu; Libyalılar kendilerini modern aidiyetler terminolojisine göre değil, aşiret, bölge ya da daha doğrusu, onların deyimiyle aile, kabile

[305] Ahmet Kavas, **ÖMER el-MUHTÂR**, TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/omer-el-muhtar (Erişim Tarihi: 08.07.2023).
[306] Dirk J. Vandewalle, **A History of Modern Libya 2nd Edition**, New York: Cambridge University Press, 2012, s.40.

ve coğrafi bölge ‘asabiye’siyle tanımlıyorlardı. Libya'da büyük değişim, ülkede zengin petrol yataklarının bulunmasıyla başlamıştır. Libya bir anda dünyanın gözünde önemli bir ülke oluvermiştir. Senusi Krallığı Batılı petrol şirketlerine açılmış ve iktisadi imtiyazlar tanınmıştır. Bu sayede sosyo-ekonomik hayat canlılık kazanmıştır. 1962 yılında Libya, Petrol İhraç Eden Ülkeler (OPEC) birliğine davet edilmiştir.

Krallık ekonomik düzlemde kazandığı bu ivmeye rağmen yine de ikilemler içine düşmüştür. Bir yanda bu petrolü çıkarmak, pazarlamak, bu vesileyle elde edilen geliri ülke sathında bölüşmek Senusi yönetiminin bilgi birikim ve deneyimlerini aşmaktaydı. Bir başka deyişle, petrol gelirinin, iktisadi bir kaynak olarak en verimli ve arzulanan eşitlikçi bir biçim ve yaklaşımla ülkenin kalkınmasına kanalize edilmesi ciddi bir sosyal mühendislik konusuydu ve Libya bunu gerçekleştirebilecek kadrolardan yoksundu. Diğer yandan ise ekonomik çağdaşlaşmayla eşgüdüm sağlayacak bir siyasal yeniden yapılanma zorunlu görülmekteydi. Petrol gelirlerinin tahsili veya bütçelendirilmesi eyaletlerin inisiyatifine bırakılmamalı ve federal sistem bu çerçevede reforma tabi tutulmalıydı. Merkezi otoritenin tesis edilmesi, üniter bir devlete geçmekle mümkün olabilecekti. Bu çerçevede 1963 yılında anayasa değiştirilmiştir. Ne var ki, kabilevi bölünmelere alışkın Libya’da eyaletlerin imtiyazların ellerinden alınması ülkede ciddi rahatsızlıklara neden olmuştur.[307]

Halk ve siyasal muhalefet açısından endişe verici durum, Libya’da milli gelirin artmasıyla uygun adım giden üst kadro arasındaki yolsuzluk söylentileri ve skandallarıydı. Rüşvet haberleri gündemi işgal etmekteydi. Kral bu süreci etkileyememiş, çaresizlik içinde siyasal hayattan çekilme eğilimleri geliştirerek sarayına kapanmıştı. Libya'da bu gelişmeler cereyan ederken, Libya’nın da bir üyesi olduğu Arap dünyasında radikal oluşumlara rastlanmaktaydı. Libya bu ideolojik serpintilere maruz kalmaktan kendini kurtaramamıştır. Arap dünyası için İsrail’in kuruluşu, yayılmacılığı, onun mağduru haline gelen Filistinlilerin sorunu karşısında Libya’nın nasıl bir duruş sergileyeceği kalkınma sürecindeki ülkenin karar verme mekanizması için ciddi açmazları beraberinde getirmiştir. Libya petrolü için ister istemez Batı’ya bağımlıydı; ancak Ortadoğu’da Arap

[307] **a.g.e.**, ss.58-64.

milliyetçiliği ve Arap sosyalizmi giderek artan bir kamuoyu kazanmaktaydı. Mısır lideri Abdülcemal Nasır'ın Batı emperyalizmine karşı söylemi Libya gençlerini fikren peşinden sürükler hale gelmişti. Yükselen dalgaya duyarsız kalan Libya monarşisi sarsılmaktaydı.

1 Eylül 1969 tarihinde Kral İdris Türkiye'de bulunurken yapılan bir darbe ile krallık yıkılmış ve genç subaylar iktidarı kansız bir şekilde ele geçirmişlerdir. Böylece cumhuriyet kurulmuş oldu. İhtilal kumanda konseyi lideri Albay Muammer Kaddafi, ideolojik idolü Nasır'ın izinden giderek, Libya'ya yeni bir düzen kazandırmaya kararlıydı. 1973 yılından itibaren ülkeye kendi kişiselleştirilmiş yönetim anlayışını monte ve dikte etmiştir. Doktrini üç ayrı aşamada oluşturduğu *Yeşil Kitap*'ta toplamıştır. Savı, "üçüncü kuram" diye adlandırdığı Kapitalizm/Komünizm diyalektiğinden ay(kı)rı bir 3. Dünya ideolojisiydi. Broşürlerinde ayrıntılara girmese de amacı, anlaşılabildiği kadar bir az gelişmişler enternasyonali vücuda getirmekti. Batıdan intikalle siyasi sisteme mal olmuş kuram, kurum ve kuralların tümüne "reddiye" kabilinden nasıl oluşturulacağı belli olmayan bir halkların bilfiil egemenliğinden söz etmekteydi. Bu amaç uğruna kuramını devrimci çabayla yurt dışı ihracını silahlı destekle dahil göze aldığını açıkça ilan etmiştir.

Kaddafi öncelikle Libya'da bulunan bütün yabancı askeri üstleri kapatmış, birliklerinin ülkeyi terk etmesini istemiş ve iç siyasete dönmüştür. Libya'yı birbiri ardı sıra gelen "devletleştirme" hamleleri beklemekteydi. Libyalı olsun, olmasının ülkedeki tüm iktisadi-ticari müesseseler sahiplerinin ellerinden devlete aktarılmıştır. Özel mülkiyet tamamıyla kaldırılmış ve ekonomi, Kaddafi sosyalizmine devrolunmuştu. 28 Kasım 1969'da Kaddafi, "demokrasi bize uygun değil" demekteydi.[308] Bu doğrultuda kamu yeniden şekillendirildi. Kaddafi, bir yandan halka dayanarak doğrudan bir sistem kurarak 'devletsiz' bir siyasal hayatı öngörüyordu. Öte yandan ise, aynı zamanda ileride muhalefet fideliği olabileceğine inandığı kabile ya da cemaat oligarşisinin gücünü kırmak üzere farklı yerel birimler (muhafadhat/baladiyyat/mudiriyyat) oluşturuyordu.

Söz konusu uygulamalar "Deneme/Yanılma" şeklinde tanımlanabilecek bir siyasi çizgide sürdürülmüştür. Kaddafi, 1971 yılında Arap Sosyalist Birliği'ni kurmuş, 1975 yılında ona

[308] **a.g.e.**, s.xxii.

yeni düzenlemeler getirmiş, 1976 yılında ise lağvetmiştir. Libya, öngördüğü reformlar ile hukuken "şeriata" bağlı iken; yönetim ihtilalci (sol) komitelerdeydi. Bu sırada 7 Nisan 1974 tarihinde Kaddafi devlet başkanlığından çekilerek kendini devrime adadığını ilan etti ve kendi tabiriyle o artık "Qaid al-Thawra (ihtilalin lideri)" idi. 5 Ocak 1976 tarihinde ilk genel halk kongresi gerçekleştirilmiştir. Kongrede Kaddafi, devrimin derinleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. 2 Mart 1977 tarihinde Sabha'da yapılan bir açıklamayla Libya yeni adına kavuşmuştur: "Al-Jamahiriyya al-Arabiyya al-Libiyya al-Sha'abiyya al-Ishtirakiyya (Libya Arap Sosyalist Cemahiriyesi)."

Dış politikada Kaddafi, Nasır'ın başaramadığı hedefe yoğunlaşmıştı. Ne var ki, Arap milliyetçiliği yeterince güçlü bir entegrasyon dinamiği değildi. Libya'nın Birleşik Mağrip (1969), Mısır ve Sudan (1970), Suriye (1971), Mısır (1973), Tunus ile bütünleşme girişimleri beklenen sonuçları vermemiştir. Arap Birliği hayali suya düşen Kaddafi, bu kez enerjisini Afrika'ya çevirmiştir. Çad ve Fas ile bu doğrultuda denemeler yapmıştır ancak bu girişimler Çad'da iç savaşa, sonra da Libya aleyhtarlığına varmış, sonunda Kaddafi yenilgiyle bu ülkeden çekilmek zorunda kalmıştır. Kaddafi, mevcut hükümetlerle arzuladığı dünya düzenine ulaşamayacağını kavrayınca çareyi, alternatif olarak ihtilalci güçlerle iş birliği yapmakta, onları silahlı mücadelelerinde bilfiil destek olmakta bulmuştur. Bu kulvar onu kısa zaman içerisinde uluslararası sistemin "istenmeyen aktörü" haline getirmiştir. Libya, "Haydut" *(İng: Rogue)* devlet statüsüne alınmış, ambargolarla bunaltılmış ve yalnızlaştırılmıştır.

Kronolojik süreç 1979'da Trablus'ta ABD Büyükelçiliğine saldırı ile başlamış ve aynı ay Washington Libya'yı terörü destekleyen ülkeler listesine almıştır. 1981 yılında Amerikalılar iki Libya savaş uçağını Sirte Körfezi'nde düşürmüşlerdir. 1986 yılında ABD, Trablus ve Bingazi'ye hava saldırıları düzenlemiştir. Batı ile Libya ilişkilerinin tansiyonunu yükselten asıl olay, Aralık 1988'de Pan American (Pan Am) uçağının bir patlama ile Lockerbie üzerine düşmesi olmuştur. Bu olayda Libya sabotajdan suçlu tutulmuş ve Libya üzerindeki uluslararası ambargolar arttırılmıştır. 1998 yılında Libya Lockerbie sanıklarının tarafsız bir ülkede yargılanmasına yeşil ışık yakmış ve 3 Mayıs 2000 tarihinde Lockerbie davası başlayabilmiştir.

Bu arada Libya lideri Kaddafi genel bir 'yumuşama' sinyalleri göndermeye başlamıştı. Kaddafi'deki değişim ilk önce kendini ekonomi politikalarında göstermiştir. Şubat 1987'de ekonomide liberalleşme müjdesi *(Infitah)* verilmiştir. Mayıs ayında Kaddafi tarım ve sanayide reform beklentisini dillendirmiştir. Eylül'de özel sektöre (ve şahsi mülkiyete) izin verilmiştir. Kaddafi geçmişteki yanlışlarını itiraf etmekteydi: *"Gençlik, devrimcilik, heyecanlıydık, zamanın ruhu böyleydi… Ama şimdi devir değişti, Dünyada başka bir oluşum var."*[309] Vandewalle'ye bakılırsa Kaddafi pragmatik bir yaklaşımla Libya'yı 'evcilleştirmeye' çalışıyordu. Bu tutum kısa vadede sonuç vermiştir. 2003 yılında BM ambargolara son vermiş, Haziran 2004'te ABD, Libya ile diplomatik ilişkilerini yenilemiştir. Eylül 2008'de ise ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice Libya'yı ziyaret etmiştir. Bu gelişmelerin Libya'ya ve Kaddafi'ye ne ölçüde soluk aldıracağı hususu, 2011 yılı sonrası gelişmelerin ışığında tezin buradan sonraki bölümünde ele alınacaktır.

Bu bölümü tamamlamadan Kaddafi dönemindeki Türkiye-Libya ilişkilerine de kısaca değinilmesi yerinde olacaktır. Akdeniz bölümünde işlenildiği gibi Türklerin Libyalılarla tarih boyunca ilişkileri her zaman iyi, sıcak ve dostane seyretmiştir. Yönetim şekillerine bakılmaksızın Libya ile 'kardeşlik' hep devam etmiştir. Bunun en çarpıcı göstergelerinden biri Türkler için kutsal sayılan mekanların başında gelen Eyüp Sultan Camii'nin giriş avlusunda sol tarafta revakların olduğu yerde üzerinde Hz. Ebu Eyyûb el-Ensarî'nin kısa hayat hikayesi ve Türkçe kısımda "Bu kitabe Libya Kralı I. İdris El-Senûsî hazretleri tarafından EYYÛB Sultan hazretlerinin türbesine hediye edilmiştir." yazılı bir kitabenin bulunmasıdır. Aynı şekilde Fatih Camii'nde de üzerinde "Kustantîniyye elbette fetholunacaktır. Onun emîri ne güzel bir emir, o ordu da ne güzel bir ordudur!" hadisi yazılı bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabenin Türkçe kısmında ise "Ağustos 1956 yılında kardeş ve dost Türkiyayı ziyaret eden Libya Kıralı Mohammed İdris Elsenusi Hazretleri tarafından Fatih Cami Şerifine armağan edilmiştir." yazmaktadır.

Senusilere yakınlık malumdu. Kaddafi Arap dünyasına odaklandığından, işbaşına geçtiğinde kısa bir dönem ilişkilerde zayıflama baş göstermiştir. Öte yandan, Libya'nın

[309] **a.g.e**. s.99.

yeni devrimci liderinin gözünde asıl önemli olan, NATO üyesi, Avrupa ile yakın bir Türkiye Cumhuriyeti Kaddafi'nin anti-emperyalist retoriğine aykırı hatta muhalif bir duruş sergilemesiydi. Hiç beklenmedik şekilde Türkiye-Libya ilişkilerini onaran hadise Ankara'nın 1974 Kıbrıs Harekâtı olmuştur. Bunu Haçlı saldırısına karşı mazlum Müslümanların savunması şeklinde okuyan Kaddafi, Türkiye'ye askeri yardımda bulunmuş; Batı dünyasının Hellenik lobilerinin dürtüsüyle Ankara'ya uyguladığı ambargoları kırmıştır. Bu tavrı Türkiye kamuoyunda Kaddafi lehine büyük sempati yaratmıştır.[310]

1993-1995 yılları arasında Libya'da büyükelçilik yapmış olan Uluç Özülker kendisi ile yapmış olduğumuz mülakatta gerçekten de Kaddafi döneminde Türk-Libya özel ilişkilerinin sürdüğünü bize açıklıkla anlatmıştır. Hayli kapsamlı görüşmemizde Büyükelçi Özülker öncelikle Libya'yla muhatap olanların bu ülkeyi çok iyi bilmelerinin lazım geldiğini vurgulamıştır. Libya'da bu tezde de açıkça belirtildiği gibi 400'ü aşkın "silahlanmış" aşiret bulunmaktadır. Bu aşiretleri bir arada yönetmenin büyük zorlukları bulunduğu aşikardır. Kaddafi, Özülker'e bu konuda aynen şöyle söylemiştir:

> *"benim, merkezde çok güçlü, kuvvetli bir silahlı kuvvetlerim; ulusal ve bana bağlı istihbaratın olması lazımdır. Bunlar beni aynı zamanda burada iktidarımı garantiye alarak götürebileceğim noktada tutan ana unsurlardır. Bu sebeple ben halkım için yaparım ama onların da bana gerçek anlamda biat etmiş olmalarını beklerim."*[311]

Özülker'e göre, Libya'da açlık diye bir sorun hiçbir zaman olmamıştır. Ayrıca, sağlık ve eğitim konusunda devlet gerekli imkanlarını her daim seferber etmiştir. Öte yandan Kaddafi Afrika'ya da aynı sektörlerde cömert yardımlarda bulunmuştur. Dolayısıyla Batı'nın propagandasında vurguladığı şekilde Libya, Afrikalılar için tehdit değil destekti. Kaddafi'nin İslamcılığına gelince, devrim lideri her ne kadar yeşil kitaptan bahsetse de

[310] Nurettin Ceviz, **Libya Tarihine Kısa Bir Bakış**, Ankara: Ortadoğu Analiz, Mart, 2011, C. III, S.27, ss.80-90.
[311] Uluç Özülker, Kişisel Görüşme, 08.09.2022.

ülkesindeki dini cemaatleri baskı altında tutmuştur. Aşırı fundementalist akımların Libya'ya sızması suikastından sonraki süreçte gerçekleşmiştir.[312]

Türkiye-Libya ilişkileri her alanda gelişmiş ve dostluk dernekleri kurulmuştur. Türk firmaları Libya'da ihaleler almıştır. Ne var ki, Kaddafi'nin devrimciliği Türkiye'deki Kürtlere yönelik çıkışlarına kaynaklık edince, ilişkiler zorlanmış, sonrasında onarılarak sürdürülmüştür. Sıkıntı, Kaddafi Libyası'nın Batı tarafından terörü destekleyen ülkeler listesinde başa oturmasında yaşanmıştır. Ankara'nın bu gerginlikte tavrı dikkat çekmiştir. Doğal olarak BM'nin çizgisinde duruş geliştiren Ankara, Libya'yı gücendirmemeye de özen göstermiştir. İleride Arap Baharı ve akabinde gelişmeler geniş bir şekilde ele alınacaktır. Ne var ki, bu bölümü sonlandırmadan koyacağımız son not, Libya'daki Osmanlı eserlerinin tahribine ilişkindir. İktidarsız Libya hükümet(ler)i ülkede kol gezen Vehhabi-Selefi milislerinin başta Turgut Reis'in türbesi olmak üzere Osmanlı yadigarı kültür eserlerini birbiri ardı sıra yıkmasını engelleyememektedir. Bu gidişin önü de alınamamaktadır.

4.4. 17 Şubat Devrimi Sonrası Libya

17 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta Mohamed Bouazizi isimli bir gencin ekonomik koşullar sebebiyle kendini yakması ile başlayan halk hareketliliği kısa süre içerisinde domino etkisiyle Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerine *(İng: MENA)* yayılmış ve Arap Baharı olarak adlandırılmıştır. İlk olarak demokrasi, özgürlük ve insan hakları talepleri ile başlayan protestolar daha sonrasında iç savaşa dönüşmüştür.[313] 2011 yılının Şubat ayına gelindiğinde Arap Baharı'nın etkileri Libya'ya sıçramış ve Kaddafi rejimine karşı ülkenin çeşitli bölgelerinde protestolar başlamıştır. Devam eden süreçte Libya'lı avukat ve insan hakları savunucusu Fethi Tarbel'in tutuklanmasına karşı bir tepki olarak 15 Şubat 2011 tarihinde Bingazi şehrinde hükümet karşıtı protestolar başlamıştır. Protestolara karşı Libya güvenlik güçleri, tazyikli su ve plastik mermi ile müdahale ederek birçok

[312] Uluç Özülker, Kişisel Görüşme, 08.09.2022.
[313] Al Jazeera, **Remembering Mohamed Bouazizi: The man who sparked the Arab Spring**, https://www.aljazeera.com/features/2020/12/17/remembering-mohamed-bouazizi-his-death-triggered-the-arab Erişim tarihi: 03.08.2023; Serdar Erdurmaz, **Libya Arap Baharının Solan Yüzü**. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012, s.21.

yaralanmaya neden olmuştur.[314] Kaddafi bu gelişmelere karşı yatıştırıcı bir tutum sergilemek yerine, rejim karşıtlarına meydan okuyarak tehditkâr açıklamalarda bulundu. Kaddafi rejiminin protestoları şiddet kullanarak bastırmayı seçen tutumu üzerine protestolar şiddetini artırdı ve 17 Şubat 2011 tarihinde geniş kitleler tarafından "Öfke Günü" olarak anılan olan eylem gerçekleşmiş ve kısa sürede Beyida, Zentan ve Trablus yakınında bulunan Rijban'a sıçramıştır.[315] Bu protestolar Libya'daki iç karışıklık için bir dönüm noktası teşkil etmektedir.[316]

Bu gelişmeleri takip eden süreçte büyüyerek devam eden protestolara karşı Kaddafi rejiminin şiddet yanlısı tutumuna uluslararası platformda da tepkiler ve yaptırımlar gelmeye başladı. 21 Şubat 2011 tarihinde BM Libya misyonu daimi temsilcisi İbrahim Dabbashi göstericilere karşı rejim tarafından paralı askerler kullanıldığını bildirerek açık bir şekilde rejim ile bağlarını kopardı. Bu açıklamadan bir gün sonra 22 Şubat'ta BM Siyasi İşlerden Sorumlu Genel Sekreter Yardımcısı Burton Lynn Pascoe sivillere karşı güç kullanımını kınamış ve onu takiben Arap Ligi sivillere karşı güç kullanımının durdurulana kadar Libya'nın Lig'e katılımını askıya almıştır. 23 Şubat'ta ise Afrika Birliği aynı şekilde sivillere karşı güç kullanımını kınayarak Libya'ya durumu değerlendirmek için bir heyet gönderme kararı almıştır. Takip eden gün BM Güvenlik Konseyi üyeleri Libya'ya karşı BM Antlaşması'nın yedinci bölümü kapsamında caydırıcı tedbirler uygulaması konusunda gayrı resmi istişarelerde bulunmuştur.[317] Bu madde BM Güvenlik Konseyi'nin barışı koruma yetkilerini ortaya koymakta ve Konsey'in "barışa yönelik herhangi bir tehdidin, barışın ihlalinin veya saldırı eyleminin varlığını belirlemesine" ve "uluslararası barış ve güvenliği yeniden tesis etmek" hükümleri kapsamında askeri ve askeri olmayan eylemlerde bulunmasına izin verilmesi ile ilgilidir.[318] Bu gelişmelerin yanı

---

[314] Britannica, The Editors of Encyclopaedia. **Libya Revolt of 2011**. Encyclopedia Britannica, https://www.britannica.com/event/Libya-Revolt-of-2011 (Erişim Tarihi: 07.07.2023).
[315] Nebahat Tanrıverdi Yaşar, **Libya'da Öfke Günü**, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM), https://orsam.org.tr/tr/libya-da-ofke-gunu/ (Erişim Tarihi: 01.08.2023).
[316] Selin M. Bölme vd., **İsyan, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları**, (Rapor No.5) SETA, 2011, s.21-22.
[317] Security Council Report, **Chronology of Events: Libya,** https://www.securitycouncilreport.org/chronology/libya.php (Erişim tarihi 28.07.2023).
[318] United Nations. **United Nations Charter, Chapter VII: Action with Respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression**, https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-7 (Erişim Tarihi: 29.07.2023).

sıra İnsan Hakları Konseyi de Libya'da meydana gelen sistematik insan hakları ihlallerine karşı bir kınama kararı alarak konuyu Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (UCM) havale eden 1970 sayılı kararı oy birliğiyle kabul etti. Bu kararla Libya'ya yönelik silah ambargosu uygulanması, Muammer Kaddafi ve ailesinin de aralarında bulunduğu on altı kişiye seyahat yasağı getirilmesi ve yine Kaddafi ailesinin varlıkların dondurulması yaptırımlarının da uygulanması kabul edilerek bir yaptırım komitesi kuruldu.[319] 1 Mart 2011 tarihinde ise BM Genel Kurulu'nda oy birliği ile Libya, İnsan Hakları Konseyinden tamamen uzaklaştırdı.[320]

Uluslararası kamuoyundan Libya'daki duruma ilişkin tepkiler ve yaptırımlar ardı sıra gelirken 27 Şubat tarihinde rejim karşıtı hareketin merkez üssü olan Bingazi'de "Geçici Ulusal Geçiş Konseyi" bir diğer adıyla "Ulusal Geçiş Konseyi" hükümeti kuruldu. Konseyin başına 2007-2011 yılları arasında Adalet bakanlığı görevinde bulunmuş olan Mustafa Abdul Jalil getirildi. Ulusal Geçiş Konseyi 5 Mart 2011 tarihinde bir bildiri yayınlayarak kendisini Libya'nın tek temsilcisi olarak ilan etti ve uluslararası toplumu Libya halkını "Libya topraklarına doğrudan askeri müdahale olmadan" koruma çağrısında bulundu. Ulusal Geçiş Konseyi'nin bu çağrısı akabinde, 8 Mart'ta gerçekleşen BM Konseyi gayri resmi istişarelerinde Libya'ya karşı uçuşa yasak bölge seçeneğini kapsayan ek önlemler tartışıldı. İstişareler sonucu herhangi bir aksiyon alınmazken İslam Konferansı Örgütü ve ardından 10 Mart tarihinde Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi uçuşa yasak bölge ilanını desteklediklerini fakat karadaki yabancı askeri müdahaleye karşı çıktıklarını belirten açıklamalarda bulundular. Ertesi gün AB bir bildiri yayınlayarak sivillere karşı güç kullanımının engellenmesi adına tüm seçeneklerin değerlendirileceğini açıkladı ve İnsan hakları Komisyonu'nun 25 Şubat'ta kurmuş olduğu soruşturma komisyonuna Cherif Bassiouni (Mısır), Asma Khader (Ürdün/Filistinli) ve Philippe Kirsch (Kanada) atandı. 12 Mart tarihinde de Arap Birliği rejimin sivillere karşı

[319] United Nations Security Council, **S/RES/1970 (2011)**, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/245/58/PDF/N1124558.pdf?OpenElement (Erişim Tarihi: 12.08.2023).
[320] Security Council Report, **a.g.e.**

savaş uçağı ve ağır silahlar kullandığını bildirerek uçuşa yasak bölge ilan edilmesi için çağrıda bulundu.[321]

17 Mart 2011 tarihinde BM Güvenlik Konseyi 1973 sayılı kararı kabul etti. Bu karara istinaden Libya'daki sivilleri korumak ve silah ambargosunu uygulamak adına "işgal kuvvetleri hariç" gerekli tüm önlemlerin alınmasının yolu açılmış oldu.[322]

19 Mart 2011'de Paris'te Fransa, İngiltere, ABD, Almanya ve BM temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşen zirve sonrasında Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy Libya'da sivil can kayıplarının engellenmesi için müdahaleye hazır olduklarını belirterek Kaddafi rejiminin sivillere yönelik kullandığı askeri güçleri imha etmeye çalışacaklarını belirtti. Bu açıklamanın ardından, aynı gün içerisinde İngiltere Başbakanı David Cameron, İtalya başbakanı Silvio Berlusconi, ABD Başkanı Barrack Obama, Kanada Başbakanı Stephen Harper ve ABD Dış İşleri Bakanı Hillary Clinton benzer açıklamalarda bulunarak Libya'ya yönelik müdahale başlatılmış oldu. Bunların yanı sıra Katar, Belçika, Norveç, Hollanda ve Danimarka da müdahaleye katılacaklarını belirttiler. Tüm bu diplomasi trafiğinin ardından aynı gün ilk olarak Fransız savaş uçaklarının bombardımanıyla Libya müdahalesi fiili olarak başlamış oldu. Fransız Savunma Bakanlığının ilk hedeflerin başarıyla vurulduğunu ve birçok zırhlı aracın imha edildiğini açıkladı. Fransa'nın ardından İngiltere ve ABD de saldırılar düzenlemeye başladı. Libya'ya fiili müdahalenin başlamasının ardından Rusya Dışişleri Bakanlığı bu durumdan üzüntü duyduklarını açıklarken Venezuela Devlet Başkanı Hugo Chávez bu müdahaleyi sorumsuzluk olarak nitelendirdi.[323]

BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon'un 19 Mart'ta Paris'te düzenlenen Libya konulu toplantıya ilişkin açıklamalarında 1973 (2011) sayılı kararın uluslararası toplumun sivilleri kendi hükümetleri tarafından uygulanan şiddetten koruma sorumluluğunu yerine getirme kararlılığını açık bir şekilde teyit eden tarihi bir karar olduğunun altını çizerek Libya'da gerçekleşen birçok eylemin, uluslararası hukuka göre cezalandırılabilecek

[321] **a.g.e.**
[322] **a.g.e.**
[323] Hürriyet, "Libya'ya hava ve denizden büyük operasyon", https://www.hurriyet.com.tr/dunya/libyaya-hava-ve-denizden-buyuk-operasyon-17316795 (Erişim tarihi: 18.06.2023).

insanlığa karşı suç teşkil ettiğini ve faillerden hesap sorulması gerektiğini belirtti. Genel Sekreter ayrıca, Libya Başbakanının kendisini arayarak karar kapsamında ateşkese kesin olarak uyacaklarını, askeri harekatın durdurulması için müdahale etmesini isteyerek çaresiz bir durumda olduklarını dile getirdi. Bununla beraber, birkaç gün önce Trablus ziyaretinden bulunan Libya Özel Temsilcisi Abdul İlah el-Khatib ve ona eşlik eden BM İnsani Yardım Koordinatörü'nün gözlemleri çerçevesinde silahlı muhalefete karşı tehdit ve kışkırtma gibi endişe verici işaretler gördüklerini, Libyalı ve yabancı gazetecilerin tutuklanmaya devam ettiğini ifade etti. Birleşmiş Milletler ekibinin tanık olduğu insani durumun rahatsız edici olduğunu ve Zawiyah şehir merkezinde düzinelerce yıkılmış bina görüldüğünü belirterek Kaddafi rejiminin ateşkes kararına uyulacağına yönelik sözlerine itibar etmediklerini de vurgulamıştır.[324] Bu açıklamaların akabinde, 21 Mart'ta Güvenlik Konseyi üyelerinin Libya konusunda bir araya geldiği gayrı resmi istişarelere hiçbir Libya temsilcisi davet edilmemiştir.[325]

Libya'ya yönelik ilk müdahale sonrasında operasyonun yürütülüş biçimine gelen eleştiriler ve ABD'nin bu müdahalenin maddi külfetinin yanında siyasi sorumluluğunu da doğrudan üstlenmek istememesi sonucu operasyonun NATO'ya devredilmesi gündeme gelmiştir. Bu gelişmeler öncesinde de NATO'nun Libya'daki olayların kötü gidişatını göz önünde bulundurarak 8 Mart tarihinde Libya hava sahasını AWACS uçakları ile gözlem altına aldığı ve takip eden günlerde ittifak gemilerini de Akdeniz'e yönlendirdiği bilinmektedir. 20 ve 23 Mart tarihleri arasında gerçekleşen ve NATO'nun 28 üyesinin katılım sağladığı toplantılarda Fransa, Türkiye ve Almanya itirazlarda bulunmuştur. Fransa'nın itirazlarının sebebi koalisyon güçlerinin yürüttüğü bir operasyonun hakimiyetini daha kolay bir şekilde elinde tutacağından, en başından beri operasyonun devrine karşı olmasıdır. Almanya'nın bu konudaki yaklaşımının arka planındaki faktörler Rus enerjisine alternatif olarak Libya ile geliştirmiş olduğu ekonomik ilişkiler ve bu ilişkiler çerçevesinde Libya'nın Almanya'nın dördüncü petrol sağlayıcı haline gelmiş

[324] United Nations Meetings Coverage and Press Releases, **Secretary-General, at Paris Meeting on Libya, Urges Speedy, Decisive Action While Spelling Out Difficult Questions Facing International Community**, 21 March 2011, Secretary-General SG/SM/13461, AFR/2146, Department of Public Information, News and Media Division, New York, https://press.un.org/en/2011/sgsm13461.doc.htm (Erişim Tarihi: 08.07.2023).
[325] Security Council Report, **a.g.e.**

olmasının yanı sıra operasyonun başını çeken ülkelerden İngiltere ve Fransa'yı kendine rakip olarak görmesidir. Türkiye'nin Operasyonun NATO tarafından üstlenilmesine yönelik yaklaşımı dönemin başbakanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan tarafından şu şekilde aktarılmıştır: *"NATO Libya'nın Libyalılara ait olduğunu tespit ve tescil için oraya girmelidir... Yeraltı kaynaklarının, zenginliklerinin birilerine dağıtımı için değil... Operasyon işgale dönüşmeden, Libyalıların kendi kararlarını vermeleri için fırsat tesis edilmelidir."*[326]

Bu çekince ve itirazların gölgesinde gerçekleşen toplantılar sonucu NATO, 22 Mart tarihinde alınan bir kararla 23 Mart tarihinden itibaren deniz üzerinden silah ve paralı askerlerin Libya'ya transferine yönelik ambargoyu uygulamaya başlamış, 24 Mart tarihinde ise, 1973 sayılı karar kapsamında Libya üzerinde sivillerin korunmasına yönelik uçuşa yasak bölge uygulaması görevini üstlenmiştir. Uçuşa yasak bölge uygulaması, insani yardım ve yardım amacıyla kullanılan uçuşlar hariç, sivil nüfuslu bölgeleri hava saldırılarından korumak için Libya hava sahasına yapılan tüm uçuşları kapsamaktaydı.[327]

Libya operasyonunun NATO'ya devredilmesine ilişkin süreçte Türkiye ve Almanya'nın ilerleyen dönemde operasyonun başlangıç ilkelerinden saptırılmasına yönelik endişeleri ve Fransa'nın operasyon üzerindeki kontrolünü devretmekteki isteksizliği sebebiyle zorlanan süreç, ABD, İngiltere ve İtalya'nın ısrarlı tutumuyla 26 Mart'ta alınan bir kararla 27 Mart tarihinden itibaren BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararlarını uygulamak üzere Libya'daki askeri operasyonun tüm kontrolünün NATO'ya bırakılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu gelişmenin ardından, NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen operasyonun amacına ilişkin olarak *"NATO müttefikleri BM Güvenlik Konseyi'nin kararı çerçevesinde Libya'da bütün askeri operasyonu üstlenme kararı aldı. Amacımız sivilleri ve sivillerin yaşadığı bölgeleri Kaddafi rejiminin saldırı tehdidinden korumak. NATO, BM*

[326] Selin M. Bölme vd., **İsyan, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları**, SETA (Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı), Aralık 2011, s. 38-40; **"Erdoğan NATO operasyonu için şartlarını açıkladı"** Radikal, 21 Mart 2011.
[327] NATO, **NATO and Libya**, 09.11.2015, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_71652.htm (Erişim Tarihi: 24.07.2023).

kararının bütün unsurlarını uygulayacak ne bir noksan ne bir fazla" açıklamasında bulunmuştur.[328]

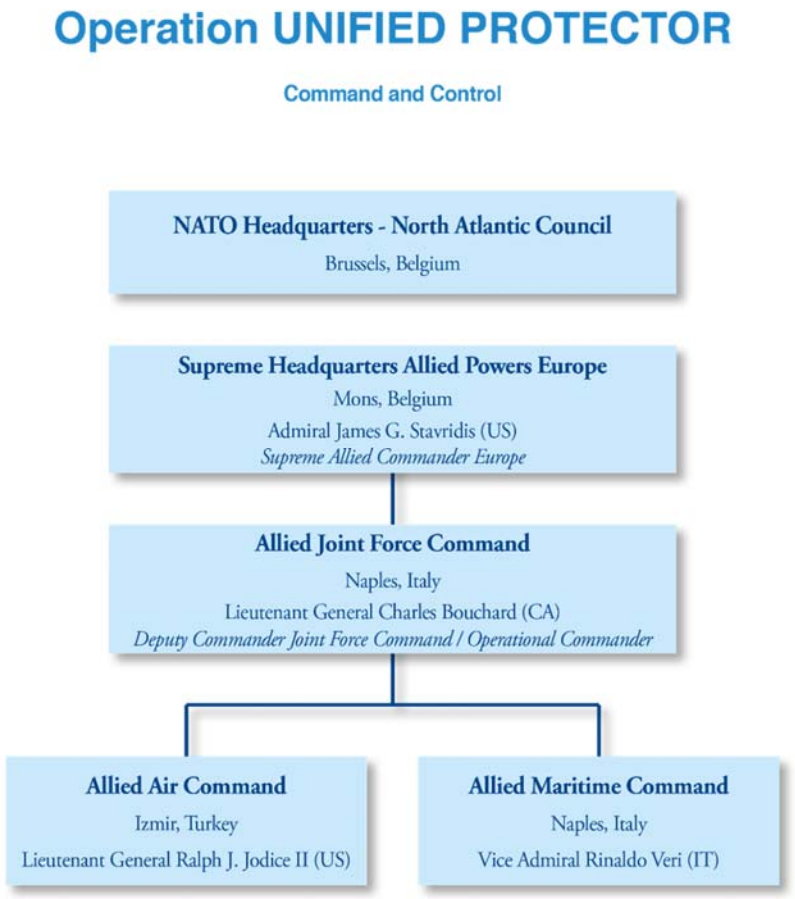
Operasyonun NATO'nun kontrolüne bırakılmasıyla ABD güçleri sahadan çekilmiş ve koalisyon güçlerinin kendi inisiyatiflerinde yürütmüş olduğu operasyonlar son bulmuştur. Sonrasında NATO, BM'nin 1970 ve 1973 sayılı kararları uyarınca sivillerin korunmasına yönelik her türlü tedbir önleminin alınması görevini ifa etmek üzere 31 Mart tarihi itibariyle "Operation Unified Protector"[329] (OUP) adı altında Libya'ya yönelik askeri operasyonu başlatmıştır.[330] Bu kapsamda düzenlenecek olan askeri harekatının üç temel ilkesi bulunmaktaydı: sağlam bir hukuki temel, güçlü bir bölgesel destek ve kanıtlanabilir bir ihtiyaç. Bu prensipler doğrultusunda NATO'nun sorumluluğu üç bileşenden oluşmaktaydı: Bunlardan ilki, Libya'ya silah ve paralı askerlerin transferini önlemek için Akdeniz'de silah ambargosu uygulanması; ikincisi, uçakların sivil hedefleri bombalamasının önlenmesi için uçuşa yasak bölge uygulanmasının hayata geçirilmesi; son olarak saldırılara karışan veya Libyalı sivillere ve sivillerin yaşadığı bölgelere saldırı tehdidinde bulunan askeri güçlere karşı havadan ve denizden saldırılar düzenlenmesiydi.[331]

Operasyonun silah ambargosunu da içeren deniz kanadı NATO Napoli Denizcilik Komutanlığı tarafından Korgeneral Charles Bouchard konutasında İtalya'dan yürütülmüştür. Hava operasyonları ise İzmir'de bulunan Güney Avrupa Hava Komuta Karargâhı (AC İzmir) ve İtalya'daki Kombine Hava Operasyonları Merkezi Poggio Renatico'dan yürütülmüştür. Operasyon esnasında Libya'da NATO komutasında herhangi bir birlik bulundurulmamıştır.[332] Operasyonda Türkiye silah ambargosunun denetimi ve insani yardım ulaştırılması ile ilgili olarak deniz ve hava desteği sağlamış, operasyonun

---

[328] Bölme vd., **a.g.e.,** s. 41; NATO, **Statement by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen on Libya,** 27 Mart 2011, https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_71808.htm (Erişim Tarihi: 23.07.2023).
[329] NATO and Libya-Operation Unified Protector, 27.03.2012, https://www.nato.int/cps/en/natolive/71679.htm (Erişim Tarihi: 20.08.2023).
[330] United Nations Security Council (UNSC), S/RES/1973, 17.03.2011, https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=S/RES/1973%20(2011)&Lang=E (Erişim Tarihi: 17.06.2023).
[331] NATO, **NATO and Libya, a.g.e.**
[332] **a.g.e.**

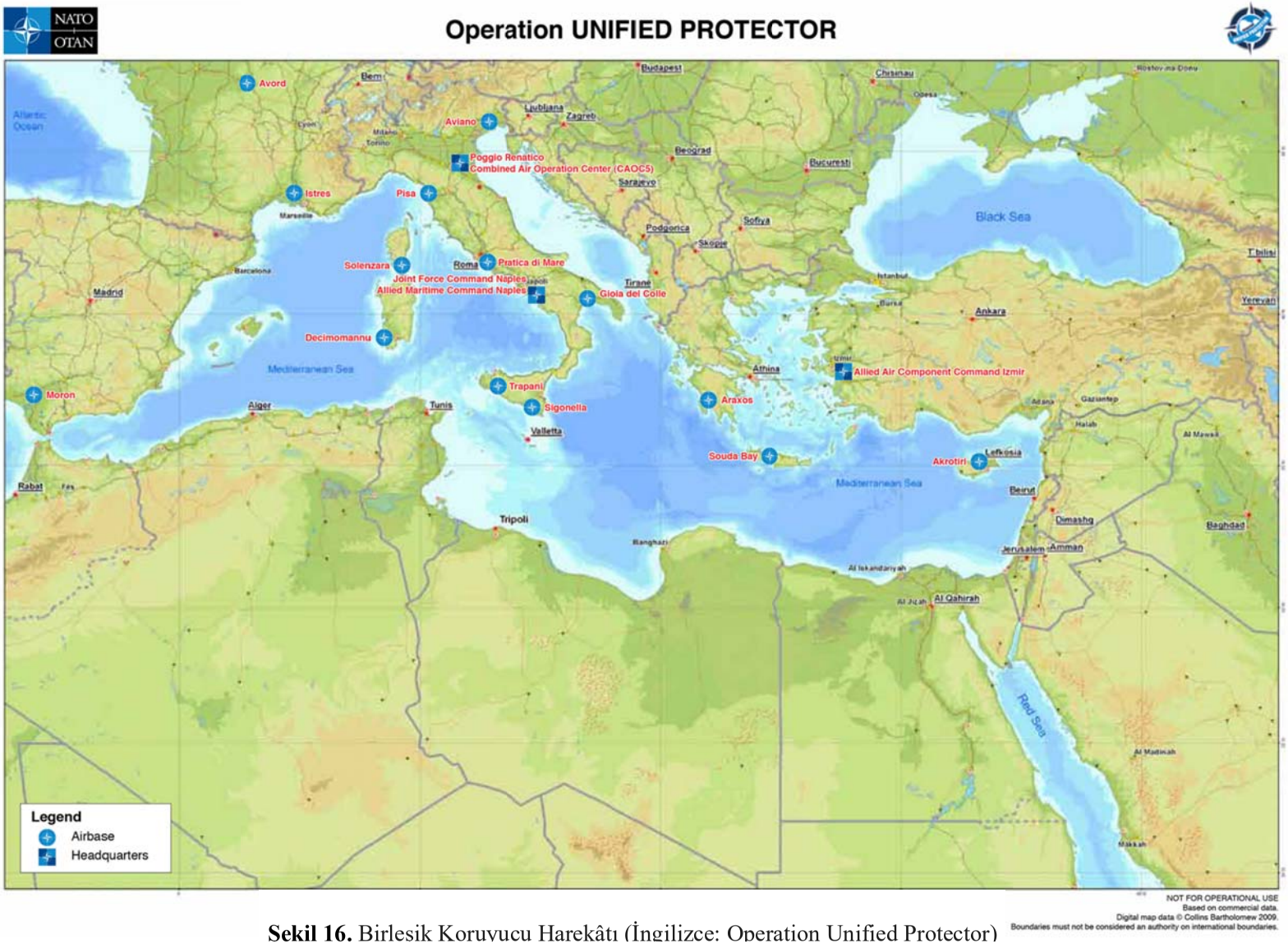
askeri kanadına müdahil olmamıştır.[333] Türkiye'nin yanı sıra koalisyon güçleri dışındaki müttefik devletler de çoğunlukla uçuşa yasak bölge uygulaması, deniz ablukası, insani yardım ve askeri lojistik destek sağlama kapsamında rol almıştır.[334] Operasyonun kontrol ve komutasına ilişkin bilgi Şekil 15'te gösterilmektedir.

Şekil 15. NATO Birleşik Koruyucu Harekatı Komuta ve Kontrol
Kaynak: NATO, http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_03/20110325_110325-unified-protector-command-control.pdf (Erişim Tarihi: 20.06.2023).

[333]Bölme vd., **a.g.e.,** s.41.
[334] The Guardian, **Libya no-fly zone leadership squabbles continue within Nato**, Ian Traynor and Nicholas Watt, 23.03.2011, https://www.theguardian.com/world/2011/mar/23/libya-no-fly-zone-leadership-squabbles (Erişim Tarihi: 12.06.2023); Aljazeera, NATO to police Libya no-fly zone, 25.03.2011, http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/03/2011324221036894697.html (Erişim Tarihi: 12.07.2023).

NATO operasyonu esnasında kullanılan hava üsleri ve komuta hava üsleri ve komuta merkezlerini gösteren harita aşağıda verilmiştir.

Sekil 16. Birlesik Koruyucu Harekâtı (İngilizce: Operation Unified Protector)

Kaynak: NATO, http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/pdf_2011_07/20110708_110708-map_OUP_Libya.pdf

NATO operasyonuna giden süreçte üyeler arasında operasyonun devralınmasına ilişkin tam bir fikir birliğine varılamamış olması sebebiyle talep edilen muharip destek çağrıları müttefiklerden yeterli karşılığı bulamamıştır. Bu duruma ek olarak, operasyonun ön görülen sürede beklenen sonucu verememesi ve Kaddafi güçlerinin tamamen etkisiz hale getirilememiş olmasıyla uzayan süreç ilerleyen aylarda operasyonun geleceğine ilişkin kaynak sıkıntısı oluşacağı endişesini doğurmuştur.[335] Operasyonun geleceğine yönelik bu sıkıntıların ön görüldüğü ortamda 8 Haziran 2011 tarihinde Brüksel'de gerçekleşen NATO Savunma Bakanları Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda ABD Savunma Bakanı Robert Gates, Almanya, Hollanda, Polonya, İspanya ve Türkiye'ye Libya operasyonuna yeterli desteği vermedikleri yönündeki eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştirilere yanıt olarak dönemin Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül, Türkiye'nin bu konudaki tutumuna ilişkin şu açıklamada bulunmuştur: *"Bildiğiniz gibi alınmış kararımız iki yönlüdür. Biri ambargo, biri insani yardım. ...No fly zone'a katılmama konusunda alınmış prensip kararımız var. O bugün için devam ediyor…"*[336]

Hava operasyonunun başlangıcından itibaren baş gösteren planlama ve koordinasyon sorunlarıyla uzayan sürete, kara desteğinden yoksun bir hava operasyonuyla istenilen sonucun kısa sürede alınamayacağı anlaşılmıştır. Bu noktada Libya'daki muhalif güçlerin askeri alandaki eksiklik ve yetersizliklerinin giderilerek ihtiyaç duyulan kara desteğinin sağlanması hedeflenmiş, bu bağlamda muhalif kuvvetler gerekli stratejik destek verilmiştir. Bu adımların ardından operasyonun kaderi değişmiş ve 20 Ağustos'ta "Denizkızı Şafağı"[337] adıyla bir operasyon başlatılmıştır. Bu operasyonla NATO'nun yoğun hava bombardımanlarıyla desteklediği Bingazi merkezli Ulusal Geçiş Konseyi

[335] Anne Applebaum, ''Will the Libya intervention bring the end of NATO'', 2011, https://www.washingtonpost.com/opinions/will-the-libya-intervention-bring-the-end-of-nato/2011/04/11/AFhvpoMD_story.html (Erişim Tarihi: 12.06.2023); NATO, Libya operasyonu uzarsa kaynak sıkıntısı baş gösterecek, 14.06.2011, https://www.dailymotion.com/video/xjaqo4 (Erişim Tarihi: 02.06.2023)

[336] Milliyet, "Gates'ten Türkiye'ye Libya tepkisi" 09.06.2011, https://www.milliyet.com.tr/dunya/gatesten-turkiyeye-libya-tepkisi-1400452 (Erişim Tarihi: 14.07.2023).

[337] Aljazeera, Libyan Rebels in 'Final Push' for Capital – Gaddafi Pledges To Stay in Tripoli until the End in New Audio Address, as Opposition Fighters Close In on the City, 21.08.2011, https://www.aljazeera.com/news/2011/8/21/libyan-rebels-in-final-push-for-capital (Erişim Tarihi: 15.07.2023).

kuvvetleri, iki gün sonra 22 Ağustos tarihinde Kaddafi güçlerini mağlup ederek başkent Trablus'un kontrolünü büyük ölçüde ele geçirmeyi başarmıştır.[338]

NATO operasyonu başlangıçta planlama, koordinasyon ve muhaliflerin askeri konulardaki eksiklikleri nedeniyle etkili sonuçlar üretememiş, ancak muhaliflere verilen stratejik destek ve yoğunlaştırılan hava saldırıları ile bu engel aşılmıştır. 22 Ağustos'ta Trablus'un kontrolünün ele geçirilmesi sonrasında Kaddafi rejimi yıkılmıştır. Kaddafi, 20 Ekim 2011 tarihinde doğduğu yer olan Sirte'de Ulusal Geçiş Konseyi askerleri tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Bu gelişmelerin ardından, silah ambargosu, uçuşa yasak bölge ve sivillerin saldırı ve saldırı tehditlerinden korunması olmak üzere üç unsurdan oluşan NATO operasyonu, 31 Ekim 2011 tarihinde Libya yerel saatiyle 23.59'da resmen sona ermiştir.[339]

19 Mart 2011 tarihinde koalisyon devletleri tarafından Libya'ya yönelik başlatılan operasyonun NATO'ya devredilmesi ve takip eden süreçte uluslararası kamuoyundan operasyonun meşruiyetine ve uygulamasına ilişkin yoğun eleştiriler yükselmiştir. Çeşitli çevrelerce, NATO'nun operasyonu devralma sürecinin bir oldu bittiye getirildiği[340] ve bu operasyonun temel dayanağını teşkil eden insani müdahale/R2P kavramlarının Batı tarafından bir manipülasyon ve suistimal aracı olarak kullanıldığı dile getirilmiştir. Libya'ya uluslararası müdahalenin meşru dayanağını oluşturan "insani müdahale" *(humanitarian intervention)* kavramının 90'lı yıllardaki uygulamalarıyla tartışmalı hale gelmiştir. Bu sebeple, insan hakları ihlallerinin engellenmesi noktasında işletilmesi gereken müdahale sürecinin ve şeklinin, müdahale edilecek ülkeye göre farklılıklar

[338] Andrew Malone ve Chris Slack, "'They're Shooting Inside My House, I've Got To Go': What Gaddafi's Eldest Son Said on the Phone as Rebels Stormed His Home – Mohammed Gaddafi Was Speaking with Al Jazeera When He Heard Rebels Open Fire", 2011, https://www.dailymail.co.uk/news/article-2028415/Libya-Gaddafis-eldest-son-Mohammeds-Tripoli-home-stormed-rebels.html (Erişim Tarihi: 10.06.2023).
[339] NATO, Public Diplomacy Division (PDD) - Press & Media Section Media Operations Centre (MOC). Operation UNIFIED PROTECTOR Final Mission Stats, 02.11.2011, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2011_11/20111108_111107-factsheet_up_factsfigure.pdf (Erişim Tarihi: 12.06.2023).
[340] Cihat Yaycı, **Libya Türkiye'nin Denizden Komşusudur**, İstanbul: Girdap Kitap, 2021, ss.57,58.

gösterdiği veya işletilmediği yönünde eleştirilere maruz kalan insani müdahale kavramının güncellenme ihtiyacı doğmuştur.[341]

Bu noktada 2000'li yılların başlarında, insani müdahale kavramının yeni yüzü olarak "koruma sorumluluğu" *(responsibility to protect-R2P)* kavramı zikredilmeye başlanmıştır. 2001 yılında kurulan Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu'nun (ICISS) yayınladığı raporda müdahale hakkı yerine "koruma sorumluluğu" kavramı ilk olarak kullanılmıştır. Daha sonra 2005 Dünya Zirvesi sonuç raporunda da koruma sorumluluğu kavramına atıfta bulunulmuştur. Fakat bu güncelleme, eleştirilerin temelini teşkil eden hangi ülkeye? ve ne şekilde? sorularına yanıt getirmemekle beraber bir göz boyama yöntemi ve büyük güçlerin çıkarlarına hizmet eden bir araç olarak siyasi amaçlara alet edilmesi noktasında yine tartışmaların odağında bulunmaktadır.[342]

İnsani müdahale/koruma sorumluluğu çerçevesinde 31 Mart-31 Ekim 2011 tarihleri arasında gerçekleştirilen NATO operasyonu süresince Libya'ya 9700 hava saldırısı düzenlenmiştir.[343] Her ne kadar bu saldırıların Kaddafi rejimine ait stratejik yerleri ve askeri noktaları hedef aldığı açıklansa da İnsan Hakları İzleme Örgütü, saldırıların çoğunda sivil can kayıpları ve yaralanmaların da meydana geldiğini bildirmiştir (Şekil 17).[344]

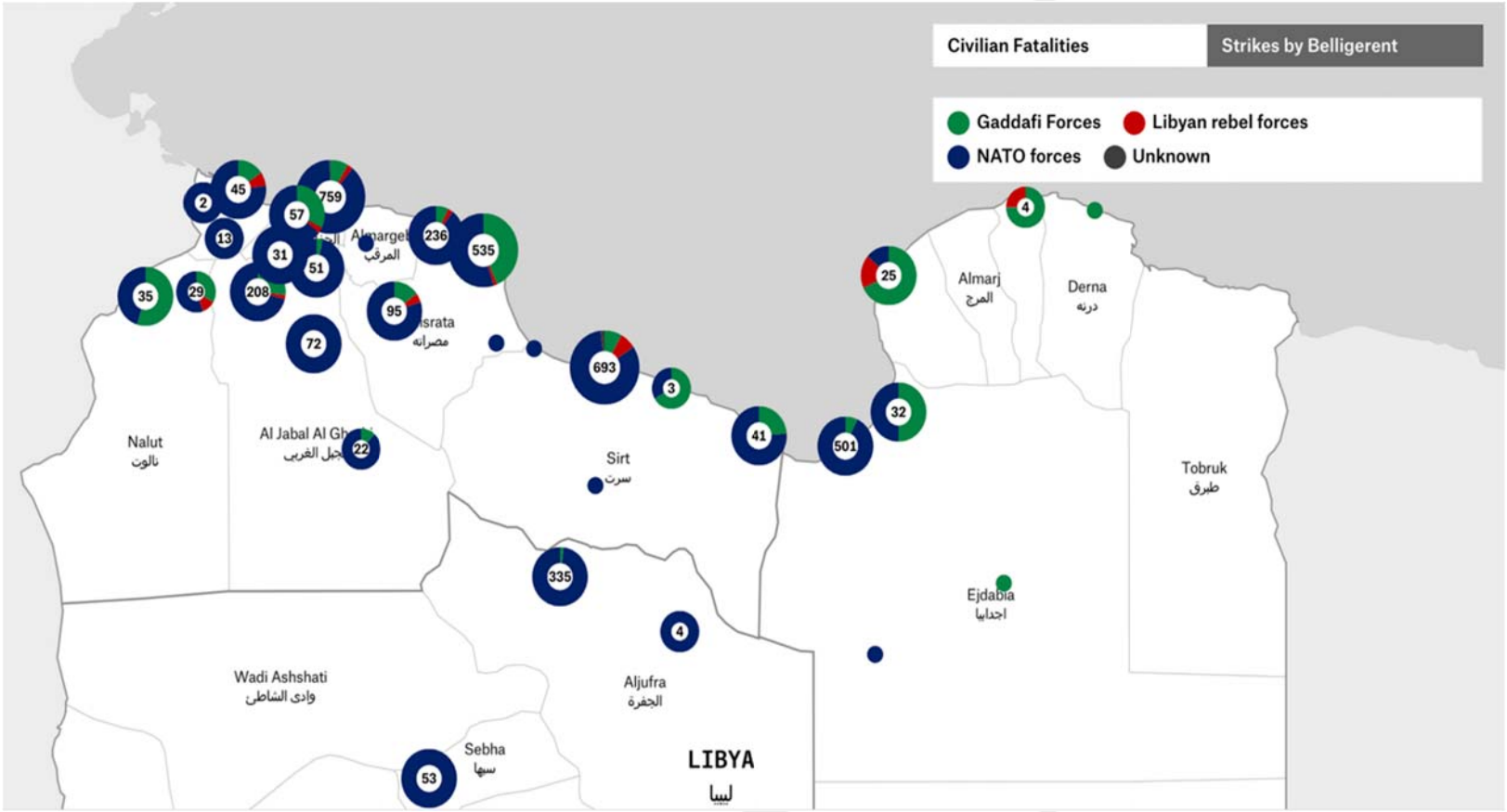
---

[341] Francis A. Boyle, **Destroying Libya and World Order-The Three-Decade U.S. Campaign to Terminate The Qaddafi Revolution,** Atlanta: Clarity Press, Inc. 2013, ss.156-169.

[342] Azime Telli, İnsani müdahaleden koruma sorumluluğuna geçiş: Eski sorun, yeni kavram. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 2012, 1(2), 206-220. ss.208,212; Tarık Şentuna, Libya Askeri Müdahalesinin Uluslararası Hukuka Uygunluğu ve Koruma Sorumluluğu Kavramı Çerçevesinde Meşruiyeti. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 2019, 50, 215-239. ss. 217, 221.

[343] NATO, **Public Diplomacy Division… a.g.e.**

[344] Human Rights Watch, Unacknowledged Deaths Civilian Casualties in NATO's Air Campaign in Libya. 13.05.2012, https://www.hrw.org/report/2012/05/13/unacknowledged-deaths/civilian-casualties-natos-air-campaign-libya (Erişim Tarihi: 16.07.2023).

Şekil 17. Libya'daki Sivil Can Kayıpları

Kaynak: Airwars, All Belligerents in Libya, 2011. https://airwars.org/conflict/all-belligerents-in-libya-2011/

NATO operasyonu, öncesi ve sonrası, muhalif gruplara sağlanan askeri destek, güç kullanımının ölçüsü ve sonuçları çerçevesinde değerlendirildiğinde, dayanağını oluşturan "koruma sorumluluğu" kavramının "doğru amaç", "orantılı yöntemler", "son çare" ve "doğru otorite" ilkeleri açısından çelişkili bir portre ortaya çıktığı görülmektedir.[345]

Kaddafi döneminin son bulmasının ardından, 27 Şubat 2011'de kurulan Bingazi merkezli Ulusal Geçiş Konseyi'nin (UGK) öncülüğünde 7 Temmuz 2012'de parlamento seçimleri yapılmıştır. Güvenlik problemleri ve seçmen kayıtlarında yaşanan bazı aksaklıklar nedeniyle katılımın düşük olduğu bir seçimin ardından 8 Ağustos 2012'de Ulusal Geçiş Konseyi yetkilerini 200 üyesi bulunan Genel Ulusal Kongre'ye bırakmıştır.[346] Şubat 2014'te görev süresi sona erecek olan Genel Ulusal Kongre'nin görev süresi yeni anayasa taslağının hazırlanması için uzatılmıştır. Bu karar sonrasında eski asker Halife Hafter, halkın karara gösterdiği tepkinin yarattığı kaos ortamından yararlanmış ve Mayıs ayında ülkenin doğusundaki aşiretlerin de desteğiyle bir darbe girişiminde bulunmuştur. Bu girişimin ardından ülke içerisinde Hafter destekçileri ile karşıtları arasında bir bölünme süreci başlamıştır. Haziran 2014'teki Temsilciler Meclisi seçimlerinden sonra Genel Ulusal Kongre'nin yetkilerini Temsilciler Meclisi'ne devretmeyi reddetmesiyle ülke yönetimi, bir tarafta Trablus merkezli Genel Ulusal Kongre diğer tarafta ise Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi olmak üzere iki başlı bir hal almıştır.

Libya rejiminde bu ikiliğin yol açtığı istikrarsızlığın çözümü için Birleşmiş Milletler öncülüğünde ve Türkiye'nin de desteğiyle bir diyalog süreci başlatılmıştır. Bu müzakereler sonucunda Trablus ve Tobruk merkezli hükümetler arasında 17 Aralık 2015'te Fas'ın Suheyrat (Skhirat) kentinde Libya Siyasi Anlaşması imzalanmıştır. Libya Siyasi Anlaşması kapsamında, Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni (UMH) ve Başkanlık Konseyi kurulması kararlaştırılmış ve Temsilciler Meclisi'ne danışma ve yasama organı

[345] International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), The Responsibility To Protect. Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, 2001, https://www.globalr2p.org/wp-content/uploads/2019/10/2001-ICISS-Report.pdf (Erişim Tarihi: 18.06.2023).

[346] BBC News Türkçe, "Libya meclisi yeni başkanını seçti", 10.08.2012, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/08/120810_libya_new_head (Erişim Tarihi: 12.07.2023).

görevleri verilmiştir.[347] BM Güvenlik Konseyi'nin 2259 sayılı kararıyla ülkenin tek meşru yürütme organı olarak tanınan ve Mart 2016'da göreve başlayan UMH Başkanlık Konseyi'ne ilk ziyaret Türkiye tarafından yapılmıştır.[348] UMH ile Temsilciler Meclisi arasındaki siyasi kriz ortamı, Temsilciler Meclisi tarafından 2 Mart 2015'te ülkenin doğusundaki silahlı kuvvetlerin komutanı olarak atanan Hafter'in de baskısıyla çözümden uzak bir şekilde devam etmiştir.[349]

Libya'da siyasi anlaşmanın imzalanmasını takip eden dönemde Halife Hafter, dış güçlerin desteğiyle ülkenin enerji kaynakları açısından önemli stratejik noktalarını ele geçirmek amacıyla birtakım saldırılar gerçekleştirmiştir. Haziran 2018'den itibaren Hafter'e bağlı Libya Ulusal Ordusu (LUO), ülkenin batısına ve güneyine doğru ilerlemeye başlamış ve 4 Nisan 2019'da Trablus'a karşı "Saygınlık Seli" adı altında bir operasyon başlatmıştır. UMH, bu saldırıya 7 Nisan 2019'da "Öfke Volkanı" Operasyonu ile karşılık vermiştir.[350] Karşılıklı çatışmalar devam ederken, Trablus'un uluslararası kamuoyuna Hafter güçlerine verilen desteğin kesilmesi yönündeki çağrıları yanıt bulmamış ve LOU'nun ilerleyişi devam etmiştir. Türkiye ve Rusya'nın çatışmayı sona erdirmek amacıyla 13 Ocak 2020'de tarafları Moskova'da bir araya getirmeye yönelik arabuluculuk girişimi, Hafter'in bu konudaki olumsuz tutumu sebebiyle istenilen sonucu vermemiştir. Bu girişimin hemen ardından Almanya'nın Türkiye ve Rusya ile temasları yoluyla 19 Ocak 2020 tarihinde Berlin Konferansı düzenlenmiş fakat bu konferansta ateşkes konusunda mutabık kalınmış olmasına rağmen Hafter'in saldırgan tutumu sona ermemiştir. Libya'da çatışmaların diyalog yoluyla sonlandırılması girişimlerinden istenilen sonucun alınamaması üzerine UMH tarafından 25 Mart 2020 tarihli "Barış Fırtınası" operasyonu başlatılmış ve

[347] Uluslararası Politika Akademisi, Libya'da İstihbarat ve Proxy Savaşları, 01.08.2020, http://politikaakademisi.org/2020/08/01/libyada-istihbarat-ve-proxy-savaslari/#_ftn17 (Erişim Tarihi: 12.07.2023).
[348] T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri**, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 17.07.2023).
[349] Uluslararası Politika Akademisi, **a.g.e.**
[350] Tuğrul Oğuzhan Yılmaz, **Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye Yönelik Jeopolitik Kuşatma ve Libya Meselesi**, Türkiye Günlüğü 141, 2020, s.20.

Türkiye'nin de desteğiyle LUO güçleri ele geçirdikleri bölgelerden geri püskürtülerek UMH kontrol alanını genişletmeyi başarmıştır.[351]

Libya'da çatışma sürecinin uzamasının yanı sıra halkın temel ihtiyaçlarına yönelik altyapı hizmetlerinin de aksaması protestoların başlamasına neden olmuştur. Oluşan bu huzursuzluk ortamının etkisiyle ve Birleşmiş Milletler'in de ateşkes yönündeki baskısıyla Ağustos 2020'de UMH Başkanı Fayiz es-Serrac uzlaşı çağrısında bulunmuştur.[352] Bu gelişmenin ardından, Berlin Konferansı Sonuç Bildirisi'yle oluşturulan ve UMH Libya Ordusu ile LUO Genel Komutanlığı'nın belirlediği beşer üst rütbeli askerden meydana gelen 5+5 Ortak Askeri Komite, 19-23 Ekim 2020 tarihlerinde Cenevre'de BM ev sahipliğinde düzenlenen toplantıda bir araya gelerek ateşkes anlaşması imzalamıştır.[353] Libya'nın içine sürüklendiği iç savaş ortamı, birtakım ülkelerin sağladığı askeri ve stratejik desteğin yanı sıra çatışmalara dolaylı yollarla da müdahil olmalarının bir sonucu olarak vekalet savaşına evrilmiştir. Bu durum çözüm arayışlarının sonuçsuz kalması ve istikrarsızlık ortamının devam etmesinde etkili olmuştur. NATO'nun "koruma sorumluluğu" ilkesi doğrultusunda 2011 yılında gerçekleştirdiği operasyonla başlayan süreçte gelinen noktada Libya, küresel güçlerin maddi çıkarları peşinde koştuğu bir rekabet sahasına dönüşmüştür.

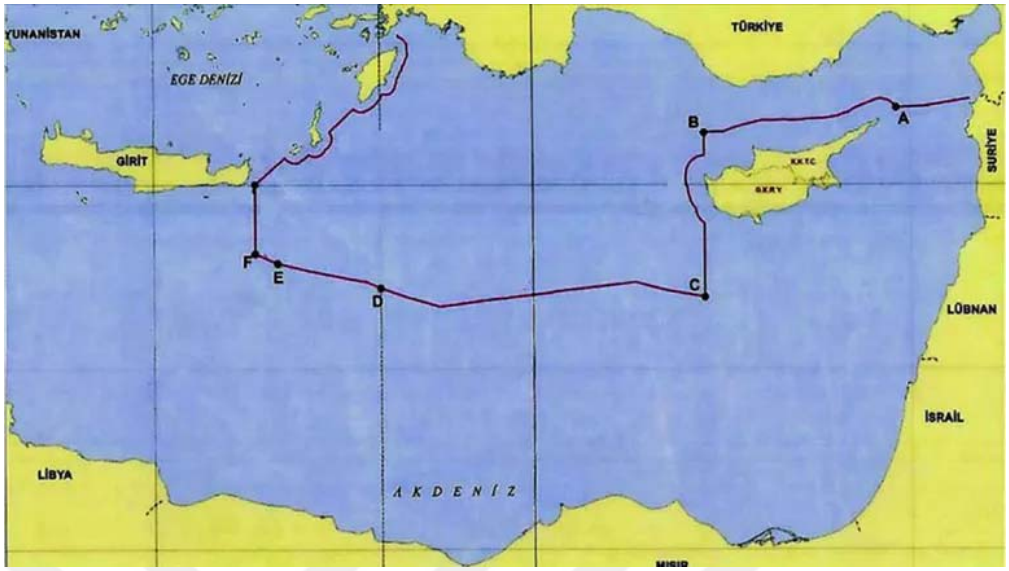
Türkiye Cumhuriyeti'nin Libya krizinin en başından bu yana temkinli bir duruş sergilediği ve buna bağlı olarak izlediği politikalara yaşanan olaylara göre yön verdiği görülmektedir. Türkiye'nin bu tutumu, Libya'nın kaçınılmaz bir çatışma ortamına çekilmesinin önlenmesi ve geçmişten gelen tarihi ve ekonomik ilişkilerin sorumluluğuyla istikrarın sağlanması yönünde yaklaşımına dayanmaktadır. Türkiye tarafından, krizin ilk gününden itibaren sorunun diplomatik kanallardan çözümüne yönelik adımlar atılmış, muhalifler ile hükümet arasında arabuluculuk rolü üstlenilmiştir. Bu çerçevede, Libya'daki durumun

[351] Muhammed Ebrar Uzunöner ve Tolga Çıkrıkçı, **Türkiye, ABD ve Rusya'nın Libya İç Savaşına Yönelik Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi**, Düşünce Dünyasında Türkiz, 14(64), 2023, s.26.
[352] Murat Aslan, Libya'nın 'Kalıcı Belirsizliği': Birçok Yanlıştan Tek Doğru ve Açmazlardan Bir Sonuç Çıkartmak?, Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi, 4(1), 2021, ss.12, 13.
[353] United Nations Support Mission In Libya (UNSMIL), UNSMIL Welcomes Agreement Between Libyan Parties On Permanent Country-Wide Ceasefire Agreement With Immediate Effect, 2020, https://unsmil.unmissions.org/unsmil-welcomes-agreement-between-libyan-parties-permanent-country-wide-ceasefire-agreement (Erişim Tarihi: 19.07.2023).

daha vahim bir hal almaması adına hem muhalifler hem de hükümet tarafından kabul edilen bir ateşkes ve çözüm planı sunulmuş olsa da Türkiye'nin dahil edilmediği Paris Konferansı'nda alınan müdahale kararıyla bu planın uygulanmasının önüne geçilmiştir.[354]

Türkiye, NATO müdahalesinde pasif bir rol oynasa da daha sonra, Libya'da taraflar arasında uzlaşıya yönelik anlaşmaya varılması sürecinde aktif bir rol üstlenmiştir. Libya Siyasi Anlaşması'nın imzalanmasının ardından, Birleşmiş Milletler tarafından Libya'nın tek meşru temsilcisi olarak tanınan UMH ile yoğun temaslarda bulunulmuş ve siyasi/askeri alanda destek sağlanmıştır. Bunun yanında, bazı devletlerin ekonomik çıkarları doğrultusunda desteklediği Hafter ile herhangi bir diyalog sürecine girilmemesi yönünde karar alınmıştır.[355] Bu kapsamda, Libya'yla karşılıklı iş birliğinin geliştirilmesi ve ülkede kalıcı bir barış ortamının inşa edilmesi adına "Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması" ve "Güvenlik ve Askeri İş Birliği" mutabakat zaptları imzalanmıştır. Bu sayede, her iki ülkenin de Doğu Akdeniz'deki münhasır ekonomik bölgelerine (MEB) ilişkin hak ve çıkarları korunurken, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin bölgedeki maksimalist talep ve uygulamalarının da önüne geçilmiştir.[356] Bu anlaşmaya ilişkin olarak dönemin Dışişleri Bakanlığı İkili Siyasi İşler ve Denizcilik-Havacılık-Hudut Genel Müdürü olan Büyükelçi Çağatay Erciyes, 2 Aralık 2019 tarihinde Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge (MEB) sınırlarını gösteren bir harita paylaşmıştır (Şekil 18).

[354] Bölme vd., **a.g.e.,** s. 25.
[355] Yılmaz, **a.g.e.,** s. 23-25.
[356] T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri…**

Şekil 18: Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Kıta Sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) Sınırlarını Gösteren Harita
Kaynak: https://x.com/CErciyes/status/1201423920936734720?s=20 (Erişim Tarihi: 23.04.2023)

Paylaşılan haritada, A, B noktaları ile 2011 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye arasında imzalanan anlaşmayla belirlenen hat, C, D, E noktalarıyla ise Türkiye-Mısır arasındaki "ana karalar arası ortay hat" gösterilmektedir. Libya ile yapılan anlaşma kapsamında belirlenen hat E, F noktalarıyla işaretlenmiştir. İmzalanan anlaşmayla Türkiye ile Libya arasında haritada belirtilen hatta 18,6 mil (29,9 km) uzunluğunda bir deniz sınırı öngörülmektedir.[357]

3 Ekim 2022 tarihinde ise Türkiye ve Libya arasında 2019'da imzalanan deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin mutabakat zaptının bir uzantısı niteliğinde "Hidrokarbonlar Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır. Atılan bu adımın ardından 2019'daki mutabakatının sonrasında yaşandığı gibi Akdeniz'deki diğer devletlerden gelen tepkiler gecikmemiştir. Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırasının imzalanması sonrasında özellikle gaz ve petrol arama amaçlı sondaj hakları konusunda gerilim artarak Yunanistan, Mısır ve GKRY tarafından

[357] Kerem Congar, "Dışişleri Bakanlığı Türkiye-Libya sınırını gösteren yeni anlaşmanın haritasını paylaştı", euronews, 06/12/2019, https://tr.euronews.com/2019/12/06/disisleri-bakanligi-turkiye-libya-sinirini-gosteren-yeni-anlasmanin-haritasini-paylasti (Erişim Tarihi: 12.06.2023)

itirazlar yükselmiş[358] ve Yunanistan, BM'ye, anlaşmaya ilişkin itirazlarını belirttiği bir mektup yazarak durumun BM Güvenlik Konseyi tarafından ele alınmasını talep etmişti.[359] Hidrokarbonlar alanında iş birliğine ilişkin mutabakat zaptının imzalanmasının ardından da Fransa, Yunanistan ve Mısır tarafından anlaşmanın uluslararası deniz hukukuna aykırı olduğu, Akdeniz'deki güvenliği ve istikrarı tehdit ettiği gibi iddialar dile getirilmiştir.[360] Bu iddialar doğrultusunda Yunanistan, BM'ye 17 Kasım 2022 tarihli bir mektup göndererek anlaşmaya yönelik itirazlarını tekrar etmiştir.[361] Yunanistan'ın bu tutumuna cevaben, Türkiye ve Libya temsilcileri BM'ye ortak bir mektup göndererek, iki egemen devlet arasında imzalanan mutabakat muhtıralarının baltalanmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Yunanistan'ın mektubunun Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan uluslararası hukukun temel ilkeleriyle, özellikle de egemen eşitlik ilkesi ve devletlerin iç yargı yetkisine ilişkin konulara müdahale etmeme ilkesiyle çeliştiğinin altı çizilmiştir. Yunanistan'ın iddiasının aksine, Libya Ulusal Birlik Hükümeti'nin uluslararası belgeleri başlatma ve sonuçlandırma konusunda tam meşruiyete ve yetkiye sahip olduğu hatırlatılarak, mutabakat zaptının da Doğu Akdeniz'de hem karada hem de denizde hidrokarbon alanında ikili iş birliğinin geliştirilmesini öngören, devletler arasında dostane ilişkiler ve iş birliğine ilişkin uluslararası hukuk ilkelerine tam olarak uyumlu bir yapıda olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple, 27 Kasım 2019 ve 3 Ekim 2022 tarihli mutabakat zaptlarının uygulanmasının ne uluslararası hukukun ihlali, ne de Yunanistan'ın veya bölgedeki herhangi bir tarafın egemenlik haklarının ihlali anlamına gelmediği dile getirilerek, Yunanistan Daimi Temsilcisi'nin mektubunda söz edilen iddiaların Libya ve Türkiye'nin Akdeniz bölgesinde diyaloğu teşvik etme çabalarını itibarsızlaştırmaya yönelik talihsiz bir girişim olduğu değerlendirilmiştir. Mektupta ayrıca, Yunanistan'ın, iki komşu ülkenin egemenlik

[358] City News, "Greece sends letters to UN over Turkey-Libya deal", 10.12.2019, https://toronto.citynews.ca/2019/12/10/greece-sends-letters-to-un-over-turkey-libya-deal/ (Erişim Tarihi: 13.07.2023).
[359] Birleşmiş Milletler, "Letter dated 14 February 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations addressed to the Secretary-General", (A/74/706), 19.02.2020, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N20/044/13/pdf/N2004413.pdf?OpenElement (Erişim Tarihi: 12.05.2023).
[360] BBC Türkçe, "Türkiye-Libya hidrokarbon anlaşmasına Yunanistan ve Mısır'dan tepki", 10.10.2022, https://www.bbc.com/turkce/articles/c2eq524lveyo (Erişim tarihi: 17.06.2023)
[361] Birleşmiş Milletler, "Letter dated 17 November 2022 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations addressed to the Secretary-General", (A/77/604) 17.11.2022, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/709/33/pdf/N2270933.pdf?OpenElement (Erişim tarihi: 17.06.2023).

haklarına saygı duyması gerektiği hatırlatılarak, bölgesel barış ve güvenliği tehdit edecek asılsız suçlamalardan ve düşmanca söylemlerden kaçınılması çağrısında bulunulmuştur.[362] Bu konu hakkında AB ve Yunanistan'ın daha önceki açıklamalarına karşı Türkiye'nin haklılığı ve kararlılığı Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç tarafından da şu şekilde dile getirilmişti:[363]

> *"Türkiye ile Libya Milli Birlik Hükümeti arasında dün (3 Ekim) imzalanan ve hidrokarbonlar alanında karada ve denizde ikili bilimsel, teknik, teknolojik, hukuki, idari ve ticari işbirliğinin geliştirilmesini öngören Mutabakat Zaptı hakkında Yunanistan ve AB Sözcüsü tarafından yapılan açıklamaların ülkemiz açısından hiçbir önemi ve kıymeti yoktur. İki egemen devlet arasında işbirliğine yönelik bu anlaşmaya itiraz edilmesi hem uluslararası hukuka, hem de BM'nin temel ilkelerine aykırıdır. Maksimalist deniz yetki alanı talepleriyle ve bu çerçevede yayımladığı ruhsat sahalarıyla sadece ülkemizin değil, Libya'nın da meşru haklarını gasp etmeye çalışan Yunanistan'ın Türkiye-Libya ilişkilerinin daha da ilerletilmesini önleme çabaları sonuç vermeyecektir. AB'nin ise, Yunanistan'ın maksimalist taleplerine ve samimi diyalogdan kaçan ve uluslararası yargı yollarını tıkayan tutumuna destek olması hem kendi müktesebatına hem de uluslararası hukuka aykırıdır. AB, egemen üçüncü ülkeler arasındaki anlaşmalar hakkında yorum yapacak veya hüküm verecek uluslararası bir yargı organı değildir. Bu nedenle, hem AB'yi hem de AB'ye üye ülkeleri sınırlarını ve yetkilerini aşmamaya, uluslararası hukuka ve BM ilkelerine uygun olarak devletlerin egemenliklerine ve eşitliklerine saygı göstermeye davet ediyoruz."*

[362] Birleşmiş Milletler, "Letter dated 9 December 2022 from the Permanent Representatives of Libya and Türkiye to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council", (A/77/646-S/2022/936) 16.12.2022, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/758/69/pdf/N2275869.pdf?OpenElement (Erişim tarihi: 17.06.2023).

[363] T.C. Dışişleri Bakanlığı, "SC-28, 4 Ekim 2022, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç'in Türkiye ile Libya Arasında Hidrokarbonlar Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı Konusunda AB ve Yunanistan Tarafından Yayımlanan Açıklamalar Hakkındaki Soruya Cevabı", https://www.mfa.gov.tr/sc_-28_-turkiye-ile-libya-arasinda-hidrokarbonlar-alaninda-isbirligine-iliskin-mutabakat-zapti-konusunda-ab-ve-yunanistan-tarafindan-yayimlanan-aciklamalar-hk-sc.tr.mfa (Erişim Tarihi: 18.07.2023).

Türkiye bugün de Libyalı kurumlarla temaslarını sürdürmekte ve Libya konusunda diyalog kanallarının sürekli açık tutulması için yoğun çaba sarf etmektedir.[364]

4.5. Libya'daki Mevcut Siyasi Durum

Libya hükümetinin mevcut siyasi ortamının anlaşılabilmesi için öncelikle bu ortamı etkileyen faktörlere odaklanılması gerekmektedir. Bu faktörleri anayasal durum, içerideki etkili oyuncular ve bölgesel/uluslararası aktörler olmak üzere üç başlık altında toplayabilmek mümkündür.

Libya'nın anayasal durumuna bakıldığında, kalıcı bir anayasasının olmadığı, ancak geçici anayasa beyannamesi ve anayasa beyannamesinde yer alan Libya Siyasi Anlaşması'nın yürürlükte olduğu görülmektedir. Geçici anayasa beyannamesi, Libya hükümetinin geçici anayasası olarak kabul edilen ve halen yürürlükte olan 17 Şubat devrimi olayları sırasında Ulusal Geçiş Konseyi tarafından 03/08/2011 tarihinde yayınlanan anayasa beyannamesidir. Beyanname üzerinde üçü Ulusal Geçiş Konseyi, dördü Genel Ulusal Kongre ve daha sonra dördü Temsilciler Meclisi tarafından olmak üzere toplam on bir değişiklik yapılmıştır. Libya Siyasi Anlaşması (Skhirat Anlaşması), Libya'daki çatışmanın taraflarını içeren ve 17 Aralık 2015'te Fas'ın Skhirat şehrinde, 2014'te patlak veren Libya iç savaşını sona erdirmek için BM Libya Destek Misyonu Başkanı Martin Kobler'in gözetiminde BM himayesinde imzalanan bir anlaşmadır. Libya Temsilciler Meclisi, Genel Ulusal Kongre, çeşitli siyasi, sosyal figürler ve liderlerin imza altına almış oluğu Libya Siyasi Anlaşması, dokuz bölüme ayrılmış 67 temel maddenin izlediği yönetim ilkelerinden oluşmaktadır. Bu bölümler şu şekildedir:[365]

1. Ulusal Mutabakat Hükümeti: Bu bölüm, Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin çalışma ve oluşum ilkelerini ve yetkilerini tanımlamaktadır.

[364] T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri…**

[365] Libyan Political Agreement, 17.12.2015, https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/Libyan%20Political%20Agreement%20-%20ENG%20.pdf, (Erişim Tarihi: 16.07.2023), s.6-19.

2. Temsilciler Meclisi: Bu bölüm, Haziran 2014'te Libya'nın en yüksek yasama organı olarak seçilen Temsilciler Meclisi'nin yetkilerini ve çalışma mekanizmasını tanımlamaktadır.
3. Danıştay: Bu bölüm Danıştay'ın yetkilerini ve çalışma mekanizmasını bir yüksek danışma otoritesi olarak tanımlamaktadır.
4. Güven Artırıcı Önlemler
5. Güvenlik Düzenlemeleri
6. Anayasal Süreç
7. Uzmanlaşmış Organlar ve Konseyler
8. Uluslararası Destek
9. Son Hükümler

Anlaşmaya ek olarak 15 madde ve altı ekten oluşan ek hükümler de geliştirilmiştir:[366]

1. Ulusal Mutabakat Hükümeti Başkanlık Konseyi üyeliğine adayların isimleri
2. Ulusal Mutabakat Hükümetinin öncelikleri
3. Danıştay'ın çalışması için temel kurallar
4. Anayasa beyannamesinde değişiklik önerisi
5. Finansal politika ve ulusal varlıkların yönetimi için örgütsel ilkeler
6. Güvenlik düzenlemeleri

Siyasi anlaşmanın en önemli kısmı, hükümet başkanının yetkilerini, daha sonra Fayez el-Sarraj başkanlığındaki dokuz üyeden oluşan Ulusal Mutabakat Hükümeti Başkanlık Konseyi'ne vermesiydi. Bu yetkiler arasında ordu ve Silahlı Kuvvetler Komutanlığı da bulunmaktadır. Anlaşma ayrıca, 6 ay daha uzatılabilecek olan 18 aylık yeni bir geçiş aşamasının başlatılmasını da kapsamaktaydı. Bu anlaşma, Genel Ulusal Kongre üyelerinden oluşan Yüksek Danıştay'ın kurulmasını ve Haziran 2014'te seçilen Temsilciler Meclisi'nin geçiş dönemi boyunca yasama organı olarak görevini yürütmesini

[366] **a.g.e.** s.20-22.

öngörmüştür.[367] Libya Siyasi Anlaşması daha sonra anayasa bildirgesine dahil edilerek onun bir parçası olmuştur.

Aşağıda sunulan bilgi ve değerlendirmeler Emekli Libya Kara Kuvvetleri Komutanı Yousef Mangoush ile yapılan mülakattan elde edilen bilgiler doğrultusunda şekillendirilmiştir. Ayrıca bu bilgiler talebimiz doğrultusunda 15 Mart 2021 ve 28 Ağustos 2023 tarihleri arasında Libya Dışişleri Bakanlığı yapan Najla El Mangoush'a danışılarak teyit edilmiştir. Bu arada söz konusu bilgiler ilgili medya organlarında yayınlanmış haberlerle ilişkilendirilmiştir. Libya'daki mevcut siyasi, güvenlik ve ekonomik durumu etkileyen birçok aktör bulunmaktadır. Bunlar; Temsilciler Meclisi, Danıştay, Başkanlık Konseyi, Ulusal Birlik Hükümeti, İstikrar Hükümeti, General Hafter (Genel Komutanlık), Silahlı Oluşumlar ve Yabancı Paralı Askerlerdir.

Libya Temsilciler Meclisi, Genel Ulusal Kongre (önceki yasama organı) tarafından yapılan bir anayasa değişikliğine dayanarak, parlamentonun görev süresinin başlayacağı ilk toplantı tarihinden itibaren, 20 Şubat 2014'te seçilen ve misyonunu tamamlaması için bir yıl süre belirlenen Libya Anayasa Hazırlama Kurucu Meclisi tarafından yazılan anayasanın yürürlüğe girmesiyle görev süresinin sona ermesi şartıyla, 4 Ağustos 2014 tarihinde seçilmiştir. Her halükârda, parlamentonun görev süresi, kurucu organın anayasa taslağını hazırlayacağı ilk oturumunun yapıldığı tarihten itibaren on sekiz ayı geçmeyecek ve görev süresi halk referandumu dışında uzatılamayacaktı. Temsilciler Meclisi seçimlerinde halkın seçime katılım oranı çok düşük kalmış ve katılımcıların genel yüzdesi seçmen kütüklerinde kayıtlı toplam seçmen sayısının %13'ünü geçmemiştir.

Temsilciler Meclisi'nin oturumlarını resmi karargâhı olan Bingazi kentinde yapması gerekiyordu, ancak bazı koşullar nedeniyle oturumlarını Libya'nın uzak doğusunda, Mısır sınırına yakın ve General Hafter'in kontrolünde bulunan Tobruk kentine taşıdı. Hafter'e sadık olan Meclis Başkanı (Aguila Saleh), Meclis'in kararlarını alan tek kişiydi. Aguila

[367] Memet Aksakal (Independent Türkçe), "İçişleri Bakanı Fethi Başağa'yı görevden alan Serrac'ı neler bekliyor? Libya'nın bu duruma gelmesinin sorumlusu kim?", https://www.indyturk.com/node/235621/t%C3%BCrkiyeden-sesler/i%C3%A7i%C5%9Fleri-bakan%C4%B1-fethi-ba%C5%9Fa%C4%9Fay%C4%B1-g%C3%B6revden-alan-serrac%C4%B1-neler-bekliyor (Erişim Tarihi: 23.07.2023).

Saleh, Temsilciler Meclisi'ni bireysel bir şekilde, Meclis'in çalışmalarını tanzim eden iç düzenlemelerin hükümlerine bağlı kalmadan ve yeter sayı katılımcı olmadan yönetmeye başladı. Meclis adına bir dizi kanun ve kararı üyelere sunmadan ve gerekli yeter sayıyı sağlamadan çıkarmıştır. Bu durum, birçok temsilcinin oturumları boykot etmesine neden olmuştur. Bu gelişmelerle beraber, bazı temsilci ve avukatlar Temsilciler Meclisi seçimlerinin anayasaya uygunluğu konusunda Anayasa Mahkemesi'ne itirazda bulunmuş, çıkan kararda seçimi düzenleyen yasanın geçersiz olduğu, bunun da Temsilciler Meclisi'nin ve bu konseyde alınan tüm kararların feshi anlamına geldiği belirtilmiştir. Ne var ki, Temsilciler Meclisi bu hükmü uygulamayı reddetmiştir.[368]

Temsilciler Meclisi seçim sonuçlarını kabul ettikten sonra Genel Ulusal Kongre ile devir ve teslim işlemlerini yürütmeden Tobruk şehrinde toplanmış ve ilk oturumunu gerçekleştirmiştir. Bu durum, Genel Ulusal Kongre'nin oturumlarının devam ettiğini duyurmasına neden olmuştur. Anayasa Mahkemesi'nin Temsilciler Meclisi'nin anayasaya aykırılığına dair kararından sonra, Genel Ulusal Kongre kendisini yasama organı olarak ilan etmiş ve yeni seçimler yapılana kadar görevlerini yerine getirmeye devam edileceği duyurulmuştur. Bu noktadan sonra ülkede siyasi bölünme başlamıştır. Biri Tobruk merkezli Hafter ve Mısır kontrolünde diğeri Trablus'ta olmak üzere iki ayrı parlamento oluşmuştur.[369]

Bu gelişmelerin ardından, Genel Ulusal Kongre'nin Trablus merkezli Kurtuluş Hükümeti adlı bir hükümeti kurma planı ve Temsilciler Meclisi'nin de Libya'nın doğusundaki El Bayda kentinde Geçici Hükümet adlı paralel bir hükümet kurması nedeniyle yönetimde başka bir bölünme daha yaşanmıştır.

Libya'daki Birleşmiş Milletler Destek Misyonu'nun ülkedeki bölünmüş durumu ele almak ve yaşanan siyasi/yasal çıkmaza bir çözüm arama girişimi doğrultusunda, çatışan Libyalı tarafları Fas'ın Skhirat kentinde bir araya getirmiş, bunun sonucu olarak da 17 Aralık 2015'te Libya Siyasi Anlaşması (Skhirat Anlaşması) imzalanmıştır. Siyasi anlaşma,

[368] Şarkul Avsat, "Libya Temsilciler Meclisi ikinci bölünmenin eşiğinde", https://turkish.aawsat.com/home/article/2672476/libya-temsilciler-meclisi-ikinci-b%C3%B6l%C3%BCnmenin-e%C5%9Fi%C4%9Finde (Erişim Tarihi: 02.08.2023).
[369] **a.g.e.**

anlaşmanın imzalandığı tarihte Genel Ulusal Kongre'nin geçerli üyeleri olan üyelerin Danıştay Yüksek Kurulu üyesi sayılmaları şartıyla, Danıştay'ın bir yüksek danışma makamı olarak kurulmasını öngörüyordu. Temsilciler Meclisi'nin bu kararı tanımamış ve Genel Ulusal Kongre'yi meşru yasama organı olarak görmeye devam etmiştir.

Yüksek Danıştay 145 üyeden oluşmakta ve merkezi Trablusgarp'ta bulunmaktaydı. Siyasi anlaşmanın üçüncü eki, bu konseyin çalışmalarının kurallarını belirmektedir. Danıştay, anlaşma ile belirlenen bir dizi konuda Temsilciler Meclisi'nin ortağı olmuştur. Siyasi Anlaşma, 3/8/2011 tarihinde yayınlanan Anayasa Beyannamesi'ne dahil ederek hem Temsilciler Meclisi'nin hem de Danıştay'ın statüsü anayasal hale getirilmiştir.

Libya Siyasi Anlaşması kapsamında, Fayiz es-Serrac başkanlığındaki Ulusal Mutabakat Hükümeti Başkanlık Konseyi tarafından temsil edilen birleşik bir yürütme otoritesi kurulmuştur. Temsilciler Meclisi, Siyasi Anlaşmanın imzacıları arasında yer almasına rağmen, emekli Tümgeneral Halife Hafter'in etkisi ile Başkanlık Konseyi'ni ve hükümetini tanımayı reddetmiştir. Başkanlık Konseyi, uluslararası kamuoyu tarafından desteklenmiş ve Libya'daki tek meşru otorite olarak görülmüştür. 2019 yılında, Ghassan Salamé başkanlığındaki Libya'daki Birleşmiş Milletler Destek Misyonu, büyümeye devam eden Libya krizini çözmek için 14-16 Nisan 2019 tarihleri arasında Libya'nın Gadames kentinde Libya Ulusal Forumu'nun düzenleneceğini duyurmuştur. Emekli Tümgeneral Halife Hafter, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Trablus'a resmi bir ziyarette bulunduğu gün olan 4 Nisan 2019'da söz konusu Forum'un düzenlemesini engelleme amacıyla başkent Trablus'a saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Hafter'in Trablus'a düzenlediği saldırılar, Birleşmiş Milletler misyonunun toplantı yapma çabalarının başarısızlığa uğramasına neden olmuştur. Hafter güçlerinin Trablus'a girmesi, BAE, Suudi Arabistan, Mısır, Fransa ve Rusya'dan alınan büyük desteğe rağmen 14 ay sürmüştür.

27 Kasım 2019'da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Ulusal Mutabakat Hükümeti Başkanlık Konseyi Başkanı Fayiz es-Serrac, iki ülke arasında 2012 yılında imzalanan güvenlik anlaşmasının güncellenmiş versiyonu olan "Güvenlik ve Askeri İş Birliği" anlaşmasının bir sonucu olarak, Türkiye, Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne destek sağlamış ve bu da Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin kuvvetlerinin

Haziran 2020'de Trablus'a yönelik saldırılarının geri püskürtülmesine olanak sağlamıştır. Hafter'in kuvvetleri kendisine destek sağlayan Afrikalı ve Rus (Wagner) paralı askerleriyle birlikte başkentten 500 km uzağa El-Cufra bölgesine çekilmişlerdir.

Bu gelişme sonrasında, Libya krizine çözüm üretmek adına Paris, Moskova ve Berlin'de çeşitli uluslararası konferanslar ve toplantılar düzenlenmiş ve BM Güvenlik Konseyi, Libya konulu Berlin Konferansı'nın sonuçlarını onayladığı 2510/2020 sayılı kararı yayınlamıştır. Birleşmiş Milletler Libya Destek Misyonu daha sonra *"Libya'nın egemenliğini ve ülke kurumlarının demokratik meşruiyetini yeniden tesis etmek için mümkün olan en kısa zamanda ulusal seçimlerin yapılmasını sağlayacak düzenlemeleri gerçekleştirmek ve birleşik bir yönetim çerçevesi üzerinde fikir birliği sağlamak"* amacıyla Tunus'ta bir Libya Siyasi Diyalog Forumu düzenleneceğini açıklamıştır.[370]

Libya siyasi ve sosyal yelpazesinin renklerini temsil eden kadın ve erkek 75 katılımcının bulunduğu Forum, bir cumhurbaşkanı, iki milletvekili ve ayrıca bir başbakandan oluşan bir başkanlık konseyi tarafından temsil edilen yeni bir birleşik yürütme otoritesi oluşturulması üzerinde anlaşmaya varılmasıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca, kapsayıcı ve demokratik ulusal seçimlerin düzenlenmesi için bir yol haritası üzerinde de anlaşmaya varılmıştır. Buna göre, 24 Aralık 2021 tarihinde güvenilir bir seçim gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Daha sonra, Stephanie Williams liderliğindeki Birleşmiş Milletler Libya Destek Misyonu (UNSMIL), İsviçre'nin Cenevre kentinde Libya Siyasi Diyalog Forumu toplantılarını düzenlemeye devam etmiş ve Şubat 2021'in başında, aşağıdaki isimlerle yeni bir Başkanlık Konseyi oluşturulması kararlaştırılmıştır.

- Mohamed Yunus al-Menfi, Başkanlık Konseyi Başkanı

- Musa Al-Koni, Başkanlık Konseyi Üyesi.

- Abdullah Al-Lafi, Başkanlık Konseyi Üyesi

[370] Mücahit Aydemir (Anadolu Ajansı), **Libya Siyasi Diyalog Forumu kasımda Tunus'ta düzenlenecek**, 11.10.2020, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libya-siyasi-diyalog-forumu-kasimda-tunusta-duzenlenecek-/2002495 (Erişim Tarihi: 14.08.2023).

Ayrıca, Ulusal Birlik Hükümeti'ni kurmakla Abdülhamid Muhammed el-Dibeybe'nin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun yanı sıra, 2015'te Skhirat'ta imzalanan siyasi anlaşmanın gözden geçirilmiş bir versiyonu üzerinde mutabık kalınmıştır. Bu anlaşmayla, yeni Başkanlık Konseyi'nin yetkilerinin yanı sıra Ulusal Birlik Hükümeti'nin görev ve yetkileri de belirlenmiştir.

5 Şubat 2021'de Cenevre'de düzenlenen Libya Siyasi Diyalog Forumu'nun sonucunda ortaya çıkan hükümet, iki rakip hükümetin (Trablus merkezli uluslararası kabul görmüş Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Bingazi merkezli Temsilciler Meclisi tarafından atanan geçici hükümet) yerini aldı. Temsilciler Meclisi tarafından 10 Mart 2021'de Sirte kentinde düzenlenen halka açık oturumda Ulusal Birlik Hükümeti'ne güven oylaması gerçekleştirilmiş ve hükümet, oturuma katılan 133 milletvekilinden 132'sinin güven oyunu almıştır.

Emekli Tümgeneral Halife Hafter, Milli Birlik Hükümeti'nden, Trablus'a yönelik saldırıyı başlatmak için yabancı paralı askerlerin kullanılmasından kaynaklanan borçlar da dahil olmak üzere masraflarını ve borçlarını ödemek için başında bulunduğu sözde Genel Komutanlığa para ödenmesini talep etmiştir. Hükümet talep edilen bu fonu ödemeyi reddetmiş ve buna karşılık Hafter, Temsilciler Meclisi Başkanı Aguila Salih'e Hükümetin sunduğu bütçeyi kabul etmemesi yönünde telkinde bulunmuştur. Bu gelişme sonrasında bütçe onaylanmamış olsa da, hükümet, Merkez Bankası'nın devlet işlerini yönetmek ve maaşları ödemek için her ay bir önceki yılın bütçesinin değerinin 1/12'sini harcamasına izin veren Devlet Kamu Maliyesi Yasası'na dayanarak gerekli düzenlemeleri yapabilmiştir.

Hafter'in baskısıyla 21 Eylül 2021'de Temsilciler Meclisi, yeter sayıya ulaşılamayan ve Temsilciler Meclisi'nin bu gibi durumlarda Danıştay'a danışmasını zorunlu kılan siyasi anlaşmanın şartlarına uyulmaması ile gölgelenen bir oturumda Milli Birlik Hükümeti'nden güven oyunun geri çekilmesine ilişkin bir karar almıştır. Bu kararın ardından Danıştay, Anayasa Beyannamesi'ni ve siyasi anlaşmayı ihlal ettiği gerekçesiyle güven oyunun geri çekilmesine ilişkin Temsilciler Meclisi kararını geçersiz sayarak reddetmiştir. Ayrıca, Ulusal Birlik Hükümeti de Temsilciler Meclisi'nin bu kararı reddettiğini açıklamıştır.

Libya’nın batı bölgesindeki çoğu şehirde de güven oyunu geri çekme kararını reddeden ve Temsilciler Meclisi'nin devrilerek parlamento seçimlerinin mümkün olan en kısa sürede yapılmasını talep eden geniş katılımlı halk gösterileri düzenlenmiştir. Aynı şekilde uluslararası kamuoyu da güven oyunu geri çekme kararını hukuka ve doğru prosedürlere uymadığı için tanımamış ve Ulusal Birlik Hükümetini meşru hükümet olarak tanımaya devam etmiştir.

Hafter ve Aguila Salih'in, Ulusal Birlik Hükümeti'ni güven oyunu çekerek devirme girişimi sonuçsuz kalmış ve hükümet, Libya halkının ve uluslararası toplumun desteğiyle çalışmalarını sürdürmeye devam etmiştir. Bu denemeyle istenilen sonucun alınamamasının ardından Temsilciler Meclisi Başkanı, sözde Genel Komutanlık için talep edilen fonun ödenmesi için kendisine ve Hafter'e yakın bir hükümet oluşturmak amacıyla birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerden biri, Temsilciler Meclisi'nde yeter sayı bulunamayan bir oturumda anayasa değişikliği konusunda ön oylama yapılmasıdır. Ayrıca, 10 Şubat 2022’deki bir oturumda, Fethi Başağa, Ulusal Birlik Hükümeti'nin yerini almak üzere Ulusal İstikrar Hükümeti adlı paralel bir hükümet kurmakla görevlendirmiştir.

Ancak bu hamle de Libya'da Ulusal Birlik Hükümeti'ni meşru bir otorite olarak görmeye devam eden uluslararası toplum kadar, Danıştay ve Milli Birlik Hükümeti tarafından da reddedildiği için başarılı olamamıştır. İstikrar hükümeti görevlerini yerine getirmek için başkent Trablus'a giremezken, Başbakan Fethi Başağa başkente girmek için birden fazla girişimde bulunmuş ancak başarısız olmuştur. Hükümet, işini yürütmek için gerekli fonları bulamadığı ve Trablus'taki resmi karargâha ulaşamadığı için Hafter'in kontrolündeki bölgelerde varlığını sürdürmek zorunda kalmıştır.

Diğer bir etkin siyasal aktörde Emekli Tümgeneral Halife Hafter’dir. 1969'da Libya'da monarşiye karşı yapılan darbede Muammer Kaddafi ile birlikte yer alan Libyalı subaylardan biri olan Halife Hafter, sonrasında Muammer Kaddafi'nin en yakın arkadaşlarından biri olmuştur. Kaddafi rejiminde birçok yüksek rütbeli askeri pozisyonda bulunmuş ve daha sonra Çad'da bulunan Libya kuvvetlerinin komutanı olarak atanmıştır. Mart 1987'de Wadi Doum Savaşı’nda Çad güçleri tarafından yakalanmış ve 1990'da Çad

Devlet Başkanı Hassan Habari rejiminin düşüşüne kadar Çad hapishanelerinde kalmıştır. Ardından Amerika'ya sınır dışı edilmiş ve orada yirmi yıl kalarak Amerikan vatandaşı olmuştur. 17 Şubat 2011'de Kaddafi rejimine karşı ayaklanmaların patlak vermesi, Hafter'in yeniden ön plana çıkması için bir fırsat olmuştur. Hafter, Libya'da Kaddafi'nin yerini almak amacıyla isyan dalgasına katılarak isyancı güçlere liderlik etmek istemiş ancak muhalifler tarafından kabul görmemiş ve devrim sonrasında arzu ettiği gibi ordu komutanlığına terfi etmek yerine emekliliğe sevk edilmiştir. Sonrasında Hafter, Amerika'ya dönerek özellikle Kaddafi'ye sadık ve devrimden sonra emekliye ayrılan diğer askerlerden taraftar toplamaya başlamıştır.

Hafter, Batılı siyasi ve istihbarat çevrelerinden (CIA ile Fransız, Mısır ve BAE istihbaratı) aldığı destekle, özellikle ülkenin doğusundaki Bingazi kentinde ordu ve polis memurlarını hedef alan bir suikast dalgası gerçekleştirerek kamuoyunu kışkırtma amaçlı bir plan uygulamaya koymuştur.

14 Şubat 2014'te Hafter, El Arabiya kanalında yaptığı bir açıklamayla, ülkedeki mevcut Şeriat rejimine karşı bir darbe olarak kabul edilen geçici anayasal deklarasyonun, Genel Ulusal Kongre'nin ve hükümetin feshedildiğini duyurmuş ancak bu darbe girişimi, sahada herhangi bir hamle yapmayı başaramadığı için televizyon duyurusunun ötesine geçmemiştir.[371] Daha sonrasında Hafter, doğu bölgesindeki bazı aşiretlerden destek bulmuş ve Libya Ulusal Ordusu (LOU) adında bir milis gücü kurmayı başarmıştır. Bu süreçte, Temsilciler Meclisi Başkanı'nın yanı sıra Mısır, Fransa, Birleşik Arap Emirlikleri, Fransa ve daha sonra Rusya tarafında desteklenmiştir.

Hafter kontrolündeki Libya Ulusal Ordusu, Bingazi ve Derne'ye karşı, Onur Operasyonu adını verdikleri bir askeri operasyon başlatmış ve bu operasyon aracılığıyla üç yıldan fazla sürecek bir savaş dönemi başlamıştır.[372] Bu süre zarfında aşırılıkçı dini milislerle (El-Madkhala) ittifak kurulmuş ve IŞİD ile de ittifak kurma noktasına gelinmiştir. Bu savaşta,

[371] Alarabiya, "Haftar moves the Libyan street without overthrowing power", 2014, https://shorturl.at/chjx7 (Erişim Tarihi: 12.08.2023).
[372] Mücahit Aydemir (Anadolu Ajansı), "Libya'da darbe girişimi ülkeyi iç savaşa sürükledi", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-darbe-girisimi-ulkeyi-ic-savasa-surukledi/105111 (Erişim Tarihi: 17.07.2023).

Mısır ve BAE hava kuvvetleri Hafter güçlerinin yanında yer almış ve birkaç hava saldırısı düzenleyerek doğrudan destek sağlamışlardır. Bu saldırılar sonucunda, Bingazi ve Derne şehirlerinin büyük bir bölümünü tahrip edilmiş, BM verilerine göre 146.000 kişi yerlerinden edilmiş, 280 sivil ve 2000 asker hayatını kaybetmiştir. Hafter, Libya'nın doğu bölgesini bu şekilde kontrolü altına almayı başarmıştır.[373]

Bu dönemde Temsilciler Meclisi Başkanı Aguila Saleh, Libya ordusunun liderlik kademelerinin yetkilerini düzenleyen 2012 tarihli 11 sayılı Kanun'da bir değişiklik yaparak Ordu Başkomutanlığı pozisyonunu oluşturmuş ve Korgeneral rütbesine terfi ettirillen Hafter bu pozisyona atanmıştır.

Aralık 2015'te imzalanan Libya Siyasi Anlaşması (Skhirat Anlaşması) Başkanlık Konseyi'ne Ordu Yüksek Komutanı'nın yetkilerinin verilmesi ve bu yetkilerle Hafter'i Temsilciler Meclisi Başkanı tarafından atandığı görevden alma olasılığı bulunduğu için Hafter, bu anlaşmayı tanımadığını beyan etmiştir. Aynı zamanda bu karar, Hafter tarafından karşı çıkılan diğer bir husus olan, askeri kurumun sivil otorite altına alınması anlamına gelmekteydi.

BAE, Fransa ve Mısır'ın askeri desteğiyle Hafter, 2019'un başında güneybatıdaki Fizan bölgesinin en önemli şehir ve kasabalarını kontrolünü ele geçirmiş ve böylece ülke alanının yaklaşık %70'ini kontrolünü sağlayabilmiştir. Ancak bu durum başkent Trablus'un kontrolü olmadan bir anlam ifade etmemekteydi.

4 Nisan 2019'da Hafter kontrolündeki LOU güçlerinin, Gadames kentinde düzenlenmesi planlanan Libya Ulusal Forumu öncesinde Trablus'a başlattığı saldırının iki hafta içinde başarıyla tamamlanacağının düşünülmesine karşın beklemedik bir direnişle karşılaşmıştır. Misrata, El-Zaviye ve Batı Dağları (Cebel Nefuse) kentlerinin başını çektiği batı bölgesinin çeşitli yerlerinden gelen Trablus savunucularının gösterdiği büyük destekle, LOU güçlerinin başkente girmeleri engellenmiştir.

[373] Al jazeera, "Timeline: Haftar's months-long offensive to seize Tripoli", 19.02.2020, https://www.aljazeera.com/news/2020/2/19/timeline-haftars-months-long-offensive-to-seize-tripoli (Erişim Tarihi: 20.07.2023).

Hafter, Afrikalı paralı askerlerden ve Rus Wagner Şirketi'nin paralı askerlerinden oluşan büyük kuvvetler kullanmasına ve Mısır, Fransa, Birleşik Arap Emirlikleri ve Rusya'dan aldığı büyük desteğe rağmen, 14 aydan fazla süren savaşa rağmen başkente girememiştir. Bu süre zarfında ağır kayıplar vermiş ve nihayetinde büyük bir yenilgiye uğramıştır. Trablus savunmasına katılanların ve Ulusal Mutabakat Hükümeti güçlerinin aldığı Türk desteğinin karşısında, Hafter güçleri çaresiz kalmışlardır.[374]

Hafter, doğu ve güney bölgeleri üzerindeki kontrolünü hala sürdürmekte, Aguila Salih aracılığıyla Temsilciler Meclisi ve ülkenin doğusundaki Fethi Başağa başkanlığındaki paralel hükümet üzerindeki nüfuzu devam etmektedir.

Bu bağlamda şunun da belirtilmesinde gerek vardır ki Libya'da silahlı oluşumlar ciddi bir güç merkezi haline gelmiştir. 17 Şubat devriminin zaferi ve 23 Ekim 2011'deki kurtuluş ilanının ardından resmi askeri ve güvenlik kurumları çökmüş, çeşitli şehir ve köylerde askeri meclisler oluşturulmuş, bu meclisler devrime katılan militanları güvenlik boşluğunu kapatmak adına silahlı gruplar halinde örgütlemiştir.

Bu oluşumlar, birbirini izleyen hükümetlerin ülkede güvenliği sağlayabilecek askeri ve güvenlik güçleri inşa etmedeki başarısızlık ortamında büyümeye devam ederek güvenliğin sağlanmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. 2015 yılında batı bölgesindeki, özellikle Misrata'daki silahlı oluşumlar, Sirte kentinde IŞİD ile savaşılması ve yenilgiye uğratılmasında büyük rol oynamıştır.[375] Ayrıca, Halife Hafter'e bağlı güçlerin 2019'da başkent Trablus'a yönelik saldırısına karşı koymada ve Haziran 2020'de bu güçlerin yenilgiye uğratılmasında yine büyük rol oynamışlardır.

Ülkenin doğu bölgesindeki silahlı oluşumlar tamamen Hafter'in liderliğindeki sözde Genel Komutanlığa bağlanmış ve bugün güçlerinin önemli bir bileşenini oluşturmaktadırlar. Silahlı oluşumların çoğunun devletin güvenlik ve askeri unsurlarına

[374] Anadolu Ajansı, "Türkiye'nin desteği 2020 yılında Libya'nın kaderini değiştirdi", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-destegi-2020-yilinda-libyanin-kaderini-degistirdi/2093486 (Erişim Tarihi: 23.07.2023).

[375] International Crisis Group, "Libya Siyasi Anlaşması: Sıfırlama Zamanı", https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/libya/libyan-political-agreement-time-reset (Erişim Tarihi: 28.07.2023).

dahil olduğu düşünülmektedir, ancak bazıları hala siyasi kararlarda etkiye sahiptir ve gelecekteki herhangi bir uzlaşma veya siyasi anlaşmada dikkate alınması gereken önemli bir unsur olarak görülmektelerdir.

Libya'daki yabancı paralı askerlerin varlığı, Kaddafi'nin 17 Şubat devrimini bastırmak için çok sayıda Afrikalı paralı asker getirdiği 2011'e kadar uzanmaktadır. Söz konusu dönemde sınırlı sayıda Sırp, Ukraynalı ve diğer Doğu Avrupalı paralı askerler de kullanılmıştır. Devrimin zaferi ve Kaddafi rejiminin çöküşünden sonra, Afrikalı paralı askerlerin çoğunun sadece kendi ülkelerindeki silahlı muhalefet hareketlerine mensup olmaları ve devrim sonrası gelen hükümetlerin güney Libya bölgesinde kontrolü tam olarak sağlayamamaları sebebiyle, geldikleri ülkelere yakın olan bu bölgelerde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Şu anda, Libya'nın güneyindeki bölgelerde, Mali, Nijer ve Sudan'daki rejimlere karşı silahlı muhalefet hareketlerine mensup Afrikalı paralı askerler bulunmakta ve bunların sayısının binler olduğu tahmin edilmektedir.

Hafter, Onur Operasyonu esnasında Bingazi ve Derne'ye yönelik saldırıların büyük bölümünde bu paralı askerleri kullanmıştır. Afrikalı paralı askerler de 2019'da başkent Trablus'a saldıran güçlerin büyük bir kısmını oluşturmaktaydı. Hafter, hala kontrol ettiği bölgelerde bulunan petrol sahalarının ve limanların güvenliğini bu askerlerle sağlamaktadır. Hafter, Trablus'a yönelik saldırılarında Afrikalı paralı askerlerin yanı sıra, Rusya, Sırbistan, Ukrayna ve diğer Doğu Avrupa ülkelerindeki eski özel kuvvetler personellerinden oluşan yaklaşık iki bin kadar Rus Wagner Şirketi'ne ait paralı askeri de kuvvetleri arasında bulundurmuştur.

Hafter ayrıca, Libya'nın merkezinde ve güneyinde El-Cufra, Tamanhint ve Brak el-Şati olmak üzere stratejik öneme sahip üç hava üssünü Wagner paralı askerlerinin kontrolüne bırakmıştır. Sonraki süreçte Wagner paralı askerlerinin varlığı Libya'daki Rus kuvvetlerinin resmi bir varlığına dönüşmüş ve Sirte'deki Akdeniz kıyılarından başlayarak, El-Cufra ve Sabha'dan geçerek, Libya'nın en güneyindeki Al-Waigh Hall'a kadar uzanan bir bölgeyi ve hava üssünü kontrol etmekteydiler. Böylece bu üsler Rus kuvvetlerinin Akdeniz'den Sahra altı Afrika ülkelerine ve oradan da diğer Afrika ülkelerine geçişi için

stratejik bir koridor haline gelmiştir. Bu sayede Wagner'e ait unsurlar söz konusu bölgedeki ülkelerin birçoğunda konuşlanmayı başarmışlardı.

Wagner, Moskova'nın çatışma ve gerilim alanlarında hibrit savaşa dayalı politikasının bir uygulayıcısı olarak bu bölgelerde rol maktadır. Wagner, keşif ve topçu ateşini yönlendirme amaçlı dronlara, Banster uçaksavar füze sistemlerine, MiG-29 avcı uçaklarına ve Sukhoi Su-24 bombardıman uçaklarını içeren iyi bir silah gücüne sahip bulunmaktaydı.[376] Wagner, emirlerini sadece Rusya Savunma Bakanlığı'ndan alarak hareket etmekteydi. Hafter'in artık Wagner üzerinde hiçbir kontrolü bulunmamakta hatta Hafter artık Wagner'in komutasında hareket etmekteydi.

Bölgesel ve uluslararası müdahale, Libya'daki mevcut siyasi durumun şekillenmesinde önemli bir faktör oluşturmaktadır. Uluslararası Güvenlik Konseyi'nin kararları ve Libya ile ilgili düzenlenen uluslararası konferansların sonuçları doğrultusunda bazı ülkelerin meşru otoriteyi desteklediği bir dönemde, diğer ülkelerin de isyan ve darbeyi Hafter'e her şekilde arka çıkarak desteklediği görülmekteydi. Bu ülkeler Libya üzerinde herhangi bir yolla güç kazanarak çıkarlarını Hafter aracılığıyla elde etmeyi ummaktalardı. Uluslararası ve bölgesel pozisyonlar incelendiğinde, Libya dosyasına müdahale eden ülkeler üç kategoriye ayrılabilir.[377]

- Libya'nın Meşruiyetini ve İstikrarını Destekleyen Ülkeler: Meşru yasama ve yürütme otoritelerinin yasaya uygun seçimler yoluyla belirlenmesini destekleyen ülkelerin başında Türkiye ve Katar, sonrasında da ABD ve Cezayir gelmektedir.
- Meşruiyete Karşı İsyanı ve Darbeyi Destekleyen Ülkeler: Hafter'in, Temsilciler Meclisi Başkanı Akile Salih gibi yandaşları aracılığıyla Libya'yı kontrol etmesine destek olan ülkelerin başında Mısır, BAE, Fransa gelmektedir. Bunları takiben Suudi Arabistan, Ürdün ve Rusya da bu ülkeler arasında yer almaktadır.

[376] Anadolu Ajansı, "Rus yönetimine isyanının ardından Wagner'in Arap ülkelerindeki akıbeti ne olacak?", https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rus-yonetimine-isyaninin-ardindan-wagnerin-arap-ulkelerindeki-akibeti-ne-olacak/2945744 (Erişim Tarihi: 15.07.2023).
[377] BBC News Türkçe, "Libya'daki en önemli siyasi aktörler hangi ülkeler ve kim, ne istiyor?", 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809 (Erişim Tarihi: 12.07.2023).

- Tarafsız Kalmaya Çalışan Ülkeler: İtalya, Almanya ve diğer bazı Avrupa ve Afrika ülkeleri meşru hükümet ve Hafter arasında konumlarını net bir şekilde tanımlamamış olsalar da bir yandan seçimlerin yapılmasına ve yeni bir meşru otorite belirlenmesine desteklerini beyan ederken, diğer yandan çıkarlarını korumak adına tüm taraflarla diyaloglarını canlı tutmaya çalışmaktadırlar.

Yukarıda, Libya'daki mevcut siyasi durumun ne kadar karmaşık olduğu açıkça görülmektedir. Bunun başlıca sebebi ülkedeki bölünmenin her mecrada etkisini göstermesidir.

Yasama yetkisiyle, sekiz yıldan fazla bir süredir iktidarda olan ve Hafter'e yakınlığıyla bilinen Aguila Salih tarafından yönetilen Temsilciler Meclisi, seçimlerin yapılmasının önünde bir engel olarak durmaktadır. Temsilciler Meclisi seçimlerin yapılması için gerekli yasal düzenlemeyi yapmaktan kaçınmakta ve bunun yerine mevcut durumun korunması yönünde ayrıntılı bir anayasal düzenleme yapmak istemektedir.

Öte yandan Trablus'ta devletin en yüksek danışma makamı olarak kabul edilen ve Libya Siyasi Anlaşması'nın (Skhirat Anlaşması) belirlediği yetkilerin birçoğunda Temsilciler Meclisi'nin ortağı olan Yüksek Devlet Konseyi bulunmaktadır. 2012'den beri iktidarda olan Yüksek Devlet Konseyi, başkanı Halid el-Mişri aracılığla Temsilciler Meclisi Başkanı ile bir anlaşmaya varıp yeni bir hükümet kurarak, Merkez Bankası, Denetim Bürosu ve İdari Kontrol Otoritesi gibi devletteki yüksek pozisyonlara kendilerine bağlı olarak çıkarları doğrultusunda hareket edecek figürleri yerleştirmek ve seçim yapılmadan sahnedeki varlıklarını sürdürmek istemektedirler.

Libya'da yürütme organı düzeyinde iki hükümet bulunmaktadır. Bunlar, uluslararası toplum tarafından tek meşru hükümet olarak tanınan Abdülhamid Muhammed el-Dibeybe başkanlığındaki Ulusal Birlik Hükümeti ve Temsilciler Meclisi'nin desteğiyle Fethi Başağa başkanlığında kurulan İstikrar Hükümeti adlı bir paralel hükümettir.[378] İstikrar

[378] Şarkul Avsat, "Libya'da Başağa ve Dibeybe hükümetleri arasındaki güç mücadelesi derinleşiyor", https://turkish.aawsat.com/home/article/4256801/libyada-ba%C5%9Fa%C4%9Fa-ve-dibeybe-h%C3%BCk%C3%BCmetleri-aras%C4%B1ndaki-g%C3%BC%C3%A7-m%C3%BCcadelesi-derinle%C5%9Fiyor (Erişim Tarihi: 17.07.2023).

Hükümeti, Hafter'in kontrolündeki bölgelerde paralel bir hükümet olarak faaliyet göstermeye devam etmekte, ancak çalışmalarını yürütmesini sağlayacak herhangi bir kaynağı bulunmamaktadır.

Ülkenin doğu ve güney bölgesinde güvenlik ve askeri güçler düzeyinde, Tümgeneral Halife Hafter'in başkanlık ettiği sözde Genel Komutanlık bulunmaktadır. Genel Komutanlık, Savunma Bakanlığı'na rapor vermesi gerekmesine rağmen, emirleri sadece başkanı Hafter'den almakta ve kendisi dışında Libya'da var olan hiçbir otoriteyi tanımamaktadır.

Batı bölgelerinde ise, Milli Birlik Hükümeti bünyesinde yer alan Savunma Bakanlığı'na bağlı Libya Ordusu Genelkurmay Başkanlığı bulunmaktadır. Genelkurmay Başkanlığı, talimatları ve emirleri direkt olarak Savunma Bakanlığı'ndan almakta ve başkent Trablus da dahil olmak üzere batı bölgelerini kontrol etmektedir. Bu bölgelerde, Milli Birlik Hükümeti'ndeki bakanlıklara ve kurumlara bağlı olarak görev yapan ve maaşlarını ondan alan bir dizi silahlı oluşum da Genel Kurmay Başkanlığı'nın kontrolünde bulunmaktadır ancak bu oluşumlar aslen emirleri fiili liderlerinden almaktadırlar.

Siyasi sahneyi daha da karmaşık hale getiren dış müdahalelerdir. Örneğin Mısır, Temsilciler Meclisi Başkanı Aguila Salih'in yanı sıra Libya Arap Silahlı Kuvvetleri Genel Komutanlığı adlı silahlı grubun başkanı Halife Hafter'i de kontrol etmektedir. Mısır, kontrolünde bulunduğu bu unsurların güç kazanması için tüm imkanlarını seferber etmektedir. Aynı şekilde Fransa, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Rusya gibi ülkeler de Temsilciler Meclisi ve Hafter'in güç kazanmalarını sağlamak için gerekli desteği sağlamaktadırlar. Trablus'ta bulunan Milli Birlik Hükümeti'ne Türkiye ve Katar tarafından siyasi ve askeri destek sağlanmaktadır. Mevcut durumda Başkanlık Konseyi'nin siyaset sahnesi üzerindeki etkisi çok sınırlı kalmaktadır.

Libya meselesine müdahil olan ülkelerin çıkar çatışması, Libya krizine ilişkin bir çözüme ulaşma girişimlerine de yansımaktadır. Bu durum, Libya BM Misyonunun, çözümle ilgili herhangi bir konuyu BM Güvenlik Konseyi gündemine taşımasında büyük zorluklarla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, küresel ve bölgesel aktörlerin

Libya üzerindeki çıkar çatışmaları çözüm geliştirmeye yönelik her türlü yaklaşımı engellemektedir.

Bu bölümü toparlamak adına aşağıda, Libya'nın geleceği üzerine bazı analiz ve görüşlere yer verilmiştir. Libya, stratejik coğrafi konumuyla ön plana çıkmaktadır. Akdeniz'in kuzeyinde yer alır ve Akdeniz'in güney kıyısında yaklaşık iki bin kilometrelik bir sahil şeridine sahiptir. Bu uzunluk, Güney Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında en uzun sahil şeridi uzunluğudur. Ayrıca, Libya'nın kıyıları, Orta Afrika ülkelerine en yakın olanlardır ve altı ülkeyle sınırı bulunmaktadır. Batıda Tunus ve Cezayir, güneyde Nijer ve Çad, güneydoğuda Sudan ve doğuda Mısır ile komşudur. Libya, yaklaşık 1,8 milyon kilometrekarelik toprak genişliğiyle, dünya genelinde 16. sırada ve Afrika'da 4. sırada yer almaktadır. [379] Coğrafi konumuyla birlikte Libya, kara ve denizde devasa petrol ve gaz rezervlerine sahiptir. Ayrıca, yılda en fazla güneşlenme saatine sahip olması, temiz enerji kaynağı olarak da büyük bir potansiyele sahip olduğunun bir göstergesidir. Libya'nın bu konumu, Akdeniz kıyısındaki Libya limanlarında serbest ticaret bölgeleri kurularak uluslararası ticaret hareketliliğinde önemli bir rol oynama potansiyeli oluşturmaktadır. Aynı zamanda, güney sınırlarında karayolu ağları ve demiryolu hatları oluşturularak Sahel, Sahra ve Orta Afrika ülkelerinin birbirine bağlaması için Kuzey Afrika ülkeleri arasında en uygun konuma sahip olanıdır. Libya'daki nüfus, büyük coğrafi alanı ve komşu ülkelerin nüfusuyla kıyaslandığında düşüktür ve yedi milyon kişiyi geçmemektedir. Libya halkı, Araplar, Korgilikler ve Amazighlerin karışımıdır, ancak aralarında sınıfsal, sosyal veya dini herhangi bir fark bulunmamaktadır. Bu halkların hepsi İmam Malik mezhebinden Sünni Müslümanlardır. Aralarında mezhepsel veya etnik çatışmalar yaşanmamaktadır. Genel olarak yaşanan meydana gelen sorunlar ve iç savaşların nedenleri/motivasyonları siyasi temellidir.

Libya coğrafi konumu itibarıyla Avrupa ülkeleri üzerinde büyük ölçüde etkilidir. Özellikle Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler için büyük ve güvenilir bir enerji kaynağı olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca, Libya, Afrika'nın kuzey kapısı olması dolayısıyla Avrupa'ya yasadışı göç dalgalarının ana geçiş güzergahıdır. Bu sebeple ülkenin siyasi ve güvenlik

[379] Peakvisor, Libya, https://peakvisor.com/adm/libya.html (Erişim Tarihi: 25.07.2023).

durumunun istikrarı, göç dalgalarının yoğunluğuyla doğrudan ilişkilidir. Bunların yanı sıra Libya, Avrupa ülkeleri ile Orta Afrika ülkeleri arasındaki ticaret yollarının açılmasında, zengin petrol ve doğal gaz rezervleriyle stratejik enerji üretimi projelerinin hayata geçirilmesinde kilit bir rol oynamaktadır.

Bütün bunlar ancak meşru ve anayasal şekilde seçilmiş, tüm Libya toprakları üzerinde nüfuzu olan ve uluslararası kamuoyu tarafından da desteklenecek bir hükümetin varlığında başarılabilir. Libya'daki durumun istikrarı büyük ölçüde dış faktörlerle bağlantılıdır. Bölgesel ve uluslararası müdahale ve çıkar çatışmalarının olumsuz yansımaları Libya'daki mevcut siyasi bölünmeyi büyük ölçüde pekiştirmektedir.

Bugün Libya'da en etkili aktörler Türkiye ve Mısır'dır. Mısır, Temsilciler Meclisi ve Halife Hafter'i desteklemektedir. Türkiye'ye ise, uluslararası alanda meşru hükümet olarak tanınan Milli Birlik Hükümeti'ne destek vermektedir. Fransa haricindeki diğer Avrupa ülkeleri ve ABD, Libya'da istikrarın sağlaması adına adil bir seçim yapılmasını ve uyumlu ilişkiler sürdürebilecekleri meşru bir otorite oluşturulmasını istemektedirler.

Böylece Libya'nın geleceği ile ilgili muhtemel üç senaryo öngörülmektedir:

İlk senaryo, Birleşmiş Milletler Libya Destek Misyonunun desteğiyle, Libyalı tarafların bir seçim yasası çıkarmaya ikna edilmesi sonrasında anayasal bir temele dayanan yasama ve başkanlık seçimlerinin yapılarak uluslararası kamuoyu tarafından tanınan ve Libya'nın tamamı üzerinde kontrolü olan yeni bir birleşik otorite oluşmasının sağlamasıdır. Bu senaryo, ABD, Türkiye ve çoğu Avrupa ülkesinin yanı sıra Cezayir ve çoğu Afrika ülkesi tarafından desteklenmektedir. Başarılı olunabilmesi için Türkiye ile Mısır arasında bir fikir birliğine varılması gerekmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin bu konuya ilişkin oturumlarında çoğu ülkenin açıklamaları bu seçeneği desteklemektedir.

İkinci senaryo, Libya'daki durumun mevcutta olduğu gibi devam ederken iç savaş çıkmaması ve petrol akışının devam etmesinin sağlanmasıdır. Bu senaryo Mısır tarafından desteklenmekte, demokratik ve adil seçimler yapılması istenmemektedir. Mısır, üzerinde nüfuzunun olmadığı yeni bir otoritenin ortaya çıkmasından çekinmekte ve mevcut

durumun devam etmesini istemektedir. Bu senaryonun başarılı olması durumunda, mevcut bölünme devam edecek, Libya'da kısa vadede istikrar ve kalkınma olmayacaktır.

Üçüncü senaryo ise bununla ilgili olarak Libya'nın Barka (Sirenayka)-Trablus-Fizan olarak üç bölgeye ayrılmasını içermektedir. Bu ihtimal Libya halkının çoğunluğu ve birçok ülke tarafından kabul edilemez olarak değerlendirilmektedir. Bu ülkelerin başında ise bu senaryoyu kesinlikle reddeden Amerika Birleşik Devletleri gelmektedir. Ayrıca bu senaryonun gerçekleştirilmesini isteyen Fransa, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız vesayeti altında bulunan Fizan bölgesini kontrol etmek istemektedir. Amerika Birleşik Devletleri, daha önce de Libya üzerindeki bir vesayet planı olan Bevin-Sforza Planı olarak adlandırılan projeye karşı çıkmıştır. Bu plan, İtalya Dışişleri Bakanı Carlo Sforza ve İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin tarafından 1949 yılında yapılmış olup, iki ülke arasında Libya'nın bağımsızlığının on yıl boyunca ertelenmesi ve bu süre zarfında Barka'nın İngiliz vesayeti altında, Trablusgarp'ın İtalyan vesayeti altında ve Fizan'ın Fransız vesayeti altında kalması konusunda mutabık kalmışlardır. ABD bu projeye şiddetle karşı çıkmış ve projenin oylanması için Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sevk etmek için uğraş vermiştir. Genel Kurul'daki nüfuzunu kullanan ABD bu projeden vazgeçilmesini sağlamış ve Libya, 24 Aralık 1951'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun aldığı bir kararla bağımsızlığını kazanmıştır. [380]

Bu çerçevede mevcut siyasal ve uluslararası gelişmeler ışığında Türkiye Cumhuriyeti'nin Libya'ya yönelik siyasi girişiminin genel bir aktarımı şu şekilde yapılabilir. Libya-Türkiye ilişkilerinin kökleri, Trablus halkının 1552'de Osmanlı Sultanı Kanuni Sultan Süleyman'a ülkelerini Aziz John Şövalyeleri'nin Haçlılarından kurtarmalarına yardımcı olması için başvurduğu Libya'nın İspanyol işgali dönemine kadar uzanmaktadır. Kanuni, Libya halkının isteğini yerine getirmiş ve Turgut Paşa'yı, halkla iş birliği içinde Haçlıları yenebilecek ve onları Trablusgarp'tan temizleyebilecek bir deniz filosunun başında Libya seferine göndermiştir. Bu olaydan sonra Libya, Libya'yı ve Mağrip'in diğer ülkelerini

[380] Britannica, History of Libya, https://www.britannica.com/place/Libya/History (Erişim Tarihi: 27.07.2023).

savunmada önemli bir rol oynayan Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan ilişkide olduğu yeni bir aşamaya girdi.

20. yüzyılın başlarında, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından ve Osmanlı ordularının Libya'dan çekilmesinden sonra, Osmanlı hükümeti, İtalyan işgaline karşı mücadele eden Libyalı mücahitlere yardım etmek için Enver Paşa ve Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki önemli sayıda Osmanlı subayı ve askerini Libya'ya göndermiştir. Sonrasında ise, Milli mücadeleye destek olmak için Ahmed Al-Sharif Al-Senussi'yle birlikte Türkiye'ye gelen Libyalılar Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Türk kardeşlerinin yanında Çanakkale Savaşı'na ve Kurtuluş Savaşı'na katılmışlardır. Libya'nın bağımsızlığını kazanması ve 1951'de Libya Krallığı'nın kurulmasından[381] sonra Kral İdris el-Senusi'nin ilk yurtdışı ziyareti ise Türkiye'ye olmuştur.

Libya ile Türkiye arasındaki ilişkiler, Kaddafi'nin 1969'da Kral İdrîs es-Senûsî'ye karşı yaptığı darbeden sonra soğumuştur. Daha sonra iki ülke arasındaki ilişkiler iletişim ve dostluk dönemlerine de tanıklık etmiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sırasında Kaddafi, Türkiye'ye karşı destekleyici bir pozisyon almıştır.[382] İki ülke arasındaki yakınlaşma ve ekonomik ilişkiler, doksanlı yıllarının başından 2011'e kadar hız kazanmıştır. Türk şirketleri Libya'daki altyapı projelerinde önemli ihaleler almış ve 2010 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi yaklaşık 2,3 milyar dolara ulaşmıştır.[383]

17 Şubat Devrimi sonrasında Türkiye, istikrarı desteklemek ve ekonomik çıkarlarına zarar veren kaosun sona ermesi için merkezi bir hükümeti destekleyerek Libya ile ekonomik ilişkilerini yeniden kurmaya çalışmıştır. Ancak siyasi bölünme, kaos ortamı, Libya'nın hem bölgesel hem de uluslararası bir çatışma arenasına dönüşmesi ve özellikle Hafter'in 2019'da başkent Trablus'u ve ülkenin batı bölgelerini kontrol etmek için askeri bir

[381] Nurettin Ceviz, Libya Tarihine Kısa Bir Bakış, 2011, 3(27), Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM), https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/10nurettin.pdf (Erişim Tarihi: 25.07.2023), s.90.
[382] **a.g.e.**, s.89.
[383] Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Libya Ülke Bülteni 2013, https://www.corlutso.org.tr/uploads/docs/libya_ulke_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 13.07.2023), s.6.

operasyon başlatması sonrasında, Türkiye, uluslararası kamuoyunda tek meşru temsilci olarak tanınan Ulusal Mutabakat Hükümeti güçlerini desteklemeye başlamıştır.

Türk hükümeti ile Ulusal Mutabakat Hükümeti yukarıda içeriği açıklanan, Akdeniz'de güvenlik ve askeri iş birliği ile deniz alanları üzerindeki egemenliğe ilişkin iki mutabakat zaptı imzalanmasının[384] ardından Türk askeri desteği resmi bir nitelik kazanmaya başlamış ve Libya-Türk iş birliği hız kazanmıştır. Türk hükümeti ve Libya ulusal birlik hükümeti, hidrokarbon kaynaklarının (petrol ve gaz) araştırılması alanındaki mutabakat zaptının yanı sıra Libya Hava Kuvvetlerinin geliştirilmesi adına iş birliği için başka bir mutabakat zaptı da imzalamıştır.[385] Libya, Afrika'ya açılan ana geçidi oluşturduğu için Türkiye'nin dış politika gündeminde ve milli çıkarlarında önemli bir ülke olarak kabul edilmektedir. Libya, jeopolitik öneminin yanı sıra, Afrika kıtasındaki yaklaşık 46,4 milyar varil olarak tahmin edilen petrol rezerviyle dünyada en büyük petrol rezervine sahip olan 10 ülke arasında bulunmaktadır. [386] Karadaki ve denizdeki devasa doğalgaz rezervlerine ek olarak, Türk şirketleri hali hazırda Libya'nın yeniden inşasında büyük projeler gerçekleştirmekte ve geleceğe yönelik yaklaşık 19 milyar dolar değerinde bekleyen projeler de bulunmaktadır.[387] Bu nedenle Türkiye için Libya, Fransa, İtalya, Rusya, Mısır, BAE, İsrail, Kıbrıs ve Yunanistan başta olmak üzere uluslararası ve bölgesel güçlerle rekabet bağlamında rolünü, etkisini ve konumunu artırmayı amaçlayan Türk stratejisinin bir parçasını oluşturmakta ve yalın ekonomik çıkarların da ötesine geçmektedir. Libya ile iş birliği, Türkiye'nin, Akdeniz ve Ege'nin bazı adaları üzerinde Yunanistan ile olan egemenlik anlaşmazlığına ek olarak, Doğu Akdeniz'de keşfedilen büyük enerji kaynakları rekabetinden izole edilme ve dışlanma girişimlerinin engellenmesi adına elini güçlendirmektedir. Doğu Akdeniz havzasında cereyan eden enerji kaynakları

[384] T.C. Resmî Gazete, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası, 2019, https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207.pdf (Erişim Tarihi: 19.07.2023).
[385] Nebahat Tanrıverdi Yaşar, "Doğu Akdeniz'de İkinci Perde", https://fikirturu.com/jeo-strateji/dogu-akdenizde-ikinci-perde/ (Erişim Tarihi: 15.06.2023).
[386] Euronews, "Libya'nın petrol rezervleri ne kadar?", https://tr.euronews.com/2020/06/07/ic-savas-n-pencesindeki-libya-n-n-petrol-rezervleri-ne-kadar (Erişim Tarihi: 12.07.2023).
[387] Haber 7, "Libya'dan Türklere özel davet! Tam 19 milyar dolar...", https://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/2989850-libyadan-turklere-ozel-davet-tam-19-milyar-dolar (Erişim Tarihi: 16.07.2023).

rekabetindeki artan gerilimle beraber İsrail, GKRY ve Yunanistan, Türkiye'yi dışlayarak Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nu kurmuştur.[388]

Bu durum Türkiye'yi Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti ile güvenlik ve MEB sınırlandırma mutabakat muhtıraları imzalamaya yöneltmiştir. Bu iki mutabakat muhtırası, iki ülkenin deniz yetki alanlarını genişleterek Doğu Akdeniz'deki haklarına siyasi ve yasal dayanak oluşturmasının yanı sıra, Türkiye'nin Libya hava sahasını kullanmasına imkan sağlaması sebebiyle büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin Libya'da askeri üsler kurması ve Libya karasularına girebilmesi, Ulusal Mutabakat Hükümeti güçleri lehine dengeyi yeniden kurabilmesini ve Hafter güçlerini sindirmesini mümkün kılmıştır.

Libya krizi devam ederken, Avrupa, kıtaya yasadışı göçmen akışını önlemek için kendi arasında yeni önlemler arayışındadır. Bu kapsamda, sınırların havadan, karadan, denizden izlenmesi ve kendi gönderdiklerinin dışında Libya'ya silah girişine izin verilmemesi adına çalışmaktadırlar. Mısır ise Trablus'taki meşru hükümete karşı çıkan aktörlere destek sağlamaya devam etmektedir.

Buradan anlaşılmaktadır ki, Türkiye, Libya'yı istikrara kavuşturmak için yapılan çalışmalarda büyük ve önemli bir role sahiptir. İstikrarlı ve bağımsız bir Libya Devleti ise hem Libyalıların çıkarına hem de Türkiye'nin bölgedeki stratejik çıkarlarına ulaşmasının önemli bir gerekliliğidir. Bu nedenle, Türkiye'nin Libya'daki rolünün güçlü bir şekilde devam etmesi önem arz etmektedir.

[388] Ferhat Kökyay, Enerji Güvenliği Ekseninde Doğu Akdeniz Gaz Forumu, Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 2021, 6(1), 216-239, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1484880 (Erişim Tarihi: 15.07.2023), s.224,226,227.

SONUÇ

Bu tezde temel sorunsalımız 21. yüzyılda Türkiye ölçeğinde bir gücün denizcilik politikasının oluşumunu irdelemek ve bu yönde bir model ortaya koymaktır. Bu çerçevede birinci derecede nüfuz sahası olduğundan dolayı Akdeniz bölgesine odaklanılmıştır. Akdeniz bu bağlamda neorealist modele uygun olarak savunmacı ve saldırgan realizm, güç geçiş teorisi, çoklu hiyerarşiler modeli ve deniz hakimiyeti teorileri ışığında Türkiye'nin denizcilik politikasının oluşumunda adeta ciddi bir laboratuvar işlevselliğine sahiptir. Türkiye'nin çağımızdaki Akdeniz stratejisi irdelenirken tarihsel bir perspektifte bakış zorunlu görülmüştür. Dolayısıyla benzeri bir oluşumun gerçekleştiği 16. ve 17. yüzyılları günümüzle kıyaslamak açısından bazı saptamalarda bulunmak tezin anlatım akışında yer almıştır.

Bu itibarla; tezin teorik çerçevesini oluştururken neorealist teoriden neşet eden savunmacı ve saldırgan realizm karşılaştırmasına yer verilmiştir. Bu bağlamda Akdeniz'in günümüz konjonktürü, saldırgan realizmin temel prensipleri çerçevesinde bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bunu takiben Akdeniz'deki güç mücadelesi, güç geçişliliği ve bölgesel ölçekte çoklu hiyerarşiler modeli ışığında anlamlandırılmaya çalışılmıştır. 21. yüzyılda Akdeniz havzasında yeni hidrokarbon enerji kaynaklarının keşfi ve bunun yanı sıra Arap Baharı gibi sahildar devletleri etkileyen siyasi gelişmeler bu bölgenin bir güç mücadelesi arenasına dönüşmesine sebep olmuştur. Bölgedeki bu güç mücadelesi analiz edilirken gerek küresel güçlerin gerekse bölgesel güçlerin birbirleriyle olan ilişkileri ve gelişmeler karşısındaki reaksiyonları, yukarıda da bahsettiğimiz üzere güç dengesi, güvenlik ikilemi, tehdit dengesi, güç geçişi, denizcilik gücü, deniz gücü ve deniz kuvveti kavramları çerçevesinde irdelenmiştir. Akdeniz'de oluşan rekabet ortamında ülkelerin mevcut ve potansiyel enerji kaynaklarını kontrol altına alabilmek adına girişmiş oldukları stratejik hamleler, deniz alanında yoğunluk kazanmaktadır.

Buna ek olarak, bölgedeki ülkelerde yaşanan iç karışıklıklar sebebiyle Doğu-Batı ve Kuzey-Güney yönünde gerçekleşen göç dalgaları, mevcut ve keşfedilen enerji kaynaklarının aktarımı gibi ülke güvenliğini doğrudan etkileyen sorunlar, devletleri deniz politikalarıyla alakalı harekete geçirmeye itmiştir. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti'nin

Akdeniz üzerindeki haklarını korumak adına izlemekte olduğu politika gereği gerçekleşen Libya açılımının jeostratejik manada ne derece önemli bir hamle olduğu ve bu hamlenin beraberinde getirmiş olduğu gereklilikler göz önüne serilmeye çalışılmıştır. Akdeniz coğrafyasında Türkiye gibi bir gücün bölgesel hiyerarşide baskın bir rol almasında denizcileşmenin önemli bir unsur olduğu ortaya konulmuş ve bununla ilintili olarak denizcileşme politikası karar alma süreçlerine ilişkin bir analiz yapılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde Akdeniz coğrafyasına tarihsel perspektiften bir bakışla günümüze örnek teşkil eden güç mücadelelerine yer verilmiştir. Türklerin Akdeniz kıyısına gelişi ile denizcileşme adına atılan önemli adımlara ve bununla beraber Akdeniz'in Osmanlı hakimiyetine girmesine kadar geçen süreçte karşılaşılan açmazlara değinilmiştir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz hakimiyetini sağlamasında itici güç olan Türk korsanları ve bu korsanların ortaya çıkışını tetikleyen unsurlar bu bölümde ortaya konmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun denizcileşme adına bir fırsat olarak görüp kullanmış olduğu Akdeniz korsanları ile yükselen Osmanlı deniz gücü ve sonraki süreçte izlenen yanlış politikalarla kaybedilen Akdeniz hakimiyeti, sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölüm söz konusu dönemde Akdeniz havzasında yaşanan çatışmalar sonucunda atılan stratejik hamlelerin günümüze örnek teşkil etmesi, aralarındaki benzerliklerle tarihin bir tekerrür olduğunu ortaya koyması ve bu bakış açısıyla teze tarihsel bir arka plan oluşturması açısından önem teşkil etmektedir.

Günümüz Akdeniz'inde yaşanan güç rekabeti ve güvenlik sorunları karşısında gerek bölgesel aktörlerin gerekse küresel aktörlerin atmış olduğu adımlara; Arap Baharı, askeri/ulusal güvenlik, ekonomi, enerji ve çevre güvenliği konuları kapsamında üçüncü bölümde yer verilmiştir. Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynaklarının keşfi ile hızlanan süreçte bölgede nüfuzlarını artırabilmek adına bölgesel aktörlerin giriştikleri münhasır ekonomik bölge ilanı, güvenlik politikaları ve enerji transfer projeleri gibi jeostratejik hamlelere değinilmiştir. Bunun yanı sıra küresel güçlerin bölgede yaşanan gelişmelere karşı ve genel olarak denizcileşmeye dair izledikleri politikalar ile aldıkları aksiyonlar ortaya konulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgedeki haklarını korumak için diğer devletlerin atmış olduğu adımlar karşısında izlediği dış politikaya ve Akdeniz'in bu

politikadaki önemine yine bu bölümde karşılaştırmalı olarak bir değerlendirme yapılabilmesi adına yer verilmiştir. 21. yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti'nin denizcileşme politikası kapsamında yapmış olduğu deniz kuvvetleri modernizasyon çalışmaları ve dünya deniz ticaretindeki yeri bu kapsamda ele alınmıştır.

Libya'nın bu tezin içerisinde ele alınması Türkiye Cumhuriyeti'nin denizcilik politikasının oluşmasına dürtü kazandırması bakımından önem teşkil etmektedir. Arap Baharı'nın bir yansıması olarak 2011 yılında Libya'da başlayan protestolara Kaddafi rejiminin şiddet yoluyla karşılık vermesi sonucu ülke bir iç savaşa sürüklenmiştir. Ülkeyi 42 yıl bilfiil yöneten Muammer Kaddafi'nin 20 Ekim 2011'de öldürülmesi ile devam eden süreçte ülkenin içine girmiş olduğu istikrarsızlığa farklı sebeplerle birçok bölgesel ve uluslararası aktör müdahil olmuştur. Bunun sonucunda Libya bölgesel ve küresel güçler için bir nüfuz mücadelesi alanına dönüşmüştür. Dolayısıyla, Libya'nın içine düştüğü bu istikrarsızlık çıkmazı için çözüm arayışı adı altında yapılan müdahaleler kriz ortamını besleyen bir hal almış bulunmaktadır.

Libya'nın Akdeniz havzasındaki merkezi konumu ve Afrika'nın enerji kaynakları bakımından en zengin ülkesi olması, ülkeyi jeopolitik ve jeoekonomik açıdan son derece önemli kılmaktadır. Ayrıca, ülkenin Afrika'dan Avrupa'ya göçün ana güzergahı konumunda olması ve iç karışıklığın sağlamış olduğu uygun ortamı fırsat bilen terör örgütlerinin faaliyetleri başta Avrupa ve komşu devletler için bir güvenlik tehdidi teşkil etmesine de sebep olmaktadır. Tüm bunlar ele alındığında ülkenin içinde bulunduğu durum küresel ve bölgesel aktörlerin kayıtsız kalamayacağı bir hal almıştır.

Libya krizine BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararla NATO'nun gerçekleştirmiş olduğu askeri müdahale krizin daha da derinleşmesine sebep olmuş ve ülkeyi günümüze kadar uzanan istikrarsızlık sürecine sürüklemiştir. NATO desteğiyle son verilen Kaddafi rejimi sonrası oluşan güç boşluğunun doldurulamaması ülkeyi silahlı grupların güç mücadelesi alanına dönüştürmüştür. Libya'daki taraflar arasında bir uzlaşı oluşturulması ve istikrarın sağlanabilmesi adına 17 Aralık 2015 yılında BM öncülüğünde Fas'ta gerçekleştirilen toplantılar sonucu Libya Siyasi Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile kurulan Ulusal Mutabakat Hükümeti'nin amacına uygun olarak çalışması, 2014 yılında sahneye çıkan ve

ülkenin doğusunu kontrolü altına alan General Hafter'in engellemeleri sebebi ile mümkün olamamıştır. Fransa, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Rusya'nın desteğini arkasına alan Hafter güçleri UMH'ye karşı saldırılar düzenlemiştir. Hafter güçlerinin 2019 yılında Trablus'u ele geçirmeye yönelik gerçekleştirmiş olduğu saldırı sonucu uluslararası destek arayışına giren UMH'ye yanıt Türkiye'den gelmiş ve Türkiye'nin desteğiyle sahada askeri denge sağlanabilmiştir.

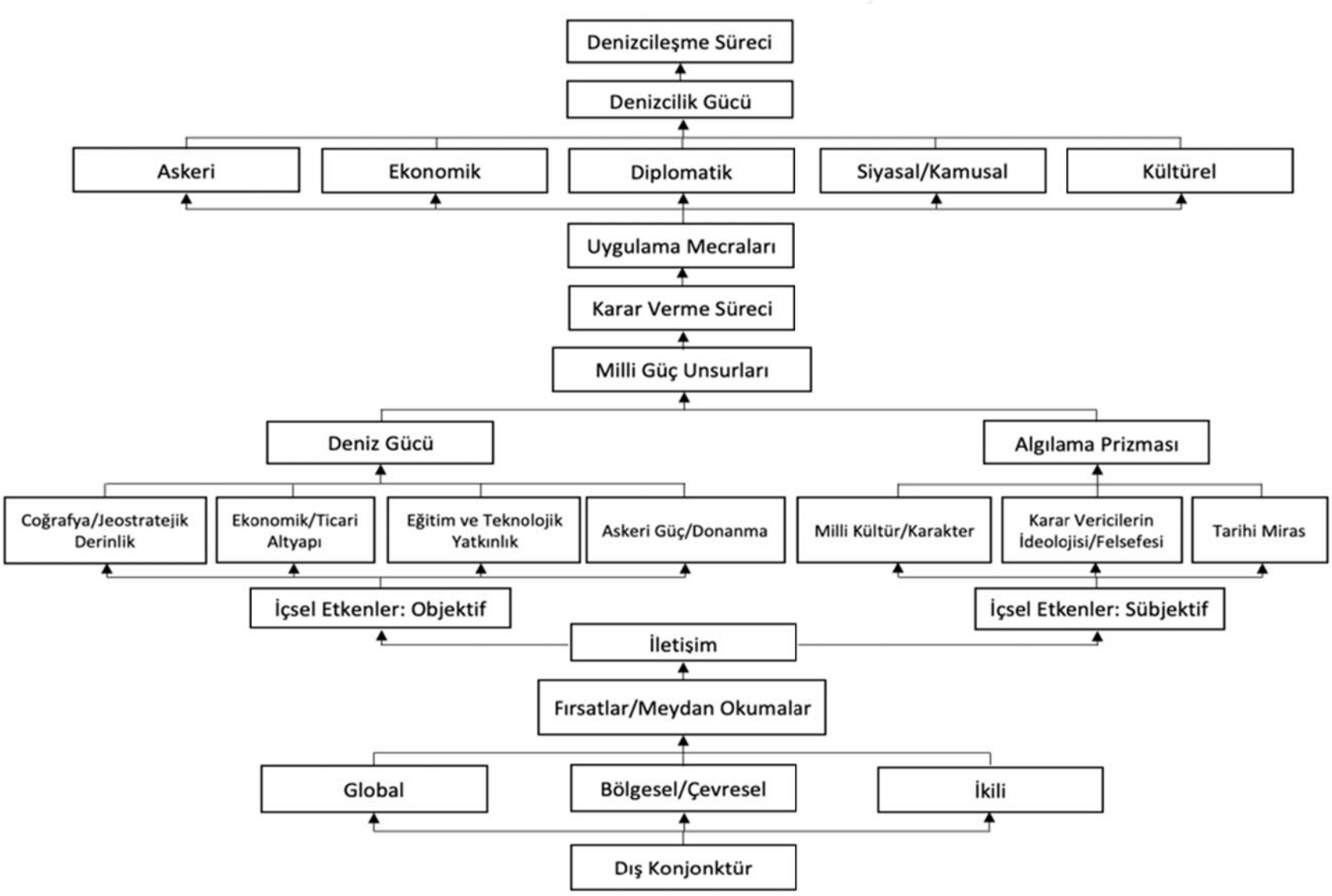
Libya krizine siyasi bir çözüm bulmak üzere atılan adım olarak 10 Ocak 2020 tarihli Berlin Konferansı gerçekleşmiş ve taraflar arasında ateşkes sağlanmıştır. 05 Şubat 2021'de Abdülhamid el Dibeybe'nin Başbakan olarak yer aldığı Milli Birlik Hükümeti kurulmuş, fakat daha sonrasında planlanan 24 Aralık 2021 tarihli seçim aday listelerindeki belirsizlikler sebep gösterilerek yapılamamıştır. İlgili bölümde detaylarıyla ele aldığımız bu gelişmeler sonucunda Libya krizinde kalıcı çözüme ulaşılamamış olup birçok aktörün müdahil olduğu istikrarsızlık ortamı devam etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti, Libya'daki iç karışıklığın çözümü için ilk günden itibaren diyalog sürecini desteklemiş, karşılıklı olarak yarar sağlayacak tüm alanlarda iş birliği yapmaktan kaçınmamıştır. Bu kapsamda, Mart 2016'dan bu yana Libya'da BM tarafından tanınan meşru hükümet olarak görevini sürdüren Ulusal Mutabakat Hükümeti ile yapıcı bir zeminde ilişkiler sürdürülmüş ve 27 Kasım 2019 tarihinde bir önceki bölümde ayrıntılarını verdiğimiz "Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması" ile "Güvenlik ve Askeri İş birliği" Mutabakat Muhtıraları imzalanmıştır. Söz konusu mutabakat muhtıraları iki ülkenin Akdeniz'deki varlığının ve çıkarlarının korunması anlamında önem teşkil etmektedir.

Tezin içerisinde de görüldüğü gibi İnsani Müdahale (*İng: Humanitarian Intervention*) literatür taramasındaki ilgili kaynaklarda vasıflandırıldığı gibi bir faciaya dönüştüğü üzerinde belli bir oydaşma vardır. Söz konusu analizlerde NATO'nun R2P misyonunun Libya'dan öç alma operasyonuna dönüştüğü vurgulanmaktadır. Her ne kadar Türkiye'nin müdahalesi yayılmacılık ithamıyla karşılaşıyorsa da Türkiye'nin müdahalesi; a) Ulusal çıkarları doğrultusunda (*İng: self-defense*) b) Akdeniz bölgesinde bir "*security community*" oluşturma, hatta başarısız bir humanitarian intervention'ı klasik bağlamda

peace keeping ve *peace making* operasyonuna inkılap ettirme çabasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin amacı, Libya'nın toprak bütünlüğünü korumak, yabancı müdahalesini asgariye indirmek ve Libya'nın ulusal egemenliğine saygı duyulmasını sağlamaktı. Bununla Türkiye denizcilik politikasında hakkını savunan (*İng: assertive*) bir duruş sergiledi. Libya açılımı, arabuluculuk değil yeniden bir güvenlik mimarisi oluşturma müdahalesiydi. Bu bir yerde 'Akdeniz Akdenizlilerindir' hatırlatmasıydı. Global perspektifte ise kendi agresif nitelikli bir tür neokolonyalizmi Libya ölçeğinde sürdürmeye çalışan büyük güçlere karşı bölgesel ve milli politikanın teori ve pratikte uygulanmasının altının çizilmesiydi denilebilir.

Tez, denizcilik gücü inşa edilmesine yönelik bir model ortaya koyduğu için Libya *key study*'sinden yararlanarak Türkiye Cumhuriyeti açısından teorik bir modelin inşa edilmesine de katkıda bulunma çabası içerisindedir. Bu modeli açacak olursak önerdiğimiz modelin genel çizgilerini aşağıdaki grafikte bulabiliriz.

Şekil 19. Denizcileşme Karar Verme Modeli

Bu model, stratejik yönetim çerçevesinde sosyal bilimlerde sıkça kullanılan "karar verme mekanizması" (*İng: decision-making mechanism*) üzerine kurulmaktadır. Çünkü, bir ülkenin Denizcilik gücünün oluşması adeta dış politika yapımı ile örtüşen bir süreci ortaya koymaktadır.

Sunulan girdi-çıktı analiz şemasına bakıldığında böylesi bir süreçte ilk dikkate alınması gereken uluslararası sistemin genel konjonktürel yapısı olduğu görülecektir. Biz bunu "dış konjonktür" şeklinde adlandırdık. Tezin kendi sınırları içerisinde ise kastedilen 'Akdeniz'dir.

Günümüz bağlamında dış konjonktür kategorisi adı altındaki havzalar; (a) global düzen, (b) bölgesel/çevresel alt sistem ve (c) ikili ilişkiler hattı şeklinde sıralanabilir. Dolayısıyla, dış konjonktürden bir girdi karar verme mekanizmasına bu üç havzadan birinden intikal eder. Ne var ki, bu havzaların birbirleriyle zaman/mekân arasında örtüştüğü de kaydedilebilir. Yerel ölçekte bir krizin, global sisteme doğru tırmanması bu yönde bir örnektir.

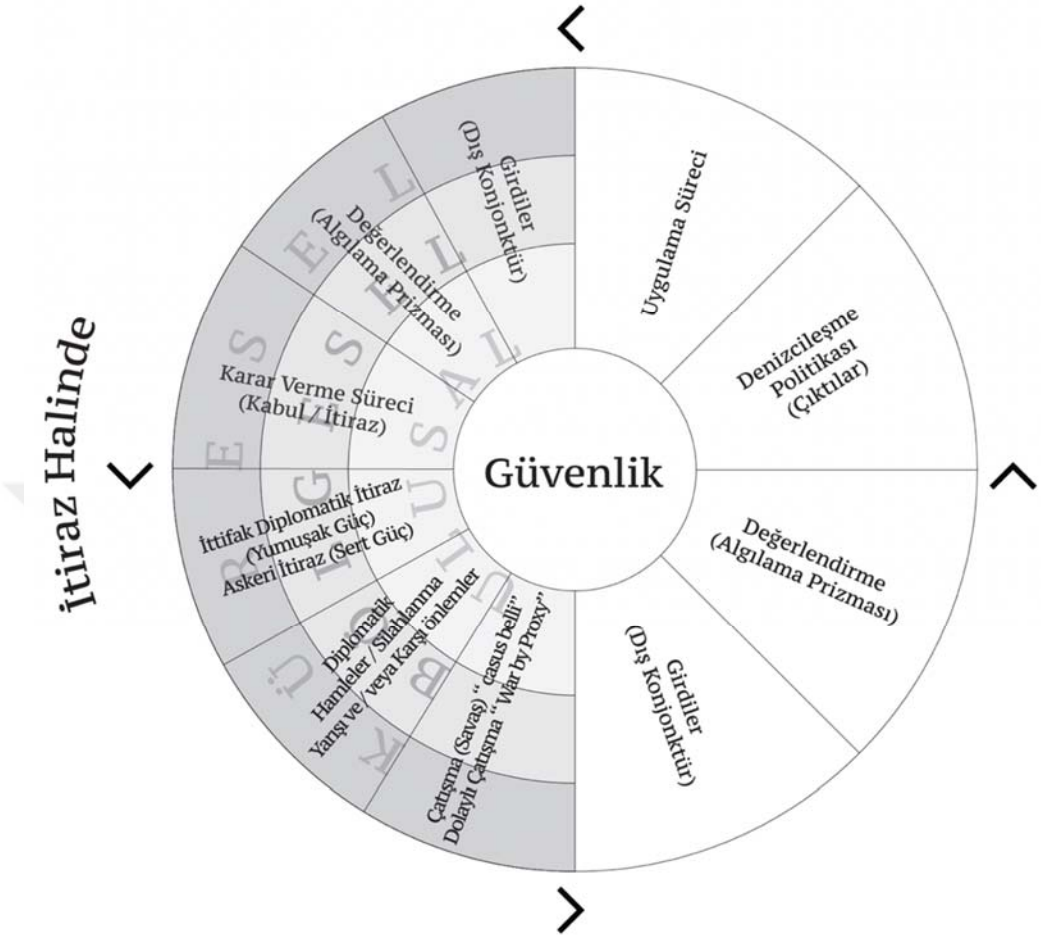
Tezin kapsamı ve/ya sınırlılıkları çerçevesinde özetlenecek olursa, bir girdi, sisteme giriş yapıktan sonra bu girdiye muhatap olan ünite ya da aktör, kısacası devletin karar vericileri bu 'sinyali' ya bir meydan okuma (*İng: challenge*) ya da bir fırsat olarak okuyacaklardır. İlkinde tehdit, risk ve tehlike; ikincisinde bir atılım imkânı sezinlenmesi söz konusudur. Mesaj(lar)ın nasıl değerlendirildiği, karar vericilere ulaşımındaki 'iletişim' sistemine ve - daha da önemlisi- 'algılama prizması'na bağlıdır. Bu şemada algılama prizmasının yapısal dizaynı (a) sübjektif ve (b) objektif içsel etkenler şeklinde adlandırılmıştır.

Sübjektif içsel etkenler 'filtresi' milli kültür-karakter, karar vericilerin ideolojisi-felsefesi, tarihi miras gibi normatif unsurlar barınmaktadır. Sübjektif ögeler karar vericilerin 'niyet/amel' sarkacının sosyo-psikolojik temelidir. Bu yapı üzerine deniz gücünün oluşum sürecindeki 'objektif' kriterlere değinilmektedir; çünkü bu çerçeve bize devletin karar verme mekanizmasını asıl belirleyicisi 'kapasite' meselesine getirmektedir. Burada milli gücün somut sütunları/dayanakları cümlesinden coğrafi yapı, jeostratejik derinlik,

ekonomik gereklilik, eğitim ve teknolojik hazırlık ve donanmanın askeri yeteneği dile getirilebilir.

Kısaca vurgulanacak olursa, girdi(ler) yukarıda belirtilen iki çerçeveden süzülüp karar vericilerin, ilgili devletin siyasal yapısı ve kamusal düzenindeki hiyerarşiye göre, tartışmalarını takiben somut bir siyasete dökülür. Uygulama esasları belirlenir. Hangi mecrada tatbik sahası bulacağı, zamanlaması ile birlikte kararlaştırılır. Denizcilik gücü bir 'çıktı' haline gelmiştir. Bu süreç denizcileşmeye giden bir akışın, grafiksel dilimlenişidir.

Bu bağlamda unutulmaması gereken, çıktıların bir ileri merhalede sisteme tekrar ama bu kez 'girdi' olarak intikalidir. Başka bir deyişle böyle bir denizcilik gücünün oluştuğunu fark eden müttefik/muhasım ülkeler buna karşı kendi önlemlerini alacaklardır, buradaki kararları adeta bir sarmal gibi sistemin işleyişini etkileyecektir. Zaten saldırgan realizm kuramı bu açıdan kendini yenileyen tehdit ve tedbirlerin döngüsünün altını çizmektedir.

Şekil 20. Güvenlik Döngüsü

Denizcileşme politikasındaki çıktıların yeniden sisteme bu kez girdi olarak dahil edildiği kaydedilmelidir. Çünkü süreç durağan değildir, uluslararası ilişkilerde etki tepki mekanizmasıyla çıktılar bir süre sonra girdi olarak yeni açmaz ve açılımlara dönüşürler. Bu düşünceden hareketle ikinci bir şemanın varlığı bu çalışmada ön görülmüştür. Biz buna güvenlik döngüsü adına verdik. İşleyişi üzerinde durulacak olursa, şemanın en altından başlayarak anlatımımızı izlemek mümkün olacaktır. Zaten dış konjonktür ve algılama prizmasına ilişkin açıklamalar karar verme modeli dahilinde açıklanmıştır. Bir ileri aşamada ise denizcileşme politikasının uygulama sürecinde ortaya çıkardığı sonuçlar ya da çıktılar güvenlik döngümüzün sol kavisinden aşağı doğru takip edilebilir. Bu takip küresel, bölgesel ve ulusal ölçeklerde gerçekleştirilmelidir. Söz konusu aktörün denizcileşme politikasının ortaya çıkışının bu stratejik havzalarda hangi reaksiyonları doğurabileceği üzerinde durulmalıdır. İlkin bu siyasetin kabullenilişi üzerinde söz konusu

olabilmektedir. İkinci olarak ise itiraza yönelik çeşitli tutumlar geliştirilebilir. Bu tutumlar klasik geleneksek araçlar ve yumuşak güç unsurları cümlesinden kamuoyu manipülasyonu şeklinde olabilir. Üçüncü ve nihai bir tavır askeri nitelikli güçlü bir tepki konmasıdır. Bu tepkinin savaş, düşük yoğunluklu çatışma ya da dolaylı sürtüşme şeklinde karşımıza çıkması beklenebilir. Her üç olasılıkta bu kez güvenlik döngüsünde kaydedildiği gibi sisteme intikal eden yeni girdilerle karşı karşıya kalınacaktır. Bu da ilk şemamız olan Denizcileşme Karar Verme Modeli'nin ne kadar dinamik bir süreç olduğunu kanıtlamaktadır.

Yukarıda ana hatlarıyla verilen denizcileşme modelini, tarihsel perspektife adapte ederek 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı'nın nasıl bir "deniz imparatorluğu" haline geldiğini açıklamak için kullanabiliriz. Söz konusu zaman diliminde Osmanlı, fetihlerle üç kıtaya yayılmaktaydı. Akdeniz, bu karasal genişlemenin tam ortasında kalmıştı. Batı Akdeniz'den gelebilecek rakip devletlerin donanmaları, Osmanlı güvenliğini bizzat Osmanlı ana karasında sarsabilecekti. Bu yolla Osmanlı'nın Anadolu hakimiyeti ciddi bir şekilde riske girmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı, bekası için bir 'deniz gücü' olmak zorundaydı.

Ne var ki, verdiğimiz çizelgede de görüldüğü gibi, denizcileşme zorlu bir süreçtir. Osmanlı deniz gücünün gerektirdiği objektif iç etkenlere o kadar sahip değildi. Böyle bir altyapıya kısa zamanda erişmesi de mümkün olamadı. Öte yandan, modelin soyut arka planına bakıldığında, Osmanlı'nın karar vericilerinin stratejik algılama prizmaları denizcilik üzerine kurulmuş değildi. Osmanlı, Orta Asya'dan gelen ecdadı gibi karacı bir ulustu. Ne tarih ne de coğrafya, Anadolu'ya gelinceye kadar onlara bu boşluğu hissettirmemişti.

İşte, o konjonktürde İspanya'nın okyanuslara dahi çıkabilen büyük armadası Akdeniz'deki güç mücadelesinde Osmanlı'yı alt edebilecek bir levyeydi. Bu, modelimize göre, tam bir güvenlik 'meydan okuması'ydı. Tarihin Osmanlı'ya 'göz kırpması' gibi nitelendirilebilecek bir oluşum, Osmanlı için bu meydan okumayı, 'fırsat'a dönüştürmüştür. 1492 yılında Endülüs'ü yıkan ve sakinlerini -Müslüman/Musevi- İberya yarımadasından tardeden İspanya, bu Engizisyon dinsel bağnazlığının ve siyasal

ihtirasının kurbanı olmuştur. O dönemde Akdeniz, Berberi korsanlarının yatağıydı. Anadolu'dan gelen maceracı Türk korsanları Kuzey Afrika'yı vatanlaştırmışlar, geçimlerini ise deniz yağmacılığına dayandırmışlardı. Akdeniz'in kaderi, bu Türk korsanlarının Endülüs'ten kaçan sığınmacılara kucak açması ile değişmiştir.

Yukarıda da anlatıldığı gibi sığınmacıların Türk korsanlarıyla iş birliği yapıp, Akdeniz'e İspanya'dan öç almak üzere çıkışları, Kuzey Afrika'da ciddi bir gücün doğmasına neden olmuştu. Bu potansiyel, Osmanlı karar vericileri tarafından büyük bir basiretle algılanmış ve modelimizde görüldüğü gibi Osmanlı deniz gücünün mimarisini oluşturmuştur. Modelin üst kısımlarında işaret edilen deniz gücünün şubeleri İstanbul'a getirilen ve Devlet-i Aliyye'nin hizmetine alınan Türk korsanları sayesinde tamamlanmıştır. Limanlardan üslere, denizci yetiştirilmesinden tersane inşasına kadar bu bir 'denizcileşme' süreci olmuştur. Bu süreç sonucunda bir kara devletinden 'bir deniz/su imparatorluğu' doğmuştur.

Şimdi sıra yukarıda anlattığımız denizcileşme politikası karar verme modelini 2011-2023 zaman dilimi içerisinde Libya kriziyle ilintilendirmek olacaktır. Libya krizi Türkiye için çizelgemizde dış konjonktür adı verilen çevreden doğmuştur. Her şey Arap Baharı'yla Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da demokrasi yoksunu ülkelerde halk protestolarıyla başlamıştır. Arap dünyasının bölgeselliği içerisinde baş vermiştir. Ancak küresel toplumda bu içsel dinamikler bir anda büyük güçlerin dikkatini çekmiştir. Özellikle Batı söz konusu protestoları demokrasiye doğru öyküneceğini kestirerek bu krizi kendi dış politika amaçlarında bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Aynı zamanda Batı için bu toplumsal hareketlenme bölgede Batı'nın çıkarlarını tehdit eder bir meydan okumaya da dönüşme ihtimali barındırmaktaydı. Dolayısıyla AB ve ABD bu krize kayıtsız kalamazdı.

Libya ölçeğinde ise daha riskli bir durum göze çarpmaktaydı. Batı'nın Kaddafi ile ikili ilişkileri zaten gerginliklerle örülüydü. 2011'de Libya'da gelişen hükümet ve hükümet karşıtları arasındaki çatışma durumu tüm sözde çabalara rağmen diyalogla çözülememiş ve durum koalisyon güçlerinin askeri müdahalesine kadar uzanmıştır. Askeri müdahalenin kontrol/kontrolsüzlüğünü ve buna ek olarak finansman yükümlülüğünün büyük olması operasyonun NATO devredilmesinin yolunu açmıştır. NATO müttefiklerinin bu

operasyonu devralma sürecinde fikir birliğine varamamış olması ve operasyon esnasında orantısız güç kullanılması sebebiyle yoğun eleştirilere maruz kalınmıştır. 2011 Ekim ayında Kaddafi'nin öldürülmesiyle sonlandırılan operasyon sonrasında ortaya çıkan kaotik siyasi istikrarsızlık Libya'nın toprak bütünlüğünü ve anayasal düzenini tehdit eder hale gelmiştir.

Libya'da oluşan bu kriz Türkiye için jeostratejik ve milli güvenlik açısından öngörülemez bir senaryo ortaya çıkarmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti açısından Libya'nın önemi hem tarihsel açıdan bağların bulunması hem de ekonomik/ticari ilişkilerin uzun süredir var olması sebebiyle önem teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra Libya, Doğu Akdeniz'de 2000'li yıllarda tespit edilen hidrokarbon yataklarının hem büyük güçlerin hem de bölge ülkelerinin iştahını kabartmasıyla oluşan rekabet ortamında Türkiye'nin aleyhine işletilen bir takım paylaşım planlarının önünü tıkaması açısından bir çıkış kapısı olarak önem arz etmektedir.

Ankara Doğu Akdeniz'de meydana gelen bu olumsuz gelişmeleri kendi güvenliğine ciddi bir meydan okuma olarak değerlendirmiştir. Kaldı ki Türkiye karşıtı bu hasım odağının içerisinde Yunanistan ile Türkiye'nin Ege ve Kıbrıs'ta ciddi sorunları bulunmaktaydı. Türkiye bu oldu bittiyi kabullenip sineye çekmek yerine neorealist kurama uygun olarak bir politika tasarlayıp saha inerek müdahalede bulunmayı tercih etmiştir. İşte bu çerçevede Türkiye açısından deniz hakimiyetini geliştirici inisiyatifler alma sorumluluğu hissetmiştir.

Bu bağlamda Türkiye'nin sahip olduğu milli güç unsurları objektif kıstaslar doğrultusunda göz önüne alınmıştır. Bu meydan okumaya karşı Türkiye'nin sahip olduğu milli güç unsurları çerçevesinde deniz gücünün ne derece yeterli olduğu irdelenmeye başlanmıştır. Bir bölgesel güç olarak Türkiye'nin coğrafyası ya da başka bir deyişle jeopolitik konumu zaten önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Modelimizde yer alan ekonomik ve ticari alt yapı açısından ise G20 üyesi olan Türkiye dünyanın 20. ekonomik gücüydü. Askeri güç çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin donanması modernizasyon sürecinden geçmişti. Deniz Kuvvetleri'nin eğitim ve teknolojik yatkınlığı bu krize diplomatik ve askeri müdahale yapabilecek kapasitedeydi.

Öte yandan, yine modelimizde algılama prizması başlığı altında topladığımız unsurlara bir göz atmak gerekirse Ankara'nın, Libya'yla Osmanlı'ya değin götürülecek bir tarihi miras sorumluluğu mevcuttu. Milli kültür unsurlarımız düzlemindeyse Türkiye her ne kadar zaman zaman karacı devlet eleştirisine uğrasa da denizlerin önemini mavi vatan konseptinden çok daha önce anlamıştı. Sübjektif etkenler cümlesinden bu kez karar vericilerin dış politika açılımları daha atılgan (assertive) bir felsefeye dayanmıştır.

Türkiye için artık mesele bu çevrelenmişliği kırmaya kararlı bir tutum sergilemekti. Bir başka deyişle Türkiye kendi güvenliğini kendi sağlamak için (self-help) bu müdahaleye girişmeye mecbur bırakılmıştı. Ayrıca çevre coğrafyada yer alan ülkelerin içinde sürüklendiği neo-kolonyalizm sarmalından çıkması için bir rol model oluşturması açısından önem arz eden bir misyondu. Bu müdahale çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti uluslararası hukuk ve teamüllere uygun olarak diplomatik inisiyatiflerini kullandı ve BM'nin Libya'nın meşru temsilcisi olarak kabul etmiş olduğu hükümetin yanında durdu. Libya'da istikrarın sağlanabilmesi için meşru hükümete karşı vekil ve terörist unsurlarla girişilen istila çabasına karşı Türkiye kendi silahlı güçlerini barış gücü rolüyle bölgede konuşlandırmıştır.

Karar verme sürecinde başkanlık makamı, parlamento ve anayasal kurumların büyük ölçüde uyum içerisinde oldukları izlenmiştir. Uygulama mecraları açısından Türkiye Deniz Kuvvetleri'yle Libya sularına açılmıştır. Bir kez daha hatırlatılacak olursa, bu ülkenin meşru hükümetine, 2019 yılında imzalanan mutabakata uygun olarak silahlı kuvvetleriyle destek sağlamıştır. Aynı şekilde, 2019 yılında imzalanan mutabakat kapsamında Doğu Akdeniz'de karşılıklı fayda prensibiyle milli çıkarların korunması adına bilindiği gibi MEB sınırları belirlenmiştir. Bu sınırlandırma ile Batı'nın ve bölgedeki bazı ülkelerin Türkiye aleyhine yapmış olduğu sınırlandırma planları önünün kesilmesi amaçlanmıştır. Bu arada Türkiye Cumhuriyeti Devleti resmi ve kamusal diplomasi mecralarında haklılığını perçinleyecek hamlelerde bulunmuştur. Özellikle Türkiye'nin Libya açısından halka yönelik kamuoyu gayretleri Türk-Libya dostluğuna yaptığı sürekli vurgulamalarla olumlu etki yaratmıştır.

Nihai analizle değerlendirildiğinde ortam henüz istikrarlı olmasa da güç geçişliliği kuramına uygun olarak Türkiye bölgede bir öncü güç olarak kendini ispatlamıştır. Türkiye'nin argümanlarının hem bölgesel hem de milli çıkarlarına hizmet ettiği bu çerçevede yadsınamamaktadır. Türkiye bu hamleleriyle Libya krizini bir tehdit unsuru olmaktan çıkartarak bir stratejik avantaja dönüştürme öngörüsünü göstermiştir. Bu gelişmeler aslında Türkiye açısından bir deniz gücünün doğuşuna da şahit olduğumuzu göstermektedir. Ne var ki söz konusu bu denizcileşme sürecinin örselenmemesi ve sürdürülebilir kılınması için modelimizin sağladığı ipuçlarından yararlanılması gerekmektedir. Tatbiki bu denizcileşme modeline Türkiye'nin milli güç unsurlarıyla sahip çıkabilmesi yolunda çeşitli içsel kısıtlar ve dışsal tepkiler mevcuttur ve olacaktır. Türkiye'nin denizcileşme gücünü tasarımdan tahakkuka inkılap ettirmesi yönetimin kararlılığına bağlıdır. Libya krizi bu ölçüde açmaz ve açılımlarıyla Türk denizcilik gücü için fevkalade değerli bir örnek olay olarak tarihin sayfalarına geçmeye adaydır.

Gerek tarihsel perspektifte gerekse aktüel boyutlarıyla işlevselliğini gördüğümüz bu denizcileşme politikası karar verme modelinin evrensel bir esin kaynağı olabileceğini de vurgulamak isteriz. Benzeri coğrafyalarda benzeri güçlerin karar verme mekanizmalarında kullanabilecekleri stratejik açılımların neler olduğuna ilişkin öneriler de karşımıza çıkmaktadır. Ancak unutulmaması gereken Türkiye Cumhuriyeti'nin bu açılımının yarattığı açmaz, külfet vb. karşı duruşların da dikkate alınması gerekmektedir. Şöyle ki, eldeki bilgi ve belgelerin ışığında Türkiye'nin Libya açılımına dair getirilen eleştiriler aşağıda yer almaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgede izlemiş olduğu politikanın uluslararası kamuoyunda agresif bir algı yaratmış olduğu, bölgede daha fazla paydaş devletle el sıkışılması ve izlenen politikanın uluslararası kamuoyu tarafından kabul görmesinin sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun yolunun sıfır toplamlı bir oyundan ziyade kazan kazan formülü üzerinden bir siyaset izlenerek, karşılıklı müzakerelerin artırılması ve diplomasi kanalının güçlendirilmesinden geçeceği dile getirilmektedir. Sert güç kullanılan revizyonist bir dış politika yerine aktif bir yumuşak güç siyaseti izlemenin Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgedeki devletlerle olan ikili ilişkilerinde iyi manada bir domino etkisi

yaratacağı öngörülmektedir. Türkiye'nin bölgesel bir güç olma potansiyelini artırması adına bölgedeki kabul edilebilirlik faktörünün yükseltilmesi ve bunun da sosyal, kültürel, ekonomik vb. yumuşak güç temelli ilişkilerin geliştirilmesinden geçtiği ifade edilmektedir.

Türk siyasal sahnesinde ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin dış politikadan sorumlu başdanışmanı Ünal Çeviköz ile yapılmış olan mülakatta Ankara'nın Ege denizinde öncelikle Yunanistan ile olan sorunlara eğilmesi gerektiğini kaydetmiştir. AK Parti döneminde Türkiye'nin dış politika çizgisinin din esaslı mezhepsel bir tavır benimsemesi ile "hafif" bir sapma gösterdiğini ifade etmiştir. Ne var ki "Orta Doğu politikasının giderek daha geniş bir şekilde Doğu Akdeniz olarak tanımlanmaya ve nitelendirilmeye başlandığının" altını çizmiştir. Doğu Akdeniz'deki Türkiye aleyhine gelişmelere karşı Ankara'nın mutlaka bir tavır alması gerektiğini belirtmiş, Türkiye'nin bu gelişmelere karşı geç tepki verdiğini ve gecikmiş bir hamle yaptığını eklemiştir.[389]

> *"Diplomasi yoluyla, müzakerelerle ve ortak menfaatlerin aranmasıyla, herhangi bir 0 toplamlı bir çözüm yaklaşımı yerine oyun teorisinde bilindiği gibi toplamı 0 olmayan çözüm üzerinden ve kazan kazan formülü üzerinden hareket edilmesi gerekir. Bunun için elbette Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi imajının da tabii iyi olması gerekir. Bugün içinde bulunduğumuz ortamda siyasi imajın çok da olumlu olduğunu söylemek mümkün değil, dolayısıyla bu ister istemez bir ön yargı yaratıyor bütün muhataplarda ama Türkiye Cumhuriyeti'nin hakikaten uluslararası hukuka dayalı, assertive bir politika izlemesinde herhangi bir engel yoktur fakat o assertiveness'ın bir agresiveness şeklinde yorumlanmasına yol açmayacak şekilde kullanılması, pekâlâ Türkiye'nin bölgedeki bütün muhataplarıyla iyi bir diplomasi ve müzakere sürecine girmesine yardımcı olabilir."*[390]

Bunların yanı sıra Çeviköz, Türkiye'nin Libya adımında ticari ilişkilerini kısıtlı sektörler üzerinden yürüttüğü ve Libya ile ticari ilişkilerde asıl fayda sağlayacak olan enerji sektörünün ihmal edildiği vurgulamaktadır. Türkiye'nin dış politika hamlelerindeki bir

[389] Ünal Çeviköz, Kişisel Görüşme, 13.11.2022.
[390] Ünal Çeviköz, Kişisel Görüşme, 13.11.2022.

dar görüşlülük olarak enerji optiğinin hala ihmal edildiğinin altını çizmiştir. Türkiye'nin enerji sektörü üzerine ticari ilişkilerini geliştirerek bölgedeki enerji kaynakları için bir aktarma merkezi (*İng: hub*) olabilmesi adına doğalgaz depolama imkânı gibi enerji sektörüne yönelik yatırımlarının artırılması gerektiğine işaret etmiştir.[391]

Görülmektedir ki siyasal açıdan ana muhalefette konuşlanan partilerin iktidarı böylesi bir milli açılımda temel prensip açısından haklı görmektedirler, ancak uygulamasındaki eksiklikleri dile getirmektedirler. Yine bu bağlamda Uluç Özülker'i dinleyecek olursak Batı'nın Libya krizinde son derece hatalı politikalar izlediğini ve Doğu Akdeniz'i karıştırdığını ileri sürmüştür. Krize giden yolu Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy'nin açtığını ifade etmiş ve büyük güçler arasındaki çıkara dayalı güç çatışmalarının acemice hamlelere yol açtığını kaydetmiştir. Özülker'e göre Türkiye Doğu Akdeniz'de yalnız bırakılmaya çalışılmıştır. Üstelik Yunanistan, GKRY, Mısır ve İsrail bu komplonun içerisinde yer almıştır. Bizim de bu tezde vurguladığımız gibi Özülker, Yunanistan'ın Kıbrıs'ı bahane olarak kullanmak suretiyle Türkiye'yi bölgeden uzaklaştırmak için Batı'yı ikna ettiğini ve bunu Libya düzleminde sahnelemeye çalışmıştır. Büyükelçi, Türkiye için Libya üzerinde bir "menfaat odaklanması" olmalıdır demiştir. Devamla Özülker, başarılı bir Libya ve Doğu Akdeniz stratejisinin Türkiye'ye 21. yüzyılda önemli bir açılım kazandıracağını hatırlatmaktadır: *"Bu açılım… bu ülkede (Libya) uyguladığımız politikamız, Afrika'da uyguladığımız soft power politikasını pekiştirmek babında çok güzel bir noktadır."*

Açmaz ve açılımlarıyla Türkiye'nin Libya politikasını değerlendirmesini istediğimiz üst düzey bir dışişleri yetkilisi yukardaki mülahazaları son noktayı koyacak şekilde şu açıklamalarda bulunmuştur.

> *"…sorunuza dönersek, eskisine kıyasla, Türkiye'de deniz yetki alanlarının konusundaki farkındalık gelişmektedir. Akdeniz'deki bu son gelişmelerle birlikte daha da artmıştır. Denizlerimize çok daha fazla sahip çıkıyoruz. Geçmişte çıkmıyor muyduk sorusuna gelindiği zaman, Türkiye geçmişte de çıkıyordu ama bunlar dediğim gibi hep uyuyan ihtilaflar, uyanması*

[391] Ünal Çeviköz, Kişisel Görüşme, 13.11.2022.

hidrokarbon rezervlerinin bulunmasıyla ortaya çıktı. Ama Türkiye haklarına tamamen sahip çıkmaktadır. Hem saha da hem de masada. Ve Türkiye'nin imkanları da geçmişle kıyaslandığı zaman hem askerî açıdan hem de sahada hidrokarbon kaynaklarına erişim konusundaki imkanları çok daha ileri aşmada. Yani Türkiye eski Türkiye değil, eskiden elimizde sondaj ve araştırma gemileri yoktu. Hamd olsun bu imkanlarımızın hepsi var. Yani geçmişle günümüz arasındaki farklardan birisi de bu. Bu imkân ve kabiliyetlerimiz sahada da daha fazla... Biz hem saha hem de masa diyoruz. Masa aslında diplomasi. O diplomasi sadece ikili görüşme değil, bu BM çerçevesinde yazılan mektuplar, karşılıklı mektuplar, tutumunuzu BM'ye kaydettirmeniz, karşı tarafın uygulamalarına itiraz etmeniz, hukuki tezleri tüm dünyaya duyurmanız, bunların hepsi masa diplomasisi. Sahada da deniz yetki alanlarımız içerisinde faaliyet göstermek. Bu faaliyet hem hidrokarbon arama-çıkarma, sondaj faaliyetleri, bu husus çok önemli çok eksik kalıyor; hem de üniversitelerimizin bilimsel araştırma faaliyetleri. Bu faaliyetler oşinografik çalışmalar, arkeoloji çalışmaları, hidrografik çalışmalar; bunlar da üniversitelerimizin de bir araştırma gemileriyle sahada da olması demek. Üçüncü faktörü ise deniz yetki alanlarımızın askeri unsurlar tarafından da korunuyor olması. Bu belirlediğimiz sınırlar içerisine bizden izinsiz (araştırma, sondaj) kimsenin girmesine izin verilmemesi. Türkiye'nin hamdolsun bu imkânlarının hepsi var şu anda. Ve fiilen de bunu uyguluyor. Bu çok çok önemli."[392]

Konunun çok taze ve muhteviyatı gereği hassas olması sebebiyle Libya müdahalesinin ayrıntılarına ve karar alma süreçlerine ilişkin daha detaylı bilgi ve belgeye ulaşmak şu aşamada mümkün olamamıştır. Nitekim, Cumhurbaşkanlığı'nın karar verme sürecinde ilgili birim ve kurumların yönlendirmesiyle, ana yönlendirici olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bundan sonrasına göz atılacak olursa Türkiye'nin Libya müdahalesinin ilerleyen seyrinde savunduğumuz dış politika önerilerimiz şöyledir;

Libya konusundaki bu aktif politika atılgan (*assertive)* olarak sürdürülmelidir. Avrupa kamuoyunda Türkiye'nin milli çıkarlarına ters düşen haritaların yayınlanarak Türkiye'yi

[392] Dışişleri Bakanlığı yetkilisi, mülakat, 04.12.2022.

kendi denizlerinden mahrum bırakmaya yönelik yapılan propagandalara karşı Türkiye'nin kendi ve bölgesel paydaşlarının milli çıkarlarını gözeten çözüm haritalarını somutlaştırması ve dünya kamuoyunda duyurması gerekmektedir. Dahası Libya'nın iki başlı yönetiminin kalıcı hale gelmesi durumuna karşı alternatif yol haritaları içeren bir b planı üzerinde düşünülmelidir.

Asıl önemli olan bunların gerçekleştirilebilmesi için yukarıdaki modele uygun olarak ve tarihsel perspektifteki derslerden yararlanarak Türkiye Cumhuriyeti'nin denizcilik gücünün istikrarlı ve sürdürülebilir olması adına önerilerimiz şöyledir;

Türkiye Cumhuriyeti'nin denizcilik politikasının çağın gerekleri ışığında kurumsal olarak geliştirilmesine devam edilmesi ve ilgili bürokratik kurumların bu konudaki çalışmaları yoğunlaştırması lüzumlu görülmektedir. Ayrıca, konunun toplumsal çerçevede ele alınıp sürdürülebilir bir denizcilik kültürünün oluşması konusunda çabaların esirgenmemesinin altı çizilmelidir. Son zamanlarda görüldüğü gibi devletin denizciliğe dair atmış olduğu adımların kamuoyunda TCG Anadolu örneğinde görüldüğü gibi psikolojik yapıcı etkileri son derece yüksektir. Türk kültürünün sadece karacılıktan ibaret olmadığı, bunun yanında denizcileşmeye dair politikaların kamuoyunda gerekli heyecanı da yarattığı aşikardır. Bu ivmeden yararlanılarak 16. ve 17. yüzyıllardaki denizcilik heyecanının alevlendirilmesi mümkün görülmektedir.

Türkiye'nin denizcilik atılımı aynı zamanda ona paralel olarak (eş güdümlü) bir "Akdeniz(li)leşme" süreciyle başlamıştır. Tarihsel sürece ilişkin yukarıdaki değerlendirmelerimizi teyit edercesine bu ikinci Trablusgarp açılımı Türkiye'nin yeniden Akdeniz(li)leşmesini hatırlatma ve vurgulamaktadır. Tarihin ve coğrafyanın dinamikleri Türkiye'nin Akdeniz'i ciddi bir nüfuz alanı olarak görmesini ve bu konuda gereğini yapmasını amir kılmış, güvenliği için vazgeçilmez bir hale getirmiştir. Türk dış politikasının jeokültürel bağlamında Akdeniz Kuzey-Güney, Doğu-Batı fay hattı kırıklarının merkezinde yer almaktadır. Unutulmamalıdır ki Akdeniz'de söz sahibi bir Ankara, Avrupa Birliği'nin denizden sınırdaşı ve paydaşı olmaktadır. Avrupa Birliği'nin kendisine üye ülkelerle bir Akdeniz birlikteliği her ne kadar günümüzde yeteri derecede işlenmiyorsa da hala AB'nin ortak güvenlik ve dış politika evreninde önemini

korumaktadır. Akdenizlileşmiş bir Türkiye AB'nin hukuken olmasa bile fiilen entegral bir parçasıdır. Öte yandan, Akdeniz'in uluslararası ilişkilerdeki Kuzey-Güney ayrımının görüldüğü en örnek adreslerin başında gelmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin Akdeniz(li)leşme politikası Ankara'nın küresel toplumdaki ağırlığını artıracağı bir kulvar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin Akdeniz(li)leşme açılımı her türlü doğal açmazlara rağmen Ankara'nın giderek her açıdan geliştirmesi gereken bir küresel stratejisi olarak görülmeli ve gereği yerine getirmelidir.

Bu önerilerin dikkate alınıp uygulanması sürecinde küresel bağlamda bir analiz yapılacak olursa yukarıda bahsedildiği gibi uluslararası ilişkilerde a) "humanitarian intervention" kavramının yeniden gözden geçirilmesi b) bu çerçevede, bu analitik çerçevenin içinden geliştirilen R2P ilkesinin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu da neorealist kuramla humanitarian intervention'ın bağdaştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Zira, humanitarian intervention geçmişteki örneklerinden çok farklı olarak post(modern)emperyal bir neokolonyalizmin rehini olmaktadır. Neorealizmi hegemonik güçlerin insan hakları bahanesiyle istismar edecekleri bir kutsal alan olmaktan çıkarıp, BM'nin kuruluş amacındaki ruha yeniden kavuşturulması gerekmektedir. Uluslararası ilişkiler uzmanlarının ve kuramcılarının önündeki ufuk bu alandaki boşluğu doldurmaktan geçmektedir. Doğaldır ki bu başka araştırmaların temel sorunsalıdır. Tez, bu boşluğa dikkat çekmekle kendi ölçeğinde öncülük yapmaktadır.

KAYNAKÇA

ABULAFIA, David. **Büyük Deniz-Akdeniz'de İnsanlık Tarihi**. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Alfa Yayıncılık. 2012.

AKAD, Mehmet Tanju. **Deniz Savaşları**. İstanbul: İnkilap Kitabevi. 2018.

AKSAKAL, Memet. **İçişleri Bakanı Fethi Başağa'yı görevden alan Serrac'ı neler bekliyor? Libya'nın bu duruma gelmesinin sorumlusu kim?**. Independent Türkçe. https://www.indyturk.com/node/235621/t%C3%BCrkiyeden-sesler/i%C3%A7i%C5%9Fleri-bakan%C4%B1-fethi-ba%C5%9Fa%C4%9Fay%C4%B1-g%C3%B6revden-alan-serrac%C4%B1-neler-bekliyor (Erişim Tarihi: 23.07.2023).

AKGÜL, Öner. "Güç Geçiş Teorisi ve Çoklu Hiyerarşi Modelini Yeniden Düşünmek: Dünya Güç Hiyerarşisindeki Değişimin Teorik Analizi." **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.** C.6. S.3. 2019. ss. 815-831.

AlJazeera. **Remembering Mohamed Bouazizi: The man who sparked the Arab Spring**. https://www.aljazeera.com/features/2020/12/17/remembering-mohamed-bouazizi-his-death-triggered-the-arab (Erişim tarihi: 03.08.2023).

Aljazeera. **Timeline: Haftar's months-long offensive to seize Tripoli**. 19 Şubat 2020. https://www.aljazeera.com/news/2020/2/19/timeline-haftars-months-long-offensive-to-seize-tripoli (Erişim Tarihi: 12.07.2023).

Alarabiya. **Haftar moves the Libyan street without overthrowing power**. 2014. https://shorturl.at/chjx7 (Erişim Tarihi: 12.08.2023).

Aljazeera. **NATO to police Libya no-fly zone**. 25 Mart 2011. http://www.aljazeera.com/news/africa/2011/03/2011324221036894697.html (Erişim Tarihi: 19.07.2023).

America’s Navy. Highlights of the Department of the Navy FY 2024 Budget Office of Budget - 2023. https://media.defense.gov/2023/Mar/29/2003188749/-1/-1/0/HIGHLIGHTS_BOOK.PDF (Erişim Tarihi: 20.08.2023).

Anadolu Ajansı. “Türkiye'nin desteği 2020 yılında Libya'nın kaderini değiştirdi”. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyenin-destegi-2020-yilinda-libyanin-kaderini-degistirdi/2093486 (Erişim Tarihi: 23.07.2023).

Anadolu Ajansı, “Rus yönetimine isyanının ardından Wagner'in Arap ülkelerindeki akıbeti ne olacak?” https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rus-yonetimine-isyaninin-ardindan-wagnerin-arap-ulkelerindeki-akibeti-ne-olacak/2945744 (Erişim Tarihi: 15.07.2023).

APPLEBAUM, Anne. ‘‘Will the Libya intervention bring the end of NATO’’. 2011. https://www.washingtonpost.com/opinions/will-the-libya-intervention-bring-the-end-of-nato/2011/04/11/AFhvpoMD_story.html (Erişim Tarihi: 17.07.2023).

ARI, Kemal. “Yelkenliden Buharlıya Geçiş”. **Türk Denizcilik Tarihi: XVIII. Yüzyılın Başından XX. Yüzyıla Kadar.** C.II. Ankara: Türk Deniz Kuvvetleri Yayınları. 2009.

ARI, Tayyar. “Ege Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri: Son Gelişmeler Işığında Kara Suları ve Hava Sahası Sorunları”. 1995. 50(1). 51-68. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36441. (Erişim Tarihi: 12.06.2023).

ARI, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler Teorileri**. Bursa: MKM Yayıncılık. 2012.

ARIKAN, Zeki. Kırım Savaşı ve Sinop Baskını (1853). (Ed.İdris Bostan. Salih Özbaran. Zeki Arıkan. Lütfü Sancar). **Türk Denizcilik Tarihi**. C. II. İstanbul: Deniz Basımevi. 2009.

ARIKAN, Zeki. Navarin Olayı (1827). (Ed.İdris Bostan. Salih Özbaran. Zeki Arıkan. Lütfü Sancar). **Türk Denizcilik Tarihi**. C. II. İstanbul: Deniz Basımevi. 2009.

ARMAOĞLU, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995).** İstanbul: Kronik Kitap. 2019.

ASELSAN. İnsansız Deniz Araçları. ASELSAN Dergisi. 2023. Sayı.116. https://wwwcdn.aselsan.com/api/file/ASELSAN_Dergi_116.pdf (Erişim Tarihi: 18.07.2023).

ASLAN, Murat. **Libya'nın 'Kalıcı Belirsizliği': Birçok Yanlıştan Tek Doğru ve Açmazlardan Bir Sonuç Çıkartmak?**. Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi. 4(1). 2021.

ATTALI Jacques. **Denizin Tarihi**. (Çev. Berna Günen). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi. 2018.

AYDEMİR, Mücahit (Anadolu Ajansı). **Libya Siyasi Diyalog Forumu kasımda Tunus'ta düzenlenecek**. 11.10.2020. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libya-siyasi-diyalog-forumu-kasimda-tunusta-duzenlenecek-/2002495 (Erişim Tarihi: 14.08.2023).

BALTOS, George. "Turkey's tactic and strategy for a "blue homeland"". 2019. https://www.foreignaffairs.gr/articles/72562/georgios-x-mpaltos/to-stratigima-kai-i-stratigiki-tis-toyrkias-gia-mia-%C2%ABgalazia-pat (Erişim Tarihi: 25.06.2023).

BARBERO, Alessandro. **İnebahtı Üç İmparatorluğun Savaşı**. (Çev. Erdal Turan). İstanbul: Alfa Yayıncılık. 2017.

BAŞ, Ersan ve Arif Emre Kara. **Gazi Hamidiye ve Akın Harekatı**. İstanbul: D.K.K. Piri Reis Araştırma Merkezi. 2006.

BAŞ, Ersan. **Çeşme. Navarin. Sinop Baskınları ve Sonuçları**. İstanbul: D.K.K. Piri Reis Araştırma Merkezi. 2007.

BBC. Libya meclisi yeni başkanını seçti. 10 Ağustos 2012. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/08/120810_libya_new_head

BBC. Libya'daki en önemli siyasi aktörler hangi ülkeler ve kim. ne istiyor?. 2020. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809 (Erişim Tarihi: 12.07.2023).

BBC News Türkçe, **Mavi Vatan nasıl doğdu? Doktrinin mimarları Cem Gürdeniz ve Cihat Yaycı anlatıyor**. https://www.youtube.com/watch?v=MiZmZQZ1qiU (Erişim Tarihi: 24.06.2023).

BELENLİ, T. Akdeniz'de Meçhul Denizaltı Saldırıları ve Nyon Konferansı (1937). **Gazi Akademik Bakış**, 12(24), (2019), 163-190.

BİLGEN, Mustafa Emir. 2023. "Doğu Akdeniz'deki Donanmaların Denizaltı Durum Analizi". https://mavivatan.net/dogu-akdenizdeki-donanmalarin-denizalti-durum-analizi/. (Erişim Tarihi: 10.07.2023).

BİLGEN, Mustafa Emir. 2023. https://mavivatan.net/dogu-akdenizdeki-donanmalarin-firkateyn-durum-analizi/ . (Erişim Tarihi: 03.07.2023).

Birleşmiş Milletler. "Letter dated 14 February 2020 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations addressed to the Secretary-General". (A/74/706). 19.02.2020. https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N20/044/13/pdf/N2004413.pdf?OpenElement (Erişim Tarihi: 12.05.2023).

Birleşmiş Milletler. "Letter dated 17 November 2022 from the Permanent Representative of Greece to the United Nations addressed to the Secretary-General". (A/77/604). 17.11.2022. https://documents-dds-

ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/709/33/pdf/N2270933.pdf?OpenElement (Erişim tarihi: 17.06.2023).

Birleşmiş Milletler. “Letter dated 9 December 2022 from the Permanent Representatives of Libya and Türkiye to the United Nations addressed to the Secretary-General and the President of the Security Council”. (A/77/646-S/2022/936). 16.12.2022. https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N22/758/69/pdf/N2275869.pdf?OpenElement (Erişim tarihi: 17.06.2023).

Britannica. “History of Libya”. https://www.britannica.com/place/Libya/History (Erişim Tarihi: 27.07.2023).

BORAN, Şebnem. Su Ürünleri Sektör Raporu. İzmir Ticaret Odası Ar-Ge Bülten. https://api.izto.org.tr/storage/SectoralReport/original/JIkVXeaXJhboAPpp.pdf . İzmir. 2018.

BOSTAN, İdras. **Adriyatik'te Korsanlık-Osmanlılar. Uskoklar. Venedikliler (1575-1620)**. İstanbul: Timaş Yayınları. 2009.

BOSTAN, İdris ve Salih Özbaran. (Ed.İdris Bostan. Salih Özbaran. Zeki Arıkan. Lütfü Sancar). **Türk Denizcilik Tarihi**. C. I. İstanbul: Deniz Basımevi. 2009.

BOSTAN, İdris. "Akdeniz-Tarih". **TDV İslâm Ansiklopedisi**. C. II. 1989. https://islamansiklopedisi.org.tr/akdeniz#1-cografya (Erişim Tarihi: 04.12.2022).

BOSTAN, İdris. Fatih Sultan Mehmet ve Osmanlı Denizciliği. (Ed.İdris Bostan. Salih Özbaran. Zeki Arıkan. Lütfü Sancar). **Türk Denizcilik Tarihi**. C. I. İstanbul: Deniz Basımevi. 2009.

BOSTAN, İdris. **İmparatorluk Donanmasına Doğru: Tersâne-i Âmire’nin Kuruluşu ve Denizlerde Açılım**. (Ed.İdris Bostan. Salih Özbaran. Zeki Arıkan. Lütfü Sancar). **Türk Denizcilik Tarihi**. C. I. İstanbul: Deniz Basımevi. 2009.

BOSTAN, İdris. Mezemorta Hüseyin Paşa ve 1071 Tarihli Bahriye Kanunnamesi. (Ed.İdris Bostan. Salih Özbaran. Zeki Arıkan. Lütfü Sancar). **Türk Denizcilik Tarihi**. C. I. İstanbul: Deniz Basımevi. 2009.

BOSTAN, İdris. **Osmanlı Akdenizi**. İstanbul: Küre Yayınları. 2017. 5. b.

BOSTAN, İdris. **Osmanlılar ve Deniz**. İstanbul: Küre Yayınları. 2017.

BOYLE, Francis A. Destroying Libya and World Order-The Three-Decade U.S. Campaign to Terminate The Qaddafi Revolution. Atlanta: Clarity Press. Inc. 2013.

BÖLME, Selin M., Ufuk Ulutaş, Taha Özhan ve Müjge Küçükkeleş. **İsyan. Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları**. 2011. (Rapor No.5) SETA.

BÖLME, Selin M., Ufuk Ulutaş, Taha Özhan ve Müjge Küçükkeleş. **İsyan. Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları**. SETA (Siyaset. Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı). Aralık 2011.

BRADFORD, Ernle. **Akdeniz-Bir Denizin Portresi**. (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2004.

BRAUDEL, Fernand. **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). İstanbul: Eren. 1989.

BRAUCH, Hans Günter. Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü. **Uluslararası İlişkiler**. 5(18). 1-47. 2008.

Britannica. The Editors of Encyclopaedia. **Libya Revolt of 2011**. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/event/Libya-Revolt-of-2011. (Erişim Tarihi: 7.08.2023).

BURCHILL, Scott vd. **Uluslararası İlişkiler Teorileri**. 6.b. İstanbul: Küre Yayınları. 2013.

BÜYÜKTUĞRUL, Arif. **Büyük Atamız ve Türk Denizciliği**. İstanbul: Deniz Basımevi. 2006.

C Savunma. https://www.csavunma.com/atmaca-turk-deniz-kuvvetleri-envanterindeki-11-platforma-entegre-edilecek/.html. (Erişim Tarihi: 20.08.2023).

CARR, Edward H. **Yirmi Yıl Krizi 1919-1939**. (Çev. Can Cemgil). 2.b.. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 2015.

CASHMAN, Greg. **What Causes War?: An Introduction to Theories of International Conflict:** Rowman & Littlefield. USA. 2014. 2. Ed.

CEVİZ, Nurettin. **Libya Tarihine Kısa Bir Bakış**. Ankara: Ortadoğu Analiz. Mart. 2011. 3(27). Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM), https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/10nurettin.pdf (Erişim Tarihi: 25.07.2023).

CHOREV, Shaul. "Maritime Strategic Evaluation for Israel 2022/23". (Ed.Ziv Rubinovitz). Haifa Research Center for Maritime Policy and Strategy. 2023. https://drive.google.com/file/d/1bQxWJm4crkv4BnknboiGAA3NcVR_D4au/view (Erişim Tarihi: 24.06.2023).

City News. "Greece sends letters to UN over Turkey-Libya deal". 10.12.2019. https://toronto.citynews.ca/2019/12/10/greece-sends-letters-to-un-over-turkey-libya-deal/ (Erişim Tarihi: 13.07.2023).

COLE, Bernard D.. "China's Maritime Strategy". In S. M. Puska (Ed.). People's Liberation Army After Next. Strategic Studies Institute. US Army War College. 2000. 279-327. https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep12051.10.pdf?refreqid=excelsior%3Aa6a8300803b5d9067abbed3d48db8b39&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (Erişim Tarihi: 22.07.2023).

CONGAR, Kerem. "Dışişleri Bakanlığı Türkiye-Libya sınırını gösteren yeni anlaşmanın haritasını paylaştı". euronews. 06/12/2019.

https://tr.euronews.com/2019/12/06/disisleri-bakanligi-turkiye-libya-sinirini-gosteren-yeni-anlasmanin-haritasini-paylasti (Erişim Tarihi: 12.06.2023).

CORBETT, Julian Stafford. **Deniz Stratejisinin Prensipleri**. Doruk Yayınları (Çev. Büyükonat). (2010).

ÇEKİRGE, Fatih. "Bakan Ersoy sezon biterken çok net açıkladı: Turizmde hedef tamam gelir 56 milyar dolar" https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/fatih-cekirge/bakan-ersoy-sezon-biterken-cok-net-acikladi-turizmde-hedef-tamam-gelir-56-milyar-dolar-42327662 (Erişim Tarihi: 09.09.2023).

ÇELEBİ, Katip. **Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan**. (Çev. Orhan Şaik Gökyay) İstanbul: Kabalcı Yayınları. 2007.

ÇELİKKOL, Oğuz ve Sibel Karabel. "Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Denizden Kaynaklanan

DALKILIÇ, Levent. **Uluslararası İlişkilerde Yapısal Realist Yaklaşımlar: Bir Savunmacı Realizm-Saldırgan Realizm Karşılaştırması**. 2018.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK). Libya Ülke Bülteni 2013. https://www.corlutso.org.tr/uploads/docs/libya_ulke_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 13.07.2023).

Deniz Ticaret Odası. **Denizcilik Sektör Raporu 2023**. https://www.denizticaretodasi.org.tr/media/SharedDocuments/sektorraporu/2023/Denizcilik_Sektor_Raporu_12.06.2023_v2.pdf. (Erişim Tarihi: 25.08.2023).

Deniz Ticaret Odası. **Denizcilik Sektör Raporu 2023**. https://www.denizticaretodasi.org.tr/media/SharedDocuments/sektorraporu/2023/Denizcilik_Sektor_Raporu_12.06.2023_v2.pdf (Erişim Tarihi: 25.08.2023). İstanbul. 2023.

Denizcilik Dergisi. “SAT’lara taze güç”. 2020. https://www.denizcilikdergisi.com/denizcilik-gundem-haberleri/satlara-taze-guc/. (Erişim Tarihi: 10.08.2023).

DIBENEDETTO, Alessandra Giada. “Implementing the Alliance Maritime Strategy in the Mediterranean: NATO’s Operation Sea Guardian”. NATO Defence College. 2016. No.134. https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep10237.pdf?refreqid=excelsior%3A951a003c4d005876c338cd2232fadbac&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (Erişim Tarihi: 23.07.2023).

DICICCO, Jonathan M. ve LEVY Jack S. "Power Shifts and Problem Shifts: The Evolution of the Power Transition Research Program". **The Journal of Conflict Resolution.** Vol. 43. No.6. 1999.

DONELLY, Jack. **Realism and International Relations**. Cambridge: Cambridge University Press. 2000.

DONNELLY, Jack. **Realism and International Relations**. Cambridge: Cambridge University Press. 2004.

DURDULAR, Arzu. “Çin’in “Kuşak-Yol” Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi”. Avrasya Etüdleri. 2016. C. 49. S.1. 77-97. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/422160 (Erişim Tarihi: 16.07.2023).

EMEKLİ, Gözde. “Coğrafya. Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm”. Ege Coğrafya Dergisi. 2006. 1.2 (15). 51- 59 (https://dergipark.org.tr/en/pub/ecd/issue/4877/66925/ (Erişim Tarihi: 20.07.2023).

ERBAŞ, Fatih. **19.Yüzyılda Donanmalar-Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi**. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. 2019.

ERDEĞER, Bülent. Anadolu Ajansı. **Libya'da darbe girişimi ülkeyi iç savaşa sürükledi**. https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-darbe-girisimi-ulkeyi-ic-savasa-surukledi/105111 (Erişim Tarihi: 17.07.2023).

ERDURMAZ, Serdar. (2012). **Libya Arap Baharının Solan Yüzü**. Ankara: Berikan Yayınevi.

Euronews. **Libya'nın petrol rezervleri ne kadar?**. https://tr.euronews.com/2020/06/07/ic-savas-n-pencesindeki-libya-n-n-petrol-rezervleri-ne-kadar (Erişim Tarihi: 12.07.2023).

EVITTS, Jonathan. Russian Naval Modernization and Strategy. (American Military University - Naval Postgraduate School Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). California. 2019.

FARINELLI. Franco. **Friedrich Ratzel and the nature of (political) geography**. Political Geography Vol. 19. Issue 8. Kasım 2000. ss.943-955. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0962629800000366#aep-abstract-id3 (Erişim Tarihi: 23.05.2023).

Food and Agriculture Organization (FAO). "The State of World Fisheries and Aquaculture Towards Blue Transformation". https://www.fao.org/3/cc0461en/cc0461en.pdf. 2022. (Erişim Tarihi: 10.08.2023).

GODEMENT, François, Dragan Pavlicevic, Jérôme Doyon, Agatha Kratz, Abigaël Vasselier ve Moritz Rudolf. (2017). Chine and the Mediterranean: Open for Business. https://ecfr.eu/wp-content/uploads/China_Analysis_June_2017.pdf (Erişim Tarihi: 23.06.2023).

GOLDSTEIN, Joshua S. ve Jon J. W. Pevehouse. **International Relations eBook**. 11.b. Boston: Pearson. 2017.

GOODY, Jack. **Tarih Hırsızlığı**. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2019. s. 104.

GORENBURG, Dmitry. "An Emerging Strategic Partnership: Trends in Russia-China Military Cooperation". 2020. https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/emerging-strategic-partnership-trends-russia-china-military-cooperation-0 (Erişim Tarihi: 24.06.2023).

GÜRDENİZ, Cem. **Mavi vatan Yazıları,** İstanbul: Kırmızı Kedi yayınevi, 2017.

GÜRKAN, Emrah Safa. **Sultanın Korsanları-Osmanlı Akdeniz'inde Gaza. Yağma ve Esaret. 1500-1700**. 5. b.. İstanbul: Kronik Kitap. 2020.

Haber 7, **Libya'dan Türklere özel davet! Tam 19 milyar dolar...**, https://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/2989850-libyadan-turklere-ozel-davet-tam-19-milyar-dolar (Erişim Tarihi: 16.07.2023).

HATİPOĞLU, Halil. **Orta Çağda Akdeniz'de deniz güçlerinin incelenmesi: Anadolu'da İlk Türk Denizciliği: Umur Bey'in Epir Harekâtı**. İstanbul: Deniz Basımevi. 2005.

HATTENDORF, John B. **Naval Strategy and Power in the Mediterranean: Past. Present and Future**. Routledge. 2013.

HAVELSAN. GENESİS Savaş Yönetim Sistemi. https://www.havelsan.com.tr/sektorler/savunma-ve-guvenlik/deniz/su-ustu-savas-yonetim-sistemleri/havelsan-genesis. (Erişim Tarihi: 25.08.2023).

HEGEL, George W. F. **Tarih Felsefesi**. İstanbul: İdea Yayınevi. 2006.

HESS, Andrew. **Unutulmuş Sınırlar 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi**. (Çev. Özgür Kolçak). İstanbul: Küre Yayınları. 2010.

HORRELL, Stewen, Agnus Nordenman ve Walter B. Slocombe. “Updating NATO’s Maritime Strategy. Atlantic Council”. 2016. https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/issue-brief/updating-nato-s-maritime-strategy/ (Erişim Tarihi: 15.06.2023).

Human Rights Watch. Unacknowledged Deaths Civilian Casualties in NATO’s Air Campaign in Libya. 13 Mayıs 2012. https://www.hrw.org/report/2012/05/13/unacknowledged-deaths/civilian-casualties-natos-air-campaign-libya (Erişim Tarihi: 17.08.2023).

HUNTINGTON. Samuel P. **The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order**. Simon & Schuster. New York. 1996. https://msuweb.montclair.edu/~lebelp/1993SamuelPHuntingtonTheClashOfCivilizationsAndTheRemakingofWorldOrder.pdf (Erişim Tarihi: 12.05.2023).

Hürriyet. **Libya'ya hava ve denizden büyük operasyon**. https://www.hurriyet.com.tr/dunya/libyaya-hava-ve-denizden-buyuk-operasyon-17316795 (Erişim tarihi: 18.06.20239.

IKENBERRY. John G. “Woodrow Wilson. the Bush Administration. and the Future of Liberal Internationalism”. **The Crisis of American Foreign Policy**. (Ed.John G. Ikenberry. Thomas J. Knock. Anne-Marie Slaughter ve Tony Smith). Princeton: Princeton University Press. 2009.

International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS). The Responsibility To Protect. Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. Aralık 2001. https://www.globalr2p.org/wp-content/uploads/2019/10/2001-ICISS-Report.pdf (Erişim Tarihi: 29.08.2023).

International Crisis Group. “Libya Siyasi Anlaşması: Sıfırlama Zamanı”. https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/libya/libyan-political-agreement-time-reset (Erişim Tarihi: 28.07.2023).

İLHAN, Suat. “Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri” Belleten. 1985. 49(195). 607-624. https://dergipark.org.tr/en/pub/ttkbelleten/issue/64952/998444 (Erişim Tarihi: 26.05.2023).

İLHAN, Suat. **Jeopolitik Duyarlılık**. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara. 1989.

İMEAK Deniz Ticaret Odası. Deniz Ticareti. Türkiye’de Deniz Turizmi 2019. https://www.denizticaretodasi.org.tr/Media/SharedDocuments/DenizTicaretiDergisi/agustos_ek_2019.pdf (Erişim Tarihi: 22.08.2023).

İMEAK Deniz Ticaret Odası. Denizcilik Sektör Raporu 2023. https://www.denizticaretodasi.org.tr/media/SharedDocuments/sektorraporu/2023/DenizcilikSektor_Raporu%202022_21.08.2023_web.pdf (Erişim Tarihi: 22.08.2023).

İNALCIK, Halil. “Batı Anadolu'da Yükselen Denizci Gazi Beylikleri. Bizans ve Haçlılar”. (Ed.İdris Bostan. Salih Özbaran. Zeki Arıkan. Lütfü Sancar). **Türk Denizcilik Tarihi**. C. I. 2009. İstanbul: Deniz Basımevi.

İNALCIK, Halil. **Seçme Eserleri-XVIII, Osmanlı Deniz Egemenliği**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2017.

İNAN, Ayşe Afet. **Piri Reis'in Hayatı ve Eserleri**. Ankara: Türk Tarih Kurumu. 1974.

İŞİPEK, Ali Rıza. Çeşme Deniz Savaşı ve Sonuçları. (Ed.İdris Bostan. Salih Özbaran. Zeki Arıkan. Lütfü Sancar). **Türk Denizcilik Tarihi**. C. II. İstanbul: Deniz Basımevi. 2009.

JERVIS, Robert. “Cooperation under the Security Dilemma”. **World Politics**. Vol.30. No.2. 1978. ss. 167–174.

JERVIS, Robert. “Dilemmas About Security Dilemmas”. **Security Studies**. Vol.20. No.3. 2011.

JERVIS, Robert. **Perception and Misperception in International Politics**. Princeton: Princeton University Press. 1978. ss. 58–113.

KANE, Thomas M.. **Chinese Grand Strategy And Maritime Power**. London/New York: Routhledge. 2022.

KARGI, Kadir. **Su Ahlakı**. Ankara. Türk Diyanet Vakfı Yayınları. 2021.

KAVAS, Ahmet. **Osmanlı-Afrika İlişkileri**. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 2011.

KAVAS Ahmet. **ÖMER el-MUHTÂR**. TDV İslâm Ansiklopedisi. https://islamansiklopedisi.org.tr/omer-el-muhtar (Erişim Tarihi: 08.07.2023).

KHALILIEH, Hassan S. **Islamic Law of The Sea: Freedom of Navigation and Passage Rights in Islamic Thought**. Cambridge: University Press. 2020.

KNUTSEN, Torbjorn L. **A History of International Relations Theory**. Manchester: Manchester University Press. 1995.

KOCA, Levent. "Denizaşırı Harekât Yetenekleri ve Türk Deniz Politikası". "Mavi Vatan'dan Açık Denizlere". 2019. 1(2). 38-45. https://www.msu.edu.tr/mavivatandanacikdenizleredergisi/mavivatan2_dergi.pdf (Erişim Tarihi: 16.06.2023).

KOCAKENAR, Mustafa. **Amerikan Dış Politikasında Jeopolitik Teoriler ve Pratikler**. TASAM 6. 2015.

KOLOĞLU, Orhan. **Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider**. Ankara. 1981.

KOZAN, Gökçe Yasemin, Sami Sonat Özdemir ve Ebru Günlü. "Turizm Yazınında Deniz Turizminin Olgusal Gelişimi". **Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi**. 2014. C.6. S.2. 115-129. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/53126 (Erişim Tarihi: 23.07.2023).

KÖKYAY, Ferhat. Enerji Güvenliği Ekseninde Doğu Akdeniz Gaz Forumu. **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**. 2021. 6(1). 216-239. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1484880 (Erişim Tarihi: 15.07.2023)

KRASKA, James. **Contemporary Maritime Piracy: International Law. Strategy. and Diplomacy at Sea**. Santa Barbara/Denver/Oxford: Praeger. 2011.

KUGLER, Jacek ve Douglas Lemke. **Parity and War: Evaluations and Extensions of the War Ledger**: University of Michigan Press. (1996).

KUGLER, Jacek. ve Abramo Fimo Kenneth Organski. **The Power Transition: A Retrospective and Prospective Evaluation**. In M. I. Midlarsky (Ed.). Handbook of war studies Winchester: Unwin Hyman. 1989. ss. 171-195. (Erişim Tarihi: 07.05.2023).

KUMRULAR, Özlem. Preveze Deniz Zaferi ve sonrasında Akdeniz Dünyası. (Ed.İdris Bostan. Salih Özbaran. Zeki Arıkan. Lütfü Sancar). **Türk Denizcilik Tarihi**. C. I. İstanbul: Deniz Basımevi. 2009.

LANDURAN, Lennart. "EU Maritime Strategy: Promoting or Absorbing European Defense Cooperation?". Netherlands Institute of International Relations. 2015. 11205/14. https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep05291.pdf?refreqid=excelsior%3A6031fdc095a68a028d5b6f368cd6f9b9&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (Erişim Tarihi: 23.07.2023).

LANNING, Michael Lee. **En Büyük 100 Asker: Tarihin Gelmiş Geçmiş En Etkili Askeri Liderleri**. Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak. İstanbul. Show Kitap Tarih Dizisi. 1998.

LEA, Henry Charles. **İspanya Müslümanları-Hıristiyanlaştırılmaları ve Sürülmeleri**. (Çev. Abdullah Davudoğlu). İstanbul: İnkılap Kitabevi. 1. b.. 2011.

LEMKE. Douglas. **Regions of War and Peace** (Vol. 80): Cambridge University Press. (2002).

LESSER, I. O. "The United States and the Future of Mediterranean Security: Reflections from GMF's Mediterranean Strategy Group". **German Marshall Fund of the United States**. 2015. http://www.jstor.org/stable/resrep18837 (Erişim Tarihi: 12.07.2023).

LEVY, Jack S. ve William R. Thompson. **Causes of War**. John Wiley & Sons. 2011.

LINDEN, Ronald H. The New Sea People: China in the Mediterranean. Istituto Affari Internazionali. 2018. Vol. 18 No.14. https://www.iai.it/sites/default/files/iaip1814.pdf (Erişim Tarihi: 18.06.2023).

Libyan Political Agreement. 17 Aralık 2015. https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/Libyan%20Political%20Agreement%20-%20ENG%20.pdf. (Erişim Tarihi: 16.07.2023).

Libyan Rebels in 'Final Push' for Capital – Gaddafi Pledges To Stay in Tripoli until the End in New Audio Address. as Opposition Fighters Close In on the City. 21 Ağustos 2011. https://www.aljazeera.com/news/2011/8/21/libyan-rebels-in-final-push-for-capital (Erişim Tarihi: 23.07.2023).

MACHIAVELLI, Niccolò. **The Prince**. (Çev. J.G. Nichols). London: Alma Books (Evergreens). 2013.

MAHAN, Alfred Thayer. **The Influence of Sea Power Upon History**. 1660-1783. 2. b.. Little. Brown. and Company. 1891.

MAHAN, Alfred Thayer. **The Influence of Seapower on History.** Gutenberg.org. 1890.

MALONE, Andrew ve Chris Slack. "'They're Shooting Inside My House. I've Got To Go': What Gaddafi's Eldest Son Said on the Phone as Rebels Stormed His Home – Mohammed Gaddafi Was Speaking with Al Jazeera When He Heard Rebels

Open Fire". 2011. https://www.dailymail.co.uk/news/article-2028415/Libya-Gaddafis-eldest-son-Mohammeds-Tripoli-home-stormed-rebels.html (Erişim Tarihi: 26.07.2023).

MARESCEAU, Marc ve Erwan Lannon. **The EU's Enlargement and Mediterranean Strategies**. New Hampshire/New York: Palgrave MacMilan. 2001.

MARSEC COE. About Us. https://www.marseccoe.org/about-us/ (Erişim Tarihi: 07.08.2023).

MASUDA, Masayuki. China's Maritime Strategy and Maritime Law Enforcement Agencies: Quest for a Maritime Power. 2014. http://www.nids.mod.go.jp/english/publication/joint_research/series10/pdf/04.pdf (Erişim Tarihi: 17.06.2023).

MEARSHEIMER, John J. "Power and Fear in Great Power Politics" **One Hundred Year Commemoration to the Life of Hans Morgenthau (1904-2004)**. Ed.G. O. Mazur (New York: Semenenko Foundation. 200).

MEARSHEIMER, John J. **"The Tragedy of Great Power Politics"**. New York: W. W. Norton & Company. 2001.

MEARSHEIMER, John J. Reckless States and Realism. **International Relations**. Vol. 23. No.2. 2009.

MEARSHEIMER, John J. **Yapısal Realizm**. (Ed.Tim Dunne. Milja Kurki ve Steve Smith). (Çev. Özge Kelekçi). İstanbul: Sakarya Üniversitesi Kültür Yayınları. 2016. ss. 72-89

MERCAN, Evren. **Modern Harp Gemileri: 1850'den Günümüze**. İstanbul: Kronik Kitap. 2022.

Milliyet, “Gates’ten Türkiye’ye Libya tepkisi”. 9 Haziran 2011. https://www.milliyet.com.tr/dunya/gatesten-turkiyeye-libya-tepkisi-1400452 (Erişim Tarihi: 19.07.2023).

MONTGOMERY, Evan Braden. “Breaking Out of the Security Dilemma: Realism. Reassurance and the Problem of Uncertainty”. **International Security**. Vol. 31. No. 2. 2006. ss. 151-185.

MORAN, Daniel ve James A. Russell (Ed.). **Maritime Strategy and Global Order: Markets. Resources. and Security**. Washington DC: Georgetown University Press. 2015.

MORGENTHAU, Hans J. **Another "Great Debate": The National Interest of the United States**. The American Political Science Review. Vol. 46. No. 4. 1952. ss. 961-988.

MORGENTHAU, Hans J. **Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi**. (Çev. Baskın Oran ve Ünsal Oskay). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği. 1970. C. I.

MOUL, William. Power Parity. Preponderance. and War Between Great Powers. 1816-1989. **Journal of Conflict Resolution**. Vol.47. No.4. 2003. ss. 468-489.

NATO and Libya-Operation Unified Protector. 2012. https://www.nato.int/cps/en/natolive/71679.htm (Erişim Tarihi: 12.06.2023).

NATO: Libya operasyonu uzarsa kaynak sıkıntısı baş gösterecek. (2011. 14 Haziran). : http://tr.euronews.net/2011/06/14/natolibya-operasyonu-uzarsa-kaynak-sikintisi-basgosterecek/ (Erişim Tarihi: 12.07.2023).

NATO. **NATO and Libya**. 2015. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_71652.htm (Erişim tarihi: 18.07.2023).

NATO. **NATO and Libya**. 2015. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_71652.htm (Erişim Tarihi: 14.06.2023).

NATO. Public Diplomacy Division (PDD) - Press & Media Section Media Operations Centre (MOC). Operation UNIFIED PROTECTOR Final Mission Stats. 02 Kasım 2011. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2011_11/20111108_111107-factsheet_up_factsfigure.pdf (Erişim Tarihi: 15.07.2023).

NATO. Public Diplomacy Division (PDD) - Press & Media Section Media Operations Centre (MOC). Operation UNIFIED PROTECTOR Final Mission Stats. 02 Kasım 2011. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2011_11/20111108_111107-factsheet_up_factsfigure.pdf (Erişim Tarihi: 17.08.2023).

NATO. **Statement by NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen on Libya.** 2011. https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_71808.htm (Erişim Tarihi: 12.06.2023).

NIEBUHR, Reinhold. **Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics. Library of Theological Ethics**. Kentucky: Westminster John Knox Press. 2002.

NORRIS, Andrew ve Alexander Norris. "Turkey's "Mavi Vatan" Strategy and Rising Insecurity in the Eastern Mediterranean". CIMSEC. 2020. https://cimsec.org/turkeys-mavi-vatan-strategy-and-rising-insecurity-in-the-eastern-mediterranean/ (Erişim Tarihi: 13.06.2023).

NORTH, Michael. **A World History of The Seas: From Harbour to Horizon**. München: Bloomsbury. 2022.

NTV. "Mavi ekonominin yeşil kalkınmadaki rolü". https://www.ntv.com.tr/turkiye/mavi-ekonominin-yesil-kalkinmadaki-rolu.5qPFiFcgh0WAdX-g_yj9RQ (Erişim Tarihi: 08.06.2023).

ORGANSKI, Abramo Fimo Kenneth. ve Jacek Kugler. **The War Ledger**. University of Chicago Press.. 1981.

ORGANSKI, Abramo Fimo Kenneth. **World Politics.** New York City: Alfred A. Knopf. b. 1. 1958.

ORGANSKI, Abramo Fimo Kenneth. **World Politics.** New York City: Alfred A. Knopf. b. 2. 1968.

ÖZTUNA, Yılmaz. **Başlangıcından Zamanımıza kadar Türkiye Tarihi**. C. VI. İstanbul: Hayat Yayınları. 1965.

PALA, İskender. **Dört Güzeller: Toprak. Su. Hava. Ateş**. İstanbul: Kapı. 2019.

PANDOLFE, Frank C. USN. "The Evolution of Modern U.S. Naval Strategy." **Naval War College Review**. Vol.69. No.4. Article 2. ss. 7-13 Available at: https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1137&context=nwc-review (Erişim Tarihi: 15.06.2023).

PANZAC, Daniel. **Osmanlı Donanması. 1572-1923**. (Çev. Ahmet Maden ve Sertaç Canpolat). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2020.

PARRY, John Horace. **The Spanish Seaborne Empire**. Middlesex: Penguin Books Ltd. 1973.

Peakvisor Libya, https://peakvisor.com/adm/libya.html (Erişim Tarihi: 25.07.2023).

Piri Reis. **Kitab-ı Bahriyye**. İstanbul: Tercüman Yayınları. C. II. ss. 192-203.

Radikal **"Erdoğan NATO operasyonu için şartlarını açıkladı"**. 21 Mart 2011.

Radikal. "**NATO Libya Kararını Kabul Etti"**.. Akt. Selin M. Bölme vd.. **İsyan. Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları**. SETA (Siyaset. Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı). 2011.

RANKE, Leopold von. **The Ottoman and Spanish Empires in The Sixteenth and Seventeenth Centuries**. Philadelphia. Blanchart. 1845.

Report to Congress on the Annual Long-Range Plan for Construction of Naval Vessels for Fiscal Year 2023. 2022. Washington. https://media.defense.gov/2022/Apr/20/2002980535/-1/-1/0/PB23%20SHIPBUILDING%20PLAN%2018%20APR%202022%20FINAL.PDF . (Erişim Tarihi: 15.07.2023).

ROKETSAN. Deniz Sistemleri. Akya Yeni Nesil Ağır Sınıf Torpido. https://www.roketsan.com.tr/uploads/docs/kataloglar/TR/1628386055_akya-yeni-nesil-agir-sinif-torpido.pdf. (Erişim Tarihi: 25.08.2023).

ROSS, Robert. "China's Naval Nationalism: Sources. Propects and the US Response". International Security. 2009. Vol.34. No.2. https://www.belfercenter.org/publication/chinas-naval-nationalism-sources-prospects-and-us-response (Erişim Tarihi: 16.06.2023).

Royal Navy. **Future Navy Vision. The Royal Navy Today. Tomorrow and Towards 2025**. 2010. https://www.royalnavy.mod.uk/About-the-Royal-Navy/~/media/Files/Navy-PDFs/About-the-Royal-Navy/Future%20Navy%20Vision.pdf (Erişim Tarihi: 26.08.2023).

RYCAUT, Paul. **The Present State of The Ottoman Empire**. Londra: Printed for John Starkey and Henry Brome. 1668.

SANCAR, Erdinç. **21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi**. IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2006.

SANCAR, Erdinç. **21. Yüzyıl Stratejilerinde Türk Denizcilik Tarihi**. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 2006.

SavunmaSanayiST.com. "HIZIRREİS denizaltısı suya indirildi". https://www.savunmasanayist.com/hizirreis-denizaltisi-suya-indirildi/ (Erişim Tarihi: 23.06.2023).

SavunmaSanayiST.com. TCG PREVEZE için sistem kabulleri tamamlandı. 18 Mayıs 2023. https://www.savunmasanayist.com/tcg-preveze-icin-sistem-kabulleri-tamamlandi/ (Erişim Tarihi: 10.07.2023).

SCHNEIDER-PETSINGER. Marianne. Geoeconomics ExplainEd.Chatham House. **2016.** https://www.chathamhouse.org/2016/12/geoeconomics-explained (Erişim Tarihi: 12.05.2023).

SCHUMAN. Frederick L. **International Politics**. Mc-Graw Hill Book Company LTD. 1958.

Security Council Report. **Chronology of Events: Libya.** 2020, https://www.securitycouncilreport.org/chronology/libya.php (Erişim Tarihi:02.06.2023).

Security Council Report. **Chronology of Events: Libya.** https://www.securitycouncilreport.org/chronology/libya.php (Erişim tarihi 28.07.2023).

SMITH-WINDSOR, Brooke. "Securing the Commons Towards NATO's Maritime Strategy". NATO Defence College. 2009. No.49. https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep10431.pdf?refreqid=excelsior%3A335b7e9fc4479d3b5e263a6fca0ac45e&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (Erişim Tarihi: 23.07.2023).

SOLER I LECHA, Eduard ve Thanos Dokos. "The Mediterranean in 2020: The Future of Mediterranean Security and Politic. Washington: German Marshall Fund of the United States. 2011". JSTOR. https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep18845.pdf?refreqid=excelsior%3Aeda3183059e48584b648671f197e31dc&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (Erişim Tarihi: 26.06.2023).

STAMATOPOULOS, Thrasyvoulos Terry. "The role of Turkey in the Eastern Mediterranean conflict zone: A country transformed and a glimpse into the future". ELIAMEP. 2021. Policy Paper #85, https://www.eliamep.gr/wp-

content/uploads/2021/10/Policy-paper-85-Stamatopoulos-EN-final.pdf (Erişim Tarihi: 12.06.2023).

STAVRIDIS, James. **Deniz Gücü: Okyanusların Tarihi ve Jeopolitik Önemi.** (Çev. Nil Tuna ve Varol Ataman). İstanbul: Epilson Yayınevi. 2021.

STM Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret. "TCG ÜTĞM. ARİF EKMEKÇİ (A-575) Lojistik Destek Gemisi Mavi Vatan'a Açıldı". https://www.stm.com.tr/tr/medya/haberler/tcg-utgm-arif-ekmekci-575-lojistik-destek-gemisi-mavi-vatan-acildi (Erişim Tarihi: 19.07.2023).

Şarkul Avsat. "Libya Temsilciler Meclisi ikinci bölünmenin eşiğinde". https://turkish.aawsat.com/home/article/2672476/libya-temsilciler-meclisi-ikinci-b%C3%B6l%C3%BCnmenin-e%C5%9Fi%C4%9Finde (Erişim Tarihi: 02.08.2023).

Şarkul Avsat, "Libya'da Başağa ve Dibeybe hükümetleri arasındaki güç mücadelesi derinleşiyor", https://turkish.aawsat.com/home/article/4256801/libyada-ba%C5%9Fa%C4%9Fa-ve-dibeybe-h%C3%BCk%C3%BCmetleri-aras%C4%B1ndaki-g%C3%BC%C3%A7-m%C3%BCcadelesi-derinle%C5%9Fiyor (Erişim Tarihi: 17.07.2023).

ŞENTUNA, Tarık. Libya askeri müdahalesinin uluslararası hukuka uygunluğu ve koruma sorumluluğu kavramı çerçevesinde meşruiyeti. The Turkish Yearbook of International Relations. V.50. 2019. ss. 215-239.

ŞEYBAN, Lütfi. **Endülüs: Direniş ve Soykırım**. İstanbul: Muhit Kitap. 2021.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. Başlıca Ege Denizi Sorunları. https://www.mfa.gov.tr/baslica-ege-denizi-sorunlari.tr.mfa#:~:text=Uluslararas%C4%B1%20hukuka%20g%C3%B6re%2C%20bir%20%C3%BClkenin.deniz%20mili%20olarak%20deklare%20etmi%C5%9Ftir. (Erişim Tarihi: 12.06.2023).

T.C. Dışişleri Bakanlığı. **Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri**. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 12.07.2023).

T.C. Dışişleri Bakanlığı. **Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri**. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 02.08.2023).

T.C. Dışişleri Bakanlığı. "SC-28, 4 Ekim 2022, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Tanju Bilgiç'in Türkiye ile Libya Arasında Hidrokarbonlar Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı Konusunda AB ve Yunanistan Tarafından Yayımlanan Açıklamalar Hakkındaki Soruya Cevabı". https://www.mfa.gov.tr/sc_-28_-turkiye-ile-libya-arasinda-hidrokarbonlar-alaninda-isbirligine-iliskin-mutabakat-zapti-konusunda-ab-ve-yunanistan-tarafindan-yayimlanan-aciklamalar-hk-sc.tr.mfa (Erişim Tarihi: 18.07.2023).

T.C. İletişim Başkanlığı. "Cumhurbaşkanı Erdoğan: "Kıta sahanlığımızda haydutluğa asla boyun eğmeyeceğiz, yaptırım ve tehdit dili karşısında geri adım atmayacağız", 2020, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/stratejik_iletisim_calismalari/detaylar/cumhurbaskani-erdogan-kita-sahanligimizda-haydutluga-asla-boyun-egmeyecegiz-yaptirim-ve-tehdit-dili-karsisinda-geri-adim-atmayacagiz (Erişim Tarihi: 24.06.2023).

T.C. Millî Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. Modernizasyon. https://www.dzkk.tsk.tr/Anasayfa/Index) (Erişim Tarihi: 20.07.2023).

T.C. Millî Savunma Bakanlığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. Harekât. 2023. https://www.dzkk.tsk.tr/Harekat/icerik/turk-deniz-gorev-grubu (Erişim Tarihi: 16.07.2023).

T.C. Resmî Gazete. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Libya Devleti Ulusal Mutabakat Hükümeti Arasında Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına

İlişkin Mutabakat Muhtırası. 2019. https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/12/20191207.pdf (Erişim Tarihi: 19.07.2023).

T.C. Stratejik ve Bütçe Başkanlığı. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf (Erişim Tarihi: 03.08.2023).

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. "Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Karaismailoğlu: Denizcilik Sektörümüze 2053 Yılına Kadar 21.6 Milyar Dolar Yatırım Gerçekleştireceğiz". https://www.uab.gov.tr/haberler/ulastirma-ve-altyapi-bakani-karaismailoglu-denizcilik-sektorumuze-2053-yilina-kadar-21-6-milyar-dolar-yatirim-gerceklestirecegiz (Erişim Tarihi: 17.08.2023).

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. "Ulaştırma ve Altyapı Bakanı Karaismailoğlu: Denizcilik Sektörümüze 2053 Yılına Kadar 21.6 Milyar Dolar Yatırım Gerçekleştireceğiz". https://www.uab.gov.tr/haberler/ulastirma-ve-altyapi-bakani-karaismailoglu-denizcilik-sektorumuze-2053-yilina-kadar-21-6-milyar-dolar-yatirim-gerceklestirecegiz (Erişim Tarihi: 17.08.2023).

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. Denizcilik Genel Müdürlüğü. Deniz Ticareti İstatistikleri 2022. https://denizcilik.uab.gov.tr/uploads/pages/yayinlar/denizcilik-istatistikleri-bulteni-2022-04-02-2023.pdf (Erişim Tarihi: 29.07.2023).

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. Denizcilik Genel Müdürlüğü. Deniz Ticareti İstatistikleri 2022. https://denizcilik.uab.gov.tr/uploads/pages/yayinlar/denizcilik-istatistikleri-bulteni-2022-04-02-2023.pdf (Erişim Tarihi: 29.07.2023).

TABAKOĞLU, Hüseyin Serdar. **Akdeniz'de Savaş Osmanlı-İspanya Mücadelesi**. İstanbul: Kronik Kitap. 2019.

TAMMEN, Ronald. Jacek Kugler ve Douglas Lemke. **Foundations of Power Transition Theory**. In Oxford Research Encyclopedia of Politics Thompson, 2017, https://oxfordre.com/politics/display/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-296 (Erişim Tarihi: 12.03.2023).

TANCHUM, Michaël. "The Logic Beyond Lausanne: A Geopolitical Perspective on the Congruence between Turkey's New Hard Power and Its Strategic Reorientation". **Insight Turkey**. 2020. 22 (3). 41-54. (Erişim Tarihi: 13.06.2023).

TARAKÇI, Nejat. **Deniz Gücünün Osmanlı Tarihi Üzerindeki Etkileri**. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları. 2009.

TARAKÇI, Nejat. **Devlet Adamlığı Bilimi**. İstanbul: TASAM Yayınları. 2013.

TARAKÇI, Nejat. **Türk Deniz Kuvvetlerinin Yeni Strateji Belgesi**. İstanbul: TASAM. 2015. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/19570/turk_deniz_kuvvetlerinin_yeni_strateji_belgesi (Erişim Tarihi: 14.08.2023)

Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü TEPGE. 2022. **Ürün Raporu Su Ürünleri 2022**. https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/2022%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporlar%C4%B1/Su%20%C3%9Cr%C3%BCnleri%20%C3%9Cr%C3%BCn%20Raporu-TEPGE-355.pdf (Erişim Tarihi: 02.07.2023).

TELLİ, Azime. İnsani müdahaleden koruma sorumluluğuna geçiş: Eski sorun. yeni kavram. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi. 1(2). 206-220. 2012. ss. 206-220.

The Guardian. **Libya no-fly zone leadership squabbles continue within Nato**. Ian Traynor and Nicholas Watt. 2011. https://www.theguardian.com/world/2011/mar/23/libya-no-fly-zone-leadership-squabbles.

THUKYDIDES. **Peloponnessos Savaşları**. İstanbul: Belge Yayınları. 2010.

TILL, Geoffrey. **Seapower**. Routledge. New York. 2009.

TINNISWOOD, Adrian. **17. Yüzyılda Akdeniz'de Korsanlık- Denizler. Fetihler. Esaret. Politika. Yayılmacılık ve Bölünme**. (Çev. Dinç Tayanç). İstanbul: İnkilap Kitabevi. 2011.

TOBİN, Lisa. "Beijing's Strategy to Build China into a Maritime Great Power". **Naval War College Review**. 2018. Vol.71. No.2. https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1734&context=nwc-review (Erişim Tarihi: 27.06.2023).

TOK, Kubilay ve Tayfun Duman. **Türk deniz Kuvvetleri Stratejisi: Orta Ölçekli Küresel Güç Aktarım Yeteneğine Sahip Deniz Kuvveti Olma Rotasında**. MSI Analiz. 2016.

TOYNBEE, Arnold. **Medeniyetler Yargılanıyor**. (Çev: Ufuk Uyan) (Oxford 1948) İşaret Yayınları. İstanbul. 1988.

TRT Haber. "'Mavi vatan'a 2 yeni açık deniz karakol gemisi". https://www.trthaber.com/haber/gundem/mavi-vatana-2-yeni-acik-deniz-karakol-gemisi-797797.html (Erişim Tarihi: 23.09.2023).

TUĞRUL, A. Beril. "Doğu Akdeniz'in Enerji Politik Açıdan Önemi". Opportunities in the Mediterranean Region Economy. Energy and Security- TASAM. 2018.

TUNCEL, Metin. "Akdeniz-Coğrafya". **TDV İslâm Ansiklopedisi**. C. II. 1989. https://islamansiklopedisi.org.tr/akdeniz#1-cografya (Erişim Tarihi: 04.12.2022).

TUTAK, Eda. "21. Yüzyılda Denizlerin ve Deniz Gücünün Artan Önemi Kapsamında Türkiye'nin Deniz Stratejisi: Bir Deniz Gücü Analiz Model Önerisi". (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi). Trabzon. 2021.

Türk Deniz Kuvvetleri. **Açık Denizlere Doğru**. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Merkez Daire Başkanlığı Basımevi. 1. Baskı. 2000.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). 2022. **Su Ürünleri İstatistikleri 2022**. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Fishery-Products-2022-49678. (Erişim Tarihi: 29.08.2023).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). Turizm İstatistikleri. 2023. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-II.-Ceyrek:-Nisan---Haziran.-2023-49603 (Erişim Tarihi: 25.08.2023).

Türkiye Petrolleri A.O. (TPAO). "2020 Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu". https://www.tpao.gov.tr/file/2106/2020-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-47460b743c70c609.pdf (Erişim Tarihi: 26.08.2023).

TZU, Sun. **Savaş Sanatı.** (Çev. Pulat Otkan ve Giray Fidan). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları. 2014.

Uluslararası Politika Akademisi. 01 Ağustos 2020. Libya'da İstihbarat ve Proxy Savaşları. http://politikaakademisi.org/2020/08/01/libyada-istihbarat-ve-proxy-savaslari/#_ftn17 (Erişim Tarihi: 11.07.2023).

Uluslararası Sorunlar". Bilge Strateji. 2017. 9(16). 13-31. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/677298 (Erişim Tarihi: 13.08.2023).

United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLE). Contents. 1982. https://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/UNCLOS-TOC.htm (Erişim Tarihi: 15.06.2023).

United Nations Meetings Coverage and Press Releases. "**Secretary-General. at Paris Meeting on Libya. Urges Speedy. Decisive Action While Spelling Out Difficult Questions Facing International Community"**. 2011. https://press.un.org/en/2011/sgsm13461.doc.htm (Erişim tarihi: 08.07.2023).

United Nations Security Council (UNSC). S/RES/1973. 2011. https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=S/RES/1973%20(2011)&Lang=E (Erişim Tarihi: 19.06.2023).

United Nations Security Council. **S/RES/1970 (2011)**. https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/245/58/PDF/N1124558.pdf?OpenElement (Erişim Tarihi: 12.08.2023).

United Nations Support Mission In Libya (UNSMIL). **UNSMIL Welcomes Agreement Between Libyan Parties On Permanent Country-Wide Ceasefire Agreement With Immediate Effect**. 2020. https://unsmil.unmissions.org/unsmil-welcomes-agreement-between-libyan-parties-permanent-country-wide-ceasefire-agreement (Erişim Tarihi: 19.07.2023).

United Nations. **United Nations Charter. Chapter VII: Action with Respect to Threats to the Peace. Breaches of the Peace. and Acts of Aggression**. https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-7 (Erişim Tarihi: 29.07.2023).

UNWTO. "UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex". 2023. https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2023.21.1.2 (Erişim Tarihi: 20.08.2023).

USTA, Onur. **Numerical analysis of resistance characteristics of a submarine form inspired by nature.** Gemi ve Deniz Teknolojisi Dergisi. 2020. 218(1). 65-78.

UTİKAD. 2022. **Lojistik Sektörü Raporu 2022**. https://www.utikad.org.tr/images/HizmetRapor/utikadlojistiksektoruraporu2022-857.pdf. (Erişim Tarihi: 10.07.2023).

UZUNÖNER, Muhammed Ebrar ve Tolga Çıkrıkçı. **Türkiye. ABD ve Rusya'nın Libya İç Savaşına Yönelik Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi**. Düşünce Dünyasında Türkiz. C.14. S.64. 2023.

ÜLKEKUL, Cevat. **Büyük Türk Denizcisi Kemal Reis**. İstanbul: Deniz Basımevi. 1. b.. 2007.

ÜNLÜ, Rasim. Atatürk Döneminde Denizcilik. **Türk Denizcilik Tarihi II**. (Ed.Zeki Arıkan. Lütfü Sancar). İstanbul. Deniz Basımevi Müdürlüğü. 2009.

VAI, Lorenzo. "The European Union's Maritime Security Strategy: Cogito Ergo Sum?". 2016. 93-108.https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep09859.9.pdf?refreqid=excelsior%3A17d9faf1b3416c2cb75a7a14fa9e238d&ab_segments=&origin=&initiator=&acceptTC=1 (Erişim Tarihi: 19.06.2023).

VANDEWALLE, Dirk J. **A History of Modern Libya 2nd Edition**. New York: Cambridge University Press. 2012.

Vizyon Siyasi Kalkınma Merkezi, **Türkiye'nin Denizcilik Doktrini: Mavi Vatan**, 2021, https://vision-pd.org/wp-content/uploads/2021/03/Mavi-Vatan-.pdf (Erişim Tarihi: 26.06.2023).

WALT, Stephen M. **The Origins of Alliances.** New York: Cornell University Press. 1990.

WALTZ, Kenneth N. "The Origins of War in Neorealist Theory". **The Journal of Interdisciplinary History**. Vol.18. No.4. 1988.

WALTZ, Kenneth N. **Uluslararası Politika Teorisi**. (çev: Osman S. Binatlı) Ankara: Phoenix Yayınevi. 2015.

WICK, Alexis. **Kızıldeniz: Kayıp Mekânın İzinde**. (Çev: Ezgi Dikici). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. 2023.

WİLSON, David ve Dick Sherwood. **Oceans Governance and Maritime Strategy**. St. Leonards N.S.W: Allen & Unwin. 2000.

World Directory of Modern Military Warships. **Global Naval Powers Ranking (2023)**. https://www.wdmmw.org/ranking.php . (Erişim Tarihi: 21.08.2023).

YAŞAR, Nebahat Tanrıverdi. **Libya'da Öfke Günü**. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi (ORSAM). https://orsam.org.tr/tr/libya-da-ofke-gunu/ (Erişim Tarihi: 01.08.2023).

YAŞAR, Nebahat Tanrıverdi. **Doğu Akdeniz'de İkinci Perde**. https://fikirturu.com/jeo-strateji/dogu-akdenizde-ikinci-perde/ (Erişim Tarihi: 15.06.2023).

YAYCI, Cihat. **Libya Türkiye'nin Denizden Komşusudur**. İstanbul: Girdap Kitap. 2021.

YAYCI, Cihat. **MAVİ VATAN "Bir Harita ve Bir Doktrin Kitabı" Türkiye'nin Denizlerdeki Misak-ı Milli'si**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları. 2022.

ÖZTUNA, Yılmaz. **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**. İstanbul: Hayat Kitapları. 1965. C. VI.

YILMAZ, Tuğrul Oğuzhan. **Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye Yönelik Jeopolitik Kuşatma ve Libya Meselesi**. Türkiye Günlüğü 141. 2020.

YILMAZ, Tuğrul Oğuzhan. **Teşkilat-ı Mahsusa'nın Doğu Afrika Faaliyetleri**. İstanbul: Ötüken Neşriyat. 2021.

ZIADEH, Nicola A. **Tasavvuf ve Siyaset Hareketi Senusilik**. İstanbul: Risale Yayınları. 2006.

ZORLU, Tuncay. III. Selim ve Osmanlı Deniz Gücü'nün Modernleşmesi. (Ed.İdris Bostan. Salih Özbaran. Zeki Arıkan. Lütfü Sancar). **Türk Denizcilik Tarihi**. C. II. İstanbul: Deniz Basımevi. 2009.